AZ ELŐBESZÉD TARTALMA.

Bevezetés ≥

ELSŐ RÉSZ.

A k a d é m i a i u t a s í t á s o k

Első utasítás ≥

Pótlék-utasítások, illetőleg jóváhagyások ≥

MÁSODIK RÉSZ.

Részletesb igazolása azon elveknek, illetőleg eljárási módoknak, melyeket a szerzők a munka folytában az általános utasítások nyomán is követtek.≥

I. Szakasz. A szók értelmezése ≥

II. " Ugyanazon szónak többféle érteménye ≥

III. " Szócsaládosítás ≥

IV. " Táj- és elavult szók ≥

V. " Szóelemzés ≥

VI. " Külhasonlítás ≥

VII. " A szóhasonlítás elvei, és szabályai ≥

VIII. " Ezen osztályozat értéke a magyar szóhasonlításra nézve ≥

IX. " A magyar szók öszhasonlítása az altáji, nevezetesen a finn családdal ≥

X. " A képzők és ragok öszhasonlítása ≥

HARMADIK RÉSZ.

A magyar szók alkatrészeinek rendszere ≥

I. Szakasz. A magyar bötük, illetőleg szóhangok fejtegetése ≥

A bötük száma és felosztása ≥

A rövid önhangzók viszonyai egymáshoz ≥

A hosszú önhangzók és viszonyaik egymáshoz ≥

A rövid és hosszú önhangzók részletes párhuzamban ≥

Az *i, u, ü és í, ú, ű* mértékéről ≥

Az önhangzók működési rendszere nyelvünkben ≥

I. Az önhangzók rendszeressége a gyökökben ≥

II. Az önhangzók rendszeres viszonya, illetőleg hangrende a képzőkben és viszonyító ragokban ≥

A. Kétágú képzők és ragok ≥

B. Háromágú képzők és ragok ≥

C. Hatágú képzők és viszonyragok ≥

A többesszám ragozásának szabályai. I. Mássalhangzóval végződő gyökszókban. II. Az önhangzóval végződő főnevek után. III. Mássalhangzóval végződő származékfőnevek után. IV. Mássalhangzóval végződő melléknevekben. V. Önhangzóval végződő melléknevek után. ≥

III. Az önhangzók rendszeressége érteményi tekintetben ≥

M á s s a l h a n g z ó k ≥

A mássalhangzókról ≥

Előtétes mássalhangzók ≥

Közbevetett mássalhangzók ≥

Hátratett mássalhangzók ≥

Áttételes mássalhangzók ≥

II. Szakasz. A gyökökről ≥

A gyökök fogalma ≥

Elvont vagy elavult törzsek ≥

A gyökök nemződése nyelvünkben ≥

A gyökök módosulatai ≥

Az *egyenlőhangú* (homonym) gyökökről ≥

Önhangzóval kezdődő gyökök és gyökelemek ≥

Mássalhangzóval kezdődő gyökök és gyökelemek ≥

III. szakasz. A szóképzés ≥

A képző fogalma, és különbözése a ragtól ≥

A szóképzés nemei ≥

Az önhangzók, mint szóképzők ≥

A mássalhangzós szóképzők ≥

Az ép szókból álló képzőkről ≥

A csonkított szókból, vagy elvont gyökökből álló képzőkről≥

Kisarjadzás által alakult képzők ≥

Némely kétes származásu képzők ≥

Abajdocz szók ≥

Szóalkotás öszvetétel által ≥

Ikerszók ≥

IV. szakasz. A szóviszonyító ragokról ≥

Névviszonyító ragok ≥

Helyviszonyítók, általán véve ≥
A helynevek ragozásáról. ≥
Helyviszonyító névutók példáji. ≥
A személyragokról, mint a személynévmások módosított alakjairól.≥
Most lássuk magokat az egyes személyragokat. ≥
A személynévmások és személyragok többese. ≥
Mutatványok a tárgytalan (a tárgyra nem mutató) igealak személyragozásából.≥
Mutatványok a tárgymutató igealak személyragozásából.≥
Mutatványok az *ik*-es igék személyragozásából. ≥
A névszók birtokragozásáról. ≥
Birtokos *é, éi* és *ék*. ≥
A személynévmások birtokragozása. ≥
A személynévmások tárgyeseti és tulajdonító ragozása.≥
A névmódosítók és névutók személyragozása. ≥

Az előszó teljes anyaga saját gépre letölthető és kinyomtatható innen.

folyt. >BEV

Forrás: http://osnyelv.hu/czuczor/

<< ELŐBESZÉD. >>
Bevezetés.

ELŐBESZÉD.

Ezen szótár keletkezése; akadémiai utasitás és a szerzők vezérelvei annak készitésében.

Még 1839-ben tett az Akadémia készületeket egy nagy szótár létrehozására, e czélból utasítást dolgoztatván. Az utasítás a tagok számára 1840-ben kinyomatott és a tagok az Akadémia zsebszótára fonalán munkálataikat osztályonként meg is kezdették.

Egykét évi tapasztalás az időnként befolyt mutatványok és eléadások nyomán azon meggyőződést kelté, miszerént minden egyes tag saját nyelvtudományi elveiből és készültségéből indúlván ki, az egyes czikkek sokszor a legkülönbözőbb és eltérőbb nézeteket tünteték elé. Mely eljárás ha folytattaték, a szótár csupa vegyes nyelvnézeti elemeket tartalmazandó vala.

Elhatároztatott tehát 1844-ben, hogy más útra térve, az Akadémia kiválóan két szakférfit bízzon meg az egésznek elkészítésével. S e nagyszerű bizodalommal legkisebb igényünk és befolyásunk nélkül mi tisztelteténk meg. Mi érezve e megbizatás véghetetlen fontosságát s hiányos ismereteinket, aggodalommal, de az ügy létesülendése végett, hogy az egyszer általunk bemutatott munkát aztán az egész nemzet vihesse a tökély lehető fokára, minden tőlünk kitelhető áldozatra is készen állva, a választásnak, jobban parancsolatnak hódoltunk. És miután egyszer magunkat elhatároztuk, teljes erőnket és tehetségünket annak végrehajtására fordítók, az általános utasitáson kivül különösen még azon meghagyást is nyervén, hogy kettőnk közötti vélemény különbség esetében, az egyes tárgyat eldöntés végett a nyelvtudományi osztály elébe terjeszszük. De amire szükség egyszer sem vala. S hogy az Akadémia sőt az egész olvasó közönség a munka belső minőségéről is tudomást szerezhessen, magunktól is számos mutatványokat közlöttünk és független eléadásokat tartottunk, mintegy kikémlelendők illetékes férfiak nézeteit; és amik nagyobb részben mind az Akadémia mind a közönség helyeslését megnyerték vala, azokat követtük a további munkálatokban. De maga az Akadémia is azon kivül, hogy évenkinti bizottságok utján tudomást kivánt szerezni a munkálatok eléhaladásáról, több izben különösen az iránt is küldött ki kebeléből szakférfiakat, - mint alább elé fog adatni - hogy a dolgozatokat belső tartalmukban és minőségökben is megvizsgálva, illetőleg vitatva ez iránt is tegyenek jelentést az Akadémiának.

Igy készült el 1844-től kezdve és csupán a politikai zavarok évei alatt megszakadva, 1861-dik évnek mintegy közepéig az egész szótár, s tett jelentésünkre a nyomtatás azonnal megkezdetett.

Ennyi év lefolyta alatt kétségen kivül változhatának egyben-másban nemcsak a mi nézeteink, de a tudományok némely egyes szakmái, tételei is, melyekre vonatkozás fordúlhat elé munkálatunkban, módosulatokon mehetének által.

És noha nyomdába adás előtt még egyszer keresztülfutjuk az egyes czikkeket s hirtelenében kiigazítjuk és pótoljuk a nézetünk változtával vagy tágasbultával kiigazitandókat és pótolandókat; de annyira még sem dolgozhatjuk újra, mint nagyobb tökély elérhetése végett kivánatos volna; különben még egyszer 15 év kivántatnék átdolgozásához, s ekkor alkalmasint újból kellene ez eljárást ismételnünk. Aztán nem is tudhatunk mindent, mert, miként az irás mondja: bennünk is csak rész szerént vagyon az ismeret.

Adjuk tehát dolgozatainkat úgy, mint a mondott körülmények között adhatjuk, legfőbb igyekezetünket arra fordítván hogy azok mi hamarább világot lássanak. Az Akadémia sőt az egész nemzet dolga aztán - amire nézve már is hol gáncsolólag, hol méltánylólag nagy részvét és igy minden tekintetben örvendetes jelenségek mutatkoznak - azokba bele tekinteni, a hiányokat annak helyén és idején kipótoltatni, a hibákat kiigazittatni s ekképen - talán egy pótlékkötetben - azokra a koronát is föltétetni.

Azonban, hogy akár eljárásunk kellőleg méltányoltathassék, akár a hiányok és hibák alaposabban eltávolíttathassanak, szükséges itt egy előbeszéd alakjában eléterjesztenünk:

I. Az eredeti utasítást, későbbi eléterjesztések és vizsgálatokra következett jóváhagyásokkal vagy útbaigazításokkal együtt;

II. Részletesb igazolását azon elveknek, illetőleg eljárási módoknak, melyeket a munkálatok folytán az általános utasítások nyomán szem előtt tartánk;

III. Dolgozatunk rendszerét egy egészben, mely a szótár egyes czikkeinek készíténél vezérfonalúl szolgál vala.

folyt. >1

Forrás: http://osnyelv.hu/czuczor/

<< ELSŐ RÉSZ. >>
A nagy magyar szótár belső elrendelésének s miképeni kidolgoztatásának terve.
I. A nagy magyar szótár belső elrendeléséről.
I. szakasz. A szótár képzete.
II. szakasz. A szótárba tartozó egyes szókról.
III. Szakasz. A szók grammaticai természetének kifejtése.
IV. szakasz. A szók értelmének meghatározása.
V. szakasz. A szószármaztatásról.
VI. szakasz. A szótári rövidségről.
II. A nagy magyar szótár miképeni dolgoztatásáról.
III. Dolgozat-példányok.
Nagygyűlési határozat 1844. dec. 16-án.
Pótlék-utasítások, illetőleg jóváhagyások.

ELSŐ RÉSZ.

A nagy magyar szótár belső elrendelésének s miképeni kidolgoztatásának terve.
Utasításul a magyar Tudóstársaság tagjainak. 1840.

Előszó. E terv első része, gróf Teleki József akadémiai elnöknek, alapul elfogadott, koszorús munkája *(Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítése módja. Pest, 1821)* után készítve, előleges tudomásul a tagok számára, 1834. kinyomatott.

Azóta annyira haladván az előkészületek, hogy maga a kidolgozás is már munkába vétethetnék; e terv, 1839-dik évben, a kis gyülésekben még egyszer átnézetett, nagyobb világosság okáért helyenként példákkal toldatott meg, itt-ott a kifejezések határozottabban ejtettek; a VII-d. nagy gyülés határozata a szótár míképeni dolgoztatásáról, valamint a Vörösmarty Mihály nyelvtudományosztályi megbizott rendes tag példány-czikkelyei, miképen azok, a kis gyülésekbeni szoros vizsgálat után, el lőnek fogadva, hozzá kapcsoltattak: s mind ezek együtt, utasitásul a tagok számára, a X-d. nagy gyülés rendelétéből, ezennel kibocsáttatnak. *Pesten, a kis gyülésből junius 30. 1840. D.* SCHEDEL FERENCZ titoknok.

I. A nagy magyar szótár belső elrendeléséről.

I. szakasz. A szótár képzete.
Tökéletes nagy szótárnak a nyelv gyermekkora, előmenetele, virágzása s megromlásának philosophiai történeteit kell magában foglalnia; ebből következik, hogy ily nemű szótárakban puszta előadással megelégedni nem lehet, hanem megkivántatik, hogy minden szónak eredete lehetőleg kimutattassék, változásának, vagy talán hanyatlásának kora és okai kifejtessenek. E szerint a szótárdolgozó a nyelvbeli szóknak történetirója, s mint ilyennek soha okosdásból történeti adatokat merítenie, sem valamely szónak jelen divatját elmagyarázni s megváltoztatnia nem szabad; jövendőre pedig másíthatatlan törvények színe alatt javaslatokat adni épen veszedelmes. Az ily önkény szerint dolgozott szótár csak akadályára lehetne a nyelv haladásának s kifejtődésének.

A magyar szótár alkotásának, nyelvünk természete szerint, némely főbb szabályokat kivéve, *különbözőnek kell lenni minden egyéb nyelvek szótárainak alkatától,* valamint az eddig készült magyar szókönyvekétől is. Végre mivel e szótárban idegen nyelv nem vétethetik segédül, minden egyes szóról el kell mondani mind azt, mit róla nyelvtudósnak tudnia lehet, és kell a kivánt felvilágositás csak ott maradhatván el, hol azt a dolog természete, vagy nyelvünk határozatlan állapotja nem engedé.

A szótár létreszei következők:

a) A nyelvbeli egyes szók.

b) Azoknak grammaticai tulajdonságaik.

c) Értelmök tökéletes meghatározása.

d) Származásuk.

II. szakasz. A szótárba tartozó egyes szókról.
Tulajdonképen tökéletes magyar szótárban minden magyar szónak fel kellene találtatnia; de e szerint igen sok haszontalan, roszúl alkotott szóval terhelnők szótárunkat, s másfelül minden magyar szónak kikutatása nem is oly könnyű mint első tekintetre vélnők. Azonban *a helyesen alkotott szók* felvételére sem szoríthatjuk magunkat; mert igen sok helytelenül alkotott szó divatozik közönségesen, melyet kihagyni nem szabad. De *az irás- s beszédbeli köz szokást* sem lehet venni kizárólag útmutatóul: mert igen sok jó szavaink a kor viszontagságai vagy szeszélyei miatt elavultak, ellenben irók által is sok helytelen szó használtatik. Azonban a szótár dolgozásában mind ezen pontokat folyvást szem előtt kell tartani, s minden egyes szót különös vizsgálat alá venni.

Bizonyosabb szabályul lehet tenni a következőt: *Mind azon szók, melyek classicus iróinknál és pedig akár régiebbeknél u. m. Pázmán, Gyöngyösi stb, akár ujabbaknál, u. m. Faludi, Berzsenyi stb. előfordulnak, valamint azok is, melyeket a köz szokás kelendőkké tett, a szótárba felvétessenek.* A szótárban mindazáltal az egyes szóknál megjegyeztessék, melyik uj, régi vagy avult szó, melyek helyes, vagy helytelen alkotásuak, vidékiek vagy közszokásbeliek s országosak; továbbá mely uj, vidéki vagy elavult szók érdemlik a megtartást s felélesztést.

Mi a classicus irókat illeti, azoknak használása által az uj szó bizonyos polgári just nyer, azért is efféle szókat a szótárból ki nem szabad hagyni; de köz szokásnak különösen az *idegen szókra nézve* nem kell fölötte nagy kiterjedést adni, ha azt nem akarjuk, hogy szótárunk minden nyelvek zűrzavarával megterheltessék. Az idegen szók közől tehát csak azokat kell felvennünk, melyek nyelvünkben régen meggyökerezve, s átalakítva vannak, s minden köz embertől érthetők, mint: *pintér, templom, kápolna, apostol stb.;* vagy amelyekre okvetetlen, ha tán csak ideiglen is, szükségünk vagyon, mint: *philosophia, passio, character stb.,* megjegyezvén, hogy némelyek ezek közől csak kénytelenségből vétettek fel, mihelyt helyökbe jó magyar szó alkottatik, kiirtandók.

A műszók közől (akár tudomány-, akár müvészet-, vagy kézműbeliek) fölvétessenek mind azok, melyek vagy eredetiek s köz nyelven forognak, vagy ha kölcsönözöttek is, nyelvünk hangejtése szerint módosultak; p. *állomány, rendszer, mód, rím, vers,* stb.

Családok, nemzetek, országok, tartományok, városok, hegyek, vizek, helységek stb. *tulajdonneveik,* mivel a szófejtegetésben felvilágosítást adhatnak, szinte felveendők, mint: *magyar, cseh, Örs, Sajó, Pécs* stb.

Az *új szók* közől felvétessenek mind azok, ha helytelen alkotásuak is, melyek classicus irók által használtattak, vagy köz divatba jöttek, mint péld. *rény, modor, lég,* s több efféle; a helyes alkotásuak, ha szinte rosz irók által használtatnak is, mint péld. *lény, lényeg;* a helytelen alkotásuak ellenben, s a haszontalanok,

melyek sem divatba nem jöttek, sem jobb irók munkáiban elő nem fordulnak, általánosan ki legyenek zárva, ilyen példa. *püspökségedelem* (Barczafalvi-Szabótól).

Egyébiránt a szótárdolgozóknak, mint a nyelvbeli szók történetiróinak *új szókat alkotni,* s beigtatni *nem szabad,* néhol azonban ajánlólag, s nem a többi szók sorában, hanem ezeknek magyarázatiban új szókat javaslatul felhozni megengedtetik.

Az elavult s vidéki szóknál azoknak haszonvehetőségére kell figyelemmel lennünk s felvennünk mind azokat, melyek nyelvünk belső történetire nézve nevezetesek, vagy természetének kifejtésére szolgálhatnak, mint péld. *pest, tereny* (tenyér értel). stb.

Szóképzőinket s szóragainkat, ha azok szinte egy betüből állnának is p. o. *ó, ad-ó,* a szótárból kihagyni nem lehet, mert ezek azon kivül, hogy nagy részint önállók, nyelvünk grammaticai alkotásának s a szóeredetnek kimutatására okvetetlen szükégesek.

Megjegyeztetik, hogy *ahol a szóeredet kétes,* olyannak jelentessék ki a szótárban is; péld. *tövis,* mely *tő*ből, de *tű*ből is eredhetett, hihetőleg emebből, mert a tő inkább tompa, a tű hegyes.

Hátra van meghatározni, micsoda alakban vétessenek fel egyes szavaink a szótárba. Erre nézve nyelvünknek a nyugotiakétól különböző természete azt hozza magával, hogy minden szó *tiszta törzsökében,* azaz ragatlan állapotjában vétessék fel, és ugyan a név a nevező esetben (nominativus), p. o. *vas, fűz;* az ige a jelentő mód jelen idejének egyes számu harmadik személyében (cselekvő igéknél a határozatlan formában) p. o. *lát, örűl.* A megjegyzett személyben állítassanak elő azon igék is, melyekben a tiszta törzsök *ik* szótaggal van megtoldva, p. o. *fáz-ik, nyíl-ik.*

A szók sorozatában a származati betűrend tartassék meg; a gyökerek után tudniillik a származékok következzenek magyarázataikkal; magyarázatlanúl azonban s hívatkozólag a a magyarázott helyekre, minden szó előforduljon szoros betűrendben is. [1]

III. Szakasz. A szók grammaticai természetének kifejtése.

Hogy szavainkkal helyesen élhessünk, szükséges azoknak grammaticai tulajdonságaikat ismernünk, s noha ezeknek általánosabb szabályai inkább grammaticába tartoznának, nyelvünk sajátsága mindazáltal a közönségesebb grammaticai törvények felvételét is néha megszenvedi; ugyan is a fölebb mondottak szerint szótárunkban nem csak az úgy nevezett beszédrészek foglalandanak helyett, hanem *a ragok és szóképzők is mindennemű változásaikkal együtt,* a mi által nem csak nyelvünk belső alkotásaival ismerkedünk meg, hanem annak *minden elemeit,* a törzsökszókat épen úgy, mint a származtatási vagy ragozási szótagokat, *összegyüjtve leljük szótárunkban.*

Egyes szóknál, milyen közönséges grammatikai szabályok s mint adassanak elő: a szótár dolgozását eszközlő társaságnak elveitől függ, s azt, minthogy nagy grammatikánk még nincs, itt előre meghatározni nem lehet. A szótárírók azonban itt se felejtsék, hogy a nyelvnek és szavainak nem alkotói, csak történetírói; különben pedig a jót javallni, a roszat kárhoztatni lehet is, kell is.

A szók különösebb *grammatikai tulajdonainak* meghatározása már szorosabban kivántatik. Meg kell tudniillik határozni, melyik szó miféle beszédrész, név-e, ige-e? s továbbá fő- vagy mellék-név-e? cselekvő vagy szenvedő ige-e stb. Mert ettől függ mind a nevek, mind az igék ragozása.

Nyelvünkben a ragozás igen egy- és szabályszerű; vannak mindazáltal eltérések, melyeket szabály alá vonni lehetetlen; ezeket tehát minden szónál följegyezni szükséges, és ugyan a) a főneveknél 1) a szenvedés ragát mindenkor ki kell tenni ekképen: *fa, fát, vár,-at; hab,-ot; üst,-öt; szék,-et* stb. 2) Ki kell tenni a többes szám ragát is, valahányszor a többes hangzóval, a szenvedő pedig a nélkül formáltatik, p. o. *bárány,* szenvedő:

bárány-t, többes: *bárányok.*

b) Az igéknél szükséges följegyezni 1) a jelentő mód jelen idejének első személyét akkor, midőn az igetörzsök vég szótagában *í* hangzó vagyon, p. o. *sír-ok, csíp-ek* stb.[2] 2) A jelentő mód mult idejének harmadik, néha midőn eltérnek, első személyei ragát p. o. *ad-ott,-tam.* 3) A parancsoló mód egyes számu második személyét, p. o. *ad,-j; vet, vess; vált,-s.* 4) Az óhajtó mód félmultja s a határtalan mód a *na* vagy *ne,* és *ni* ragok elé néha hangzót vesznek, az ilyeket is föl kell jegyezni p. o. *mond-ana; mond-ani.* Azonban itt elég kettő közől csak egyet jegyezni meg, minthogy egy szabályt követnek.

A névmások ragozásai szinte helyet foglalandanak a szótárban. A melléknév hasonlításai ellenben csak ott tétetnek ki, hol a szabálytól eltérnek; mint: *szép, szebb; nagy, nagy-obb.* A mi a rendhagyó szókat illeti, azoknak eltérései elmaradhatatlanul följegyeztessenek.

A szószerkezet általánosabb szabályai szótárban nem adathatnak elő; vannak mindazáltal e részben is oly észrevételek, melyeket egyes szóknál megtenni szükséges p. o. *ki* személyt, *mely* tárgyat jelent; továbbá, mely ige mi ragu nevet vagy névhatározót kiván maga mellé, p. o. tartani valami-*ől,* élni a magáé-*ból,* isten-*t* félni, haza *felé* menni. Az efféléket tanácsos lesz, rövid példák által felvilágosítani.

A nyelv s egyes szavai grammatikai tulajdonainak fejtésében ügyelettel kell lenni a nyelv régiségeire, s a nevezetesebb változásokat röviden megemlíteni, vagy csak érinteni a kevesbbé nevezetest.

A szók helyesirása a társaság nyelvszabályai szerint tartassék. [3] Ezenkivűl vannak némely főbb szabályok melyeket szinte szem előtt kell tartani, p. o. hol a származás világos, ott nem szabad annak ellenére a szokáshoz állani, p. o. *némi nemű* jobb, mint *némü nemű*; hol nem világos a származás, ott a szokás szab törvényt, p. o. *édes* jobb, mint *ídes*. A hol sem egyik sem másik nem utasít, ott a széphang határoz. Szükség azonban a különböző leírást, p. o. *ismer, esmer, ösmer,* megemlíteni s az elfogadottnak röviden okát adni.

A szók kimondásának különösebb meghatározása s a poetai mérték följegyzése, magyar szótárban nem szükségesek; mert szavaink kimondását tulajdon betűink legjobban meghatározzák, minél többet világszerte elfogadott betűk nem létében kivánni nem lehet; a magyar mértéknek szabályai oly egyszerűk s oly kevesek, hogy azt minden szónál különösen följegyezni nem érdemes, miután a magyar szók mértéke főkép az accentusok helyes fölrakásától függ, mire szótárírónak ügyelni különben is kötelessége.

A mondottak szerint szótárunkban egy oly teljes és tökéletes grammatikát fogunk bírni, melyet semmi egyes grammatikai könyv ki nem pótolhat.

IV. szakasz. A szók értelmének meghatározása.
A szók valódi értelmét s erejét a nagy szótárnak kell legfontosabban el- s meghatároznia. A magyar szók értelme ne idegen megfelelő (a legszükségesebb helyeket kivéve) hanem magyar szók által határoztassék meg; idegen megfelelő szók által azért ne, 1) mert ritkán felel meg egyik nyelvbeli szó tökéletesen a másik nyelvbelinek; 2) mert a megfelelő idegen szók értelmére s definitiójára ügyelés a magyar értelme meghatározásban könnyen félre vezetheti a szótárirót; 3) mivel kisebb német-, deák-, franczia-magyar, vagy viszont, szótárak különben is fognak készülhetni a magyar nagy szótárból.

Szükséges tehát, hogy a magyar szók értelme magából a nyelvből fejtessék ki, annak elemeiből állítassék elő, és pedig vagy szoros definitio által, a hol az lehetséges, vagy körülírások, magyarázatok, a szavak tulajdonainak kijelentései által; az efféle puszta magyarázatok gyakran a szó teljes értelmét kifejezik. Egyébiránt a nagy szótár magyarok számára lévén írva, minden olvasónál feltehetni a szók némi nemű értését, melyet a nagy szótár egy kis utasítás által is tökéletessé tehet.

A mely szónak többféle értelme divatozik, annál meg kell jegyezni, melyik a saját s legelső értelem, s amennyire lehet, magyarázattal kisérni s fejtegetni, mint s miért vitethetett a többi értelmekre át. Hol az ilyen értelem-átvitelekben oly nagy ugrás van, hogy azt a képzetek rokonságából semmikép kimagyarázni nem lehet, a két vagy több értelmű szót, több külön szónak kell tekinteni. Ilyen szó: *szeg*, 1) secat; 2) valamit beszeg, limbo circumdat; 3) szeg, angulus; 4) szeg, clavus. Ilyen: *ásó*, 1) aki ás, 2) vas eszköz az ásáshoz.

Van szó, mely értelmét csak összeköttetésben változtatja, az ilyet mind előhordani lehetetlen, a nevezetesb- és divatosbakat azonban, valamint a példabeszédeket, és saját szólásokat is a magok helyén elő kell adni, p. o. *végén csattan az ostor,* azaz, a dolgot vége határozza.

Az úgynevezett synonymák ritkán egy értelműek, legalább nem használtatnak egyaránt, p. o. *von* és *húz* csaknem egy, s még sem mondatik: megvonták a haját, hanem: meghúzták. Az ily hason értelmű szók bármi kis különbözésének kijelelése egyenesen a nagy szótárt illeti, minthogy azt valami közönséges szabályok által meghatározi épen nem lehet.

A szók értelme meghatározásában sokszor minden körülirásnál többet ér a jól választott példa, kivált ha az valamely jó íróból vétetik. Ajánltatik tehát, hogy a szótárírók a szók értelmét minél sürűbben példák által is felvilágosítani ügyekezzenek.

Ide tartozik az is, hogy jegyeztessék meg, melyik szó minemű előadáshoz tartozik. Vannak tudniillik aljas tréfás kifejezések, melyekkel p. o. a költés főbb nemeiben élni nem szabad, és viszont; így péld. *arcz* helyett *pofa* csak aljasb nyelvben használható.

V. szakasz. A szószármaztatásról.

A szószármaztatás könnyen tévedésre s képtelenségekre visz, sz. Ágoston szerint: a szók eredetét kiki, mint az álmokat, jó szánta szerint magyarázván. A kimondás által a betűk gyakran elcseréltetvén, csaknem lehetetlen a szók való eredetéig feljutni, erőtetéssel pedig csaknem minden szót ki lehet a legidegenebb nyelvből is magyarázni. *Etymologiát mindazáltal szótárírónak elhagyni nem szabad;* az által világosodik fel nyelvünk története, szavaink értelme, s új szók alkotására csak a szószármaztatás törvényeiből lehet szabályokat venni. Azonban a szók eredetének kinyomozásában *a könnyenhívőség és túlságos kétkedés közt közép utat kell tartani,* s inkább tudatlanságunkat megvallanunk, mint hibát tanítani.

A szók vagy gyökök, mint péld. *rom,* vagy származékok, mint *romladék,* vagy összetételek, mint *vár-rom, le-ront.*

Gyökszónak hivatik az, mely nincsen szóképző által alkotva. Az ily gyökszók vagy eredetiek vagy kölcsönzöttek. Ezek eredetéről, a természeti hang után képzetteket kivéve, alig mondhatni valamit, mert az ős régiség homályában vész el. Már az ily gyökszókról, akár azok a finn, zsidó, arab, akár a perzsa, mongol, török, tatár, akár tót, német, deák, görög nyelvvel legyenek közösek, legtanácsosabb ezen szabályt követni, hogy: *hol a kölcsönözés akár nyelvünkbe, akár nyelvünkből világos, ott az kijelentessék; hol pedig eléggé ki nem mutatható, ott kétesnek maradjon a szótárban is, egyszerűen az jegyeztetvén meg, hogy ez vagy amaz magyar gyökszó, ez vagy amaz idegen nyelvvel közös.*

A még divatos idegen szókat is, mint péld. *status, philosophia* stb. fel kell venni s megmagyarázni, ami alkalomul szolgálhat arra, hogy idővel helyettök magyar szó alkottassék. - Néha az idegen szó nem azon nyelvből jön át, melynek tulajdona, p. o. *piacz,* az olasz *piazza*-ból van véve, noha eredetie a német *Platz.* Tévedés elháritására a nagy szótárban ennek is föl kel jegyeztetnie.

A származék és összetett szóknál ki kell jelelni azon elemeket, melyekből összeállottak, hacsak a származás és összetétel könnyen-érthetősége azt szükségtelenné nem teszi, p. o. *napvilág, híres* stb. [4]

VI. szakasz. A szótári rövidségről.
Hogy szótárunk megszerezhető, olvasható, szóval, haszonvehető legyen, szükséges a rövidségre ügyelni.

A rövidség háromképen eszközölhető: 1) ha előadásunkat a lehetségig összevonva szerkesztjük, 2) ha a mondottakat nem ismételjük, 3) a többször előforduló szavakat rövidítve nyomatjuk.

Az előadás rövidsége abban áll, ha benne semmi fölösleges nincs. Erre nézve azonban inkább csak útmutatást mint szabályokat adhatni, és ugyan

1) Amely szót helyesen meghatározni nem lehet, ne törekedjünk azt hosszas körülírással elérni, mert ez többnyire nevetséges, sokszor lehetlen. *A tudományok s mesterségek szavainál néha elég csak azon tudományt vagy mesterséget említeni, melyhez a szó tartozik, vagy főbb tulajdonságaikat; az efféle szók egyébiránt is egy különös szótárba tartozván.*

2) A szók grammatikai tulajdonainak, vagy különböző értelmeinek felvilágosítására a lehetségig rövid példákkal éljünk, szükségtelenekkel pedig a szótárt ne terheljük.

3) Hosszas grammatikai vitatkozásokba ne avatkozzunk.

4) A szók meghatározására szükséges tárgyak rendéhez felettébb szorosan ne ragaszkodjunk, hanem tartsuk magunkat ahhoz, melyet az egyes szók mineműsége megkiván. Vannak oly tulajdonok, melyek több szavakkal néha azoknak egész osztályával közösek; ezeket elég egy helyen elmondani s az olvasót oda utasítani, valamint a szók különösebb és csak némely szókkal közös tulajdonit is elégséges egy szónál előadni, s a többieknél arra hivatkozni. A szükségtelen ismétlés a többiek közt mellőztetik az által is, ha a ragozatoknál a törzsököt kihagyván, csak a ragokat teszszük ki, péld. *hit-et*, e helyett: *hit, hitet.* Hol mindazáltal a törzsökben, ragozáskor, akár egy vagy több betűben akár a mértékben változás történik, a törzsök egészen kiteendő, péld. *híd, hid-at; ló, lovat; hó, havat; vő, veje; derék, derekak; vet, vess; bocsát, bocsáss.*

Igen sok hely kiméltetik meg az által, ha a grammatikai műszók s egyéb gyakran előforduló szók rövidítve nyomatnak, melyekre nézve megkivántatik, hogy az ily összehuzott szók egymástól különbözzenek, s hogy lajstromuk a magyarázattal együtt a szótár elébe függesztessék.

II. A nagy magyar szótár miképeni dolgoztatásáról.

Előre bocsátván, hogy a nagy szótár írása két külön munkálatból, úgymint a szók teljes összegyüjtéséből, továbbá az egyes szók kidolgozásából áll: a társaság nem tartotta szükségesnek ez utóbbit az elsőtől felfüggeszteni; ugyanis a szók magyarázatához előre hozzá lehet fogni, és pedig ilyenképen:

1. Vétessék vezérkönyvül a m. tud. társaság által kiadott Zsebszótár; menjenek ennek minden czikkelyén végig az osztályok, mindenik kiírván belőle azon szókat, melyek vagy kizárólag hozzátartozók, vagy módosított, átvitt, alkalmaztatott értelemben jőnek benne elő. Ki levén így minden osztály jutványa írva, osztassék fel az, az értelem-magyarázat kidolgozása végett, az illető osztály tagjai között, kik mind azon czikkelyeket, melyek másokkal családi rokonságban állanak, egyetértőleg, tudományos megkülönböztetéssel fogják kidolgozni; ily egymásra ügyelő figyelmet fognak például kivánni ezek: inger, báj, kellem, kecs, kedvesség; vagy: ijed, rémül, retten, borzad stb.; vagy: elme, ész, értelem, okosság; indulat és szenvedély; öröm, kéj, gyönyör, elragadtatás, és száz efféle. Az ily felosztás után fenmaradó szók osztassanak fel azután osztálybeli különbség nélkül a rendes, és netalán vállalkozó tiszteleti és levelező tagok közt.

2. Aki osztályrészéből bizonyos számú szót kidolgozott, azt azonnal felolvashatja vizsgálat végett a kis gyűlésben a nélkül, hogy betűrendet tartson, vagy arra várakozzék; tekintettel azonban azon szókra, melyeknek értelme, mint fenebb említetett, egyebekkel összevetve határoztathatik csak el lehető

legpontosabban.

3. Az így felolvasott s helybenhagyott munka, egy különösen e végre készült jegyzőkönyvbe úgy irassék, hogy a magyarázott szók mindenkor kitetszőleg vagy felűl magánosan álljanak. Munka-egyszerítés végett e jegyzőkönyvnek csak egyik lapja irassék be, hogy betűrendezéskor azokat elszelni, és így könnyebben sorozni lehessen.

4. Ami az így összeszedendő szók szerkesztését illeti, minthogy az még talán csak huzamosb idő lefolyta után kezdethetik meg, e kérdésbe a nagy gyülés nem ereszkedvén, a jelen pontbeli határozat szerint intézendő munkálkodásnak minél elébbi megindítását a kis gyülésekre bízta.

III. Dolgozat-példányok.[5]

A, hangzó s egyszersmind legelső betű az Abc-ben, mely a nyelvünkben uralkodó hangosztály szerint a mélyekhez vagyis vastagokhoz tartozik.

A szokás két egymástól alaposan különböző *a* betűt ismer: zárt és nyíltat. A zárt, valamint a nyílt, ismét vagy rövid, vagy hosszú. Zárt rövid *a* van ezekben: *harang, akarat;* zárt hosszú ezekben: *aara, amaara,* a mi csak némely vidékek sajátja. A felső vármegyék, Hont, Bars, Nógrád stb. a zárt rövid *a* helyett nyílt röviddel élnek, s a *magam* nálok mägäm, *harag* häräg. Nyílt hosszú *á* van ezekben: *kár, vár, tár;* mely mindenkor vonással jegyeztetik. Az írói nyelv s míveltebb beszéd mind ezekből csak a zárt rövid *a*-t, s a nyílt hosszú *á*-t fogadta el, vonással emezt, amazt vonás nélkül.

A vont *á* hosszú tagot tesz a versmértékben: *ád, ár;* a vonatlan magában mindig rövidet: *hamar, magyar;* de hosszút, ha utána ugyanazon szóban két mássalhangzó következik *adna, vannak.* Ugyan ez törvénye minden hangzónak. A cz, cs, gy, ly, ny, ty, sz, zs, nem tesznek két mássalhangzót.

A zárt rövid *a* igen rokon a rövid *o* hangzóval. A régieknél *Arad*=Orod; *Tihany*=Tichon; *Bihar*=Bihor. Dunántúl: *háza, látna* helyett hallani: *házo, látno.* A mai irónyelvben is vannak példái az ily felcseréléseknek: álm*a*dat, álm*o*dot; lak*a*dalom, lak*o*dalom.

A, a betű jelenti 1) a hírtelen zaj által meglepettnek, vagy valamely váratlan esetre föleszmélőnek figyelmét vagy figyelmeztetését, s ilyenkor mint felkiáltó vagy figyelmeztető hang mind elűl, mind utól tétethetik. A! harangoznak; amott a! ahon a! Hihetőleg ezen rövid *a* kapcsoltatott eleinte mutatóul s határozóul a nevek elejéhez is: *a* vár, *a* ház; amint ezeket némely vidékek maig is röviden ejtik. l. *Az, a.*

2) Jelent mindenféle indulatot és szenvedélyt, u. m. haragot, boszankodást, fájdalmat, csodálkozást, s ilyenkor hangja az indulathoz képest változó; de többnyire hosszú, vagy a *h* betűnek gyenge leheletét is felveszi: ah! áh! hah! stb.

3) Jelenti az egyes 3-dik személyt az igéknél, vagy annak birtokát a vastag hangú neveknél (l. Ő.), de ezt nem mint eredeti, hanem az *ő*-ből hangrendesen elváltozott rag: ad-a, adt-a, adni-a; s a neveknél: kalpag-a, tor-a, vár-a. Az ily ragozatokban: ad-j-a, hí-v-a, ro-v-a, kalap-j-a, munká-j-a, ha-v-a, sa-v-a, a *j* és *v* segédbetűk.

Néha pedig, szükségtelenül, hihetőleg a késedelmes nyelv hibájából, a szók végéhez ragasztatik: máj-a, zúz-a, tors-a, *máj, zúz, tors* helyett. Ilyenkor, minthogy értelmet nem változtat, el is hagyathatik.

Vég, fn. -et; jelent 1) határt időben és térben: világ vége, bot vége, vége az életnek. 2) Jelenti Magyarország határvidékét s a határőrzőket egyszersmind:

Vitézek! mi lehet
A kerek föld felett

Szebb dolog a végeknél.
(Balassa.)

3) Rőfös portékákban valamely egészet, mint: vég vászon, vég gyolcs, vég posztó.

Származékai: véges, végetlen, végső, végez, végezet, véghetetlen stb. (Ezek külön ismét, mint a czikkszó, kidolgozandók.)

Összetételei: Végbél, l. Bél.
Véghely, l. Hely.
Végszó, l. Szó.
Faluvég, hidvég (itt kidolgozandók).

Bátor, -*ort* vagy bát-*r*-at; t. bát-*r*-ak, hasonl. ~*orabb* vagy bát-*rabb*. Jelent 1) maga erejében, tehetségében bizót, merészet, harczban s veszélyekben. Ily értelemben lett tiszteletneve Opusnak, ki Salamon s László királyok alatt híres bajnok volt. 2) Veszedelemtől mentet, s rokon értelmű a *ment, mentes, biztos* szavakkal; de ekkor inkább a *bátorságos* használtatik. 3) *Bátor*, kötszó gyanánt használtatik ezek helyett: *noha, bár, ámbár, jóllehet*. Szokásban van leginkább a régieknél, s ráhagyást, megengedést, s megnyugvást jelent; mondatik ám-mal is: *ámbátor*. A híres Bátoriak nemzetsége s több helységek emlékeztetnek ezen szó régiségére.

Származékai: bátran, bátrúl, bátorít, bátorítás, bátorság, bátorságos, bátortalan, bátortalanság, stb.

Én, személyes nm. szenvedő eset: éngem, éngemet, mely Dunán túl s Erdélyben divatozik; helyette *engem, engemet* van szokásban, mi talán az *én-em-et*-ből változott el, hol az *én* egyszer épen, utóbb elváltozott alakban (em) s szenvedő raggal (et) toldva jelenik meg; a *g* betűt az erősebb kiejtés adhatta hozzá. (l. Beh; beg édes, beh édes helyett). E névmás hiányos, több esetei nincsenek; de elváltozott alakban: em (öm, am, om) a név- és igeragozásban többször megjelenik. 1. Em. Hibázó eseteit a ragoktól kölcsönözi, holott elváltozott alakban végül jelenik meg, nek-em, től-em, vel-em, ról-am stb. Mondatik: én-nek-em, én-től-em stb. mi nyomosításúl használtatik. Többesét l. Mi, mink.

Nyelvtudományilag jelenti az egyes első személyt, különben pedig mindenki magát, saját személyét nevezi *én*-nek, melyhez teste, lelke érzékei s tehetségeinek munkálatai tartoznak közvetlenül, ellentétben a tárgyakkal, melyek az érzéket s tehetséget mozgásba hozzák. Kant az eszmélet (öntudat) eszméletének nevezte az ént; Fichte ellenben az eszméletet az én eredményének tartá s így az én-t valami felsőbbnek: alanynak, mely mindennek alapja s kútfeje; s a nem-én maga (a mi másoknál tárgy) nem egyéb szerinte, mint az énnek ellentéte, s az én munkásságának eredménye.

A keleti nyelvekben ugyanazt jelentik a rokon hangu *ani* (zsidó), *ana* (arab), az aram *eno* és *ana* szavak s a finn *én*, mely az egyes első személyeiben fordul elő.

Származékai: enyém, enyéim.

Nek, névrag, birtokító és tulajdonító jelentéssel bír.

1) Mint birtokító megfelel a deák genitivusnak, s ekkor a *nek*-kel ragasztatott szó oly viszonyban áll egy másikkal, mint birtokkal, s a birtokszó rendesen közvetetlen a *nek* ragu szót kiséri vagy előzi; de változatosság kedvéért, kivált költői nyelvben több szók, sőt egész mondás is, jöhetnek közbe: A jó fiú *atyjának haragját* nem ingerli; vagy a jó fiú *atyjának* nem ingerli *haragját*; a jó fiú *atyjának*, ha oka volna is az ellenmondásra, nem ingerli *haragját*.

A birtokító *nek*, ki is hagyathatik: *harangnak lába*, vagy *harang lába*; hiányjellel némelyeknél, másoknál a nélkül. Kivételt tesznek az érintett közbenvetések: a hazának minden hazafi kivánja virágzását, nem mondhatnók: a haza minden hazafi kivánja virágzását. Az illető melléknevek közbejövetele nem gátolja a nek kihagyását: a hazának minden fiai, vagy a haza minden fiai.

A birtokszó *nek* után a harmadik személynek birtokragait veszi fel, és ugyan amint egy vagy több a birtokos, úgy a ragoknak is vagy egy vagy több birtokuaknak kell lenni: *embernek élete, embereknek életök*; mely törvénytől azonban a nyelvünkben uralkodó gazdálkodás, a szebb hangzás, de a köz szokás is eltérni szabadságot adván, így mondhatni: embereknek élete, v. emberek élete.

A független névhatározók is: előtt, mellett, megett, alatt, felé, hozzá stb. felveszik a birtokító nek után a birtokragot, de mihelyt a *nek* elhagyatott, ezek is elvesztik ragaikat: a *háznak előtte*, a ház előtt.

A birtokszó, elébe is tétethetik a *nek* ragos szónak; de ily esetben a *nek*-et nem lehet kihagyni: nem mondhatni tehát: gyümölcse kertem, kertemnek helyett.

2) Mint tulajdonító megfelel a nek a deák dativusnak, s felvevén a birtokragokat, az egyes és többes szám mind a három személyeinek tulajdonító esetévé válik:

nek-em	nek-ünk
nek-ed	nek-tek
nek-i(ie)	nek-ik(iök)

Mondatik nyujtva is: *nékem* stb. Nyomosítóul felveszi a személyes névmásokat elül is: én-nekem, te-neked stb.

A *nek* hajdan nem változva állott a vastag hangúak után is: pokol-nek, halál-nek, Tuhutum-nek; de a szokás *nak*-ra változtatta: pokolnak, halálnak, Tuhutumnak.

Től, névrag, fölveszi az egy birtokú személyragokat.

től-em	től-űnk
től-ed	től-etek
től-e	től-ök

A mélyhanguak után *tól*-ra változik: kár-tól. A rövid hangzó (az i, u, ü-t kivéve) előtte hosszuvá lesz: eke, ekétől.

A szót, melyhez ragasztatik, az eredés tövévé, vagy a megindulás, eltávozás pontjává teszi, vagyis oly határvonallá, honnan valaminek eredése, távozása vagy távolsága méretik, pl. mindnyájan Ádámtól eredünk. Buda Pesttől 200 ölnyire van. Ily értelemben módosítja továbbá mind azon szók jelentését, honnan jónak vagy rosznak eredését várjuk vagy rettegjük, pl. Istentől jót várni. Félni a haláltól. - Használtatik a *miatt* helyett is! pl. nem alhatik a fájdalomtól = fájdalom miatt: nem lát a szemétől = szeme miatt; sok fától (fa miatt) az erdőt.

Rokon értelmű a *ből* és *ról* ragokkal, tőlök annyiban elhajló, hogy amaz a kútfő, emez az alap eszméjét kapcsolja a nevek értelméhez, a *től* pedig inkább az általános és kül vonaloknál marad.

Összetettnek látszik a *ta* (honnan to-va s tá-vol erednek) vagy *tő*, és *el* részecskékből, mely szinte távozást jelent: ta-el = től, mintha mondanók: tova-el.

Mér, cs. mér-sz. - mér-t. Jelenti 1) meghatározását a távolságnak és aránynak térben, 2) időben: ahhoz méri az

időt; 3) meghatározását a mennyiségnek s ekkor *vel* ragot kiván, pl. itczével mérni a bort, sert stb.; 4) a súlynak: mérni valamely testet, hány font, mázsa stb.; 5) árnak, bizonyos mennyiség vagy súly szerint valamit árúlni, pl. sert, bort mérni; 6)-hoz mérni, jelent: valamely személyt vagy tárgyat máshoz hasonlítani vagy szabni.

Származékai: mérleg, mérnök, mérsék, mérsékel, mérséklet, mérték, mértéklet, mértékletes, mértékletlen, mértéktelen.

Összetételei: bemér, felmér, kimér, megmér, összemér (vel) stb.

Fut, k. fut-sz. fut-ott; *futtam* tájdivat a szokottabb *futottam* helyett. Jelenti 1) embernek vagy állatnak a rendes lépésnél gyorsabb, erőszakosabb haladását; gyorsabb s nem oly általános mint a járás, kevesb a rohanásnál, egy értelmünek vehetni a szaladással; 2) híg testnek mederből, de sajátabbúl, edényből kiömlését, pl. fut a leves stb.

Használtatik cselekvőleg is: versenyt fut = versenyez, pályát fut = pályáz, s mind két esetben *vel* ragu szót kiván.

Származékai: futamik, futamat, futamatnyi; futamodás; futás; futó, futós; futtat, futtatás stb.

Öszvetételei: elmefuttatás; kengyelfutó; lófuttatás; befut; elfut, kifut, megfut, k. és cs; megfutamodik.

Romlik, *romol*, k. romlom, romlol, romlunk, romlotok, romlanak; vagy: romolok, (szokatlan), romolsz, romolunk, romoltok, romolnak; mult 3-d személy: romlott, vagy romolt. Jelenti 1) valamely testnek bontakozását, pusztulását, aljasodását: 2) jelent szellemi, vagy erkölcsi megfogyatkozást, aljasodást: romlik a nép, a sziv.

Ered e szóból: *rom*; hozzá járul az *el* szóképző, s lesz hangváltozással *rom-ol*; ehez járulván az *ik*, lesz öszvehuzva *romlik*.

Származékai: romladék, romladékony; romladozik; romlékony; romlott, romlottság.

Öszvetételei: elromlik, leromlik, megromlik, öszveromlik.

Vesz, hiányos és rendhagyó cs. valamely dolognak elfoglalását, vagy általvíve, áron szerzését jelenti. Csak jelentőmód jelen ideje van: *veszek, veszesz* stb; egyéb módjait s időit a *vë* gyökből veszi *v* közbevetésével vagy a nélkül, *ve-v-ém, ve-end* stb.

2) A parancsoló mód 2-dik sz. *végy*, mely vonatlanul szokottabb a többi személyekben stb. stb.

Nagygyűlési határozat
1844. dec. 16-án.
(M. Akad. Értes. 1844. 223-225. 1.).

A nagy szótár hirtelen el nem készülhetvén, miután a legnehezebb részek még hátra vannak, úgymint a származtató, hasonlító és nyelvtörténeti, mint a melyekhez még a szükséges előkészületek nincsenek együtt, az Akadémia által egy oly, *csupán értelmező szótár* fog kiadatni, mely a *m. nyelvnek egyetemes szókincsét* magában foglalja, nem zárván ki abból semmit, *mi nyelvtanilag helyesen készűlt s bár mely ágán az életnek és tudománynak él és használtatik*. Még a *nem helyesen képzett*, de az életben vagy egy és más tudomány körben felkapott szók is felveendők, nem különben, a nyelvfejlődése folytával *értelmöket változtatott* szóknak régibb

értelmök, sőt egyes iróknak bár nem helyeslendő, *de jeles művekben* előforduló kifejezései is, megjegyezvén azonban az ilyeneknél mindig, akár a képzési, akár az értelmezési hibásságot, mi által e szótár gyakorlati használatossága nevekedtével egyszersmind a nyelvtisztítására is üdvös hatást fog gyakorolni. Felveendők ezeken kivűl az újra *felélesztett régi szók* is, valamint a *tájszók* közől mind azok, mik bármely tekintetben magokat ajánlják. Végre felveendők egész kiterjedésükben a *ragok* és *képzők* minden lehető viszonyaikban.

Mi az *értelmezést* illeti, az magyar nyelven készítendő, és deák, német, vagy más nyelvű szó csak akkor és ott feljegyzendő, hol az a magyarázandó szó értelmileg bővebb felvilágositására élesebb és szabatosabb meghatározására szolgál. Minthogy pedig számos szóknak, főkép pedig az igéknek értelme különböző mondatokban sokfélekép módosul, és saját árnyéklatokat veszen fel; de különben is az értelmezés a maga általánosságában nem lévén mindenkor képes elég élesen festeni a szó lényegét: a szükséghez képest *példák* is fognak az értelmezéshez adatni, szokott *mondatok és szólásformák*, sőt *példabeszédek* is: mikhez Kresznerics és Dugonics munkáiban bő anyagot találhatni.

A nyelvtani részt illetőleg feljegyzendő minden szónak, mely beszédrészhez tartozása, kivévén összetételeket, megemlítendők továbbá a szóknak mind azon *sajátságai*, mik az általános paradigmáktól eltérnek, végre a *szókötési* tulajdonságok is, mik ismét példák által legjobban kitüntethetők.

Ezek szerint e szótára nyelvet annak *nyelvtani* és *lexicographiai jelen állapotja szerint* adván vissza, mellőzni fogja annak belső történetét, a szószármaztatást és nyelvhasonlítást és a dolog természeténél fogva csak egy részből fog állani.

Magát a *készítésmódját* illetőleg, ide fordítandók a nagy szótár részére készült és készitendő értelmezési dolgozatok; a szóanyag pedig a Társaság zseb-, táj- és műszótárain kívűl tekintélyesb szó- és tankönyveinkből lesz öszveszedendő. E munkával a Társaság által a maga kebeléből választandó *szerkesztő* fog megbizatni. A szerkesztő köteles dolgozását időnként egy szinte a Társaság által választandó *vizsgálóval* közölni. A szerkesztő s vizsgáló lesznek kezesek a Társaság előtt, a munkának az utasitás szellemében és formái szerint szorgalmatos és lelkiismeretes elkészüléseért. Osztályok és kisgyülés mindenben tartoznak a szerkesztő és ellenőrző vizsgálónak segedelmére lenni, nevezetesen a műszók értelmezése és minden új képzésü szó az illető osztálylyal helybenhagyás végett közöltetik; ha pedig valamely tárgyra nézve a szerkesztő s vizsgáló meg nem egyezhetnének, a fenforgó kérdés eldöntése a kisgyülést illeti. Hogy a Társaságnak nyelvtani kifejezett elvei mindkettősökre nézve kötelezők, a mondottakból magában következik. A Társaság ilynemü szellemi, organicus és anyagi hozzájárulta mellett, e munkát magáénak fogja vallhatni, s ez leend az *első valóban akadémiai magyar szótár*, s egyszersmind részét teendi a majdan elkészülendő Nagy Szótárnak.

Az első dolgozatok felolvasása az 1846. évi osztályülésekben történt, az osztálynak teljes helybenhagyásával.

Ugyanez évben a XVII. nagygyülés a kis gyülés javaslatára a csupán szoros-tudománybeli használatban levő műszókat a nagy szótárból kirekesztetni határozta.

Pótlék-utasítások, illetőleg jóváhagyások.

I. Kivonat az 1847-diki Értesítőből. Kisgyülés febr. 8. (A nyelvtudományi osztály részére), 24. lapon: "Czuczor G. és Fogarasi J., amaz mint a nagy szótár szerkesztője, ez mint annak ellenőrző vizsgálója bejelentették, hogy ők túl menvén az utasításon, mely a szók kimerítő értelmezését, úgy a nyelvtani és szókötési viszonyok eléadását kivánja csak, az *etymologiát* is fel kezdék venni a munkába, s ennek felderítésére, hol szükségesnek látszik a szók más nyelvekkeli *egybehasonlításába* is bocsátkoztak; mely kibővítése a tervnek, miután több rendbeli, ekkép dolgozott szóczikk felolvastatott, köz helyeslést nyervén, kinyilatkoztatá a két megbizott tag, hogy e szerént közös munkával az eddig már elvégzett betűket kipótolandják, s az egészet így folytatandják, miáltal a nagy szótár nemcsak értelmező, hanem szónyomozó és

öszvehasonlító is leszen. Az ülés kedvesen vevén a szerkesztők e dicséretes buzgóságát, melynél fogva feladásuknál teljesb és tökéletesb munkát adni vállalkoznak, azt, méltánylata mellett, a nagy gyülésnek is bejelentetni rendelte."

II. Kivonat az 1851. Értesítőből. Kisgyülés nov. 8. (A nyelv- és széptudd. osztálya számára), 298. lapon: "Olvastatott a nagy szótári munkálatok mibenléte iránt kiküldött választmány (Hunfalvy Pál, Mátray Gábor, Toldy Ferencz) tudósítása az osztályhoz, melyből kitűnt, hogy az utolsó tudósitás ólta a szótár a *Hézag* szótól a *Ka*-ig haladt elő, mely rész mintegy 8000 czikket foglal magában; hogy azokban már nemcsak az értelmező, hanem az utóbb bővített terv szerint a szófejtő és nyelvhasonlító elem is jóformán szerepel; sőt hogy ott, hol a szók rokonsága más, az elébbi betűk sorában álló szókra vezetett vissza, ezek is bővebb kifejtést nyertek. Továbbá, hogy az idők, s a megbízott férfiak közbejött viszonyai által többször megszakadt munkálat sept. 1-től ismét rendesen, sőt kettőzött élénkséggel foly. Mi az etymologiai és nyelvhasonlítási fejtegetéseknek netán szabandó határokat illeti: hosszas tanácskozás után úgy nyilatkozott a választmány, miszerént leginkább a *tudva, s a kétesen idegen szók*, melyek több-kevesebb nyelvészek által s nem minden ok nélkül, idegeneknek tartatnak, *ovatosan tárgyaltassanak és hódíttassanak a magyar nyelv eredeti birtokául*; a nyelvhasonlítás pedig *a rokon hangú és értelmű szók egymásmellett elsorolására szoríttassék*: kivévén, hol az egyik vagy másik nyelvből vétel nagyobb-kisebb bizonyossággal állíttathatik. E javaslatban az osztály megnyugodván, az a két szerkesztőnek figyelmébe ajánltatott."

III. Kivonat az 1853-diki Értesítőből. Öszves kis gyülés január 31-dikén 10. lapon "Olvastatott b. Eötvös József, Balogh Pál és Toldy Ferencz bizottmányi jelentésök a nagyszótári munkálatok mibenlétéről, mely szerént a munka 1851. nov. 4-től e hó végeig a *Kancsal* czikktől *Meggörbeszt* czikkig haladt, e részben 10,724 kisebb-nagyobb czikket foglal s a szerző jelenleg az egésznek ötödik hetedében munkálkodik; hogy továbbá e rész is *minőségileg azon gonddal, alapossággal, beható és kiterjedt nyelvismerettel készült*, melyet a társaság szerző eléadásaiból már ismer."

IV. Kivonat az 1854-diki Értesítőből. Kis gyülés febr. 6. (A nyelvtudományi osztály részére), 35. lapon: "Olvastatott b. Eötvös József, Balogh Pál és Toldy Ferencz megbizott t. és rr. tt. jelentése a nagy szótár mibenlétéről, melyszerint az a múlt évi vizsgálat, vagyis 1853-diki febr. 1-től f. évi január végéig a "Meggörbeszt" szótól az "Öröm" czikkszóig haladott elő, e rész 6400 czikkből állván, s így kevesebből ugyan egy negyeddel a múlt évi dolgozatnál: de ami részint azon három havi betegeskedésnek tulajdonítandó, mely a folytonos munkálkodás következtében is fogta el a múlt évben a szorgalmas szerzőt, részint azon, a szótárírással szoros kapcsolatban lévő nyelvnyomozó munkásságnak, melynek gyümölcseit az osztály több kis gyülési előadásokban vette, a miknek tárgyalása a szótárra magára csak a legnagyobb hasznú lehet. Különben több *újabb czikkek figyelmes átnézése* meggyőzte a bizottmányt afelől, hogy szerző ernyedetlen gonddal és lelkesedéssel folytatja müvét. - Ezekhez Fogarasi János rt., mint megbízott munkatársa a szótárszerkesztőnek, jelentette, hogy harmadszor ment ez évben keresztül a munkán a H betűig, miután az akadémiai nyelvtudományi mozgalmak szükségkép hatottak a dolgozókra, úgy hogy míg egyfelül a hasonlító résznek nagyobb kiterjedés és beljebbható munkásság, úgy másfelül nagyobb ovatosság is jutott; reményli egyébiránt, hogy miután a később fölvett szónyomozó elem a most átvizsgálás alatt lévő részekben bőven van tárgyalva, a munka az ő részéről is ezentúl gyorsabban haladand. Az osztály e jelentések után az ügy mibenlétére nézve teljesen megnyugodott."

Ezeken kivűl évenként küldött ki az Akadémia bizottságot, mely a munkálat eléhaladásáról vala jelentést teendő.

---

[1] Ezen pont a kivitelben egy részről véghetetlen sok nehézkességgel járt volna; mert a legtöbb szó, t. i. a származottak (és alábbi példák szerént az összetettek is) kétszer fordulnak vala elé, egyszer a gyökök illetőleg törzsek után, másodszor a szoros betűrendben. Mi által nemcsak hogy az olvasóra nézve a kikeresgetés, még

pedig csaknem minden egyes származékra és összetételre nézve, sok idővesztéssel járna, de a szótár is terjedelmében s kiállitási költségeiben czéltalanúl tetemesen nagyobbodnék; mert merjük állítani, hogy ha például a mostani elrendezés szerént százezer szó vagyis czikk van e szótárban, a föntebbi szabály megtartása mellett közel két annyira növekedett volna; hisz tudjuk, hogy a származott és összetett szók teszik a nagy többséget. A tulajdonnevek pedig (városok, faluk, hegyek, vizek stb. nevei) minthogy jelentését csak kevésnek tudjuk, nagy részben bizonytalan és önkényes származtatásra adnak vala alkalmat.

Más részről a mi eljárásunk tökéletesen pótolja a szabályt az által, hogy az Akadémia jóváhagyásával, - mint alább eléjön - a szóelemzést egész terjedelemben, s minden egyes szónál annyiban, a mennyiben magyar elemek léteznek benne, fölvevők munkálatunkba s minden egyes származék és összetétel mellett föl vannak jegyezve zárjel között azok elemei tehát gyöke vagy törzsöke is, a kétségesebbeknél a czikk folytán vagy végén még némi fejtegetés kiséretében is.

A kétes származatú szók, mint mindjárt a munka elején: *ablak, abrak,* stb. ha szinte meg is kisértjük a közös forrás megjelölését, annál inkább a kétségtelen idegen nyelvből kölcsönzöttek, elemzés nélkül állanak, s ezzel is mutattuk ki kételyünket.

[2] Ez, eljárásunk nyomán a mult idő ragjában eléggé kifejezve levén: *sír-tam, csíp-tem,* vagyis a mennyiben kifejezve van (mit sokszor a példák is kitüntetnek), új alak fölvétele nem látszék szükségesnek.

[3] A helyesírásra nézve természet szerént az Akademia legutolsó megállapodása határoz. Az egyetlen a betűre és elemre nézve találhatni aki, ami, amely, amennnyi stb szókban némi eltérést, ha ugyan eltérésnek lehet tekinteni az olyast, mire nézve eddigi szabályaink nem szólanak; de ami előttünk oly világosnak látszott, miszerént nem hihetők, hogy felakadásokra adjon alkalmat. Mi jelennen is, minél többet gondolkodunk e tárgyról s mennél jobban visgáljuk nyelvünk természetét, annál inkább meggyőződünk irásmódunk helyességéről. Alig tagadhatja valaki, hogy amely, ami, aki szókban ugyanazon mutató (a) elem vagyon, mely ahol (eléjön mint tudjuk ihol is), ahonnan, avagy s másokban, melyek régiesen szintén irattak z kiséretében is: azhol, azvagy, mégis nem levén nevek, senki sem tekinti azon a vagy az elemet névelőnek - artikulusnak. S azoknak egy szóba összevonása és irása már csak azért is czélszerűnek mutatkozik, hogy megkülönböztethessük a névelős névmásoktól pl. ne nézd a kit hanem a mit, minthogy az első esetben akár kit, mit, akár akit, amit írjunk és olvassunk, tárgyi ragozásnak nincs helye, mint van egyebeknél péld. az olyan, az ilyen névmásoknál is, melyek tárgyesete az nélkül határozatlan igeragozással jár: az olyan embert szeretem és: olyan embert szeretek. S ha akit, amit mellett több ezer példa között egy tárgyi ragozást találunk (mi mai napon is megtörténik azokon, kiknek nincs teljes hatalmukban a nyelvérzés), ez az általános szabályt semmikép meg nem gyöngíti. A hangsuly is az általános népnyelvben az a tagon fekszik. A franczia nyelvből felhozott példa pedig lequel, laquelle szókban épen mellettünk harczol, mert épen ezek is együvé szoktak iratni. Nem tartozik ide: a szerént, mert itt az a névmás.

[4] E szakasz az, melytől a kivitelben némi határozatlansága miatt is eltérve, noha különösen küldetésünkkor főleg csak az értelmezésre valánk utalva, az elemzésekbe és hasonlításokba is mélyebben ereszkedtünk. De tettük ezt számos eléadások és mutatványok alapján is az Akadémia világos helyeslése mellett. E szakasz elején t. i. az mondatik: "A szók eredetének kinyomozásában a könnyenhivőség s túlságos kétkedés közt közép útat kell tartani s inkább tudatlanságunkat megvallanunk, mint hibát tanítani." Továbbá "Ezek (a gyökszók) eredetéről, a természeti hang után képzetteket kivéve alig mondhatni valamit." Végül "A származék és összetett szóknál ki kell jelelni azon elemeket, melyekből összeállottak, hacsak a származás és összetétel könnyenérthetősége azt szükségtelenné nem teszi."

Már ha egy részről a gyökszók eredetéről nagy részben alig mondhatunk valamit, más részről a származásás és összetétel könnyen érthetősége az elemek kijelölését szükségtelenné teszi: akkor alig maradna, mit elemezzünk. Pedig ennek az értelem meghatározására is végtelen befolyása van. Ez okból határoztuk el magunkat az általános, de inductiok és abstractiók utján nyert elveken alapuló s némileg a hasonlítás

szabályaival is egybekötött elemzésnek magyar származatú szókban az egész szótáron keresztül vitelére, mit számos mutatványokban az Akadémia elébe is terjesztettünk, s ez által helyeslést és az e szerénti munkálkodásra megbizatást nyertünk, mint alább eléjön. De eléjön igazolása is részünkről azon eljárásnak, melyet e tekintetben követénk vala.

[5] E dolgozatpéldányok összeköttetésben különben is a föntebbi utasítással legjobban megfelelnek azon mindennemű követelésekre, melyek újabb időben, midőn már magának a szótárnak egyes füzetei sajtó alól kikerülni kezdettek, erre nézve tétetének. Mi az utasításhoz s a példányokhoz tartottuk magunkat. S hogy minden most feltünedező követeléseknek megfeleljünk, ezekre kettőnknek egész életünk sem lett volna elegendő. Az Akadémia sokkal gyakorlatibb volt utasításaiban, mint sem két embertől erejök fölötti dolgokat kivánjon. A munka megjelentével pedig bizonyosan könnyebb lesz annak tökéletesbítése és hálás köszönettel veendi az Akadémia az alapos pótlásokat, tehát mindenkinek alkalma fog nyílni, hogy nyelvészeti terjedelmesb ösmereteivel az ügynek és hazának szolgálhasson. Mi megtörtük az útat, igyekezünk rajta tovább haladni.

folyt. >2

Forrás: http://osnyelv.hu/czuczor/

<< MÁSODIK RÉSZ. >>
Részletesb igazolása azon elveknek, illetőleg eljárási módoknak, melyeket a munka folytában az általános utasítások nyomán is követtünk.
I. Szakasz. A szók értelmezése.
II. Szakasz. Ugyanazon szónak többféle érteménye.
III. Szakasz. Szócsaládosítás.
IV. Szakasz. Táj- és elavult szók.
V. Szakasz. Szóelemzés.
VI. Szakasz. Külhasonlítás.
VII. Szakasz. A szóhasonlítás elvei, és szabályai.
VIII. Szakasz. Ezen osztályozat értéke a magyar szóhasonlításra nézve.
IX. Szakasz. A magyar szók öszhasonlítása az altáji, nevezetesen a finn családdal.
X. Szakasz. A képzők és ragok öszhasonlítása.

MÁSODIK RÉSZ.

Részletesb igazolása azon elveknek, illetőleg eljárási módoknak, melyeket a munka folytában az általános utasítások nyomán is követtünk.

I. Szakasz. A szók értelmezése.
Az "értelmező szótár" fogalmához tartozik, hogy a szók érteményét minél szabatosabban körülirva meghatározza. E végre mindenek előtt a nyelv belső forrásait, nevezetesen a szók mind mai, mind őszerű vagy elavúlt, mind országos és tájbeli, mind népies és irodalmi divatát szemügyre kell vennie s fölhasználnia, különös figyelemmel levén a közmondatokra, példabeszédekre, népdalokra, népmesékre, dajkanyelvre, melyekben bizonyos kifejezések és formák mintegy megcsontosulva változatlanúl szállnak szájról szájra, korról korra által. Midőn tehát valamely szónak - legyen az sajátunk, közös, vagy kölcsönözött - egyedűl elnevezési tárgya van kérdésben, azt közvetlenűl és határozottan a belső nyelvszokás mondja meg, s tisztában lehetünk vele a nélkül, hogy akár rokonnal, akár idegennel hasonlitanók öszve. Ez a szónak egyéni önálló mivoltát illeti, s nem terjeszkedik tovább, mint azon eszmeképre, melyet elménkben eléidéz, pl. a *fej*, mint az állati testnek köz ismeretű alkatrésze, minden magyar ember előtt világos fogalomkép tünik fel, ha nem gondol is rá, hogy mily magyar szókkal áll családi rokonságban, sőt az idegen *fölöstökömöt* is legott érti a nélkül, hogy tudná, vagy csak gyanítaná is, hogy a német *frühstük*-ből származott, ellenben az *éjonné*t, tősgyökeres magyar létére, már csak bizonyos vidéken ismeretes. Továbbá, midőn a szó bizonyos érzék által felfogható tapasztalati tárgyat jelent, milyenek az állati, növényi, ásványi testek, vagy különféle eszközök, müvek nevei, vagy egyszerű cselekvést, állapotot jelentő igék stb. az értelmezés szabatos és világos lehet, ha az illető tárgynak sajátságait úgy leírja, hogy azt minden egyébtől meg lehessen különböztetni. Az ily szókat más nyelveken is tökéletes szabatossággal vissza lehet adni, pl.

kéz, hell. *ceir*, lat. *manus*, ném. *hand*, szláv. *ruka*;
vas, hell. *sidhron*, latin *ferrum*, ném. *eisen*, szláv. *zelezo*;
kő, hell. *liJov*, lat. *lapis*, ném. *stein*, szláv. *kamen* stb.

Az ily határozott tárgyakra vonatkozó szók tulajdon értelme minden nyelvben egyezik, tehát értelmezésök is ugyanazon körülirás által eszközölhető, vagyis amely meghatározás illik rájok az egyik nyelvben, ugyanaz illik a másikban is. Ilyenekre nézve az "értelmező" az idegen szótárokban foglalt érteményezéseket átveheti a magáéba.

De vannak minden nyelvben oly sajátnemű szók, kivált származékok, melyeknek más nyelvben ugyanannyit mondó másuk nincsen, hanem vagy szélesebb vagy szükebb jelentésű, vagy egészen másnemű szóval adhatók csak vissza. Ilyenek

a) azon szók, melyek valamely népnek saját ismerettárgyait jelentik, milyek pl. csak azon nép körében létező, vagy eredetileg ott támadt állapotok, foglalkozások, hivatalok, szokások, szertartások, viseletek, ételek, italok, nyavalyák, játékok, mulatságok, eszközök, szerszámok stb. nevei, melyek érteményei bizonyos idegenekéihez némileg hasonlók ugyan, de nem azonosak, pl. *főbíró, dúló, huszár, csikós, gulyás, csirás, pákász, csákó, gucsma, gatya, topán, tarhonya, gáncza, laska, tyúkverő, herőcze, ördöglomba* stb., melyeket úgy kell értelmezni, hogy az idegen is világos fogalmat nyerjen abból. Ebben áll előnye az értelmező szótárnak a közönséges szótárok fölött, melyek midőn szót szóval törekesznek visszaadni, a valódi érteményt nem képesek szabatos világossággal meghatározni.

b) oly származékok, melyek képzőiknél fogva több fogalmat rejtenek magukban, s idegen nyelvre csak körülírva fordíthatók, milyenek nyelvünkben a *tehető, míveltető, gyakorlatos, visszaható, belszenvedő* igealakok, pl. üldögelhet, iratgathat, gondolkodik, kezeskedik, kanyarodik, hánykolódik, csendül, kondul, zörren, durran; általán a származékigék finom árnyalatai, melyekben nyelvünk páratlanúl, szintén bujálkodásig gazdag, és pazar.

c) a hasonnemüek (synonymák), melyeket a hanyagabb nyelvszokás egymással fölcserélve használ, holott gyökeikre nézve árnyalatilag különböznek pl. *ballag* = kényelmesen, lassú léptekkel, mintegy *billeg*ve megy, járdogál; *baktat* = bukdosva *bukdácsol*va megy, mint a nyúl; *kullog* = magát *megkunva*, mintegy lesve, alattomosan lépdegel, mint a zsákmány után szimatoló farkas; *kammog* = tunyán, magát elhagyva, mintegy *kamós*, azaz görbült testtel mendegel, mint a kamasz vagy a mélázó komondor; *sunnyog* = magát megsúnyva, testét öszvehúzva, óvatosan, lassudan mozog. Így különböznek gyökre nézve egymástól ezen hasonló nemüek: *barangol, csatangol, csatolál, csavarog, tekereg, kóborog, kóvályog, koslat, kósternyál, kószál, kóriczál, kalézol, kelekolál, kuríttol, csámolyog, satrat, sertepertél, zulánbol* stb.

II. Szakasz. Ugyanazon szónak többféle érteménye.

Az emberi észjárás valamint a fogalmakat, úgy azok hangképeit is rokonítani szokta, vagyis, amelyek bizonyos közjegyben egyeznek, s ennélfogva egynemű fogalom alá vonhatók, ugyanazon szóval fejezi ki. Ez esetben az értelmezés föladata a rokonértemények észtani öszvefüggését, illetőleg származási egymásutánját és rendét eléadni. Első helyen áll a *tulajdon* értemény, azután következnek az *átvittek*, a *képesek*. Előbbi eredetű az *anyagi, érzéki*, mint a *szellemi, erkölcsi*, előbbi az *öszszerü* (concret) mint az elvont, a *természeti* mint a *mesterségi*, pl. *sip* a) természeti hang, melyből lett *sipít, sipog*; b) sipító panaszos, kesergő, esengő hangú érzelemnyilvánítás, honnan a *sípánkodik* vagy *sopánkodik*; c) ily hangot adó csöves hangszer, honnan *sípol, sípos*; d) csőalakú nyilás, kóros lik a testen, a *sipoly* származékban. Hasonlóan a *szűr* főnév a) = *szőr*, b) szőrből vagy szőrnemü durva gyapjuból kallott posztókelme, c) ily kelméből varrott ruha. A tulajdon értemény azon középpont, mely körül a többi forog, melyre bizonyos közjegynél fogva mindnyája visszavihető; de minthogy valamely tárgynak másmás jegyei szolgálhatnak hasonlitási alapul, gyakran történik, hogy az átvitt értemények egymással nem, csak a középpontival állanak viszonyban, s ezek a *másod-* vagy *mellékértemények*, pl. *fej* vagy *fő*, tulajd. ért. caput animalis: *emberfej, lófej, borjúfej, disznófej, verébfej, varjúfej* stb., melynek:

I. egyik jegye *a magas helyzet, tetőzet*, honnan átv. ért. jelenti a) a kéznek, lábnak felső lapját: *lábfej, kézfej*, s innen ismét átv. ért. *csizmafej*, mely a lábfejet takarja, különböztetésül a *talpat, sarkat, lábszárt* födő

csizmatalptól, csizmasarktól, csizmaszártól, b) valamely kézműnek, állványos készítménynek tetejét, pl. *oszlopfej, nyeregfej*, c) vizek, erek, folyók eredeti helyét, mennyiben ezek fölülről alá folynak: *Pinkafej, Szalafej, kútfej, Tapolczafő, Balatonfő*, ellentéte az alattiságot jelentő *tő*, mely a fejhez képest legalantabb fekszik, pl. *Marczaltő, Zsitvató*; innen átv. szélesb ért. kiindulási pont, pl. *pályafő*, honnan a versenyfutás kezdődik, *hídfő*, a híd eleje. Mint mértani magasságot jelentővel családi viszonyban állanak: *fel, fěn, fěd vagy födél*, s ellentétesei: le, len, lent, al, alant, láb.

Átv. képes ért. társadalmilag vagy erkölcsileg mások fölött, mintegy legmagasabb polczon álló személy: *ház feje, család feje* "a nemzetnek teste a nép, feje annak a király" (Kisf. S), *főúr, főnemes, főpap*. Ellentéte: *alattvaló*.

II. Második szembeötlő jegye a deréktól különváló, buczkós, csomós, tömör, zömök, gombnemű, hengerded stb. alak, honnan átv. ért. *botfej*, "minden botnak végén a feje", *szőlőfej, hagymafej, kukoriczafej, káposztafej, mákfej, gabnafej, szegfej* stb.

III. Mint a léleknek, szellemi müködések szerveinek székhelye, s mintegy tartalmazója átv. ért.: elme, ész, akarat, pl. *okos világos fej; jó, rosz fej; kemény, makacs fej, rávetni valamire a fejét* = akaratát rászánni. Tartalmazó a tartalom helyett. Innen a) mint lényeges, legnemesebb rész, az egész emberi lényeg, azaz személy, egyéniség helyett: *szegény fejem!* me miserum! *fejedre szóltál*, tenmagad ellen; *fejenként*, egyenként, személyenként; b) helyettes valami, mely mintegy képvisel, személyesít valamit: *kölcsön fejében adni, adósság fejében fizetni; ajándék, barátság, ingyen fejében, szégyen fejében*, vagyis szégyen megváltására, kikerülésére, *falu fejében* = helyett, "falu fejében nem mindig tanácsos kardot rántani", (közm.) c) mint az életszervek központja, jelenti magát az életet: *fejét koczkáztatja, fejére halált mondottak, fejemet merném rátenni, fejemre fogadok, nem félti a fejét, fejét vették*.

Ime így folynak egymásból, és függenek öszve a szók érteményei! Különösen ama vázlatos érteményezésből kitetszik, hogy a *fejnek* a) magas helyzete b) alakja, c) belső lényege, szervezete szolgál érteményezési alapúl, melyekből a többi átv. és képes értemények szétágazva származtak, s azokat végelemzésben az illető testrésznek mint szemmel látható tárgynak tulajdon értelmére lehet és kell visszavinni.

Ezen alapon értelmezendők a fej származékai is:

- *fejes*, a) aminek tulajdon ért. állati feje van, b) aminek, átv. ért. fejhez hasonló buczkója, alakja van: *fejes bot, fejes szeg, fejes káposzta, saláta*, c) a fejben székelő léleknek, illetőleg kedélynek makacs, magát megkötő tulajdonságával biró: *fejes gyermek, fejeskedik*, makacskodik, *fejesség*, makacsság. Ellentéte *fejetlen* a) aminek állati feje akármily okból hiányzik b) buczkótlan, csomótlan, *fejetlen gabonaszár, szőlővessző, fejetlen káposztatorzsa, fejetlen bot, szeg*, c) erkölcsi, társadalmi fej nélkül való: *fejetlen nép, ország*;

- *fejedelem*, átv. legfelsőbb hatalmat gyakorló személy valamely nép, ország fölött; rokonai: *felség, felsőség, fenség, fensőség*;

- *fejel*, átv. a lábbelinek azon részét csinálja, mely a lábfejet takarja; s mennyiben a *fej* régiesen *fe*, innen *fék* = lófejkötő, capistrum;

- *fejez*, a) tulajd. vagy átv. értelmű fejet levág, lemetsz; *embert fejezni, mákot, gabonát* fejezni; b) *befejez* = valamely műnek, munkának mintegy fejét, födelét, fölét elkészíti s bevégzi. Ettől különbözik a *kifejez*, melynek gyöke nem a *caput, fej*, hanem azon *fej*, melyből *fejlik, fejt, fejteget* származnak, s rokona a *fes feslik*, mert *kifejezni magát* vagy *valamit* = gondolatát vagy valamely eszmét világosan, mintegy burkából kifejteni, latinúl *explicare, exprimere*, németűl *ausdrücken*, azaz átv. ért. mintegy héjából kifejteni, kinyomni, kiválasztani, tehát az elválasztásra vonatkozó *fél, vel, vál* családhoz tartozik, valamint a *fejsze*, mint vágó, hasító eszköz, (securis a secando), és a *fej* ige, mely a tejet kifejti, kiválasztja a tőgyből.

III. Szakasz. Szócsaládosítás.

Az értelmezés egyik fő segédeszköze, sőt kelléke a szócsaládosítás. Alig van szó, melynek a maga nyelvében családtársa nem volna. A családi szók *egyenes* vagy oldalágon rokonok; amazok bizonyos változatlan gyökből vagy törzsből folynak ki, pl. a *rom* gyök[1] származékai: romb, romos, romtalan, romol, romlik romt (ront), romgál (rongál), romcs (roncs), romgy (rongy), melyekből ismét fióksarjak fakadnak: rombol, rombolás, rombolgat, romboló, rontás, rontó, rontogat, rongálás, roncsol, roncsos, rongyos, rongyosodik, rongyolódik, rongyász stb.

Az oldalágu rokonok némi saját jegygyel bírnak, de gyökeik vagy törzseik mind bizonyos alaphangban, mind alapfogalomban egyeznek, pl.

kar, karika, karima, karám, karing;
ker, kerek, kerül, kerít, kereng, kerge;
kor, korong, korcz, korlát;
kör, körös, köröz, körny, környez, körül;

kur, kurittol (csavarog, tekereg), kurtula; melyekben a kerekség nemét jelentő alaphangok a *k-r*, a fajt különböztetők, *a, e, o, ö, u*. Az ily rokon szócsaládok egy szónemzetséget képeznek.

A szónemzetségek ismét rokoníthatók, mennyiben alaphangra és érteményre hasonlók, péld. a föntebbiekkel azon *g-r, gy-r* gyök hanguak, melyek a kerekdedhez hasonló görbe alakra vagy mozgásra vonatkoznak:

gör, görbe, görcs, gördül, görnyed, görhes;
gur, gurba, gurul, gurít, guriga;
gyür. gyürü, gyürke, gyüremlik;továbbá a *h-r* alaphanguak, mint:
hor, horog, horgas, horgad, horpaszt; a k-l gyökhanguak, melyek a keményebb r helyett lágyabb l-t vesznek föl:
kal, kaland, kalandoz (ide-oda jár, csavarog), kalézol, kalimpáz, kalisztál, kalinkó, kalantyú, kalincs;
kel, kelekóla, kelekolál, kelentyű; és a még lágyabb k-j alaphanguak:
kaj, kajcs, kajla, kajmó, kajsza, stb. Tudnivaló, hogy némely családok szaporábbak, s többfelé elágazók, mások kevesebb fajzatuak.

Az idegen nyelvekből kölcsön vett szók egyenes ágon szintén eresztenek családi rajokat, magyaros képzők által, pl. *czégér* (zeiger), czégéres, czégértelen, czégérü, czégérez, czégérezés; *iskola*, iskolai, iskolás, iskoláztat, iskolátlan; *patak*, pataki, patakú, patakos, pataktalan, patakzik; de ezek idegen eredete már onnan is gyanítható, hogy oldalágu rokonaik nincsenek, mennyiben gyökeik alapérteményre nézve más magyar szókkal nem családosíthatók, pl. a *hóstát, palájbász, formondor, igrecz*, ámbár mind elő- mind utótagjokra nézve több magyar gyökhöz, illetőleg képzőkhöz hasonlók, de minthogy azokkal érteményi rokonságban nincsenek, idegen eredetöket legott elárulják, ha nem tudnók is, hogy a *hóstat* = *vorstadt*, a *palajbász* = *bleizweisz*, a *formondor* = *vormund*(er), az *igrecz* = szláv *igracz*, azaz, játszó, különösen hangszeren játszó, mert *igrati* = játszani.

Ha az anyaszó önálló, világot vet s mintegy saját bélyegét üti leányaira, pl. *tör*, törés, törött, töretlen, tördel, törtet, töredék, töredékeny; ha pedig önállással nem bir, vagy elavúlt, akkor érteményét a rokon érteményü származékok öszvegéből vonjuk el, pl.

gom, gomb, gombócz, gomboly, gombolyag, gombolyít, gombolyodik, gomoly, gomolyít gomolyodik;
göm, gömb, gömböly, gömbölyü, gömböcz, gömbölyeg, gömbölyít, gömbölyödik;
gum, gumó, gumós, gumósodik;
güm, gümő, gümős, gümősödik;

kom, komp, kompis, kompol, kompoty;
hom, homp, hompol, homolít, homolka, homorú, homorodik;
hěm, hěn, henger, hengeredik, hengerít, hengerget, henter, henteredik, henterget;
höm, hömb, hömböly, hömbölyög, hömp, hömpölyög, hömpölyget;
csom, csomb, csombor, csombók, csoma;
csöm, csömb, csömböly, csömbölék, csömek, csömör;
dom, domb, dombor, domborodik, domborít;
döm, döme, dömöczkös, dömbicz, dömsödi;
tom, tomb, tombácz, tomp, tompor;
zsom, zsomb, zsombék, zsomboly.

A részletek ilyetén öszveállításából kitűnik az alapértemény, mely valamennyinek közös jegye, mint a fölhozott családokban a gömbölyű, dudorú, kerek alak. Innen sarjadzanak ki a fajok, alfajok, és fajták, melyek öszvesen egy nemet képeznek, s a megállapított belső nyelvszokásból ismerhetők meg, péld. hogy a maga nemében más a *gomb*, mint a *gömb*, más a *gombócz*, mint a *gömböcz*, más a *gombolyag*, mint a *gömbölyeg*, valamint a növényismében különböznek fajra nézve ezen egynemüek: tök, uborba, dinnye; makk, mogyoró, dió stb.

Ebben áll a szók belhasonlítása, mely szerint a rokonhangu és érteményű szókat bizonyos gyökre viszszük vissza, mi annál világosabbá teszi az egyes fajok jelentését, minél népesebb a család, melynek tagjai közé számitvák; s ez esetekben külhasonlítás és rokonítás nélkül is tisztában lehetünk velök, mint a fentebbi példák mutatják.

Különösen az úgynevezett belső hajlitás, belalakulás igen terjedelmes szereppel bír a szóképzéseknél a magyar nyelvben. Ezen belső hajlítás alatt különösen azt értjük, midőn legkisebb hangbővülés nélkül, sokszor pedig e mellett is a gyökben vagy törzsben leginkább csak az önhangzó módosulata (mélyebbre vagy magasbra változása) által állanak elé új vagy módosított fogalmakra új szók, még pedig gyakran igékből nevek és viszont. Ilyenek *ér* (valet) és *ár* (valor. pretium), *csap* és *csép*, *láb* és *lép*, *vál* és *fél* (honnan *válaszol* és *felesel* is), *leng* és *láng*, *vág* és *vég* stb. Különösen ezek öszveállításában kitünő munkásságot fejtett ki Lugossy József társunk. "Hangrendi párhuzam ezer példában" czímű munkájában, ki általán nagy mestere a családosításnak. Vele csaknem egy időben értekezett e tárgyban egy másik jeles nyelvészünk Ballagi Móricz is.

Mi kezdettől fogva ezen szellemben munkálkodánk.

IV. Szakasz. Táj- és elavult szók.
A hasonlításnak különös segédforrásai a *táj- és elavult szók*. Amazok csak bizonyos tájakon divatoznak s a deréknyelvben szokatlanok, és pedig 1) melyek tudtunkra bizonyos tájnak saját képezményei, mennyiben egyes vidéknek különös tapasztalati, gyakorlati, életnemi stb. ismeretei levén, azok elnevezésére külön szókat szükségel, pl. a hegyes tartományban lakó székely a nagy ereszkedőkön váluszabásu fatalpat tesz a kerék alá, s azt az *al* gyöktől vagy *alap* törzstől *alabor*-nak nevezi, mire a síkföldi magyarnak szüksége nem levén azt nem ismeri; ellenben a Tisza, Duna melléki hajósok *alattsá*ga, hosszú vontatókötele, mely nagyjában a víz alatt nyúlik el, a hegyes vidéki magyarság előtt ismeretlen szó, valamint általán a hajósok és halászok számos müszavai. Így az *ergetyű*t csak a hegyi, péld. tornai, gömöri magyarok használják, kik a levágott fákat a hegyről leeregetik, lecsúsztatják rajta, vagyis *ergetyű* = eregető, faeregetésre való hegyoldali öblös lejtő. A *csalamádé* szót azon vidék lakosai képezték, hol a málét, azaz kukoriczát takarmányul sűrűen termesztik, s eredetileg *csadaj-málé*, azaz, csadajos, csádés, sásos málétermény. Mindezek gyökei vagy egyes részei a deréknyelvben közismeretüek, csak mint származékok vagy öszvetételek egyes tájak sajátai, s mint ilyenek viszonyosan fölvilágosítják egymást.

2) Némely tájakon a nemi (genericum) szókat a fajiaktól (specificum) szabatosabban megkülönböztetik, s e végre saját szókkal élnek, pl. a *tövis* vagy *tüvis* a köznyelven jelent tűféle hegyes szurós kinövésű terméket, cserjét: *tövisbokor*; különösen annak bökőczéjét is: *tüvis ment a lábába*; holott a tüvis eredetileg melléknév = *tűs, tüves*, t. i. növénynem, melynek második érteményét szabatosabban adja a balatonmelléki *akics* vagy *ákics*, melynek gyöke *ak* megvan a tűs *akácz*, mátyusföldiesen *akacs, agacs* nevekben, és az *akad, akaszt* igékben, minthogy az akicsnak tulajdonsága, hogy a vele érintkező testekbe akad, honnan átv. ért. *akácziós* ember a székelyeknél, aki másokba beleakadni, belekötni szeret, és *aklálni, öszveaklálni* valamit = imígyamúgy öszveakgatni. Rokon vele az éles szélű, illetőleg hegyesen végződő, s hasításra, szúrásra alkalmas *ék*, valamint a hellen *axh* hegyél, *axanJa* akics, *axazw* hegyesitem, a latin *acus* tű, *acies, acutus, acinaces*.

3) Néha a tájnyelv másmás gyökből képezi saját szavait, pl. a közösebb divatú *töpörtő* v. *töpörtyü, töpik töpörödik* igéktől vette nevét, mennyiben az = tűzön megtöpött, töpörödött, vagy is higabb részeitől elpárlás által megfosztott szeletes, koczkás szalonna, háj stb. rostja, tömöttebb, szilárdabb alkatrésze; ellenben a szűkebb divatú *pörcz* egy gyökről származik a *pörgök pörzsöl, pörnye* szókkal, mer a *pörcz* = tűzön pörgölt szalonnaszelet v. koczka, a kecskeméttájéki *kurczina* pedig vékonyhangon ejtve *kürczine*, változattal *görczine*, az égetésre, sütésre vonatkozó *görjed, görhön*, s a fordított *rög, rögtön* (hevenyében), *rekkenő, rögvel, regvel* szókkal egy eredetű. Tehát a töpörtű elnevezésének alapját az *okozat, az eredmény* t. i. a töpés, megaszás teszi, a *pörcz és kurczina*-ét pedig az *okozó ok* t. i. a tűz, égés, pörgölés, görjesztés, honnan szabatosan véve ennek felel meg a latin *cremium* (a cremo), melyből a német *Krammel*, továbbá a tót *skwarek* pörcz, *skwarit* pörkölni,

4) Néha valamely szűk zugban rejlő tájszó világot vet oly közös szóra, melyről azt véljük, hogy csupán csak valamely idegen rokon nyelvből fejthetni meg, pl. *iker*, gemini, azaz *kettős* rokona a kettőt jelentő török *iki*, melyről eddig azt tartottuk, hogy nyelvünkben nincsen családtársa, holott van, és pedig olyan, mely az *iker* jelentését kézzelfoghatólag fölvilágosítja t. i. az *iker* régiesen hangváltozattal: *ükör, üker*; úgyde a vasvármegyei Őrségben él a népnyelven *üklü* v. *üklely*, mely jelent két ág által képzett közt, pl. szekérrúd üklüje, mely a tengely alatt kétfelé ágazik, ágas üklüje mely az ágas végén V alakban ketté válik, tehát elemezve = *üklő*, az elavult *üklik* (geminatur) igétől.

5) Némely szók és kivált ragok eredeti alakjokat a tájnyelvben tartják meg, mig a deréknyelven elváltoztatják pl. a *vel, nál* a palóczos szójárásokban nem alkalmazkodnak a hangrendhez, mint: *kapável, villável, nappel, herczegnál, püspöknál*; így *verěnk* (verünk), *kertěnk* (kertünk); hogy pedig ezen alakok eredetiebbek, onnan tünik ki, mert a deréknyelvben is amazok személyragozva *vel*-em, *nál*-am nem *nél*-em, s ezekben az *en em* első személynévmás rejlik *ver-en*-k, *kert-em*-k. Ellenben a tájejtés a szókat gyakran kivetkőzteti eredeti alakjaikból, s valóban elrontja, illetőleg elkoptatja, pl. *höbölygő* = hóbolygó, *küttyü* vászon = *kittöl* v. (kettöl) vászon, kivált a ragokban és képzőkben pl. *magávó, hatómás*, = magával, hatalmas. Ily tájszók korcs volta abból látszik ki, hogy magukkal nem következetesek, mert aki így beszél: *magávó, hatómás*, nem mondja: *vóm*, v. *vém*, hanem, *velem*, nem mondja: *hatóm*, hanem, *hatalom*. Ezen tájbeli szórontást azért is szemmel kell tartania az értelmezőnek, mert helylyelközzel a deréknyelvben is eléfordul pl. *gyüszű, = tüszü, tűző; bódúl, bódi = boldul, boldi*.

Az *elavúlt* szók többfélék a) számos gyökök, és törzsek; melyek hogy hajdan önállóan is divatoztak, származékaikból kitűnik, mint: az *üdvös, üdvöz, üdvözöl* törzse: *üdv*, s ennek gyöke *üd*; az *olvad* törzse: *olv, olu*, s ennek gyöke: *ol*. Ezek közől némelyek csak a derék vagy irodalmi nyelvből vesztek ki, de még itt-ott él velök a tájszokás, pl. *sű* v. *süv* a székelyeknél = sógor, *es* régente = jusjurandum, melyből a mai *eskü* származott, de Csalóközben még hallani: *sok esre, hitre adják*, azaz esküvel erősített igéretre, hitelre; b) képzett és öszvetett szók, pl. *hiedelmez* = hivesít, a *hí* v. *hű* gyöktől, melyből *hives* v. *hüvös* származott; *folnagy* = majorosgazda (villicus, villae praefectus), *folnagyság, folnagykodik*, mint: hadnagy, várnagy, násznagy, melyből értelmezhető a *folu* v. *falu*, azaz, több folból (majorból), mezei, gazdasági lakból álló helység. c) melyek eredeti érteménye átv. értelemben elváltozott, pl. *apol*, régen = csókol, még Molnár A-nél

is, holott ma megnyújtva *ápol* = gyöngéd bánásmóddal gondját viseli pl. a gyermekeknek, betegnek, szegénynek; t. i. gyöngéd, szeretetteljes gondoskodásnak, bánásnak természetes módja, szokása az ölelgetés, csókolgatás, s jelentése helyett ma már csak amaz divatozik. Ezen érteményben egyezik vele a Szeged tajékán szokásos *ajnároz* = ápolgat, s e két szó öszhasonlitásábol okszerüleg állíthatni, hogy mindkettő a szájnyilást, szájkarimát, szájgyürüt jelentő *aj*-(ajak)-ból származott, t. i. *ajol* = szájjal érint, mint, *ölel, karol, markol, körmöl, vállal, nyelvel*, = ezen testrészekkel illet, érint, fog valakit v. valamit, melyből a *j*-nek szervrokon *v*-re változtával lett *av*-ol, s ebből *ap*-ol. Hasonló észjárás szerint azonositvák a *száj* és *csók* a hellen *stoma* és *stomation*, a latin *os* és *osculum*, a szláv *huba* és *hubicska* szókban. Valamint más részről nyilásra vonatkoznak a magyar *aj* és *ajt, ajtó*, a latín *os* és *ostium*.

V. Szakasz. Szóelemzés.

Az eddig előadottakból következik, hogy a szók helyes érteményezésére szükséges a szóelemzés is, t. i. azon elemek fejtegetése, melyekből a szók alkotvák. Ezek között főhelyen áll a *tőelem*, vagyis a *gyök*, melyben az alapértemény rejlik, azután a *képzők*, melyek a gyökhöz új-új eszméket kötvén azzal egy szervezetes egészet alkotnak. A gyökök és származékok legszorosb belviszonyban állanak egymással, melyet a közös alapérteményből lehet megismerni, t. i. amely származékok ebben egyeznek, azokról észszerűleg állíthatjuk, hogy ugyanazon gyöknek kisarjadzásai, ellenkező esetben a gyökök csak hangra nézve azonosak vagy hasonlók (homonyma) de érteményre egészen másneműek, pl. a pörcz, pörköl, pörzsöl, pörnye, pörs, pörsen, pörsedék (pustula = ustula, ab uro) szókban a *pör* tűzre, égésre, gyuladásra, tűzszinre vonatkozik, s oldalrokonai azon *par, pĕr, pir, por, vĕr, vir, vör*, melyekből *parázs, pĕrĕg*, (elégett vas salakja), *pergyó*, égető napos szabad égaly (apricum), *pirít, piros, porgol, porít, verő* (fény) égető sütő nap, *verő-malacz* = sütnivaló, *veres, virad, vörös* eredtek, különböznek tőle a másnemű *par, pĕr, por, pör*, mint körös alakot vagy keringő mozgást jelentő származékok gyökei, milyenek: *pörög, pördül, pörge, pereszlén, parittya, paracskó* (vadat körülfutkosva fityésző ebfaj), *portyáz*, melyekhez oldalágon rokonok a *fĕr, for, för, fur, ver, vir*, mint körös mozgásra vonatkozó származékok gyökei; milyenek: *fĕrĕg, fĕrgĕteg, fĕrgetyű, forog, fordul, förgetyü, furó, fürög, fürge, verőcze, virgoncz*, és a körültakarást jelentő *bĕrhe, bőr, borít, burok, burkol* tőelemei: *bĕr, bőr, bor, bur*.

Ezen alapon nyugszik a szófajok, szónemek, és szóseregek meghatározása, valamint több hasonszók (synonyma) elemzése is, melyek gyakran hangra nézve más-más tőelembűl erednek, de ugyanazon vagy rokon alapnézetből indúlnak ki pl. kukacz, féreg, hernyó, pĕrge, pondró, giliszta, mely állatkáknak közös tulajdonságuk, hogy gerincztelen gyürüs testeiket öszszegöngyölgetik, zsugorgatják, hogy forgékonyak, tekerődzők, miszerint, *kukacz* = kis kukorodó, gugorodó, a forgó, tekeredő kukorához v. gugorához hasonló állatka, *féreg* = testét fergető, forgató; *hernyó* = gernyó, gornyadó, magát görnyeszteni szokó, horgadó, s rokona a *hervad, hervatag*, a minek bőre, vagy levele, szirma, héja öszvezsugorodik; *pĕrge* (szalonnaféreg) pergő, perdülő; *pondró* = bondorodó, pendergő, penderedő; *giliszta* = golószta, golyósodó, golyóként öszvetekeredő.

De vannak oly azonos értelmű szók is, melyek bizonyos határozott dolgot jelentenek, de más-más körülményről véve pl. *málé* (zea mays) Maldivae vagy Male Dive szigetektől, mint ősi hazájától, másképp: *törökbuza*, mennyiben közvetlenül a törökök hozták be; *tengeri*, mert csakugyan tengeri szigetekről származik, különben is a távolfekvő tengeri vidékekről ide származott állatokat és növényeket így szokta jellegezni a magyar: *tengeri nyúl* (cuniculus), *tengeri baraczk* (malum armeniacum), *tengeri köles* (milium solis), *tengeri szőlő* (ribes) stb.; végre *kukoricza* = kis kukorához azaz hengerkéhez hasonló terménye a máléféle növénynek.

A szók érteményének helyes meghatározására nem kevésbé szükséges a képzők jelentésének tudása, melyet csak úgy érhetünk el, ha inductio útján az egy képzőjű szókat öszvehasonlítjuk, s belőlök, ami közös, elvonjuk, pl. az *atag, eteg*-féle melléknevek *ad ed* képzőjű önható törzsigékből fejlődtek ki, s jelentenek *hajlamot, képességet, tehetéket* (anlage), *könnyűséget, kézséget* azon állapot vagy cselekvés gyakorlására, melyet a törzsige fejez ki, pl. *lankatag, hervatag, olvatag, ingatag, viszketeg, reszketeg, csörgeteg, förgeteg*, =

ami lankadni, hervadni, olvadni, ingadni, viszkedni, reszkedni, csörgedni, förgedni természeténél fogva hajlandó, kész, képes vagy szokott.

Az induction alapuló elemzés által vagyunk képesek azon finom árnyalatokat meghatározni, melyek ugyanazon gyökszó körül vagy hátterében mintegy szétsugárzanak, pl.

- *for*, forog, forgat, fordul, fordít; csör, csörög, csörget, csördül, csördít, csörren, csörrent, csörtöl, csörtölődik;

- *köt*, köthet, köttet, kötöz, kötözhet, kötöztet, kötöget, kötögethet, kötögettet, kötözködik, kötölődik, kötölődhetik, kötölődzik; melyekkel szoros viszonyban állanak a belőlök származott nevek: kötés, kötet, kötözés, kötögetés, kötözködés, kötölődés, kötény, kötel, kötő, kötelék, átv. ért. kötekedik, köteles, kötelez, kötelezés, kötvény, kötelezvény stb.

Ugyanazon úton jövünk rá, hogy az *ít* öszvetett képzőjű áthatók jelentése: *olyanná tesz, amilyet a törzsszó jelent*: *sárgít* sárgává, *feketít* feketévé tesz, s párhuzamos társa az önhatókat képző, *úl, űl*, az az, *olyanná lesz, amilyet a törzs jelent*: *sárgúl* sárgává, *feketűl* feketévé lesz. És így az elsőnemű képzőben az *olyanná tevés*, a másodikban az *olyanná levés* fogalma rejlik. Mennyiben valamely gyökből több származék képződik, a legközelebbi nemet (genus proximum) az illető gyök vagy törzs, a határozott fajt (differentia ultima) a közvetlen képző teszi, pl. ezekben: *törés, töret, törött, töretlen, törtet, tördel, töredék* legközelebbi vagy köznem a *tör*, melynek fajai az *és, et, ött, etlen, tet, del, edék* által határozódnak meg. Ez a családi belviszonyra vonatkozik, melyben a fajok ujabb alfajokat eresztenek: *töréses, töretü, törötten, töretlenül, törtetés, tördelés, töredékes, töredékeny, töredékenység*.

De a képzős szó a családi belviszonyon kivül egy más viszonyban is tekinthető, t. i. mint magában önálló egyed, mennyiben azon nyelvbeli minden más szótól különbözik, melynek gyöke, illetőleg törzse úgy viszonylik a képzővel, mint az öszvetett szó fő részei egymással, melyekről világos, hogy az előrész, mint faj, szűkebb, az utórész, mint nem, tágabb fogalmu, vagyis amaz határozó, emez határozandó valami pl. *szűrdolmány*, nem posztóból, nem selyemből, nem vászonból stb. hanem szűrkelméből való dolmány, itt a szűr jelenti a kelmefajt, a *dolmány* a ruhanemet; ellenkezőleg: *dolmányszűr* = nem köpönyeg-, nem subaszabásu, hanem dolmányforma szűrruha, hol a *dolmány*-szabás faji, a *szűr* öltönynemi elnevezés. Hasonlóan a képzős szóban, (mely végelemzésben szintén öszvetett), a gyök vagy törzs jelenti az egyedi fajt, mely által az minden más szótól különbözik, a képző pedig a nemet, mely alá az illető gyök vagy törzs tartozik, különböztetésül más nemekből, pl. *hegy-ség, hegy-i, hegy-es, hegy-etlen*, itt a *hegy* (mons) önálló fogalmu valami, mely minden egyébtől különbözik, a *ség, i, es, etlen* pedig oly képzőnemek, melyekhez a képzős szók több másokkal együtt tartoznak; t. i. a *hegység* azon neműekhez, melyek képzője *ség ság* bizonyos nemű terjedelmet, sokaságot jelent, mint, *erdőség, mezőség, sikság, pusztaság, rétség, rónaság*, stb. a *hegyi* az *i* képzőjüekhez: *erdei, mezei, síki, pusztai, réti, rónai*; a *hegyes* az *es* képzőjüekhez: *erdős, mezős, síkos, pusztás, rétes, rónás*; a *hegyetlen* a hasonneműekhez: *erdőtlen, mezőtlen, síktalan, pusztátlan, réttelen, rónátlan*; tehát az érteményezésben az illető képző jellentését, mint állítmányt kell körülírva eléadni, s a gyökre vagy törzsre viszonyítani pl. *hegység* = egymással öszvekötetésben álló, egy folytonos terjedelmű egészet képező hegyek sokasága, öszvege. Tudnivaló, ily értelmezésben fölteszszük, hogy a határozó faj ismeretes, különben ráútalunk, pl. vesd öszve: *Hegy*.

Midőn egy a képző, ez a határozandó legközelebbi nem, pl. *köt-öz* = ismételve, folytonosan, gyakran, vagy több valamit köt, mennyiben ezen képzőnek és több rokonmásainak egyik jelentése: ismétlés, folytatás, gyakorlás; ha pedig több a képző, akkor a nemet az utolsó mutatja a többi pedig a gyökkel együtt egy törzset képezve, jelenti a határozó fajt, pl. *kötöz-és* cselekvés, mely által vagy midőn valamit kötözünk; *kötözget-és* = cselekvés, mely által vagy, midőn valamit kötözgetünk; *kötelez-vény* = oklevél, okmány, melyben valaki bizonyos szóadás, igéret, fogadás teljesitésére kötelezi magát.

Ha valahol, a képzők értelmezése körül van azon tehetségre szükségünk, melyet *nyelvérzéknek* hívunk, mert ezek annyira belsajátságai a nyelvnek, hogy gyakran más nyelven minden árnyalataikkal szabatosan alig, vagy épen nem fejezhetők ki pl. az *as es, os ös* melléknévképző, mely legszélesb értelemben *öszveköttetési, együttségi* viszonyt jelent, de más-más árnyalatú módosításokban, melyeket nyelvünkben, csak a magyar észjárása képes fölfogni, s kellőleg alkalmazni pl, *boros hordó*, a hordónak mint tartalmazó edénynek együttes viszonya a borral mint tartalmat képező anyaggal; *boros gazda*, a gazdának mint termelőnek vagy birtokosnak viszonya a borral mint saját terményével vagy birtokával; *boros ember, vendég*, az embernek, vendégnek, mint kellő mértéken túl ívónak viszonya a borral mint szeszesitallal; *boros vidék*, valamely vidéknek mint termelőnek birtokviszonya a rajta termő borral. Melyik nyelvben találunk oly szót, mely a *boros*-nak mind ezen jelentéseit magában foglalná? Mit mondjunk még az igékről, melyek három-négy képzőik által egész mondatot rejtenek magukban, pl. *mentegetődzik, rángatódzik, hurczolkodik, akaratoskodik, látogathatja*?

VI. szakasz. Külhasonlítás.

A szóelemzésben nem ritkán oly szókra bukkan az értelmező, melyek elemeit az illető nyelvből megfejteni nem képes, mert nem talál oly családot, oly oldalágat, melyhez rokoníthassa. Az ily szókon a gyakorlottabb elemző hamar észreveszi, hogy anyagjokra vagy alakjokra vagy mindkettőre nézve idegen színűek, s a többi közől mintegy kirínak. E körülmény az elemzőt ösztönszerüleg sürgeti, hogy ily szók eredetét, s rokonaikat más nyelvekben kutassa, s eredeti érteményeiket azok nyomán határozza meg. Hogy ezen eljárásban nem lehet csupán bizonyos nyelvcsaládra szorítkoznia, hanem szükséges más családokra is fordítnia figyelmét, azon világos okból tetszik ki, mert vannak minden nyelvben (ha teljesen elszigetelve nem volt és nincs) oly szók, melyek más idegentől kölcsönöztettek, tehát végelemzésben csak azokból fejthetők meg. Az értelmező szótárnak nem az a föladata, hogy egész nyelveket egész nyelvekkel hasonlítson öszve, vagy hogy azokat családilag rendszerezze, hanem, hogy az egyes szók érteményét elemzés és a nyelvszokás nyomán meghatározza, s mennyiben a szükség úgy hozza magával, vagy nagyobb fölvilágosítás végett, más nyelvbeli szókkal is öszvehasonlítsa. Ez által adatokat gyűjt, melyekből a nyelveknek mind közös anyagát, mind alakját, vagyis szótári és nyelvtani hasonlatukat öszveállítani, s azok szerint a nyelveket családokra osztályozni az általános nyelvészet dolga.

Minden szónak van saját egyéni története, vagyis eredete, képződése, idomulása, családi rokonsága, mint ezt az újabb román nyelvek bizonyítják. Mirenézve a szóhasonlító úgy járhatna legbiztosabb úton, ha hiteles írott adatok nyomán ezen történeti folyamot minél régibb sorra visszakisérhetné.

Az idegen nyelvekkel közös szók nemei:

I. Melyek mind elemeikre, mind szerkezetökre nézve nyelvünkből mintegy kirínak, melyeket, hogy úgy szóljunk, nyersen vettünk által, s csak némileg idomítottunk saját formáinkhoz. Ide tartoznak általán azok, melyeket a századok sőt ezer év óta köztünk vagy mellettünk lakó, vagy átmenőleg érintkezésbe jött idegen népektől kölcsönöztünk, milyenek az itt fölvett keresztény valláshoz, polgári, hadi szerkezethez, mesterségekhez, társadalmi viszonyokhoz stb. tartozók, pl. *templom, oltár, mise, plebános, esperes, püspök, érsek, gróf, ispán, káplár, kapitány, szekrény, almáriom* stb. E neműek között vannak olyanok is, melyeknek megfelelő magyar másukat is bírjuk, pl. sógor *süv*, fölöstököm *éjomét*, vacsora *estebéd*, strázsa *őr*, sróf *csavar* stb. Ennélfogva a magyar értelmezőnek szem előtt kell tartania, kivált a latin, illetőleg hellen, szláv, német, román nyelvek ágait; a törököt stb. de itészeti óvatossággal, mert a viszony fordítva is áll, mennyiben a szóelemzésből kitűnik, hogy a szomszéd népek is kölcsönöztek tőlünk, bírván velünk oly közös szókat, melyeket önnyelvökből megfejteni nem képesek, milyenek *csákó, huszár, ausbruch* (aszúborok). Vegyük különösen a szlávfajú szerb nyelvet, Stephanovics szótára szerint:

Magyar	*szerb*
baktatni	baktati,
keszeg	keszega,

Részletesb igazolása azon elveknek, illetőleg eljárási módoknak, melyeket amunka folytában az ál

bot	batina,
megye	metya,
bélyeg	bilyega,
mézga	mezgra,
bitang	bitanga,
mérték	mertík,
gombkötő	gombár,
válu	valov,
karika	karika,
város	város,
katona (lovas)	katana,
szűrszabó	szurszabov,
kenőcs	kenyácsa,
taliga	talyige, stb.

De vannak oly szók is, melyek mint kiképzett származékok idegenből vétettek ugyan által, de gyökeikre nézve nyelvükben is megvannak, pl. *borosta* v. *borséta* egy a német *Bürste*-vel, mely mint készítmény annak anyagát jelentő *Borste*-től (sörte, tüskés szőr) vette nevét, de ennek gyöke *bor, borz* megvan a magyar tüskés *borz*, a tüske gyanánt fölmerevedő *borzad, borzas, börz, börzenkedik* szókban is. Hasonlóan a latin-hellen szerkezetű *koroná*-nak, mint fejet, homlokot kerítő díszjelnek gyöke *kor*, megvan a *korong, korcz, korlát*-ban, s általán a kerek alakot jelentő *kar, ker, kör* származékaiban. A szláv eredetű *vajda, vojvoda* (had-, csata-, harczvezér) gyöke *voj, boj* önállóan létezik a magyar *baj*-ban, mint a *bajnok, bajlódik, viudik* származékok gyöke.

Tehát a szók értelmezésének nem teszünk fölösleges vagy hálátlan szolgálatot, midőn nagyobb fölvilágosítás végett oly nyelvbeliekkel is hasonlítjuk, melyek alajtólag (hypothetice) másnemű családhoz tartoznak, mit bizonyos nyelvosztályi rendszerhez ragaszkodó némely nyelvészek készakarva mellőznek, sőt mellőztetni akarnak.

Itt egyszersmind elvileg és gyakorlatilag visszautasítjuk azon ránkfogást, mintha mi minden nyelvünkbeli szót a magyarból megfejthetőnek tartanánk, sőt valóban megfejteni törekednénk. Mely állításnak czáfolatát számos szótári czikkeink homlokukon viselik, miért hoszszabb vitatásra nem tartjuk e tárgyat szükségesnek.

II. Melyekről bizonyosan nem állíthatjuk, hogy nyelvünk innen vagy onnan kölcsönözte volna, mert itt is ott is van saját családjok, és szerkezetök, melyek eredete az ó kor homályában vesz el, milyennek a) a természeti hangokból utánzás által alakultak, mint: *mor*-og, *murmur*-at, *murmel*-n; *bő*-g, *bo*-at; *sus*-ogás, *sus*-urrus, *saus*-en; b) a kedélyhangokból képzettek, pl. *oh*-ajt, *ov*-ptat; *ah*-itani, *ächv*-zen; *ujj*-ong, *jub*-ilat; *röh*-ög, *rid*-et; *kacz*-ag, *cach*-innatur; c) első szükségüek a társadalmi viszonyokból eleve kifejlettek: pl. *eszik*, est, ess-en, jeszt; *evés, ét, étel, éh, éhes*, esca, esur, esuries, epulum; *atya*, pater, otecz; *aba* abba; ide tartoznak a személynévmások, a számnevek, a tagadók stb. d) igen nagy számmal olyanok, melyek alapérteményei, illetőleg gyökei egyeznek, s csak képzésben vagy idomulásban módosultak pl. *gomb Knopf, gombócz Knödl, golyó globus, foly fluit, kajmacs camus, tompa stumpf, ír Schmier*; szóval mindazok, melyek illető nyelveikben egyenes és oldalágu családokat képeznek, pl. a latin *bat*-uo ütöm honnan *batulus* változva *baculus*, ütő eszköz, francz. *battre* ütni, *baton* bot, melyekkel egy a magyar *bot, botol, botoz, botlik, botránkozik*, s ezekhez rokon az *öt, üt, ötlik, ütközik*. Sőt nem csak gyökök, hanem képzők és ragok is vannak az alajtólag külön családu nyelvekben közösek, mit a képzők és ragok tárgyalásánál részletesen kimutatunk.

III. A külhasonlítás legközelebbi nemét teszi a szoros értelemben vett rokon nyelvbeli szók öszhasonlítása. Itt mindenek előtt az a kérdés: mit értünk a rokon nyelvek alatt? Ezen kifejezés "rokon nyelvek" átv. értelmű,

Részletesb igazolása azon elveknek, illetőleg eljárási módoknak, melyeket amunka folytában az ál

minélfogva a nyelvek származási viszony át az emberi nem leszármazásához hasonlítjuk, s e szerint

1) legközelebbi rokonok, melyek között *anyai* és *leányi* viszony létezik, milyenek a történelem tanusága szerint a régi latin, és újabb román, az ó és új hellen, az ó és új germán nyelvek. A leánynyelveknek, ha úgy szabad szólanunk, embryoja a tájnyelv (dialectus), mely fokonként hovatovább másképp idomulván, s helylyel-közzel idegen elemeket hasonítván magához, vagy egészen újakat alkotván, lassan-lassan egy új külön nyelvvé képződik. Midőn tehát a leánynyelv egy részről az illető anyának testét lelkét örökli, más részről oly tulajdonságokat vesz fel, melyeket az anyában hiába keresünk. Miből okszerűleg következik, hogy lehetnek sőt vannak is a leánynyelvben oly szóanyagok és alakok, melyeket az anyaiból megfejteni nem lehet. Ugyanez áll a tájnyelvekre is, pl. a dunántuli *hókony, zsombor*, nem a derékmagyarból hanem a német *Hacke*, és *Simmer* v. *Simperl*-ből származott. Valamint tehát tévedne a szóelemző, ha minden tájszót az anyai deréknyelvből erőlködnék fejtegetni; nem különben tévedne akkor is, ha a leánynyelv minden szavaival ezt akarná tenni. Az élő nyelvek, tehát a leányok is, folytonos változásnak, illetőleg fejlődésnek, növekedésnek, vagy kopásnak, korcsosodásnak, romlásnak vannak kitéve, s idővel annyira átalakulhatnak, hogy az ősanyának csak némi alapvonásait lehet észrevenni rajtok.

2) Másodágu rokonságban vannak egymással a *testvérnyelvek*, melyek t. i. közvetlenül azonegy anyától származtak, pl. az olasz, spanyol, portugál, franczia, mint a régi latin leányai, vagy a szlávcsaládu cseh, lengyel, orosz, illir, szerb stb. Ezek oly viszonyban állanak, mint ugyanazon deréknyelvhez tartozó tájnyelvek, mennyiben majd távolabb majd közelebb esnek mind egymáshoz, mind a deréknyelvhez, pl. nálunk a székely, a göcseji, a mátravidéki palócz, melyek közől a két utolsó több tekintetben oly sok anyagi és kivált idomulási sajátsággal bír, hogy ha azt ezen úton tovább fejlődve és terjeszkedve, s magukat a deréknyelvtől elszigetelve előbb népies könyveikben, utóbb külön irodalomban alkalmaznák, néhány század múlva annyira különböznének a deréknyelvtől mint az újabb románok a latintól, vagy a hollandi a köz némettől.

A dolog természetéből foly tehát, hogy a testvér nyelvek között mind az egyes szók anyagára mind azok idomulására nézve még több különbség létezhetik, mint az anyaiak és leányiak között, melyeket mint saját egyéniségökhöz tartozókat se az anyából se a testvérekből megfejteni nem lehet, pl. a *dán* és *svéd* germánfaju nyelvek *szki* képzőjét a germán *isch* helyett *danszki* = dänisch, *himmelszki* = himmlisch; t. i. ezen képző bizonyos szláv családok sajátja.

Ha már a testvérnyelvek is, melyeknek egy köz anyától származta a történelemből bizonyos, annyira elütnek egymástól, mit tartsunk azon nyelvek felől, melyek nemzedéki leágazása, illetőleg törzse az őskor sötét homályában vesz el? melyekről csak azon korból vannak írott adataink, midőn már kifejlett szervezetben, s külön egyéni önállóságban tünnek elé? Mily átalakulásokon eshettek ezek által, mielőtt ez álláspontra jutottak? Nem valószinű-e, hogy amelyek más-más éghajlati, vérkeverési, polgári, közlekedési, foglalkozási, míveltségi viszonyok következtében jelenen más-más alakuak, ezredévek előtt hasonlóbbak valának egymáshoz? Legalább ezt sejdíttetik azon nagy számu gyökök sőt származékok is, melyek mind az árja, mind az altáji, de még a sémi nyelvekben is közösek.

Ha valamely nyelv egyetemes átalakulásnak indúlt, egyes szavai annálinkább elütnek az ős anyáétól, mennél távolabb esnek tőle utókorra nézve, pl. a mai franczia *épi épine* még négy öt századaddal ezelőtt *espic espine* valának, s az eredeti *spica spina*-hoz közelebb állottak. Végre oly álláspontra juthatnak, melyen önmagukból elemezhetlenek, ha t. i. nem bírjuk a nemzedéki fonalat, melyen az anyától leágaztak. Mi édes nyelvünket illeti, hatszáz év ólta, honnan írott hagyományaink kezdődnek, szintén szenvedett holmi változásokat, de nem oly lényegbe vágókat, melyek ősi természetét elkorcsosították, vagy ifjú arczvonásait ránczokba zsugorították, vagy elmázolták volna. Ugyanis a szógyökök jobbára illetetlenül épen szállottak reánk. Alakjának fő változatait a párhuzamossági hangrend okozá, mennyiben a képzőket és ragokat a gyökökhöz idomította, de e változatok kézzelfogható kulcsát föntartotta a tájejtés, mely még ma is több esetben az ősi alakokat használja, s eligazítja a nyelvészt, hogy az eredetiebb elemek nyomára jöhessen.

Részletesb igazolása azon elveknek, illetőleg eljárási módoknak, melyeket amunka folytában az ál

Mennyiben az egyetemes átidomulásnak idő folytával több fokozatai lehetnek, ez utóbbiakat - hogy a nemzedéki hasonlatnál maradjunk - úgy tekinthetni, mint egy ősanya unokáit, másodunokáit stb. Hogy ezek hovatovább mindinkább elütöttek az ősanyától, oly nyelveken vehetjük észre, melyek fejlődési fonalát a történelemből, írott nyelvemlékek után, bírjuk, pl. mily különbség létezik a mai Palais Royal, és a tizenkét törvénytáblák nyelve között? Innen túl a régibb latin nyelvről keveset tudunk, és így egyenes ágon menvén fölfelé a franczia szók elemzését a latin nyelvnek csak azon koráig (mintegy 2,400 évig) vihetjük vissza, melyből írott adatokat bírunk. Minthogy azonban a többi román nyelvek is ugyanazon forrásból származtak, tudnivaló dolog, hogy ezek is, mint testvérek nagyobb részt fölvilágosítják a francziát; mondók "nagyobb részt", mert, úgy véljük, senki sem fogja tagadni, hogy ezen oldalágak mindegyikében találtatnak oly anyagok és idomulatok, melyeket az ősanyában, vagy többi rokonaikban hiába keresünk, minthogy azokat vagy más családbeli nyelvektől kölcsönözték, vagy egyéni önállásuknál fogva saját magukból fejtették ki.

De hogy a magyar nyelvre térjünk, ebből írott hagyományokat legfölebb a XI-dik századtól kezdve birunk, nem említvén azon rideg szókat, melyek idegen iróknál több magyar hangok szokatlansága miatt elferdített alakban fordúlnak elé; valamint azokat sem, melyeket legrégibb okleveleinkben s a Névtelen Jegyzőnél szórványosan találunk, s a sokkal kevesebb hangjegygyel biró latin alphabetum által csak tökéletlenűl körülírva, s távol sem híven visszaadva olvasunk. És így egyenes ágon visszamenve nyelvünket csak azon korszakából kezdjük ismerni, midőn a magyar nép teljes erejére fejlődve mint polgárilag szervezett tekintélyes nemzet lép föl a történelem mezején. Sőt bármily messze képesek is fölvinni történetbuváraink a magyarok eredetét, ha minden kétkedés nélkül elfogadjuk is, hogy az avarok és hunnok egyenes őseink, vagy hogy a kúnok, besenyők, válok stb. oldalágu rokonaink: e tudomás nyelvészetünkre nézve alig nyújt némi segédforrást, mert nem bírunk tőlök nyelvemlékeket.

Minthogy tehát hiteles történeti adatok hiányában eddigelé nem vagyunk képesek fokonként egy régibb néptörzsig följutni, melytől egyfelül vérségi, másfelül nyelvi származásunkat kétségtelenűl megállapíthatnók, nincs egyéb hátra, mint a régi és újabb nyelvek tömkelegében buvárkodni, vagyis a nyelvhasonlítás. Mellékesen legyen itt észrevéve, hogy a történelem tanusága szerint vannak népek, melyek nyelve rokon sőt azonos, holott vérségre nézve más-más törzsnek sarjadékai, pl. a román nyelvű olaszok, spanyolok, francziák, keleti románok nem mind a régi latinok sarjai, hanem a római birodalom világuralma s a népvándorlások alatt elrománosodott longobardok, normannok, gallusok, frankok, dákok stb. utódai. A mai porosz-németek a 17-dik században feledték el végképen ősi szláv nyelvöket. Hazánkban is, világos tudtunkra, nem csak egyes helységekkel, hanem vidékkel is történt, hogy ősi nyelvöket egy másikkal cserélék fel. Minélfogva sem a nyelvrokonságból vérrokonságot, sem viszont vagy ellenkezőleg következtetni józan okoskodással nem lehet. A közelebbi vagy faji vérrokonság kimutatására külön történeti okmányok szükségesek.

VII. Szakasz. A szóhasonlítás elvei, és szabályai.

Előleg és újra megjegyezzük, hogy szótárirói föladatunk, nem egész nyelvrendszereket és nyelvcsaládokat, mint olyakat, hanem szókat szókkal öszhasonlítani. Különben is a nyelvek rendszerezésének és családosításának egyik főalapja a szóhasonlítás.

A szókban általán hármat, mint lényegest különböztetünk meg, a) az *anyagot* vagyis bizonyos hangokból álló alkatrészeit, b) az *alakot*, vagyis az anyag formáját és idomulatait, c) azon *fogalmat*, vagyis *érteményt*, melyet kifejez.

Mind három ugyanazon nyelvben is változások és módosulásoknak van alávetve, nevezetesen az anyag gyakran hangtanilag módosulva új alakot ölt, egyszersmind érteménye más árnyalatot kap. Ily szók, mint hasonlók, azonegy családhoz tartoznak, pl. *gomb gömb, komp kompoty, gombócz gömböcz dömbicz* stb. Ha tehát akármily nyelvekben oly szókra akadunk, melyek e három pontban vagy lagalább alaphangban és érteményben egyeznek, észszerűleg állíthatjuk rólok, hogy eredetre rokonok, pl. a hellen *gnr*-os, lat. *cir*-cus, magy. *kör*, német *Kreis*, vagy a lat. *vort*-it, magy. *ford*-ít szl. *wrát*-i; a lat. *hort*-us, fran. *jard*-in, ném. *Gart*-en, magy. *kert*, szl. *hrad, grod, gorod*.

Részletesb igazolása azon elveknek, illetőleg eljárási módoknak, melyeket amunka folytában az ál

A szóhasonlítás elé legtöbb nehézséget gördít a hangok változkodása és idomulása, mely esetben a hangi viszonyok physiologiai rendszere, s főképen az alapértemény igazít el, pl. *póly*-a, *bul*-a, *bur*-ok első tekintetre és hallomásra különböznek, de alaphangjaik hasonlók, értemenyök is egyezik, mert mindegyik takaró, befödő, körülövedző valamit jelent, honnan a származékok: *pólyál, bulál, burkol* legközelebbi rokonok, s csak árnyalatban különbözök. Ezekhez hasonló a latin *vel*-um, *velo* takarok, *revelo* kitakarok, *pallium vola* öszveburkolt kéz; ismét a magyar *fel*-hő, mely a tiszta eget beborítja, *felhődzik* = *borúl*, mint a lat. *nubo* és *nubes*, s helyesen hasonlítja Adelung a német *Wolke*-t is a latin *bulga*-hoz, mely a *volvo, involvo, volva* szókkal rokon. Hasonlóan egyeznek a lat *vellus, villus, pilus*, ném. *Wolle, Vliess*, szláv *volna, wlasz*, magy. *polyh, pölyh, pili*; vagy a perzsa *kandus* (Xenophonnál), m. *kantus, köntös, kankó, gúnya*, tót *hunya*.

Valamint ugyanazon nyelvben bizonyos gyökből különféle származékok sarjaznak, s ennélfogva hasonlithatók, nem különben áll a dolog a külön nyelvek között is, ha gyökeik egyeznek, pl, a *vel*-amen és *bul*-ázó, a *per*-eszlén és *ver* ticillum, a *for* amen és *fur*-adék, ámbár mint származékok saját nyelvök szelleme szerint képződtek, de gyökre és alapérteményre hasonlók, sőt a foramen-vel lehet csaknem azonos *furomány* is.

Vegyük már a dolgot alkalmazásba.

Amely nyelvekről hiteles történeti adatok nyomán tudjuk, mily törzsről származtak, azok öszvehasonlításában közvetlenül a törzsnyelvet tartjuk szem előtt, s *per syllogismum* vagyis *analytice* így okoskodunk: "ezen és ezen szók innen és innen származtak: tehát egymással rokonok" pl. az olasz *dio*, spanyol *dios*, franczia *dieuv* közvetlenűl a latin *deus*-nak idomulatai; tehát rokonok. Hasonló rokonság van a német *ungeschaffen*, hollandi *ongeschapen*, és svéd *oskapade*, vagy az orosz-szerb *twar*, cseh *sztwor*, lengyel *sztworzen* (teremtmény) között. Azonban, mint főnebb megjegyzők, ily nyelveknél is tekintetbe kell venni az idegen családokból kölcsönzött elemeket.

E leánynyelveken azt tapasztaljuk, hogy az anyanyelv szavaival jobbára úgy bánnak, mint merő lelketlen anyaggal, melyet majd megcsonkítva, majd megtoldva, néha kisimítva, majd öszvevisszahányva saját szerveikhez és izlésökhöz idomítanak a nélkül, hogy gyökeiket és képzőiket épségben hagynák, s alapérteményökről öntudatok volna. Ezekben a szoros ért. vett nyelvalkotó érzék és szellem kihalt, s helyette csupán az idomítási hajlam és ügyesség működik. Tudniillik épen úgy bánnak az anyai szókkal, mint a nyelvrontó tájbeszédek az értelmezhetőbb deréknyelvéivel, pl. midőn a palócz *csillapít* helyett *csiplagít*-ot, a bodrogközi és székely *vakmerő* h. *makverő*t, a balatonmelléki *hágcsó* h. *háskó*t mond, vagy midőn valamely nép az idegen nyelvből kölcsönzött szókat a magáéba illeszti, pl. hospitale *ispita*, Hofmeister *hopmester*. Az ily szók elemzésével lehetetlen boldogúlnunk, ha csak az anyatörzsre, vagy illetőleg deréknyelvre nem viszszük vissza.

Amely nyelvek nemzedéki fonala pedig az őskor sötét homályában tudomásunkra nézve megszaladt, azokat észtanilag csak *inductio* vagy *synthesis* útján hasonlíthatjuk, mely eljárásban úgy tapasztaljuk, hogy némelyek több, mások kevesebb pontban hasonlók. Ez alapon a nyelvbuvárok a nyelveket bizonyos családokra osztályozták, u. m. *sémi, árja* v. *indoeurópai, uralaltájiakra* stb., különösen a magyart az altáji nemzetségbe, a finntörök családba kebelezvén.

VIII. Szakasz. Ezen osztályozat értéke a magyar szóhasonlításra nézve.

Minthogy eddig a történetíróknak nem sikerült hitelesen bebizonyítani, hogy a magyar faj, mely altáji népekkel van akár egyenes, akár oldalágú vérségi rokonságban, valamint azt sem, melyik nyelvvel van ezek közől leányi, vagy melyekkel testvéri, szóval egyenes leszármazási viszonyban: ennélfogva a magyar és altáji nyelvek hasonlítását illetőleg oly nyilt téren állunk, mint a többiekre nézve. Különben okszerű alap nélkül előleg föltennők, hogy ezekkel a magyarnak soha, a legrégibb őskorra visszamenve, semmi köze, semmi viszonya nem volt, hogy egészen elszigetelve álltak egymástól. Ennélfogva a velünk született tudvágy ösztönszerüleg azon kérdést támasztja bennünk: vajjon azon szók, melyek az altáji nemzetség nyelveit

alkotják, csak ezeknek kizárólagos sajátjai-e, vagy talán a többiekkel is legalább részben közösek? E kérdésre csak hasonlítás által felelhetni meg, melyet ha a felsőbb nyelvészettudomány elvei szerint űzünk, nevezetesen ha a magyart az árjaféle nyelvekkel öszvehasonlítjuk, nem mondjuk több, de aligha annyi közös anyagot nem találunk, mint amazokban. Aki a hellen, latin, germán és szláv nyelveket, mint nálunk ismeretesbeket figyelemre veszi, s szavaikat a magyaréival öszvehasonlítja: ez állításról megfog győződni, s még inkább, ha ezeknek állítólagos törzsanyjokkal, a régi szanszkrittal öszveveti. Tudnivaló, hogy itt nem kölcsönzött szókat értünk, hanem olyakat, melyeknek itt is ott is meg van eredeti gyökük, saját képzési rendszerök, és családi rokonságuk.

Bopp Ferencznek "Glossarium sanscritum," Benfey Tódornak "Griechisches Wurzellexicon" és Eichoffnak "Paralléle des langues" munkájok után mintegy 150 szanszkrit gyököt szemeltünk ki, melyekhez magyar gyökök és származékok alaphangra és érteményre hasonlók. Minden gyök után (magyaros helyesíráshoz és hangoztatáshoz alkalmazva) először annak német jelentését, azután más indoeurópai rokonszókat, végre a megfelelő magyarokat állítjuk:

ad (essen): hellen *ed*-w latin *ed*-it, német *ess*-en, szláv *jesz*-t, magyar *esz*-ik; *ét, ét*-el;
ag v. *ads*, (bewegen): hell. *agw*, lat. *ag*-o, m. *haj! haj*-t, *haj*-ít, *haj*-igál;
agh (schaden): hell. *acew, acov*, ném. *ach, ächzen*, magy. *agg, aggódik*;
av (wünschen): hell. *voiw*, lat. *aveo*, m. *óh, oh*-ajt, *ah, ah*-ajt;
arv (brechen, spalten): hell. *arow*, lat. *aro*, magy. *arat, ort, irt*;
szvan (tönen, schallen): lat. *sonus*, orosz *zweniu*, magy. *szó, szól, zen*-g;
szvad (kosten, schmecken): hell. *hdns*, m. *éd, édes*; vesd öszve: *ad*, eszik, ét;
szvid (ausdünsten, semelzen): lat. *sudo*, hell. *idiw*, ném. *schwitzen, schweiss*, m. *izz*-ad;
szagh (schneiden): lat. *seco, secula*, szl. *szekat*, m. *szeg, szak, szakad, szakaszt, szakócza, szekercze*;
10. *szvap* (schlafen): lat. *sopor, sopio, sommus*, m. *szuny, szunydikál, szendereg*;
szi, sziv (verbinden): lat. *suo, sepio, sepes*, szl. *schijem*, m. *sző, szövet, söv, sövény, szőnyeg*, fordítva: *ösz, öszve*;
szri v. *szar* (gehen): magy. *szar*-ándok, *szar*-ahora;
ní, naj (lenken, richten): hell. *new*, lat. *nuo*, ném. *neigen, nicken*, magy. fordítva: *int, intéz, inog, ingat, indul, indít*;
nis (fliessen, netzen): hell. *nizw* ném. *nass, netzen*, lat. *madeo*, magy. *ned, nedv*; hell. *notiov*, magy. *nedves*;
nam (grüssen, ausprechen): hell. *onoma*, lat. *nomen*, ném. *Nahme*, m. *név, nevez*;
dáv (geben, darbieten): lat. *do*, szl. *dám*, m. *adv*;
dú v. *dús* (schaden, verderben): hell. *dnaw*, m. *dúl, dúló, dú*-s;
dar v. *dár* (schneiden, brechen): hell. *teirw*, lat. *tero*, m. *tör, törés, tördel, dörgöl*;
dal (spalten): lat. *dolo*, ném. *Dolch*, m. *gyalu, gyalk, gyilk*;
20. *dhá* (stellen, bewirken): hell. *Jew, Jesiv*, ném. *thun, That*, m. *tesz, tét*;
dhúp (rauchen, ausdünsten): h. *Juow, nujw*, ném. *duft*, m. *duvad* (a füst, midőn a kéményen kinyomul), *doh*;
dhar (befestigen, halten): hell. *terew, Jraw*, lat. *duro*, n. *dauern*, szl. *trwá*, m. *tart*;
dhars (wagen, trotzen): ném. *trotz*, m. *durcz, durczás, durmonyás, derczés, dérdúr*;
tasz (stossen), szl. *szteszkati*, m. *tasz, taszít, toszít, tuszkol*;
tusz (ertönen, erschallen): lat. *tussio*, hell. *Jwnssw*, m. *tüszög, tüszköl, tücsök*;
tan (verlängern, dehnen): hell. *teinw*, lat. *tendo*, ném. *dehnen*, m. *teny, tenyész, tenger*;
tan (ertönen, erschallen): hell. *teinw, tonow*, lat. *tono, tinnio*, m. *dong, cseng, zeng*;
tud (schlagen): lat. *tudo, tundo*, szl. *uderiti*, m. *üt*;
tvacs (bedecken, einschlissen): hell. *tagw*, l. *tego*, ném. *decken*, m. *tak*, takar, *tok*, tokmány, *tek*, tekenő, *teg*, tegez (nyíltok);
30. *tap* (brennen, heizen): lat. *tepeo*, *tepor*, szl. *teplo*, m. *tapló*, mint gyulékony, tűzfogó anyag;
tup (klopfen, schlagen): hell. *tnptv*, m. *tap, top*, tapod, toppant, *dob*, dobál;

Részletesb igazolása azon elveknek, illetőleg eljárási módoknak, melyeket amunka folytában az ál

tar (brechen): lásd fölebb: *dar*, m. *tör*;

tal (vollenden, gründen): hell. *telew*, szanszkrit *talat, telitasz*, m. *teli, teljes, tölt, talap*;

sztri v. sztar (ausdehnen, verbreiten): hell. *storev*, lat. *sterno, stratum*, m. *tér, terít, terül, terjed, tereget*;

íd (feiern, singen): hell. *aeidw, wdh*, m. *idv, idvezel*, *id*nep, innep, (feiertag);

it (gehen): hell. iJiw, lat. *ito*, szl. *idem*, m. *idő, út, jut*;

ikh (gehen, bewegen): hell. *ixw, eixw*, m. *üg*-et, *űz*;

ír (schleudern): lat. *erro*, m. *ir*, iram, iramlik, iront, *er*, ered;

írs, irsi (neiden, hassen): hell. *eriv*, lat. *ira*, magy. *irigy, harag*;

40. *il* (eilen): hell. *elaw, iallw*, ném. *eilen*, m. *ill*, illan, illeg, előtéttel: *bill*, billeg, *vill*, villog, villám, *pill*, pillog;

já (gehen): hell. *iemai*, m. *jő, já*-r;

há (mangeln): lat. *hio, hiatus*, m. *hi, hiu, hiány*;

çus (troknen, brennen): lat. *sicco*, szl. *susím*, m. *süt, szikk*-ad;

çár (durchdringen, durchbohren): lat. *sarrio, sarculum*, ném. *scharren, scharf*, m. *sar*, sarol, sarabol, sarló, sarj;

gár (wiederhallen, schreien): lat. *garrio*, ném. *girren*, m. *garatyol*, karatyol;

gardh (wünschen, begehren): lat. *quaero*, ném. (be-)*gehren*, m. *kér*, kérd, kérelem;

garh (einschlissen): lat. *gyro*, ném. *Garten, Gürte*, m. *kar, kor, ker, kert, kör*, karing, kerít, köröz, korong, garád;

ghar (brennen): orosz *gori*, cseh. *hori*, lat. *cremo*, m., *gör*, görjed, görhön, ford. *rög*, rögvel, rögtön, rökkenő;

kasz (hauen): tótul *kosza, koszit*, m. *kasza, kaszab, kaszabol, kés*;

50. *kan* (ertönen, erschallen): lat. *cano, cantus*, magy. *kon, kong, kondul, hang*;

kut, kud (bedecken), honnan *kúta* (Haus): lat. *casa*, ném. *Hütte*, m. *kutyolló, kunyhó*;

kaç (spalten): V. ö. *kasz*, és magy. *has*, hasáb, hasít, hasogat, kasul (keresztűl);

kakh (schreien, lachan): lat. *cachínnor*, ném. *kíchern*, m. *kacz*, kaczag;

kamp, (krümmen), honnan *kampitasz* (biegsam): hell. *kamptov*, lat. *camus, camurus*, m. *kamp*, kampó, kampós;

kup (entbrennen, heftig werden): lat. *cupio*, m. *kiv*, kiván; szanszkrit *kaupasz* m. *kivánás*, szenvedély;

kup v. *kub* (bedecken): lat. *cupula*, francz. - *cupe*, m. *kup*, kupak, *kop*, koporsó;

kur (ertönen, erschallen): hell. *krouw*, fr. *crier*, szl. *kricsiv*, m. *kur*-jant kurjogat, *hur* borít, hurogat;

kars v. *kart* v. *karç* (hauen, spalten): lat. *curtus*, hell. *keirw*, m. *karcz*, karczol, *kárt* kártol;

kal (ertönen, erschallen): lat. *calo, clamo*, m. *kacaj, kajált, kiált*;

60. kul (anhäufen): lat. collis, magy. hal-om;

csár, csiri (hauen, spalten): hell. keirw, lat. sarrio, sarculum, ném. scheren, m. sar sarol, sarabol, sarló, csitri = rövidre vágott haju;

cshad (bedecken): ném. Schatten, m. setét;

szkad (hüpfen): lat. scando, szl. szkokan, szkákám, szkocsím, m. szök, szökdös, szökcső;

u (erschallen, schrein): hell. auw, lat. ovo, m. uh-og, ujj-u, ujj-ong;

ud, und (flissen, benetzen): lat. undo, unda, m. ont, omlik, ondó, öt-vös, önt;

ur (ausdehnen): lat. orior, ortus, magy. er-ed, eredet;

vá (blasen): lat. ventus, ném. wehen, szl. weter, m. vi, vihar, viheder, fú;

vasz (bedecken): lat, vestio, vestis, fr. vętir, m. mez, meztelen, mező, ved, vedlik, (mint hám hámlik);

vut (schlagen): szl. uderim, m. üt, ütés;

70. vai (umfassen, umgeben): lat. vieo, vimen, vinculum, vincio, szl. venyem, venyecz, finn wö, m. ford. öv, övez;

vah (bewegen, tragen): lat. veho, szl. vezem, m. visz, vitel;

váç (ertönen, schreien) és vacs (reden): lat: vagio, vox m. vak-og, vahákol, vacsog, fecseg;

viç (einnehmen), vaiçasz (Wohnung), vaiçman (Haus): h. oikos, m. viskó, hiskó, vityilló;

vap (bewirken), vip (treiben): lat. opus, operor, ném. üben, m. ip-, ipar, iparkodik;

vart (wenden): lat. verto, versus, szl. wratim, m. for, ford, fordít, forog, far, fartat, farol, ferde;

vark (ergreifen, einschlucken), varkasz, (wolf): lat. voro, n. würgen, Würger, m. mar, farkas (?);
val (bedecken); lat. velo, velum, m. bul, bula, bulál, pól, póla, pólál;
val (wählen) hell. elw, lat. volo, m. vál, válik, választ, ném. wählen, wollen;
vil (theilen): lat. vello, m. val, valag, valaska, vel veleszta, fél felez;
80. má, masz (messen): lat. metior, ném. messen, m. mér, mérték;
mas (hauen, brechen): lat. meto, mutilo, hell. ford. temnw, ném. metzeln, Metzger, m. met, metsz, metél, meddő;
man v. mán (unterrichten, benachrichtigen) hell. mhuuw, lat. moneo, mando, ném. mahnen, m. mond, mondat;
mid (schmelzen): hell. madaw, lat. madeo, m. med, medv, medves, meder, ned, nedves, vid, vider, veder (= viz, vizer);
mid, mad (anpassen): ném. mittel, m. id, idom, idomít, idomtalan;
math (bewegen, treiben): hell. maw, lat, moveo, motus, m. moz, mozog, mozdúl;
maj (gehen, bewegen): lat. meo, moveo, m. megy, men;
mah (wachsen): hell. megas, lat. magnus, m. mag, magas, máglya, nagy;
maç (erschallen): hell. mixw, lat. musso, m. musz, muszog;
mar (schneiden, brechen): lat. mordeo, ném. morden, m. mar, marczangol, mariskál, mér-eg;
mur (hemmen): lat. moror, mora, m. marad, maraszt;
90. mard (brechen, nagen): l. mar;
mards (erschallen): lat. murmur, ném. murmelsz, m. mor, morog, mord, morcz;
maszds (netzen): ném. waschen, szl. mocsím, m. mos, mosd-ik;
ban (erschallen, schreien): hell. boaw, lat. boo, m. bőg, búg, bég, bon-g;
badh (schlagen): lat. batuo, fr. battre, hell. patew, m. bot, botol, botlik, botoz, pat-él;
bandh (binden): lat. pedio, ném. binde, band, m. bongy, bongyol, bengy bengyele;
barh, brú (ertönen, erschallen) lat. barrio, fr. bruis, m. bar, barbora, ber, berreg, brúg, brúgatyu;
bah (wachsen, dick werden): hell. pacus, szanszkrit bahusz = magy. pohos, szl. bachor, bachrati, ném. Bauch;
bhas (reden): hell. jaxw, szl. beszeda, m. beszél, beszéd;
bhid (schneiden, brechen): lat. findo, fissus, m. fejt, feslik;
100. bhí (zittern, fürchten): lat. paveo, szl. bojim, fé-l, szanszkrit bhílusz, = magy. félős, megijedt.
bhud (verbergen, verhohlen): m. bujik, bujdoklik;
bhards (heizen, brennen): hell. purow, lat. ferveo, ném. bräuen, brennen, magy. par, parázs, pör, pörköl, pörzsöl, pörnye, pír, pirít;
bharv (zerbrechen): lat. foro, ném. bohren, m. fúr, fúró;
pasz (binden): szl. pasz (öv), m. pászma;
pad (gehen, treten): hell. patew, lat. spatior, m. pat, pata;
pat (fliegen), pataga, patat (Vogel): hell. petomai, m. mad, madár;
pi (trinken): hell. pinw, lat. bibo, szl. pijem, m. piti, pitizál, pityók
pids, picscs (schlagen, verwunden): lat. pungo, fr. piquer, szl. pichnem, m. bök, bökdös;
púj (stinken, faulen): lat. puteo, pedo, foeteo, m. büd, büz, piha! pőcz, pőcze;
110. prus (brennen): hell. purow, m. parázs, porgol, pörzsöl;
plu (fliessen): lat. pluo, fluo, ném. fliessen, m. foly, folyó;
phval (athmen): lat. flo, ném. blähen, szl. fúkám, m. fúj, fúl (dúlfúl);
ar, ár (gehen, erreichen): magy. ara (=? meny, férjhez menő), ér, elér;
ris (hauen, schneiden): lat. rodo, rado, ném. reissen, ritz, m. rés, riszál, reszel;
rad (brechen, spalten): lat. rodo, m. rág;
rud (erschallen): lat. rudo, rugio, m. átvetve: ordít, virdít;
ri (fliessen): hell. rew, lat. rivus, ném. rinnen, m. ér, ered, ir (ungventum);
riç, l. ris;
ráds (hervorleuchten, glänzen): m. ragy, ragya, ragyog, ragyiva;
120. ruds (brechen, schaden): lat. ruo, ruino, rumpo, m. rom, ront, rongál, rongy, roncs, rosz;

raph, riph (stören, brechen): lat. rapio, ném. rauben, m. rab, rabol, rif, rifol, rib, ribál, ribancz, rap, rapancz;
lí (auflösen, schmelzen): hell. luw, lat. luo, szl. lejem, m. lé, leves, licslocs, ford. ol, olv, olvad;
lábh (schleudern): lat. libro, m. lób, lóbál, lob, lobog, lód, lódit, lobda, labda;
laip (laufen): m. láb, lép, lább, lábbad, ném. Lauf.
szu v. szú (werfen, schieszen, hervorstossen): honnan szúsz (Schwung), szúnasz, szúnusz (Sohn): hell. seuw, seiw, m. su, suh, suhan, suhít, sugár, suhancz;
szam v. szám (zusammenthun), szamasz (derselbe): hell. omoV, omoioV, m. öszv;
dau, dvis (hauen, trennen): hell. daixw, m. has-ít, has-ad;
div (glänzen): m. dív-ik;
pat (schalten, herschen): lat. potior, possum; m. hat;
130. till (aufsteigen): hell. tellw, telew, m. száll;
tul (anfheben, stützen): hell. talaw, tollo, m. tol;
çákh (durchdringen, erreichen), çáchá (Zweig): lat. cacumen, m. csák;
dsi (siegen): m. győz;
kri v. kar (machen, schaffen), kartar (schöpfer): lat. creo, creator, m. gyár-t;
csap (brechen, zerbrechen): hell.koptw, m. csap;
karv v. karp (brechen, verringern): lat. carpo, m. csorba;
khjá (reden, aussprechen): hell. koaw, kajá-lt v. kiá-lt, kia-bál?
ubh v. umbh (aufhäufen, vereinigen): m. bő, buja;
aun v. ún (wegnehmen): hell. anew, inew, aneu, m. in-cs (régies), in-ség;
140. vaç v vacsh (wünschen): hell. eucomki, euch, m. vágy;
var, vars (begiessen), vár, vári (Wasser): hell. oroV, m. ár;
vail, vaill (bewegen, wenden): hell. elaw, eilew, m. ill-an, vill-an, bill-eg, ball-ag;
bukk (schreien), bukkasz, bukká (Bock, Ziege): hell. buxw, bauxw, lat. buccino, magy. bőg, bak-og, vak-og;
bhár (brennen): hell. purow, lat. ferveo, m. pír, pir-ít, per-g-el, par-ázs;
blász (glänzen, brennen): hell. flegw, flogew, lat, fulgeo, m. világ;
ap (Wasser): lat. aqua, m. hab;
pab, pamb (gehen): m. bábó (= láb, gyermek nyelven);
agnisz (Feuer): lat. ignis, m. ég;
jam (halten): m. gyám, gyámol;
150. szmi (lächeln): m. mosoly, mosolyog, mosolyodik stb. stb.

Ime példákul azon 550 gyök közől, melyeket Eichhoff feljegyzett, több mint egy negyedrész rokonítható a magyarral.

Az elszámlált szanszkrit igéken kívül még több mások találtatnak a nevek, névmások, számnevek, névhatározók, tagadók, kötszók stb. között, melyek a magyarral mind alaphangra mind érteményre rokonok. Ennyi hasonlóságot nem lehet csupa vak találkozásnak, véletlen esetnek venni, sőt észszerüleg gyaníthatni, hogy részint egy ősibb, elődibb közös nyelv maradványai, részint az emberi szellem közös természetében alapszanak.

IX. Szakasz. A magyar szók öszhasonlítása az altáji, nevezetesen a finn családdal.

Hogy a dologról tisztább fogalmunk legyen, azon szókat, melyek e nyelvekben közösek, több categoriára osztjuk.

1) Melyek mint természet- vagy kedélyhangutánzók más családbeliekkel is egyeznek, mint

finn: harakka, m. szarka, szl. sztraka,
- härkä, - ökör, wog. okuz. ném. ochs,
- kukko, - kakas, szl. kokot,
- rehotan, - röhögök, szl. rihotat, lat. rideo,
- iha, - ihog. lat. io! jubilum,
- riekun, - rikítok, szl. krikám, fr, crier,
- sano, - szó, lat. sonus,
- särvän, - szörbölök, lat. sorbeo,
- varpalainen, m. veréb, szl. wrabecz stb.

Ezek és ilyenek nem faji sajátságok, hanem szélesebb nyelvnemű közös szók.

2) Melyeket mi is, amazok is más családtól kölcsönöztünk, mint: pispa, püspök, wiszkup, Bischof, episcopus; provasti, prépost, Probst, praepositus; messu, mise, Messe, omsa, missa; palavüna, pálinka, pálené wino (égett bor); pakana, pogány, paganus, pohan.

Ezek sem nyelvfajhatározók. Ellenben másmás közlekedési, szükségi stb. viszonyokra mutatnak, melyeket a) csak azok kölcsönöztek pl. a finnek a svédektől, oroszoktól, vagy a törökök az araboktól, perzsáktól; b) vagy csak mi kölcsönöztünk a velünk közelebb viszonyban levő népektől.

3) Melyek mind gyökre, mind származékaikra nézve egy ősibb köz eredetre mutatnak, mint

finn: ajan, magyar hajtok, szláv hányim,
- akkuna, m. akna, szl. okno,
- annan, m. adok, lat. do, szl. dám,
- aprakka, m. abrak, szl. obrok,
- arvo, m. ár, áru, ném. Waare,
- arvaan, m. érdemesítek, n, ehren,
- elo, m. élet, lat. alo, n. leben,
- emä, m. eme, ene, n. amme,
- havi, m. haj, n. haar,
- hiinan, m. hibázom, lat. hiatus, hio, hilum,
- heinä, m. széna, szl. szeno, n. Heu,
- huonet, m. hon, n. heim, Heimat,
- kaappan, m. kapok, lat. capio, accipio,
- kaari, m. karaj, szl. kraj, kroj, koroj,
- kampela, m. kampó, hell. kamptoV,
- kasa, m. gazdag, perzs. gaza (kincs),
- keri, m. kör, hell. guros, lat. circus,
- kerjääen, m. kérek, lat. quaero,
- kielo, m. kila, szerb kila,
- kivi, m. kő, szl. kamen,
- kiiva, m. kiván, lat. cupio,
- koho, m. koh, szl. kujem (koholok),
- kota, m. kutyolló (házikó), szl. kútya, n. Hütte,
- kyynärä, m. könyök, hell. gonu, n. Knie,
- käsi, m. kéz, hell. keir,
- käyn, m. kelek, ném. gehen,
- lannun, m. lankadok, lat. langueo,
- lapio, m. lapát, szl. lopat, lat. pala,
- lennen, (röpülök) légy, szl. letyim (röpülök), n. fliegen,v - liemi, m. leves, szl. po-levka,

- me, mö, myö, m. mi, mü, szl. mi (nos),
- meden, mehi, m. méz, szl. med. mjed,
- menen, m. menek, lat. meo,
- muoto, m. mód, lat. modus,
- myrkky, m. méreg, lat. virus,
- määrci, m. mérték, hell. metron, szl. mericza,
- nain, naida, m. nő (femina), szerb neva, nevjeszta,
- neidytän, m. nedvesítek, ném. netzen,
- niemi, m. név, lat. nomen, ném. Nahme,
- niska, m. nyak, n. nacken, olasz nuca,
- olen, m. voltam, szl. bol, bil,
- pehu, m. pelyva, lat. palea, szl. pljewa,
- pikku, m. piczi, olasz piccolo,
- pyörä, m. pörgető, lat. verticillum,
- pahoan, m. pukkadok, szl. puknem,
- papu, m. bab, lat. faba, ném. Bohne,
- peso, m. mosás, ném. waschen,
- pukki, m. bak, n. Bock (caper),
- puoli, m. fél, szl. puol, pól,
- puu, m. fa, n. baum,
- poikas, m. fiu, hell. paiV, lat. puer, n. Bube,
- püökki, m. bük, ném. Buch, szl. buk, lat. fag-us,
- rappaan, m. rablok, lat. rapio, ném. rauben,
- raukean, m. rogyok, lat. ruo, corruo,
- ruis, m. rozs, szl. rezs, n. Roggen,
- rukki, m. rokka, n. Rokken,
- ruostet, m. rozsda, n. Rost, lat. rubigo,
- saipio, m. szappan, lat. sapo, n. Seife,
- revin, m. repesztek, lat. rumpo, rupi, tót zdrapim,
- romu, m. rom, lat. ruina, n. Trümmer,
- sorran, m. szorítok, héber czur = szoros,
- sata, m. száz, orosz sot, sat, sotnia = század,
- syöksin, m. szököm, szl. szkocsim, szkákám,
- suo, m. tó, n. Teich, See,
- suolo, m. só, szl. szol, lat. sal,
- syön, m. eszem, ném. essen stb.
- säkki, m. zsák, lat. saccus, ném. Sack,
- sääri, m. szár (lábszár), lat. sura,
- sireppi, m. sarló, saraboló, szerb szrp, l. sarculum.
- tartun, m. tartok, szl. trwám, drzsim,
- tappi, m. csap, n. Zapfen,
- taska, m. táska, n. Tasche,
- teen, m. teszek, n. thun, That,
- tämä, tuo, (ez), szl. ten, tento,
- tälläinen, (olyan), lat. talis, szl. taki,
- tuska, m. tusa, n. Stoss, szl. tjeszkati,
- teysi, m. teli, szanszkrit talat, talitas,
- törky, m. töredék, lat. tritum (aliquid),
- uros, úr (vitéz), lat. herus, hell. hrwV, n. Herr,
- varas, m. or, orv, lat. fur,
- tie, m. út, szl. put, lat. iter, hell. odoV

Részletesb igazolása azon elveknek, illetőleg eljárási módoknak, melyeket amunka folytában az általános u

- tupa, m. szoba, ném. Stube, szerb szoba,
- uuhi, m. juh, lat. ovis, szl. owecz,
- vaara, m. (hegy) orom, szl. hora, gora, werch,
- vajna, m. baj, szl. voj, boj, voják, vojno,
- valitsen, m. választok, n. wählen,
- weitsi, m, vésü, n. wetzen,
- vesi, m. víz, n. Wasser, szl. woda,
- vien, m. viszem, szl. veznem, lat. veho,
- viriä, m. virgoncz, n. flink,
- valkia, m. világ, n. Welt,
- vilvan, m. villanok, n. blitzen, lat. fulguro,
- vuo, m. folyó, lat. fluvius, n. Fluss.
- yksi, m. egy, szl. jeden, héb. echad,
- kaarna, m. kéreg, l. cortex, corium, crusta,
- kaikki, m. kiki, lat. quisquis,
- ke ku, m. ki, lat. quis, szl. kdo,
- kippa, m. kupa, lat. cupa, capula,
- orpo, m. árva, lat. orbus, orphanus,
- suu, m. száj, török aghďsz, lat. os,
- muutan, m. (másítok), lat. muto,
- pyydän, m. fogok, n. fangen,
- uuto, m. öntés, lat. unda, undo,
- kylmä, m. hüves, n. kühl, kalt,
- kylmään, m. hűlök, n. kühlen,
- kyrjä, m. iromba, n. Zierde, zieren,
- paljo, m. sok (falka), hell. polus, orosz polk,
- paska, m. fos, lat. forium (mint arbos, arbor),
- pelto, m. föld, n. Feld,
- pilvi, m. felhő, lat. velum (coeli) = nubes,
- poret, m. forró, lat. fervens,
- punon, m. fonok, n. spinnen,
- syys, m. ősz, szl. jeszen (autumnus),
- vyö, m. öv, lat. vieo, vimen, szl. venyecz.

4) Oly szók, melyek csak ezen családnak sajátjai, vagyis melyekhez más családokban legalább gyökre hasonlók nem léteznek. És itt a bökkenő! Mert lehet-e ezt akármely altáji gyökszóról bizonyosan állítani, mielőtt a többi családbeliekkel végtől végig öszhasonlíttattak volna? E kérdés alatt levő szókra a nyelvbúvár észszerűleg legfölebb azt mondhatja: "ezen szónak gyöke más családban tudtomra nem létezik"; ellenkező esetben vagy azt kellene velünk elhitetnie, hogy az illető körben mindentudó, vagy azt megmutatnia, hogy bizonyos gyöknek közös léte egy más családdal fogalmilag lehetetlen.

A hasonlító nyelvészkedés általán sok hiányban szenved, minélfogva gyakori botlásnak van kitéve, s ennek főoka, hogy a hasonlított nyelveket egész terjedelmökben nem ismerjük. Vegyük csak a magunkét. Ki merné állítani maga felől, hogy nyelvünknek minden régi és újabb, minden elavult, vagy csak a nép között és bizonyos tájakon divatozó szókat nem mondom emlékezetében, hanem legalább gyűjteményben birja? Innen van, hogy gyakran az elemzésben és családosításban fönnakadunk, mert a kérdésben forgó szónak rokonát sem a szótárokban, sem az irodalmi, sem a mindennapi köznyelvben nem találjuk, s az idegen nyelvekben keresvén azok szavaira csigázzuk, holott mása és rokonai talán ittott a legegyügyübb magyar ember ajkán forognak. Ha saját honi nyelvünkkel így vagyunk, melyet első dadogásunktól kezdve sok évig gyakorlánk: mit tartsunk oly nyelvbeli tudományunkról, melynek élő hangjait soha sem hallottuk, vagy melynek csinját az illető nyelvbuvárok még annyira sem fejtették ki, mint mi a miénket, vagy melyekről (a holtakról) csak

hiányosan is csak azt tudhatjuk, ami írott emlékekben jutott el hozzánk, vagy (az előket értve), amit rólok némely utazók futtában kapkodtak öszve, kivált ha az előttök ismeretlen idegen hangokat alig voltak képesek fölfogni, vagy ha fölfogták is, nem bírák kellő hangjegyek által kifejezni s leírni? Valóban még egy finn nyelvésznek is, ha elébb hangjainkat gyakori hallás által el nem tanulta, nehéz föladat azon magyar hangokat, melyeket a finn nyelv nélkülöz, úgy körülírni, hogy valódi kiejtésöket földieivel fölfogassa, nem említve a könnyebben eltanulható *b, cz, cs, d, f, g, z*, hanem kivált a *gy, ly, ny, ty, zs, dz, ds* hangokat.

Ebből azonban nem azt akarjuk kihozni, hogy a nyelvek ily hiányos ismerete mellett ne hasonlítsunk, sőt igenis tegyük azt itészettel, amennyire hiteles adataink vannak, sőt tehetjük (korlátolt időnk és erőnk tekintetéből) egyszerre csupán két nyelv között is, azon óvakodó föntartással, hogy a netalán föllelt vagy gyanított hasonlóság több más nyelvben is létezhetik. Ezen eljárást követé a tiszt. Akademia, midőn azelőtt mintegy húsz évvel az illető tagokat fölszólította, hogy a magyar nyelvet különkülön ki a hellennel, ki a latinnal, ki a némettel, szlávval, románnal stb. öszvehasonlítván, a közös szókat, képzőket és ragokat jegyezzék föl.

Véleményünk szerint mindeddig a synthesis vagyis adatgyűjtés nyomán, mint a helyes inductióra szükséges előzményen állunk, s csak ennek minél teljesebb öszveállítása után lehet biztosan a nyelvek mind belső, mind külső rendszerezéséhez fogni. Kevesebb botlás veszélyének teszi ki magát oly nyelvész, aki előbb hasonló (analog) adatokat gyűjt, azután következtet és rendszerez, mint aki előre bizonyos rendszert föltételez, s ahhoz alkalmazza, vagyis abból vonja ki hasonlításait, példd. midőn egy, különben szakavatott nyelvbúvár a török *bir* (unum) és magyar egy szókat azonosítja, addig csűrvén csavarván, csigázván őket, míg végre csakugyan kisüti, amit állított, tudnivaló azon alapnál fogva, mely szerint a török és magyar egy családhoz tartoznak. Mintha bizony a számnevekben is egészen és kizárólagosan egyeznének a különféle családú nyelvek. Ha az illető okoskodási mód áll, akkor a magyar *tíz* és török *on*, valamint a magyar *van ven* (hatvan, hetven) egymásnak módosulatai volnának, s a *tíz* mint altajimagyar nem hasonlanék a szanszkrit *daçan*, hell. *deka*, lat. *decem*, szl. *djeszat*, czig. *disch*, fr. *dix*-hez, mert ezek árjafélék, és a török bir nem volna hasonlítható a hell. *prw, prwtos*, lat. *prae, primus*, ném. *für, fürst, vor, er, erst*, a szl. *prw, prwi*-hez, mert hiszen ezek az árja családhoz tartoznak.

Hasonlóan a magyar *hét*-hez, a hell. *epta*, lat. *septem*, szl. *szjedem*, ném. *sieben* nem volnának hasonlók, de a török *sette* és finn *seitsemän*-hez sem, holott egyik tojás alig hasonlóbb a másikhoz, mint a lat. *septem* és török *sette*, a szl. *szjedem* és finn *seitsemän*.

Vagy a magyar *ezer* és perzsa *hazar* sem hasonlíthatók? stb.

A finn *nielen* (glutio) magyarúl *nyelek*, s világos, hogy hasonlók; de a *lingva* finnül *kieli*, nem *nieli*; tehát a magyar *nyelv* is nem annyi mint *nyelő* (glutiens, glotta) s talán *kelv*-nek kellene lennie? Ezen okoskodást megfordítva, az árja családhoz tartozó lat. *lingva*, n. *Zunge*, szl. *jezik* s hellen *glwtta* egymásnak csak idomúlatai, s nem külön gyökűek volnának; valamint a hell. *ceiz* és lat. *manus* is. Sőt hogy még közelebb rokonságra menünk által, a horvát *kruha*és szerb léb, ljéb (kenyér) egyek volnának, mert a horvátok és szerbek testvérek is szomszédok is, holott a horvát *kruha* inkább a lat. *crustum* (sütemény), a *ljéb* inkább a finn *leipä*, n. *Laib*, lat. *libum*-hoz hasonlítható.

X. Szakasz. A képzők és ragok öszhasonlítása.
A szóhasonlításnak egyik szótári tárgyát teszik a képzők és ragok, melyekről inductio útján szintén azt veszszük észre, hogy többen különféle családú nyelvekben egyeznek.

A képzett szók hasonlóságának különféle nemei vannak.

1) merő idomúlatok, midőn a) a kölcsön vett szó az illető nyelv hangrendszeréhez idomíttatik, pl. a lat. *hodie*, ném. *heute*; a magy *kenőcs*, a szerb *kenyácsa*; a német *Stab*, a m. *istáp*; a ném. *Vortuch*, a tót *fertuschka*; b)

Részletesb igazolása azon elveknek, illetőleg eljárási módoknak, melyeket amunka folytában az ál

midőn a deréknyelvbeli szó tájejtésileg módosúl, pl. *balta*, pal. *bóta, bauta*; *oldal* pal. *ódó*; *tüstént* bodrogközi *üstöllést*; a német *Bube*, a hiencz *puj*, a finn *poikas*; n. *Magdlein, Madl*; c) midőn a testvérnyelvek az anyai szót módosítják pl. lat. *pater*, fr. *pčre*, ol. *padre*; lat *spiritus*, ol. *spirito*, spany. *espiritu*, fr. *esprit*.

2) Midőn csak a gyökök vagy törzsek egyeznek, és pedig a) vagy egészen pl. *sar*-ló, *sar*-aboló, lat. *sar*-culum, ném. *scharr*-en; magy. *sar*-jaz, ném. *schär*-fen; magy. *kamp*-ó, finn *kamp*-ela, hell. *kamp*-tov; m. *kup*-ak, lat. *cup*-ula; m. *kap*-onya, lat. *cap*-ut; m. *bul*-a, lat. *bul*-ga; m. *ferm*-edek, lat. *ferv*-eo; vagy némi hangváltozattal pl. finn *kyyn*-ärä, m. *köny*-ök, hell. *gon*-u, lat. *gen*-u, n. *Kn*-ie; finn *neyd*-itän, m. *ned*-vesítem, n. *netz*-en; finn *walv-kia, m. vil-ág, n. Welv-t; finn kyl-mään, m. hűl-ök, ném. kühl-en; hell. tag*-w, lat. *teg*-umen, m. *tak*-aró, *tok*-mány; lat. *und*-a, m. *ond*-ó; szanszkrit *vart*, lat. *vort*-o *vert*-igo, m. *ford*-ítok; szanszk. *badh*, lat. *bat*-ulus, (bac-ulus), m. *pat*-él, *bot*-oz, *bot*-lik; c) vagy átvetve, vagy öszvhúzva: m. *foly*-ó, lat. *flu*-men, ném. *Flu*-ss; m. *gomb*, n. *Knopf*; lat. *curv*-us, n. *krumm*, tót *kriw*-i (görbe); m. *kár*-og, n. *krä*-hen; m. *karcz*-olok, n. *kratz*-en; m. *par*-ázsolok, n. *bräu*-en, *brenn*-en; m. *ger*-jesztek, lat. *crem*-o.

3) midőn csak a képzők vagy egyes alkatrészek hasonlók: m. sánt-*ik*-ál, lat. claud-*ic*-at; m. rántsz-*ik*-ál, lat. vell-*ic*-at, m. váj-*ik*-ál, lat. fod-*icv-at; m. asszony-ka, tót zsen*-ka, lat. mulier-*cula*, ném. Weib-*chen*; m. szel-*es*, n. wind-*isch*; l. cur-*s*-o, m. fut-*os*-ok, lat. quas-*s*-o (quat-*is*-o), m. verd-*es*-ek; hell. *todkxo* nyil-tok (tegez).

4) midőn mind a gyökök, illetőleg törzsek, mind a képzők vagy alkatrészek egyeznek: *dör-g*-öl v. *tör-g*-öl, *ter-g*-it; *mar-os-g*-at, *mor-s-ic*-at; *gurg-es* = *görg-esz* (gördülő); *vir-os*-us, *mirigy-es, mérg-es*; *pug-io bök-ő*, lengy. *pik-a*; *mam-ka*, *mami-ka*; *görb-e gurb-a*, fr. *cour-be*; *tokmány, teg-men*; *foly-omány, flu-men*; *szeg-mény, seg-men*; *fur-omány, for-amen*: *ond-ó, und-a*; *ur-as, herr-isch*; *vala-ki, ali-quis, vola-kdo*.

5) az igéknek idő- és módképzői, pl. a határtalan ném. *en* ford. *ni*: sitz-*en* ül-*ni*, lauf-*en* fut-ni; a parancsoló szláv és magy.: nehám hagyok, *nehaj hagyj*, piszám írok, *piszaj írj*; igrám játszom, *igraj játszj*-ál; a múlt részesülő a latin-, a német-, szláv- és magyarban *t*, a hell. *J* pl. dic-*t*-us, lec-*J*-eiv, gesag-*t*, mond-*ott*; scrip-*t*-us, graf-*J*-eiv, irt; verber-*at*-us, tnf-*J*-eiv, bi-*t*-i, ver-*t* stb.

6) a személyes igeragok, melyek alapját mind az altáji mind az árja nyelvekben a személynévmások módosulatai teszik, s némelyek nagyon hasonlók egymáshoz:

finn	*és szláv:*
revin (tépek)	vidim (látok)
revit	vidisch,
repii	vidí,
revimme	vidíme,
revitte	vidíte,
finn	*és latin:*
muutan (másítok)	muto,
muutat	mutas,
muuta	mutat,
muutamme	mutamus,
muutatte	mutatis,
muuttavat	mutant.

Így egyeznek a latin-magyar:

sonas - szólasz, sonatis - szólatok (tik);

Részletesb igazolása azon elveknek, illetőleg eljárási módoknak, melyeket amunka folytában az ál

a magyar-hellen:
tpteis - ütsz, tnptete - üttök;
a magyar-szláv:
veszem - veznem, veszesz - veznesch, veszi - vezne, veszitek - veznete,

maga az első személy is a legtöbb árja nyelvek igeragozásában teljesen összeüt a magyarral, pl. hellen *didw-mi*, szanszkrit *dadá-mi*, magyar *ad-om*; miknek s többeknek részletesb öszveállítását az "Igeragozás" czikke alatt tárgyaljuk, s mind ezekre mind a többi ragokra nézve a tudnivágyókat alábbi értekezésünkre utasítjuk. A különféle családú gyökök, képzők és ragok öszvehasonlitását czélszerűnek és tanulságosnak tartottuk két fő okból: a) hogy bizonyos előitéleti elfogúltságot, mint hibás itéletre vagy felfogásra vezető okot elhárítsunk, mely szerint némelyek, nem tudni miféle nemzeti igényből valamely idegen nyelvvel, közös szavainkról általán azt vitatják, hogy azokat mi magyarok, mind másoktól kölcsönöztük. Így tett különösen néhai Dankovszky a magyar és szláv közös szókkal a nélkül, hogy tekintetbe vette volna a szóelemzést, vagy a felsőbb nyelvhasonlítási elveket, a szócsaládosítást stb., pl. *lapát* a tót *lopat*-ból volna átvéve, holott a *lapát* gyöke *lap*, egy származékokban dús termékenységű családnak gyöke, mint: *lap, lapos, lapít, lapúl, lapu, lapadék, lapácz, lapály, lapályos, lapány, lapányos, lapoczka, lapincs, laponya, laposka, lapoz, lappad, lappan, lappang, lappancs, lappant, laboda*, midőn a szlávok a *lopat*on, *lopuch*on (lapu) és ezek közvetlen származékaikon kivül aligha bírnak gyökre és érteményre nézve több hasonló szót; c) figyelmeztetésül a nyelvhasonlítóknak, hogy midőn úgynevezett rokonnyelvek szavait hasonlítgatják, s bennök olyanokat találnak, ne mutassák azokat általán úgy be, mint fajbélyegző hasonlatokat, hanem tekintsenek más családokban is körül, s reájönnek, hogy ezek közől sok, közös eredetű.

Különösen édes magyar nyelvünket illetőleg, a mi hivatásunk és feladatunk azt minden oldalú hasonlítások által a külföld nyelvészeivel megismertetni. Ezt tenni a dolog természezénél fogva mi vagyunk legképesebbek is, s ha ők hasonlításaikban észszerűleg akarnak eljárni, nyelvünk egyéniségét, bellényegét kell elébb alaposan megtanulniok, hogy azt másokkal helyesen hasonlíthassák. Ezt tevén, rendszeröket nem fogják egyoldalúlag alkotni, s úgy tekinteni a magyar nyelvet, mint amely testestül lelkestűl bizonyos családba tartozik, mintha a kölcsönvett szókon kivül akár a gyökök eredetére, rendszerére, akár a képzőkre és ragokra, szóval nyelvtani alakokra és idomításokra nézve a többi családoktól egészen különböznék. A felsőbb (általánosb) nyelvhasonlításban legalább azt ki kell mutatni, mely dolgokban működnek a különféle nyelvek észjárásai egészen hasonlóan, melyekben egymáshoz közelítőleg, melyekben sajátnemüen, egyénileg.

Nem magunkban állunk nézetünkkel e téren, akár a kül-, akár a belföldi, nyelvészeket tekintsük. Külföldön egyebeket mellőzve a legkitünőbb nyelvészek egyike *Pott Ágoston Frigyes* hasonlitó roppant nyelvvisgálatait több nyelvtörzsre kiterjeszti. A nagyhirű *Ewald Henrik* egy újabb értekezésében: *Abhandlung über den Zusammenhang des Nordischen* (Türkischen), Mittelländisen[2], *Semitischen und Koptischen Sprachstammes*, (Göttingen, 1862) épen ezen említett törzseket rokonítja s rokonságukat egy közös ősibb nyelvben alapultnak hiszi.

Különösebben a 39. lapon az északi (altaji) és középföldi (árja) nyelvekről ezt mondja. "Die Sprachwissenschaft.... muss lehren, dass es keine zwei grosse Sprachstämme gibt, welche, sobald man auf das wesentliche sieht, troz aller scheinbaren oder wirklichen Verschiedenheit so nahe mit einander verwandt, und so sicher aus *einem letzten Grunde entsprungen sind* [3], wie diese beiden; und sie beweist nicht minder, dass unter allen mittelländischen Sprachen wiederum keine *dem nordischen Sprachstamme so nahe geblieben ist*, als gerade das Sanskrit mit dem ihm ursprünglich so eng verbundenen Altpersischen Mundarten." Sőt egyenesen kimondja az északi (altaji, különösen török) nyelvtörzsről, "hogy semmi más nyelvtörzs nem hasonlítható vele és biztos ismerete, a minden emberi nyelvekére igen tanulságos lehet" (dass kein anderer Sprachstamm sich mit ihm vergleichen lässt, und seine sichere Erkenntnisz fűr die aller menschlichen Sprachen sehr lehrreich werden kann). De azt is kimondja, "hogy mielőtt az öszves nyelvtudomány utolsó és általán legfontosabb feladatait szerencsésen megoldani remélhetnők, minden egyes nyelvet a leggondosabban és biztosabban kell megérteni, amit egész maig még mind azon nyelveknél is, melyeket több idő óta (seit

Részletesb igazolása azon elveknek, illetőleg eljárási módoknak, melyeket amunka folytában az ál

längerer Zeit) közelebbről ismerheténk és visgálhatánk, távolról sem értünk el." Nálunk is mind régibb mind újabb időben jeles férfiak észlelték az öszvefüggést a különböző nyelvtörzsekben, és ezért hasonlításaikban több nyelvcsaládra kiterjeszkedének, például Beregszászi Pál, kit Révay is nagy dicsérettel említ, a sémi nyelvekre, továbbá a perzsára, zendre stb. maga Révay is mind a sémi, mind az altaji családokra. Újabb időben pedig több jeleseink ú. m. Nagy János a sémi nyelvekkel, Mátyás Flórián az árja nyelvekkel, Repiczky János, és Ballagi Móricz mind az árja, mind a sémi mind az altaji nyelvekkel egybehasonlításokban nagy sikerrel működtek és működnek. Senki nálunknál jobban nem méltányolja Hunfalvy Pál, Fábián István, Riedl Szende, Budenz és Vámbéry társaink buzgalmát és általában helyes irányú munkálkodásauikat, midőn a szűkebb finn és török nyelvcsaládra fordítják kiváló figyelmöket, sőt azt hiszszük, hogy a munkafelosztás elvei szerént is sokkal dúsabb eredményt várhatunk, ha mennél inkább lehet, egyes nyelvtudományi kört választunk kimerítőbb tanulmányozásaink tárgyáúl; bár többen volnának közöttünk, kik magában a magyar nyelv birodalmában is egyes szakokat pl. a régi iratokban feltaláltató nyelvet, a különböző tájszokásokat stb. tekintenék és tennék éltök feladatául! Csak azt nem óhajtanók, ha valaki saját buvárlatait tartaná és hirdetné egyedűl czélra vezetőknek, és más nemű, más terjedelmű törekvésekben ellenséges irányt gyanítana és nézne: Egyes egyedűl öszves munkálkodásainkat fogja teljes siker koronázni.

Az előadottak szerént szótárirói eljárásunk az utasitások alapján vázlatba foglalva, három fő pontra terjed ki: a) értelmezésre, b) elemzésre, c) hasonlításra. Az első pont teszi a dolognak népszerű oldalát, s úgy szólva nyelvünk belügyéhez tartozik, melyben külső beavatkozásnak sem helye sem szüksége, mert mily érteményekben használt vagy használ valamely nyelv akár sajátnemű, akár közös eredetű szókat, azt egyenesen és kizárólag a belső nyelvszokás, illetőleg az ó és tájbeszéd határozza meg, sőt a kölcsönzött szóknak is csak azon érteményei vehetők tekintetbe, melyeket a nyelvszokásnak tetszett rájok alkalmazni, pl. a német *Stab*-ból kölcsönzött és idomított *istáp*-nak nem vette át a magyar mind azon érteményeit, melyekben a *Stab*-ot a német nyelvszokás használja, milyenek *Maszstab, Bettlerstab, Generalstab, Stabgericht* stb. Ezt figyelembe kell venni még a legrokonabb nyelvek hasonlításában is, pl. a franczia több latin szónak oly értelmeket is adott, melyeknek az ősi latinban semmi nyoma, s az olasz, spanyol, gyakran ugyanazon törzs-latin szóhoz más-más fogalmakat kötött. Ilyenek kimutatása és értelmezése szintén az illető nyelvek egyéni belügyéhez tartozik, mely közvetlen hasonlítást kizár. A szóelemzésnek is két oldala van: egyik a belhasonlításon alapszik, melynek eszközlője a családosítás, másiknak segédforrása a külhasonlítás, mennyiben ez által részint a homályosbakat per analogiam felvilágosítjuk, részint a kölcsönzötteket kimutatjuk.

Ha e módszerű munkálatokban csak némely irányvonalakat is képesek valánk kitűzni, melyek helyes útra mutatnak, vagy óvakodókká tenni a hasonlító nyelvészeket némely csábútra vezethető tekervényektől: minden lehető hiányaink és botlásaink mellett azon szerény remény kecsegtet bennünket, hogy ami jót netalán felhoztunk, az illetők méltányolni és követni, amit pedig az egészben elmulasztottunk, pótolni, vagy amiben ily nagy terjedelmű munka folytán botlottunk, azt részletekben időről időre helyreigazítani fogják.

S ha a többé kevésbé rokon nyelvek, csak annyira is lesznek megfejtve, mint mi e szótárban a magyart megfejteni iparkodánk, a hasonlító nyelvészet és általános nyelvtudomány - meg vagyunk győződve - annál biztosabban fog kitűzött czélja felé haladhatni.

---

[1] Gyök tulajdonképen a szónak azon egytagú elemi része volna, melynek nincs többé önállósága, köz használatu értelme, milyen pl. *dar* darab, darabol stb. szókban. Azonban részint mivel az ily szónak ismét lehet társa, mely önálló szó pl. *dar*-nak *tör*, részint mivel gyakran számos egytagu szók vagy szórészek egymással ismét megegyeznek valamely közös elemben pl. *roz* (rozzan gyöke), *roh* (rohad gyöke), *rom*, (mely ma ugyan önálló szó, de régebben szinte csak elemezett szórész vala), *rogy*-(ik), *rosz* (önálló) stb. beszédrészeknek közös eleme: *ro*, mely mint látjuk, már részint sajátlagos (nem önálló) gyökökből, részint pedig önálló szókból vonatott el, csak gyökelemnek nevezhető. Innen a 'gyök' nevezet alatt a magyar

nyelvtudományban ennek két faját értjük, mely is: *önálló* (vagy élő) *gyök*; és *elvont* (régiesen holt) *gyök*. Amaz másképen *gyökszó*, pl. *az, ez, él, hal, rosz, tör* stb. emez csak egyszerűen *gyök* pl. *am, em* (amaz, emez szókban), *hal*, (halad, halaszt szókban), *roz, dar* stb. S ha a két rendbeliek némelyikének találjuk még egy közös elemét, melyet a magyar nyelvérzés még mindig ért vagy érteni látszik, pl. föntebb *ro*, ennek gyökelem, némelyek szerént *csira* (szócsira) a neve. Továbbá azon szó vagy szórész, mely már mint gyök módosulaton ment által és szinte mind önálló szó mind csak elvont szórész lehet, pl. *romol* (önálló) és *roml* (mint romlik alapja), továbbá *romlad* (mint *romladék* alapja), *rombol* (önálló, honnan rombolok, rombolás, romboló stb.), *törzs*-nek vagy különösen ragozásnál *tőszó*-nak neveztetik. Révaynál még mind a törzs, mind a gyök radix.

[2] mely alatt az indo-európai vagy árja nyelvtörzset érti; az északi alatt is az egész altaji törzset kivánja értetni, hanem közelebbi például a törököt veszi.

[3]nézetét egy közös ősi nyelvről többször kijelenti; az imént említett nyelvtörzseket nem leszármazási, hanem testvéri rokonságban levőknek jellemezvén.

folyt. >3

Forrás: http://osnyelv.hu/czuczor/

<< HARMADIK RÉSZ (1.szakasz). >>
A magyar szók alkatrészeinek rendszere.
I. Szakasz. A magyar bötük, illetőleg szóhangok fejtegetése.
A bötük száma.
A bötük felosztása.
A rövid önhangzók viszonyai egymáshoz.
A hosszú önhangzók és viszonyaik egymáshoz.
A rövid és hosszú önhangzók részletes párhuzamban.
Az *i, u, ü és í, ú, ű* mértékéről.
Az önhangzók működési rendszere nyelvünkben.
Az önhangzók működési rendszere nyelvünkben.
I. Az önhangzók rendszeressége a gyökökben.
II. Az önhangzók rendszeres viszonya, illetőleg hangrende a képzőkben és viszonyító ragokban.
A. Kétágu képzők és ragok
B. Háromágu képzők és ragok
C. Hatágu képzők és viszonyragok
A többesszám ragozásának szabályai.
III. Az önhangzók rendszeressége érteményi tekintetben.
A mássalhangzókról.
Előtétes mássalhangzók.
Közbevetett mássalhangzók.
Hátratett mássalhangzók.
Áttételes mássalhangzók.

HARMADIK RÉSZ.

A magyar szók alkatrészeinek rendszere.

A magyar szók részeit alkotják 1) a *hangok*, (melyeket irásban *betűknek* hivunk); 2) a *gyökök*, illetőleg *törzsek*; 3) a *képzők*; 4) a *ragok*.

I. Szakasz. A magyar bötük, illetőleg szóhangok fejtegetése.

A bötük száma.

A magyar élő nyelvben létező számosabb hangokra az irásban csak korlátolt menynyiségben negyven önálló bötüt különböztetünk meg, s azokat következőkép jegyezzük:

a, á, b, cs, cz, d, ds, e, ě, é, f, g, gy, h, i, í, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ó, ö, ő, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, z, zs.

Jegyzetek: 1) Hogy kivált az önhangzókra jóval több jegynek (bötűnek) kellene lennie, az alább mondandókból fog kitetszeni.

2) A *ds* habár kevés, s részint kölcsönzött szókban fordúl elé; mindazáltal, mert külön önálló elegyült hangot fejez ki, s ejtését a magyar hangszerve általán megszokta, továbbá, mert bizonyos idegen, különösen arab, török, szanszkrit szók átírására is alkalmas: ennélfogva bötüink számába felvettük. Ilyen szók: *dsadsa, dsindsa, dsamál, dsida, bandsa*. Hangszervileg legközelebb a *cs, gy, zs* hangokhoz, melyekkel váltakozik. *Ly* betűvel kezdődő törzs-szónk is alig van több kettőnél, de ez a képzésben, kivált mint az *l* lágyított mássa, gyakran eléfordúl.

3) A megjelölt betűk mind egyszerű hangot jelölnek, úgyhogy a mássalhangzók is magukban torlatot (positiót) sem tesznek, s idegen nyelvekbeli számos más betű megjelölésére több betüt szoktunk alkalmazni, például a hellen-latin *X*-nek a magyarban *ksz, gsz* felelnek meg: *rágsz, vágsz, faragsz, nyugszik, fekszik*. Hasonlók a *gs, ks* keményebb hangok is: *gugsol, kuksol, buksi, töksi, Taksony* szókban. Így a hellen *y*-nek a magyarban *psz* és *bsz* felel meg, pl. *lopsz, kapsz, csapsz, lepsz, dobsz, dobszó, rabszíj, ülepszik, telepszik, tepszí* szókban, és a keményebb *bs, ps*, ezekben: *habsol, lebsel, taps, silapsi*.

A bötük felosztása.

A hangok és így a bötük is önhangzók vagy mássalhangzók.

A szokott jegyű önhangzók időmértékre nézve:

a) *rövidek*: a, e, ĕ, i, o, u, ö, ü,

b) *hosszúk*: á, é, í, ó, ú, ő, ű.

1) A rövid *a* szabatosan megkülönböztetve a köz beszédben is kétféle kiejtésü volna. Például e két szóban *madár* és *majom* ha jól figyelünk *a* ma szótagra, amabban magasabb, nyiltabb, emebben mélyebb, vastagabb, tompább *a*, tűnik elé. Így különbözik a *ba* szótagban levő *a* egyfelül *barát, barátság, barátom*, másfelűl *barlang, barangol* szókban is. Ezekre nincs külön betünk, de nyelvészetben, különösen az elemzésben meg kell különböztetnünk.

a) A *nyilt a* közönséges nyelvejtésben *o*-ra nem változik, s mint *vastaghangunak* párhuzamos vékonyhangu társa a *nyilt e* p. *kavar kever, csala csele, galagonya gelegenye, rakottya rekettye, kalantyú kelentyű, nyakgat nyekget*, továbbá a kétágu ragokban, mint *nak nek*: fal-nak, hely-nek: *ba be*: fal-ba, hely-be; *ban ben*: fal-ban, hely-ben; *val vel*: olló-val, kefé-vel; *ra re* fal-ra, hely-re; és képzőkben, mint *ad ed*: dag-ad, ep-ed; *aszt eszt*: dagasz-t, epesz-t; *at et* akar-at, ered-et; *atag eteg*: ing-atag, leng-eteg, stb.

b) A zárt *a o*-ra szokott változni, mint: *baglya boglya, falu folu, falka folka, kapar kopor, kanya, konya, tal tol, taliga toliga, taszít, toszít, kapó kopó, hamu homu* stb. A nyilt *a* bizonyos érteményi módosításokban *i*-re is változik: *falat filit, darab dirib, tapog tipeg*, t. i. ezekben és hasonlókban az *a* a maga nemében nagyobb, az *i* kisebb valamit jelent; ellenben a zárt *a* többször *o*-ról *u*-ra megyen által, mint: *baglya, boglya, buglya; adu, odu, udu; kapar, kopor, kupor; taszigál, toszigál, tuszkál*. Ezek szerint a zárt *a* mintegy középhang a nyilt *a* és *o* között, s mint olyan a többi vastaghangu zártak (o, u) felé hajlik. Ezen hang fordúl elé az élő nyelvben leggyakrabban a rövid *a* kimondásakor, melyet a magyar öblösebb szájjal szokott kiejteni, s megfelel az angol rövid *o*-nak *god, not* szókban. Azért a mennyiben ez értekezés czéljára tartozik a kettőt megkülönböztetni, a nyilt a hangot *ă* jegygyel írjuk.

2) A rövid e szabatos kiejtés által megkülönböztetve négyféle. a) Nyilt *e* (minden más jel nélkül), mint párhuzamos társa a nyilt *ă*-nak mi a ragokban és képzőkben világosan kitünik; l. föntebb. 1. Ezen nyilt *e* hangot már a közbeszéd is (legalább vidékek szerént) világosabban megkülönböztetni egy másik zártabb *e*

hangtól, melyet némely nyelvtanok *ě* jegygyel írnak. A gyökökben a tisztább és közösebb divatu nyelvszokás határozza meg, hol kell nyilt *e* és hol zárt *ě* hangot ejtenünk, mit részint az illető szók különböző értelme megkiván, p. "Aki jó portékát *věsz*, annak pénze kárba nem *vesz*." "A varrónő ruhát, az éhes kenyeret *szeg*." "Egyenes *szěg* (szög) angulus rectus." Különben is e hangok egymással fölcserélése részint ruttá, részint homályossá tenné a beszédet, péld. ha ezeket: *keletre fekszenek telkeim*, így ejtené valaki: *kělětrě fěkszěněk tělkěim*. Miszerént a szépejtés kellékéhez tartozik, hogy e két önhangzó között elválasztó vonalat huzzunk. Már "A magyar nyelv rendszere" czimü akademiai munkában is a zárt *e* hang egy ponttal van megjegyezve, így: *ě*, a másik t. i. a nyilt jegytelenül hagyatva, mit jelen szótárunk folyamában mi is követünk. Azonban ezen zárt *ě* sem mindenüt tökéletesen egyenlő kiejtésű. T. i. b) Zárt *ě* van oly gyökökben, ragokban, és képzőkben, melyeket részint a régi nyelvemlékek *ö*-vel irtak, részint ma is terjedelmes tájszokás szerint oly hangon ejtenek, mely az *ö*-höz legközelebb áll, különösen a Tisza némely alsó vidékein lakó magyarok; túl a Dunán pedig némely tájakon egészen *ö*-vel váltanak fel, mint ezekben: *csěrěg csörög, pěrěg pörög, pěrzsěl pörzsöl*. c) A nyilt *e* és zárt *ě* hangokon kivül (vagyis a nyilt *e* és *i* hangok között) hallatszik még nyelvünkben egy szintén rövid, de élesebb kiejtésü *e*, mely a rövid *i*-hez áll legközelebb, minthogy ezzel mind a régi nyelvhagyományok, mind az élő szokás szerint váltakozni szokott, melyet amazoktól megkülönböztetés végett ezen értekezésben két ponttal jelölünk meg ekképen: *ë*, ilyenek: *es is* (latin, et) *esmeg ismeg, ede ide, ett itt, elyen ilyen, mend mind, szeget sziget, kees kies, seet siet* stb. vékonyhangú, s *ehol ihol, vella, villa, velág világ, heány, hiány* stb. vastaghangú szókban. Főleg abban különbözik mindkettőtől, hogy ez (valamint az éles *i í, é*) nem csak vékony, hanem vastag önhangzókkal is egyesül, mint láttuk, egy szóban; hasonlók ezek is *hervad, hernyó*, régies *tanejt* (= tanít) s ezen idegeneknek tartott szók: *gelyva, geleszta, berena, deszka, gyertya*, mely minőségben *o*-val cserélődik fel, pl. *tanojt, golyva, borona, doszka, gyortya*, stb. Úgy ezen öszvetételekben is: *seha soha, sehol sohol, sehonnai sohonnai*. Az éles *ë* tehát mintegy fél hangja az *i*-nek, melynél valamivel tompább, ellenben az *ě*-nél élesebb; vagyis az *ě* az *ö*-höz s az *ë* az *i*-hez közeledik inkább. Egyébiránt ezen *ë*-t a hangzók tiszta kiejtését elhanyagolta szokás néhol zárt *ě* másutt nyilt *e* gyanánt hangoztatja. És ami legfőbb, mind vékony, mind vastag szókban feltaláltatik. Tehát tulajdonképen kétféle természetű, s benne kétféle *e* lappang. Minthogy ezen hangzó csak gyökökben és törzsekben, nem egyszersmind ragokban és képzőkben, (talán az egyetlen *nye nyi* mértékképzőt kivéve) fordúl elé, az ábéczerendben egyelőre különös helyet és nevet nem adunk neki, elegendőnek tartván, ha az egyes szók elemzésekor figyelmeztetjük reája az olvasót. Ilyenek a tiltó *në* (különbözik tőle a kináló *ne*!), a kérdő *-ë* (itt van-e?), a tagadó *së, sëm*, stb.

3) Nyelvünk gyökeiben négyféle *i* rejlik, melyeket a különböző ragozások után vonunk el, ú. m. egy vastag (mély) hangú, és három vékony (magas) hangú. Tehát

a) Vastaghangu *i* oly gyökökben, melyek vastaghangu ragokat és képzőket vonzanak, milyenek:

id, idom, idomos, idomít, idomtalan;
if, ifjú, rokona: *iv*, ivadék, ivás, ivar;
ig, iga, igaz, igtat, rokona: *io* vagy *jo*, jog, jogtat szókban;
ih, ihász, ihar, ihog, rokona: *íu* vagy *ju*: juhász, juhar szókban;
ik, iktat, ikra, ikrás, ikrásodik;
ill, illan, illant, illat, illatoz, illó;
im, ima, imád, imádkozik, imolya;
in, inas, inal, inog, indit, indúl; rokona: *io* vagy *jo*: jonkább (= inkább) szóban;
ip, ipa, ipar, iparkodik;
ir, részvéti kedélyszó, irg, irgat, irgalom; rokona: *io* vagy *jo*: jorgat (régies) szóban;
ir, sebes mozgásra vonatkozó iram, iramlik, iramodik, stb.

melyeket l. az ábéczerendben *I* bötü alatt. Különben is némely szókban *o*-val szokott váltakozni, pl. *irt ort, irtovány ortovány, pirít porít, sivár sovár*, vagy *a*-val, *aj*-val, mint: *fartat firtat, kiált kajált, hí! haj! hibarcz, habarcz.*

b) Oly vékonyhangu *i*, mely vékonyhangu ragokat és képzőket vesz fel, de ez ismét háromféle:

alfa) mely tájejtés vagy közösebb szokás szerint *ü*-re változik, ezzel fölcseréltetik, mint *id*, idő, üdő; *idv*, idvěs, idvěz, idvězěl, üdv, üdvös, üdvöz, üdvözöl; *ig*, iget, üget; *ik*, iker, ükör, üklü; *in, im*, ing, iměg, ümög; *iv*, ivelt, üvölt; *iz*, izen, üzen; *igy*, igyekszik, ügy, ügyekszik; *bik*, bikk, bükk, bikkěs, bükkös; *hi, hü*, hives, hüvös, hideg, hüdeg; *hi*, hisz, hüsz, hit, hüt, hitěs, hütös; *ki*, (ex) kü, kil, kül, kilső, külső, kivül, küvül; *miv*, műv, mivel, művel, mives, müves; *rih*, rüh, rihes, rühes; *sík*, siket, süket stb.

béta) azon *i*, melyről föntebb az *e* alatti jegyzetben szóltunk, mely t. i. vékonyhangu létére az éles *ë* változata, vagyis ezzel könnyen fölcseréltetik, mint: *is es, ilyen elyen, szilid szelid*, stb. Néha am. *ej*, pl. *igenye jegenye*.

gamma) mely se *ü* se pedig éles *ë*-re nem változik, mint ezekben: *icz*, iczěg; *bicz*, biczeg, bicczent; *ficz*, ficzke; *id*, ideg, idegen, vidék; *ig*, igen; *ig*, iglicze; *ill*, illik, illem, illendő; *ill*, illěg, bill, billeg, billeget, billen; *in*, inger, ingerűl, ingěrkědik, *in*, ingy, ingyen, ines, inség; *in*, int, incselkedik; *ir*, irigy, irigykědik; *csip*, csipěget, csipděs, csipke; *csír* csirěg, csirke; *hím*, hímlik, hint (him-t); *liszt*, lisztes, lisztěsědik; *pih*, pihěg, pihen; *pil*, pille, pillés, pillésedik; *pi*, pipe, pipi, pipis, pipiske, pipitér; *pisz*, pisze, piszke; *pity*, pityěr, pityěrěg; *zsi*, zsizsi, zsizsěreg, zsizsik, stb. Ide tartoznak ezen és ilyen ikerszók is: *csiribiri, tiripiri, lityifityi, iczipiczi, ityipityi, bibi*. Midőn a vastaghangu szókat kicsinyítve ikerítjük, ezen *i* hangzik bennök: *diribdarab, diribel darabol, csipcsop, csippel csoppal*. Ez a legtisztább *i*, a többi különösen az a) és b) alatti elegyhangú, mely *ë* vagy *ü*-vel váltakozik. Van egy-két *i* hangzós gyökszó, melyek tájszokások szerint majd vastag majd vékonyhangu ragokat és képzőket vesznek föl, mint: *nyir* (tondet) nyirěk (v. tájdivatosan: nyürök) v. nyirok (tondeo), *ir* (kenőcs), irěk v. irok, *szirt*, szirtěk v. szirtok.

4) A rövid *o* mint vastaghangú mélyebb hang az általános nyelvben változás alá nincs vetve, azaz egyenlő mély ejtéssel mondatik ki, némely erdélyi szójárást kivéve, mint *asszany, mandam*. Változatlan az különösen részint belértelménél fogva a távolra mutató *oda, ott, olyan, onnan* szókban, részint köz szokásból, milyenek *ok, okád, or, orv, orsó, fog* (dens), *fogy* stb. Mindazáltal az alapértelemnek némi módosításával néha elváltozik a) *ö* vékonyhangra, mint; *gom göm, gomb gömb, gombócz gömböcz, gondor göndör; csombolék csömbölék, csomor csömör, kovacs kövecs*; b) ikerítve vagy különben is *i*-re, pl. *gyom, gyimgyom, lom limlom, lobog libeglobog, csombók csimbók, bombik bimbó, csoma csima, bogyó bingyó*. c) Eléfordúl kivált a gyökszókban a zárt *a*-nak gömbölyűbb változata, l. *Zárt a*; d) néha a szinte mély hangú *u*-val cserélődik, mint: *oson uson, onszol unszol, ostor ustor, ország urszág* (régies), *bocsú bucsú, boga buga, boglya buglya, borít burít, botor buta, donga duga, locs lucs, mohar muhar, porhanyó purhanyó purha, sokorú sukoró, szoros szurdék, toszkál tuszkál* stb.

5) A rövid *ö* a) változatlan ezekben: *öb, öböl, ök, ököl, ökör, öklel, ökrödik, öl, ölel, ölt, ör, öreg, örvény, öv, övez, öz, özön* stb. b) tájejtéssel némely szókban zárt *ě*-vel váltakozik, mint: *öcs ěcs*, (ěcsém) *ördög ěrděg, kötény kětény*, l. föntebb *zárt ě*. c) a vastaghangu *o*-nak párhuzamos vékonyhangu változata, mint: *göndör gondor*, l. o. d) gyakran *ü*-vel cseréltetik fel, pl. *göbü gübü, gömő gümő, gözü güzü, kökörcs kükörcs, kölü külü, löktet lüktet, söveg süveg, csörlő csürlő*.

6) Az *u* a) változatlan, pl. *ugat, ugar, ugrik, uszu, uszít, buja, bukik, bunda, csuk, csuklik, csuka, csuta, czucza, czulák, csupasz, duda, fut* stb. b) párhuzamosan a vékonyhangu *ü*-vel váltakozik, mint: *urok ürök, csucs csücs, csucska csücske, sundor sündör, pupóka püpőke*, c) tájejtéssel a zárt *a*-nak vagy *o*-nak változata, l. *a, o*.

7) Az *ü* változatlan ezekben: *ühödik, ühög, ül* (némely régieknél: il), *üst, üstök, üszk, büszke, csücsűl, csünik, csürök, fürt, gyügyü, gyüszü, hülye, nyüst*, stb. A ragokban és képzőkben az *ü* és *u* párhuzamosak, melyek az általános nyelvben minden egyéb hangzót kizárnak, mint: *kar-unk, bor-unk, kör-ünk, szěm-ünk, lát-unk, fut-unk, néz-ünk, ül-ünk, vár-t-uk, tol-t-uk, lel-t-ük, néz-t-ük*, stb. Régente volt *néz-enk* is. Változásait l. az *i* és *ü* alatti jegyzetekben.

A rövid önhangzók viszonyai egymáshoz.

A föntebbi hangelemzés szerint a rövid önhangzók:

a) *vastagok*: ă, a, o, u,
b) *vékonyak*: e, ĕ, ö, ü,
c) *élesek* és *közösek*: ë, i.

A két első felekezetüek (a, és b, alatt) a mai magyar hangrend szerint ugyanazon szóban nem tűrik egymást és nem keverednek öszve, kivévén a szoros értelemben vett öszvetetteket, mint félhadnagy, karperecz, üvegpohár, vagyis a vastaghangu gyökhöz és törzshöz nem járul vékonyhangu rag vagy képző és viszont. Tudnivaló, mint megérintők, hogy ezt a kisimult mai nyelvről kell érteni, mert ez hajdan nem mindig és mindenütt volt úgy, mint a régi nyelvhagyományok bizonyítják, pl. a régi halottas beszédben: *magánek, halálnek, pokolnek, milosztben*, s Béla király jegyzőjénél: *Tosu-nek*, (Tas-nak) *Uszubu-nek*, (Uszubu-nak). Sőt ma is némely tájakon hallani ilyeket: *sip-vel, dob-vel, herczeg-nál, püspök-nál*. Az éles *ë* és *i* mindkét osztálybeli szókban vegyesen divatoznak, azon különbséggel, hogy az éles *ë* csak a gyökökben és törzsekben (kivéve a *nyë nyi* mértékképzőt s *ënt int* határozót) az *i* pedig a ragok s képzőkben is használtatik. E hangrend szerint a vastagok és vékonyak ily párhuzamban állanak:

ă, e, nyiltak,
a, ĕ, zártak,
o, ö, gom-gömbölyüek
u, ü, csucs-csücsörösek.
ë, i, élesek.

I. ă, e, nyiltak.

1) A névviszonyító ragokban:

ba, be: ház-ba, ól-ba, kert-be, ölbe;
ban, ben: ház-ban, ól-ban, kert-ben, öl-ben;
nak, nek: ház-nak, ól-nak, kert-nek, öl-nek;
val, vel: hó-val, bú-val, lé-vel, tű-vel;
ra, re: hó-ra, bú-ra, lé-re, tű-re;
abb, ebb: igaz-abb, okos-abb, nyers-ebb, hüs-ebb. 2) Az igeviszonyítókban:

hal-*nak*, tol-*nak*, kel-*nek*, ül-*nek*;
halt-*am*, tolt-*am*, kelt-*em*, ült-*em*;
halt-*ak*, tolt-*ak*, kelt-*ek*, ült-*ek*;
hal-*na*, tol-*na*, kel-*ne*, ül-*ne*;
halni-*a*, tolni-*a*, kelni-*e*, ülni-*e*;
hal-*va*, tol-*va*, kel-*ve*, ül-*ve*.

Ezeket *kétágu* ragoknak nevezhetnők, mennyiben a vastaghanguakban csak *a*-val, vékonyhanguakban csak *e*-vel hangzanak.

3) A képzőkben:

a, e: csal-a, csel-e, dar-a, der-e;
aj, ej: kacz-aj, mor-aj, dör-ej, zör-ej;
at, et: ir-at, lát-at, él-et, szöv-et;

asz, esz: tap-asz, kop-asz, rek-esz, csip-esz;
aszt, eszt: dag-aszt, sorv-aszt, ep-eszt, görb-eszt;
ka, ke: madár-ka, kosár-ka, bőr-ke, gyür-ke;
atag, eteg: lank-atag, olv-atag, leng-eteg, förg-eteg;
talan, telen: nyug-talan, só-talan, hív-telen, bün-telen;
atlan, etlen: ház-atlan, gond-atlan, kegy-etlen, szün-etlen;
ad, ed: dag-ad, pukk-ad, eng-ed, förm-ed;
an, en: patt-an, zuh-an, pih-en, röpp-en,
ant, ent: patt-ant, lobb-ant, csepp-ent, röpp-ent;
hat, het: áll-hat, tol-hat, kel-het, ül-het;
and, end: csikl-and, lát-and, ül-end, lel-end;
dal, del: jár-dal, szur-dal, lép-del, nyög-del;
an, en: lass-an, okos-an, szép-en, örökös-en;
an, en (számhatározó): sok-an, hárm-an, nyolcz-an, keves-en, kett-en, öt-en.

E párhuzamosan váltakozó, s más önhangzókat kizáró ragok és képzők a simább nyelv hangrende szerint meg vannak alapítva, daczára némely tájejtésnek, habár ez a szóelemzéshez hüvebb, pl. a harmadik személy ragozása a Dunán túl több vidéken *ö* v. *ĕ*: nép-*ö*, v. něp-*ĕ*, kedv-*ö* v. kedv-*ĕ*, mely a harmadik személynévmást (ő) tisztábban kifejezi, mint a közös divatú nyilt *e*: nép-*e*, kedv-*e*.

II. a, ĕ, zártak.

Valamint a zárt *a* középhangot képez a nyílt *ă* és *o* között, úgy a zárt *ĕ* középhang a nyilt *e* és *ö* között:

ă,	a,	o,
e,	ĕ,	ö.

A zárt *a* létezését a gyökökben föntebb már érintettük. A viszonyragokban és képzőkben ezt nehezebb meghatározni; mindazáltal a magyar hangrend párhuzamos tulajdonságánál fogva némileg gyaníthatjuk, hol és mikor van helye. Ugyanis köztudomásu dolog, hogy vannak úgy nevezhető háromágu viszonyragok és képzők, melyek a vastaghangu szókhoz *o*-val, a vékonyakhoz *ĕ*-vel vagy *ö*-vel járulnak, mint:

hat-*szor*	két-*szĕr*	öt-*ször*,
part-*on*	kert-*ĕn*	kürt-*ön*,
part-*hoz*	kert-*hĕz*	kürt-*höz*,
part-*om*	kert-*ĕm*	kürt-*öm*,
part-*od*	kert-*ĕd*	kürt-*öd*,
part-*ot*	kert-*ĕt*	kürt-*öt*,
part-*ok*	kert-*ĕk*	kürt-*ök*,
part-*os*	kert-*ĕs*	kürt-*ös*,
part-*oz*	kert-*ĕz*	kürt-*öz*,
fal-*ok*	nyel-*ĕk*	ül-*ök* ,
fal-*tok*	nyel-*tĕk*	ül-*tök* ,
for-*og*	pĕr-*ĕg*	dör-*ög* ,
ipar-*kod*-ik	kér-*kĕd*-ik	őr-*köd*ik stb.

Továbbá azon sem kételkedhetünk, hogy bizonyos viszonyokban a vastaghanguak nyílt *ă*, a vékonyak nyílt *e*

hangokkal ragoztatnak és képeztetnek.

Ugyanis ha e példákat tekintjük:

nyar-*ăt*	lik-*ăt*	tel-*et*	köv-*et*,
nyar-*ak*	lik-*ak*	tel-*ek*	köv-*ek*,
fal-*as*	toll-*as*	viz-*es*	csöv-*es*,
fal-*am*	toll-*am*	viz-*em*	csöv-*em*, stb.

e kétféle ragozás öszveállításából eredtek ezen *ötágu* ragozási csoportok, melyeket bizonyos ragok és képzők alkotnak, u. m.:

v a s t a g	nyar-*at*		bot-*ot*,
	nyar-*ak*		bot-*ok*,
	nyar-*am*		bot-*om*,
	nyar-*ad*		bot-*od*,
v é k o n y	hely-*et*	kert-*ĕt*	kürt-*öt*,
	hely-*ek*	kert-*ĕk*	kürt-*ök*,
	hely-*em*	kert-*ĕm*	kürt-*öm*,
	hely-*ed*	kert-*ĕd*	kürt-*öd*,

Úgyde e példákból kitünik, hogy hangrendi párhuzamban a nyílt vastag *ă*-nak a nyílt vékony *e*, a gomolyú vastag *o*-nak a gömölyű vékony *ö* felel meg szabatosan; de az *ĕ*-nek megfelelő mélyebb hang a fentebbiekben nem létezik. Tehát kell lenni e ragokban oly a hangnak is, mely a nyilt *ă* és *o* közötti hézagot betölti, (valamint a nyilt *e* és *ö* közötti helyet betölti a zárt *ĕ*). Ez pedig nem más, mint azon zárt *a*, melynek létezését a gyökökben már föntebb kimutattuk. És valóban, ha tisztább magyaros kiejtésre figyelünk, azt bizonyos szókhoz járuló ragokban és képzőkben észre kell vennünk, milyen a hosszu *á* után következő rövid *a* pl.:

ház-*at*	ház-*ak*	ház-*am*,
ház-*as*	ház-*al*	ház-*acs*-ka,
ágy-*az*	ágy-*ba*	ágy-*an*-ként,

melyeket a tájejtés *o*-ra szokott változtatni: ház-*ot*, ház-*ok*, ház-*om*, ház-*os*, ház-*ol*; sőt némely ragozások és származtatásokban az általános nyelvszokás is hol *a* hol *o* hangot használ pl. láb-*at* láb-*ol* (meglábol)) és láb-*al* is (ellábal); gát-*ak* gát-*ol*, gyár-*ak* gyár-*os* stb. Ellenben a nyilt *a*-t megtartja eredeti miségében, pl. fal-*at*, fal-*ak*, fal-*am*, fal-*as*, fal-*az*, és nem mondja: fal-*ot*, fal-*ok*. Tehát a mondottak után a szóban forgó vastag és vékony hangu ragok és képzők párhuzamban így állanak:

nyilt	zárt	gom-gömölyű,
ă	a	o,
e	ĕ	ö,

s tulajdonképen nem öt, hanem hatágú ragozási-csoportot kell felállítanunk:

	hal-ăk	tál-ak	sor-ok,
vastag	hal-ăs	tál-as	sor-os,
	hal-ăm	tál-am	sor-om,
	fej-ek	szĕr-ĕk	tőr-ök,
vékony	fej-es	szĕr-ĕs	tőr-ös,
	fej-em	szĕr-ĕm	tőr-öm.

Egyébiránt a zárt *ĕ*-re nézve megjegyzendő, hogy midőn a gyökben is megvan: ekkor, mint a terjedtebb szokásnak tetszik, vagy a mondatbeli széphangzat igényli (a sok *e* kikerülése végett) *ö*-t használhatunk helyette, s ilyenkor a ragozás is hozzá alkalmazkodik pl. *pĕr, pĕr-ém- pĕr-ĕd, pĕr-ĕk, pĕr-ĕs*, vagy: *pör, pör-öm, pör-öd, pör-ök, pör-ös*. Másképp áll a dolog a viszonyragok és képzőkre nézve, melyekben az *ĕ* az *ö*-vel fél, az *o*-val egész ellentéti viszonyban áll, t. i. bizonyos esetekben *ö* és *ü*, után közvetlenül *ö*, a többi vékonyhangok után *ĕ* járul, pl. *tör, tör-ök, tör öm, tör-tök, tördel-ĕk* (nem tördel-ök), *tördel-tĕk* (nem tördel-tök), *töre-kĕd-ĕm* (nem töre-ködöm); tehát a viszony magokban a zárt hangú alakulásokban háromágu, ilyformán:

dolg-oz-ik	éh-ĕz-ik	ölt-öz-ik,
úr-kod-ik	kér-kĕd-ik	őr-köd-ik,
fanyal-og	enyel-ĕg	füstöl-ög,
rop-og	csĕp-ĕg	zöp-ög,
idom-os	idv-ĕs	üdv-ös,
lát-ok	vet-ĕk	üt-ök,
bokr-on	kert-ĕn	ökr-ön,
fodr-om	vĕdr-ĕm	gödr-öm,
kotr-otok	pĕdr-ĕtĕk	gyötr-ötök,
kotor-tok	pĕdĕr-tĕk	gyötör-tök.

Ezen és hasonló viszonylatokban *ĕ* helyett *ö*-t írni annyi volna, mint nyelvünk hangrendét megzavarni, s nyelvünket egy sajátnemű alkotó hangjától megfosztani. Ezt tennök pedig, ha így írnánk és beszélnénk: *vereködik, enyelög, csĕpög, pĕzsög, idvös, vetök, vettök, vetítök, kertöm, embörök, selyöm, szerelöm, hegyöz, szentöl* stb.

A tájejtést nem szabad a közösen elfogadott simább nyelv rovására feltolni. Az *ly*-et is a hanyag nyelvszokás majd *j*-vel majd csupasz *l*-vel pótolja, de azért a szabályos tiszta beszédben és írásban a szónok, szavaló, szinész, író ovakodni fog ily különcz és a széphangzatot sértő kiejtésektől.

III. o, ö.

E két hangzónak párhuzamossága nyelvünk hangrendében világos, s mind a gyökökre, mind a viszony ragokra és képzőkre kiterjed, mint:

csom	csöm	csomor	csömör,
gomb	gömb	gondor	göndör,
gombocz	gömböcz	gomoly	gömöly,
csomoszol	csömöszöl	porzsol	pörzsöl,
bontok	döntök	bontom	döntöm,
bontson	döntsön	bonczol	dönczöl.

Tudnivaló, hogy mint föntebb érintők, e két ellentétes önhangzó között egy középnemű felhangzó ĕ létezik, melynek kiválólag a háromágu ragozásban és képzésben van helye:

vár-om	ver-ĕm	tör-öm,
vár-tok	ver-tĕk	türtök,

```
for-og     fĕr-ĕg       für-ög.
```

Ha a vastaghangu gyököt vékony hangura alakítjuk, az *o* és *u* után közvetlenül következő *o* átmegyen *ö*-re pl. *csomoszol csömöszöl, sundorog, sündörög*.

IV. u, ü.

Ezek a ragokban és képzőkben szabály szerint más hangzót kizárnak, az első a vastag, a második a vékony hangu gyökök és törzsekhez járulván:

```
görbe      láb-u         csonka       kez-ü
szap-u     vál-u         köp-ü        gyöp-ü,
ház-unk    ur-unk        fej-ünk      sziv-ünk,
jár-unk    áll-unk       megy-ünk     jöv-ünk,
lát-t-uk   vár-t-uk      les-t-ük     tör-t-ük,
lát-nunk   vár-nunk      les-nünk     tör-nünk.
```

Néha *o, ĕ* helyett állanak pl. ezen igékben: *alkuszik, vajuszik, szélhüdik, pĕtyhüdik*. A széphangra nem ügyelő tájejtés sok szóban a szebb hangzatu *o* és *ö* helyett használja pl. *tol tul, tolom tulom, boglya buglya, csoport csuport, őröl őrül, töröl törül, pöröl pörül*.

V. i.

Az *i* közös hangzó, melyet mind a vastag mind a vékonyhangu gyökök és törzsek fölvesznek; valamint az *i*-hangzóju ragok és képzők mindenféle szóhoz járulnak u. m.:

```
ig:     ház-ig, kút-ig, kert-ig, tölt-ig,
int:    alkalmas-int, meg-int, képes-int,
i (1):  ház-i, kút-i, kert-i, füst-i,
i (2):  suny-i, bodr-i, picz-i,
di (1): okton-di, szelever-di, pökhen-di,
di (2): lovas-di, katonás-di, kergetős-di,
csi:    Jan-csi, Fer-csi, Ter-csi,
si:     vak-si, buk-si, silap-si, tök-si.
```

Ennek bizonyos okszerűsége van, t. i. mint föntebb elemeztük, az *i* mint gyökhang négyféle, habár magán kiejtve egynek tetszik, nevezetesen a) mély hangu ragokat és képzőket vonz, mint az *in, ij* főnevekben, jegye lehetne ez értekezésben: ï, mely a török nyelvben is megvan; b) mely éles *ĕ*-re szokott változni, de vékonyhangu ragokat és képzőket vesz fel, mint ezekben: *ily, ide, mind, is*, régiesen: ely, ede, mend, es; c) mely *ü*-re változik, mint *idő, üdő, idv, üdv*; d) mely vékonyhangu létére se *ĕ*-re se *ü*-re nem változik, pl. az *ideg, illik, hint* szókban, mint föntebb.

E szerint az első pont alatti *ï* a vastaghanguak lejtőjéhez tartozik, s mint legmagasabb vastaghangu annak fő fokán áll, s utána azon *ë* következik, mely szintén vastaghangulag ragoztatik, p. *hervad, hervaszt* szókban. A többi a vékonyak lejtőjén jár. Legmagosabb minden önhangzók között azon vékony, (vagy fel-)hangú *i*, mely se *ĕ*-re, se *ü*-re nem szokott változni, s mint *i* leg is tisztább.

A hanglejtés fokai tehát fölülről lefelé ily sorozatban állanak:

vastag **ï, ë** (ï-vel váltakozva), **ë** (o-val vált.), **ă, a, o, u**.

vékony **i** (tiszta), **i** (ü-vel vált.), **i** (ë-vel vált.), **e, ĕ, ö, ü**.

Példák:

1) vastag **ï**	vékony **i** (tiszta)
ig-az, id-om, irg-alom,	ig-en, id-eg, ill-eg,
fir-ka, ir-am, izgat,	int-ek, hint-ek, him-lő,
sir-at, nyir-ok,	irigy-kedik, liszt-es,
2) vastag **ë** (=ě)	vékony **i** (= ë)
he-án (régies), hi-ány,	ily, ely(régiesen),
le-ány, li-ány (tájdivatos),	ide, ede(régiesen),
le-hó, li-ju,	is, es(régiesen),
geleszta, giliszta,	mind, mend(régiesen),
3) vastag **ë** (= o)	vékony **i** (=ü)
se-ha, so-ha,	id-ő, üd-ő,
se-hol, so-hol,	iz-en, üz-en,
se-honnai, so-honnai,	sik-et, sük-et, sik-er, sük-er,
4) nyilt **ă**	nyilt **e**
csal, csala,	csel csele,
kavar, csata, csattan,	kever, csete, csetten stb.,
5) zárt **a**	zárt **ě**
tár-ak, tál-ak,	tér-ěk, vér-ěk,
tár-as, tál-as,	tér-ěs, vér-ěs,
6) gomolyú **o**	gömőlyü **ö**
bodon csomor,	bödön csömör,
7) csucsorú **u**	csücsörü **ü**
csucs, gyur, sundor,	csücs, gyür, sündör.

Ugyanezek lépcsőzete alulról felfelé:

alsó octava								felső octava							
1	2	3	4	5	6	7	8	1	2	3	4	5	6	7	8
u,	**o,**	**a,**	**á,**	**ë,**	**ë,**	**ï,**	-	**ü**	**ö**	**é**	**e**	**i^{ë}**	**i^{ü}**	**i**	-

melyek közől írásunkban csak hétnek van külön jegye (a, e, i, o, u, ö, ü), mert az ě is csak némely nyelvtanokban és ezen szótár értelmezendő czikkein van megkülönböztetve.

A hosszu önhangzók és viszonyaik egymáshoz.

Ezek általán két osztályba rendezhetők, a) melyek egyszerü meg nyujtás által keletkeztek, s időmértékileg két röviddel érnek fel, mint *ág* = ă-ăg, *év* = ë-ëv, *ív* = i-iv, *kór* = ko-or, *őr* = ö-ör; ezek, legalább tudtunkra, nem két külön szórész önhangzóinak öszveolvadásából eredtek, s leginkább a gyökszótagokban fordulnak elé; hanemha azt veszszük, hogy a hoszszú önhangzók, mint több rövidből összeolvadottak, oly fogalmakat jellemeznek, melyekben nagyobb terjedség fejeztik ki. Azonban némelyek csak tájejtésileg és csak a tőszóban hosszúk, mint; *ád, hágy, vész* (perit), *lél, vét* (jacit, seminat); mások eredetileg szintén rövidek valának, s kisebb nagyobb tájszokás szerint ma is azok, mint: *árpa* arpa, *gyánta* gyanta, *láng* lang, *ápol* apol, *uriás* urias, *kaczkiás* kaczkias, *fuvát* fuvat stb.; másokban a megnyújtás a szónak érteményét hasonló rövidtől megkülönbözteti pl. *ál* al, *vár* var, *háj* haj, *él* (vivit és acies) el, *szél* szel, *őrűl* örűl; b) melyek ragozás vagy képzés által két vagy több hangzó egybeolvadásából képződtek, mint: *látám* = láta-am; c) melyeket a szokás, de kétségen kivűl természeti hangtörvény alapján a szók végén mássalhangzóval kezdődő viszonyító ragok előtt megnyújt, mint: *fá-hoz, fá-tól, fá-ra, kefe, kefé-hez, kefé-től, kefé-re, kapa, kapá-val* stb. Némelyek ennek okát a hangsulyban keresték. Míre elég legyen röviden megjegyezni, hogy ezen nézetet az élő beszéd megczáfolja, mert például *keféhez, kapával* szókban is, a hangsuly épen nem a hasszu *é* s *á*, hanem az első szótagban levő rövid *e*, a hangokon fekszik minden rendszerénti magyaros kiejtésben kéféhez, kápával; úgy hogy ha a megnyujtott, *é, á* hangokat sulyosbítjuk, ez a beszédben kérdő alakot öltene magára: kefehez? kapával? A megnyujtás oka itt minden esetre más valamiben rejlik.

Több külföldi jeles nyelvész is tanítja, hogy valamely önhangzó kiejtésekor mind elül, mind utól hallatszik valamely gyönge szellet; így elűl a sémi, továbbá a hellen hangjelelésben (irásban) minden önhangzó valamely szelleti jegyet szokott kapni. Továbbá utól a persa írásban van azon szokás, mely szerént minden szó, mely különben önhangzón végződnék *h* jegyet (szelletet) veszen föl. Ezekből érthető némely régi magyar irásmód is, mely szerént némi szelletet találunk följegyezve mind az önhangzón kezdődő némely szók eléjén pl. *imád, izeh* (ajakszellet a régi halotti beszédben), *ű*^{h} (= ő, ille), *ű*^{h}*tet, ű*^{h}*neki* stb. (torokszellet Bátori bibliájában), mind az önhangzón végződő szók utolján, pl. *a*^{h}, a^{h}*ra, ki*^{h}*, be*^{h}*, de*^{h}*, ne*^{h}*, alá*^{h}*, szomorú*^{h}*, szeresse*^{h}*, irá*^{h}*, akarta*^{h}*, volna*^{h}*, születése*^{h} és ezer meg ezer példa a Debreczeni legendáskönyben, melyekre nézve Toldy F. társunk is azt tartja, hogy ezen vég *h* "épen csak is szellet volt." Szintén itt találjuk ezeket is *halála*^{h}*ról, hivatala*^{h}*ban, népe*^{h}*vel*. T. i. halála^{h}, hivatala^{h}, népe^{h}, ujabb ragozás mellett is megtartják a szelletet, mi által torlat áll elé: *hr, hb, hv*, és a megelőző önhangzó ragozáskor vagy képzéskor már a torlatnál fogva is hosszuvá lesz s könnyen meg is nyújtatik; s itt a kulcsa ezen megnyújtásnak, mint *a*^{h}*ra* ma is tájdivatosan így etetik: *árra*. Még jobban támogattatik e vélemény az által, hogy az önhangzón kezdődő ragok előtt megnyujtásnak rendszerént nincs helye, mert nincs torlat, pl. faé (= fa^{h}é), faig (= fa^{h}ig), faért (= fa^{h}ért), barátságaért (= barátsága^{h}ért), tehát nyelvészetileg ez a helyesebb a néhutt szintén divatos megnyujtásnál. A *kor, ként* (=ki-ént), *beli, kép* ragok, illetőleg képzők előtt pedig azért nem nyújtatik meg az önhangzó, mert ezek még ma is önálló szóknak tekinthetők, tehát a megelőző egész szóra nincsenek befolyással. A *ság, ség* képzőkben oly erős és változhatlan a hosszú *á, é*, hogy mellettök a torlat sem tűnik elé, sőt gyakran, ha a szelletesnél erősebb torlat előzi meg azon képzőket, még segéd önhangzó is járul közbe pl. sok-a-ság, ur-a-ság, szüz-e-ség stb. sokság, urság stb. helyett. Az *i, u, ü*-ről alább lesz szó.

á

A magyar hosszu *á* hang, a magosságot tekintve általában a rövid nyilt *ă* hangnak felel meg, azaz a közbeszéd általán véve a hosszu *á*-t nyiltabban, magasabban ejti mint a rövid zárt *a* hangot, és csak némely tájbeszédben hallható a hosszú zárt *à* (= a^{ó} hasonló a terpedt angol o-hoz *nor, for* szókban) például: baatyaam.

A hosszú *á* származékokban többféleképen alakúl:

1) *á* = a + a: *dara-am* darám, *dara-ad* darád, *buta-an* bután, *kora-an* korán, *szapora-an* szaporán, *várta-ak* várták, *várja-ak* várják,

2) *á* = a + i vagy j (vagy v) + a: *lát-a*, tárgymutatóval: láta-i vagy láta-j (videbat istud vagy isthic), személyraggal: láta-j-a (videbat istud ille) = *látá*, mint régiesen iratik is hadla-v-a (= hallava), különösen *j*-vel *látna j-a, hallana j-a* alakban; hasonlók: *látám, látád, látnám, látnád*.

3) *á* = o + v + a: *há* = hova, *kács* = kovács, *rács* = rovács; *tá* = tova, honnan a gyermeknyelvben *tátá* a. m. tovatova, messze: *tátába menni*.

4) Az úgynevezett ékvesztőkben eredetileg rövid lehetett, mint tájszokásilag ma is ejtik: *fonál* fonal, *madár* madar, *bogár* bogar. Ilyek a gyakorlatos igékben eléforduló *ál* (él) pl. *járdogál, irdogál, álldogál*, melyet régente röviden használtak s a határozatlan ragozású mult idő egyes 2-ik személye: *láttál, hallottál*, melyek tájánként ma is röviden hangzanak: *láttal, hallottal*; így a régi codexekben az *e* is rövid: *mentel, jöttel*.

5) A mássalhangzóval kezdődő névviszonyító ragok előtt megnyujtásból eredt: *hazá-ra, hazától, hazá-hoz, hazá-ba*, mint föntebb láttuk.

Hogy az ily ragozásokban az *a* szinte rövid volt eredetileg, onnét gyanithatni, mert néhutt a szokás ma is röviden használja, sőt némelyek mint: *ért, ig, ként, kép*, továbbá a *kor, beli, ság, i* képzők előtt az irodalom is rövidnek veszi: *fa-ért, fa-ig, ma-ig, nap nyugta-kor, buta-ság, haza-i*. Tájejtéses: *apa-ka* e h. apáka.

A hosszu *á* akármily elemekből állott öszve, a tiszta kiejtésü magyarok ajkán egyöntetű hang gyanánt egyforma nyiltan hangzik, de a palóczos vidékeken *aa, aá, oa, oá, ua, uá* iker változatokban hallatszik, s a bennök eléforduló *a* is inkább a zárt *a*-hoz hasonlít.

é

Hosszú *é* bötünk csak egy van, holott párhuzamosan négynek kellene lennie, hogy egyik a nyilt *e* másik a zárt *ĕ*, harmadik az éles *ë* hangnak feleljen meg, még pedig ez utólsót illetőleg mind mély mind magas szókban. Azonban részint a szabatos kiejtésben, részint ragozásban és képzésben mind a négy *é*-t megkülönböztethetjük, ú, m.:
1) magas hangú szókban is egy tompábbat és egy élesebbet, melyeket arról ismerünk meg, hogy a tompa, tájejtés szerint sem szokott *í*-re változni, és hogy ez rendesen ékvesztő, vagy összeolvadt; az éles pedig némely legmagyarosabb vidéken is *í*-vel cseréltetik fel. Igy különböznek egymástól:

ég (coelum), eg-et, eg-ek,
ég (ardet), tájejtéssel: *íg*,
ér (rivus, vena), er-et, er-ek, er-es,
ér (valet), tájejtéssel: *ír, ráír*,
szél (ventus), szel-et, szel-ek, szel-es,
szél (margo) szélës, v. szílës,
fél (dimidium), fel-et, fel-ek, fel-ez,
fél (metuit) tájejtéssel: *fíl*.

Az elsőbbekben tompább *é* hangzik, valamint ezekben is: *dél, dér, tél, téj, kéz, mész, réz, egér, födél, szekér*, s általán az ékvesztőkben. Élesebb *é* (= ë) ezekben: *szép, kép, kék, lép, csekély, szegény*, tájejtéssel: *szíp, kíp* stb.

Amazokban t. i. az *é* eredetileg nem egyéb, mint a nyulósan kiejtett nyilt *e*, tehát terpedt ee, vagy &ebc;, noha a mai általánosabb kimondásban inkább az éles *ë*-nek megfelelő hosszut találjuk, kivévén ha palóczosan ejtetik ki.

Ezen két *é*-nek öszveolvadásból támadt fajai:

a) *é* = e + e: *kefe-em* kefém, *kefe-es* kefés, *kepe-ez* kepéz.

b) *é* = ě + e + ö: *vě-e-ön* vén, *tě-e-ön* tén, *lě-e-ön* lén, t. i. a *vě, tě, lě* elvont gyökökből képzett mult idők; másképp, mint a mely *ö*-ből is olvadott egybe: *vőn, tőn, lőn*,

c) *é* = e + ě: *vere-ek* verék (én), *üte-ěk* üték (én), *eke-ěn* ekén,

d) *é* = ě + e: *lě-et* lét, *tě-et* tét, *vě-et* vét, létel, tétel, vétel.

e) *é* = e + i (vagy j, vagy v) + e: *ver* (caedit), *ver-e*, (caedebat) *vere-i* (caedebat istud vagy isthic), vere-i-e, vere-j-e (caedebat istud ille), öszveolvadva: *veré*, régiesen: vereve v. vereje; különösebben az óhajtó módban: verne-i-e v. vern-e-j-e.

2) Magas hangú szókban találunk oly *é*-t is, mely az egyszerű *ő* helyett áll, mint: *tetéz* tetőz, *bé* bő, *fé* fő, *hé* hő, *csé* cső.

3) Ama rövid *ë*-nek, mely a vastaghanguakkal is párosúl, azon hosszu éles *é* (= ë) felel meg, mely szintén vastaghangu szók gyökeiben fordul elé mint: *béka, béna, békló, léha, néma, dévaj, héja, dézsa, séta, vékony, vézna, véka*, stb.

Ej aj-nak változata ezekben: *gané* ganéj, ganaj, *taré* taréj, taraj, *karé* karéj, karaj, *hé* héj, haj.

E következőkben öszveolvadásokból támadt:

a) *é* = a + i, pl. *látsza-ik* látszék, *látszana-ik* látszanék;

b) *é* = a + ě, *láta-ěk* láték, *látna-ěk* látnék.

4) Néha *ó* v. *o* helyett áll, mint *tanét* (régiesen *tanót*), *ajándék ajándok, szándék szándok, fazék fazok*; ide tartoznak: *ámé, bámé, kópé, csóré, bóné, góré* stb, melyekben *é* = *ó*.

A hosszu *é* ezeken kivül különféle tájejtéssel: ikerítve: ee, ie, ei, pl. keerěm, kierěm, keirěm, szeepen, sziepen, szeipen. Ez ily kiejtések néha az illető szók eredeti elemeit tüntetik elé, *eeděs* = ě-ed-es, v. ě-et-ěs, azon *ě* gyöktől, melyből ě-hetik, ě-tet származtak; *feek* = fék az elavult fe gyöktől.

í

A hosszu *í* is kétségen kivűl különböző ezekben: *csíp* (csípek) és *sír* (sírok). Emez mélyebben hangzik. Mindkettőtől különböznek ismét azok melyek 1) *é*-vel 2) *ű*-vel szoktak felváltatni mint ímelygő = *émelygő*, és mív = *mű*, nyí = *nyű*.

1) Megnyujtott egyszerű *í* létezik leginkább a gyökökben, mely némely szókban a képzők előtt röviddé leszen, mint: *hízik* hizlal, *bír* birodalom, *ví* viadal, *csíp* csipdes, *így* igyen, *sír* siralom, sirat stb.

2) Öszvehuzás által: í = i + j, midőn az ilyformán eredt:

```
di-j    hi-j    szi-j,
di-u    hi-u    szi-u,
di-v    hi-v    szi-v,
dí      hí      szí,
```

továbbá í = i + o: *csi-ogat* csígat, *ri-ogat* rígat, v. ríkat stb.

ó

1) Megnyujtott de eredetileg rövid *o*, mint: *hólt* holt vagy halt (hal igétől), *óld* old, *ólom* olom (az olvadékonyságtól), *óriás* orias (or-om. gyökétől).
2) Mint igenévképző az ő személynévmás vastaghangu változata.
3) Tunya ejtésben *ol, al*-ból van öszvehúzva: *fót* folt, *bódog* boldog, *bót* bolt, *óma* alma, *szóma* szalma, *fóka* falka, *bóta* balta.
4) Két önhangzónak együvé olvadása, nevezetesen:

a) *ó* = o + o; *no-ogat* nógat, *no-odít* nódit, *lo-odít* lódit, *lo-og* lóg.
b) *ó* = ó + o; *kamó-os* kamós, *hajtó-os* hajtós, *kapó-os* kapós.
c) *ó* = a + i (vagy j) + u: *látaj-uk* látók, *látna-j-uk*, látnók.

Ki nem simult palóczos ejtéssel: *ao, aó, uo, uó*: *rólam* raolom, raólam, ruólam, más tájejtéssel *au* és *ú* is: *ló* lau, lú.

ő

1) A gyökökben megnyujtott *ö* milyenek: *ő, őr, őz, ősz, őn* (hal), *bősz, szőr, tőr*.
2) Tájejtéssel öszvehuzott *öv üv*, mint: *öveg* őg, *söveg, süveg* sőg, *üvőlt* őt.
3) Az *öl* öszvehúzva *föld* főd, *köldök* kődök, *bölcső* bőcső, *ölt* őt.
4) Öszveolvadásból eredt: *bö-ög* bőg, *vevő* vő, *növő* nő, *jövő* jő, *csöv* cső, *töv* tő, *köv* kő, *szöv* sző. Némely szókban *é*-vel cseréltetik fel: *gőg* gége, *csők* csék, *bő* bé, *hő* hé. Tájejtéssel ikerhangzóként: *eö, eő, öö, öü, üö*, de *ű ü* is: *tőke*, tööke, teöke, tüöke, *tüeke*, tűke, tüke, *kű* (kő), *lű* (lő).

ú

1) Ragatlan állapotú gyökszókban az egyszerü rövid *u*-nak megnyujtása, s mint olyan jobbára ékvesztő, pl. *úr*, urat, urak, *kút*, kutatni, kutatás, *búb*, buborodik, *csúcs*, csucsor, *lúd*, ludat, ludak, ludas, *rúd*, rudat, rudak, rudas, stb.
2) Rúthangzatú tájnyelven *ó* helyett ejtetik: *lú ló*, vagy *ol*-ból huzódott öszve: *dúgozik* dolgozik, *kúdus* koldus.
3) Mint melléknévképző eredetileg *ó* s a régieknél gyakorta így is találjuk: *savanyú* savanyó, *domború* domboró, *csikoltú* csikoltó, tovább a *tyú* végzetü szókban: *cságatyú* = cságató, *pattantyú* = pattantó, *tárogatyú* = tárogató, *szivatyú* = szivató stb.
4) Öszvehuzás által eredt: *bu-og* búg, *su-og* súg, *zu-og* zúg, *to-ul* túl, *tiszta-ul* tisztúl, stb.

Tájejtéssel: *oó, ou, uó*: szomoroó, szomorou, szomoruó.

ű

1) Ragozatlan gyökszókban megnyujtott *ü*, s jobbára ékvesztő, mint: *fűz*, füzet, füzek, füzes, *tűz*, tüzet, tüzek, tüzel, tüzes, *szűz*, szüzet, szüzek. 2) Tájdivatos kiejtéssel a jobb hangzatu *ő* helyett használtatik: *ű* (ille), *űl* (ből), *rűl* (ről), *dűl* (dől), *bű* (bő), *kű* (kő). 3) Mint névképző eredetileg *ő*, mint: *keserű* keserő, *seprű* seprő, *gyeplű* gyeplő. Ilyenek: *csörgetyű, förgetyű, leffentyű, ergetyű*. Vesd öszve: ú. 4) Öszvehuzás által alakult, mint:

hűt = hü-ít, *fűt* = fü-ít;
hűl = hü-ül, *fűl* = fü-ül;
feketűl = fekete-ül, *gyöngűl* = gyönge-ül;

szű = szüv, *nyíl* = nyüv, *hű* = hüv.

Némely szókban régies vagy tájdivatos szokás szerint *i*-vel váltakozik: *fűz* fíz, *bűz* bíz, *bűn* bín, *nyű* nyí, *mű* mí, *szű* szí.

A rövid és hosszu önhangzók részletes párhuzamban.

I.

vastag *rövid* **ï**	vastag *hosszu* **i** (= ï)
iz-om ig-az ip-ar,	bíz-om víg-ak kín-os,
csik-asz ig-a vil-ág,	csík-ok csíg-at nyíl-ás,
vékony *rövid* **i**	vékony *hosszu* **í** (= ï)
hint illik irigy,	bír csíp így,

II.

vastag *rövid* **ë** (rokon ï-vel)	vastag *hosszu* **é** (= ë)
lehó liju,	béna béka,
geleszta, giliszta,	méltó vékony,
vékony *rövid* **i** (rokon ë-vel)	vékony *hosszu* **í** (rokon é-vel)
is, es,	ímett émett,
ily ely,	ímely émely,
mind mend,	íperedik éperedik,
imitt emitt,	díványos déványos,

III.

vastag *rövid* **ë** (= o)	vastag *hosszu* **ë** (= ó v. o)
seha soha,	tanét tanót,
gelyva golyva,	bámé bámó,
gyertya gyortya,	szándék szándok,
vékony *rövid* **i** (= ü)	vékony *hosszu* **í** (= ű)
idő üdő,	hív hű,
izen üzen,	mív mű,
idv üdv,	nyív nyű,

IV.

nyílt *rövid* **ă**	nyílt *hosszu* **á**
csala kavar,	nyár (nyarat) sár (sarat),
nyakgat dara,	fonál (fonalak) kanál (kanalat),
nyílt *rövid* **e**	nyílt *hosszu* **é**
kepe kever,	ér (erek) szél (szelek),

nyekget dercze,	kötél (kötelek) egér (egerek),

V.

zárt *rövid* **a**	zárt *hosszu* **á** (jobban a^{o})
tár-am vár-am,	kapám = kapa-am,
ágy-az ház-al,	tisztáz = tiszta-az,
zárt *rövid* **ĕ**	zárt *hosszu* **é** (= ő)
pĕrĕg pĕrĕl,	tén = tĕ-e-ön = tőn,
pĕrgĕl pĕrzsĕl,	lén = lĕ-e-ön = lőn,
	hé hő, csév cső,

VI.

rövid **o**	*hosszu* **ó**
kor por korom koros,	kór pór kóróm kórós,
rövid **ö**	*hosszu* **ő**
tör tök dörög örűl,	tőr tőke dőre őrűl,

VII.

rövid **u**	*hosszu* **ú**
udu ugat,	húz bú,
rövid **ü**	*hosszu* **ű**
kürt ül küzd,	űz bűz gyűrű,

tehát:

vastag rövidek:	**ï, ë, ë^{o}, ă, a, o, u**
- hosszúk:	**ï, ë, ë^{ó}, á, a^{ó}, ó, ú**
vékony rövidek:	**i, i^{ë}, i^{ű}, e, ĕ, ö, ü**
- hosszúk:	**í, i^{é}, i^{ü}, é, e^{ő}, ő, ű.**

Némely példák a két lejtőzet szerint ragozott szók párhuzamos változataira:

```
am-od-a      am-ott-an      am-oly-an      am-úgy-an,
em-id-e      em-itt-en      em-ily-en      em-így-en,

hó ha hó!    hucs hu!       kahácsol,      kalantyú,
hő he hő!    hücs hü!       kehécsel,      kelentyű,
```

gáncs-os-kod-ás-a	*áll*-hat-at-lan-ság-od,
zsémb-és-kĕd-és-e	*él*-het-et-len-ség-ĕd,
csősz-ös-köd-és-e	*tűr*-het-et-len-ség-ĕd,
sany-ar-ú-ság-os	*ing*-ad-oz-ó-lag,
kes-er-ű-ség-ĕs	*leng*-ed-ĕz-ő-leg,
gyöny-ör-ű-ség-ĕs	*csörg*-ed-ĕz-ő-leg.

Az *i, u, ü és í, ú, ű* mértékéről.

A rövid és hosszu önhangzók megkülönböztetésének nyelvünkben nem csak helyesejtési, hanem ragozási és érteményi tekintetben is nagy fontossága van. Mi az *a á, o ó* vastag, és *e ě, é, ö, ő* vékony önhangzókat illeti, ezekre nézve a nyelvszokás, kevés kivétellel alkalmasint egyező, mit részben annak tulajdoníthatni, hogy ezen hangok mértékének fölcserélése által gyakran a szó értelme egészen megváltozik, vagy legalább homályossá lesz. Így különböznek egymástól: baj, báj; kar, kár; mar, már; haj, háj; csap, csáp; tar, tár; nyak, nyák; szor, szór; kor, kór; pok, pók; sor, sór; hon, hón; csěp, csép; ver vér; tör, tőr, stb. Ellenben az *i, u, ü* hangoknak, melyeket szélsőknek nevezhetünk, minthogy a többiek sorában széltűl állanak (i-u, és i-ü) mértékére nézve nagy ingadozást tapasztalunk, mert ezeket több vidéken, nevezetesen túl a Dunán még azon szókban is röviden ejtik, melyekben túl a Tiszán, s Erdélyben megnyújtják, vagy megnyújtani szokták. Mit ismét onnan fejthetni meg, hogy ezen hangzók akár hosszan, akár röviden ejtve az illető szók érteményét se nem változtatják, se homályossá nem teszik, pl. *irás* v. *írás*, *utas* v. *útas*, *bünös* v. *bűnös*. Minélfogva ezeket és más ilyeneket a verselésben közös mértéküeknek szokták venni. De a nyelvszabályosság és helyesejtés méltán igényli, hogy ezen ingadozást ha végkép ki nem irhatjuk is, részint a terjedelmesb gyakorlaton, részint az elemzésen alapuló szabályokba illeszszük. Erre nézve véleményünk szerint következő irányszabályokat állíthatni.

I. A helyesejtésnek egyik fő elvénél fogva, amit a legelterjedtebb nyelvszokás röviden szeret ejteni, az rövid; t. i. a tájejtés, hacsak az ellenkezőnek valamely okszerű alapja nincsen, illő, hogy az országos divatnak hóduljon. Szótárunk folyamában elsorolva adjuk legnagyobb részét azon gyököknek, melyekben a közösebb szokás az *i, u, ü* önhangzókat röviden ejti.

II. Amit terjedtebb szokásnál fogva megnyújtanak, kivált ha ezen nyújtásnak saját okszerüsége van, az szabályszerüleg hosszú milyenek: *ím, íme*, mert ikertársa *ám*, honnan *immelámmal, hímelhámol; íměly íměly*ěg mert eredetileg *éměly éměly*ěg; *íny*, mert mint evésre vonatkozó szerv és érzék az *éh ét* szókkal egy eredetű, s tulajdonkép: *ény*; *gím* más kiejtéssel *gém, Gímes, Gémes*; *szít* mert folytonos, huzamos fuvásra vagy vonzásra vonatkozik: "tüzet szítani", "valakihez szítani"; *bú*, folytonos szomorú kedélyi állapot; *húgy*, midőn csillagot jelent, mert eredetije *hold, hód, húd*, honnan többese is: *húgyak*, mint hold-é *holdak*, ellenben a *hugy* (pisa) többese *hugyok*. Ide tartoznak általán, melyek képzés következtében nyúltak meg, mint *míg* = mi-ig; *búg, súg, zúg, dúl, gyúl, fúl, nyúl* (ige és főnév), *nyújt, túl, űz, dűl, fűl, hűl, gyűl, tűz* stb.

Egyébiránt az állandó hosszúk száma sokkal kevesebb, mint a rövideké, mely tünemény oda mutat, hogy ezen önhangzókra nézve nyelvünk a rövid ejtésre hajlandóbb; mi abból is látszik, hogy, mint föntebb láttuk, midőn az *a e* hangzókkal végződő szókhoz viszonyító rag vagy képző járúl, rendesen megnyúlnak, pl. *kapa*, kapával, kapára, kapától, kapál; *kefe*, kefével, kefére, kefétől, kefél: ellenben az *i, u, ü* végzetüek rövidek maradnak, pl. *kocsi*, kocsim, kocsival, kocsis; *kapu*, kapum, kapuval, kapus; *gyöpü*, gyöpüm, gyöpüvel, gyöpüs.

III. Melyek két nagy terjedelmű szokás, sőt az irók két külön felekezete szerint is majd röviden majd hosszan divatoznak, körülbelül ezek: ige ige, ígér igér, így igy, íj ij, ív iv, ítél itél, íz iz (articulus), bír bir, bíró biró, bízik bizik, csík csik, dísz disz, csúcs csucs, híg hig, hím him, hír hir, hízik hizik, kín kin, kíván kiván, nyír nyir, (főnév és ige), sík sik, síp sip, sír sir, szín, szin, tíz tiz, víg vig, vígyáz vigyázz, víz viz, zsír zsir, úgy ugy ugyan, új uj, újj ujj, úr ur, úszik, uszik, út ut, búgyor bugyor, búza buza, csúszik csuszik, fúr fur, gúnár gunár, húg hug, húr hur, hús hus, húsz husz, kút kut, lúd lud, múlik mulik, nyúz nyuz, nyúl nyul, rúd rud, rúg rug, rút rut, súgár sugár, súdár sudár, súly suly, szűr szür, túr tur, zúz zuz, bűz büz, bűn bün, csűr csür, fűz füz, tűz tüz, gyűrű gyürü, gyűszű gyüszü, nyűg nyüg, szűk szük, sűrű sürü, szűz szűz, tűr tür.

Az ide tartozó fő- és melléknevek egy részét az ékvesztők közé sorozhatjuk, melyek t. i. az *á* és *é* gyök- vagy törzsbeli hangokat is bizonyos viszonyokban hosszan hagyják, más viszonyokban pedig megrövidítik, sőt némelyek tájszokás szerint ragozatlan állapotban is rövidek, mint: *tej, tehen, szeker, nyel, sudar, madar*. Különben ez utóbbiaknak ragozási és képzési szabályaik következők:

1) Elvetik az ékezetet a) a többesben, tárgyesetben, és személyragozásban: *nyár*, nyarak, nyarat, nyaram; *kéz*, kezek, kezet, kezem; b) az önhangzóval kezdődő képzők előtt

pohár, poharas, poharaz, poharacska;
mész, meszes, meszez, meszel, meszecske;
nehéz, nehezen, nehezít, neheztel;
kevés, kevesen, kevesít, kevesedik.

Kivétetnek az *i* és *ul ül* képzők: *nyári, téli, kézi, szamárul, tehénűl, nyélül*.

2) Megtartják az ékezetet a) más névmódosító ragok előtt: *nyár*, nyárba, nyárban, nyárra, nyáron, nyárhoz, nyárnál, nyárral, nyárig, nyárért; *tél*, télbe, télben, télre, télen, télhez, télig, télkor, b) a mássalhangzóval kezdődő képzők előtt: *kosár*, kosárnyi, szekérnyi, tenyérnyi; *pohár* pohárnok, *nehéz* nehézded, *kevés* kevésded, *szél* szélhüdik. Kivétetnek a *ka ke* előtt a kéttaguak, melyek közösek: madárka v. madarka, kosárka vagy kosarka, egérke vagy egerke, szekérke vagy szekerke; továbbá ezek: *keztyű* nem kéztyű, *kezkenő*, nem kézkenő, *neheztel*, nem nehéztel, *reznek* (vörnyeges túzokfaj) nem réznek.

Tegyünk már most hasonlítást az ékvesztők és a fentebb elsorolt *i, u, ü* hangzós nevek között. 1) Abban általán mindkét felekezetbeliek megegyeznek, hogy ragozatlan állapotban tájejtések szerint majd hosszúk majd rövidek. 2) Az *á é*-féle ékvesztők bizonyos ragokat és képzőket mindnyájan nyilt *a*- vagy nyilt *e*-vel vesznek fel, mely esetben a gyökbeli *á* és *é* megrövidűl. Ugyanez történik többekkel amazok közől is, minélfogva szintén az ékvesztők szabályai alá sorozhatók, milyenek: *híg*, higak, vagy hígak, de: higgad; *úr*, urat, urak, uras, ural; *lúd*, ludat, ludak, ludas; *rúd*, rudat, rudak, rudal, rudas, rudaz. Ilyenek: súgár, víz, tűz. Más részről az ékvesztők szabályai szerínt: *víz*, vízre, vízen, vízről; *úr*, úrban, úrnál, úrhoz, úrtól; *tűz*, tűzre, tűzről, tűzhöz, tűznél, tűztől, stb. Melyek pedig a többes számban nem *ak ek*, hanem *ok, ěk, ök*, ragokat vesznek föl, s ennélfogva az ékvesztőktől elütnek, úgy látszik, hogy helyesebben mindig hosszúk, pl. *csík*, csíkok, csíkos, csíkoz; *hír*, hírěk, hírěs, hírlel, hírre; *sír*, sírok, sírba, síron; *zsír*, zsírok, zsíros, zsíroz; továbbá: *szín* színěk, *csúz* csúzok, *hús* húsok, *súly* (Tisza mellett inkább *suly*) súlyok, *gúny* gúnyok, *bűz* bűzök, *bűn* bűnök, *csűr* csűrök, *nyűg* nyűgök. A Tisza vidékén ezek is hosszúk noha *a*- s *e*-vel ragoztatnak: *híd* hídak, *új* újak, *újj* újjak, *víg* vígak, *út* útak, *kút* kútak, *tíz* tízes tízen (de: tizenegy, tizenkettő), *húsz* húszas húszan (de huszonegy, huszonkettő), *szűz* szűzek, *fűz* fűzek, *szűk* szűkek, *nyúl* nyúlak.

Egyébiránt, mint már érintők, ezen hosszú önhangzók mértéke fölötte ingadozó, mert gyakran a közszokásilag vagy elemzésileg hosszú gyök is némely származékokban általán megrövidűl, mint: *sulyok* (eszköz) nem súlyok, *gyülevész* nem gyűlevész, *dukál* nem dúkál stb.

Mi a fent elsorolt gyökigéket illeti, azok helyesebben minden módban és időben hoszszúk, (épen úgy, mint az ékvesztő nevek a föntebbi módosító ragok előtt), *bír*, bíra, bírt, bírj, bírni, bírna, bírva; *húz*, húza, húzott, húzz, húzni, húzna, húzva; *szűr*, szűre, szűrt, szűrj, szűrni, szűrne, szűrve; és csak kevés kivétellel mint *múl* mulandó.

Származékaikban pedig szokottan rövidek, ú. m. *ír*, irodalom, irkál, irodalom, de írás, irat is; *túr*, turkál, de túrás; *szűr*, szüret, szürcsöl, de szűrés; *bír*, birtok, birodalom, birkózik; *bízik*, bizalom, bizomány, biztat, biztos; *csíp*, csipked, csiptet, csipeget, csipke, csipesz; *csúsz*, csuszka, csuszkál, csuszamodik, csuszkorál; *dúz*, duzzad, duzzog, duzma, duzmati; *fúr*, furdal, furkál; *hízik*, hizlal, hizodalmas; *húz*, huzakodik, huzkál, de húzamos; *nyír*, nyirbál, nyirkál, de nyírés, nyíradék; *nyúz*, nyuzár, nyuzga; *rúg*, rugdal, rugdos, rugalmas, rugony; *sír*, síralom, sirat, sirám, siránkozik, siránkozás, de: sírás; *szúr*, szurkál, szurdal, szurdancs, de: szúrás; *zúz*, zuzorka; *tűr*, türelem, türelmes, türelmetlen; *tűr*, midőn am. *gyűr*, türődzik, türemlik, (gyüremlik, gyürkőzik).

Az ékvesztők szabályait követik általán a) más fő- és melléknevek is, melyek gyökét egy magánálló vagy egy megelőző mássalhangzóval járó önhangzó képezi, milyenek: *ó* vagy *av*, avas, avar, avatag; *cső*, csövet, csövek, csöves; *fő* vagy *fej*, fejet, fejek, fejel, fejes fejez; *hé*, hevet, hevek, heves, heveny; *hó* vagy *hav*, havat, havak, havas, havazik. Hasonlók: *hő, hű, jó, kő, lé, ló, só, szű, tó, tő*. Kivétetnek: *fű* fűvek; *bő*, bővet, bővek, bővelkedik, bőség; *tű*, tűz, tűzdel, tűzés, stb. Hasonlóan több-kevesebb származékokban és ragozásokban megrövidűlnek ezen gyökigék: *bú*, búvok, bujkál; *fú*, fúvás, fuvat, fuvalom, fuvolya; *jő*, jövök, jövet, jövés, jövendő; *lő*, lövök, lőtt, lövés, lövet, lövel lövöldöz; *nyí*, nyívás, nyivácskol, nyivákol; *rí*, rívás, riad, riog, rigó, rikolt; *ró*, rovás, rovat, rovaték, rovátkol; *sí*, sivít, sipít; *szí*, szívás, szivornya, szivatyú; *ví*, vívás, viadal, vita; *sző*, szövök, szőtt, szövés, szövet, szövevény, szöveg.

A ragok és képzők között *ú ű, úl űl* és *ít*, sőt *túl tűl, rúl rűl, búl bűl* is elfogadják a megnyújtást.

Mind ezekben és többekben az általánosabb nyelvszokás igazít el bennünket, és pedig ezen két fő szabályban: 1-ször amely szókban e szélső önhangzók az általánosb nyelvszokásban röviden ejtetnek, azok állandóan rövideknek vétessenek és irassanak; 2) amelyekben azok az ország nagy részében, ú. m. a Tisza vidékén és Erdélyben jobbadán megnyújtva ejtetnek is, azoknak akár hosszú, akár rövid használata a magyar nyelvérzést nem sérti, innen a verselésben is ingatagok, de csak a hosszúk. Mi e szótárban a hosszúkat, mert csak ezen körülmény a határozó, pontosan följegyeztük.

Az önhangzók működési rendszere nyelvünkben.

Nyelvünkben az önhangzók nem valami bitang vagy pótlékféle segédhangok, melyeket akármikép öszvezavarni, vagy elnyelni vagy kihagyni lehet, mint az árja nyelvek némelyikében, péld. a németben, csehszlávban stb. hol néha három, négy, sőt öt mássalhangzó is öszvetorlódik. Az ily szók, úgy mint vannak, lehetetlen, hogy eredetiek, vagyis a nyelvek ős alkotási korából valók legyenek, hanem különféle változatokon átesve elkorcsosultak, öszvezsugorodtak. De a különben lágyabb hangzatú római származású nyelvekben sincs az önhangzóknak határozott rendszerök, mert az eredetiebb latintól elfajultak, s önmagukból alig, csak a latinból elemezhetők. Ellenben nyelvünkben az önhangzók bizonyos rendszert követnek a) gyöktani, b) alaktani, vagyis ragozási és képzési viszonyban, c) érteményi tekintetben.

I. Az önhangzók rendszeressége a gyökökben.

Mindenek előtt jellemző sajátsága nyelvünknek, hogy a mássalhangzók nehézkes öszvetorlódását nem tűri, s hogy két mássalhangzóval kezdődő gyökszója, néhány természeti hangutánzót pl. *trüsz, trücsök* kivéve, alig van, s hogy önhangzója ragozáskor változatlan marad. De gyakran ha a fennlévőhöz valamely rokon fogalmat akar kifejezni, meghagyván a mássalhangzókat, az önhangzón tesz változást, mely a rokon fogalmat más rokon hangzóval mintegy árnyalja pl.:

bab, babó, babug; *bob*, boborcs, boborcsék; *bal*, balga, balgatag; *bol*, bolond; *bel*, belénd; *ban*, bankó; *bun*, bunkó, bunczi; *bog*, boglya; *bug*, buga; *csob*, csobány, csobolyó: *csöb*, csöbör; *csom*, csomó, csombor; *csöm*, csömör, csömek; *csöcs*, csĕcs; *csucs*, csücs; *dom*, domb, dombor; *döm*, dömbicz, döme; *far*, farol; *for*, forog, fordúl; *fĕr*, fĕrde, fĕrgetyű: *gom*, gomb, gomba, gombócz; *göm*, gömbölyü, gömböcz, stb. stb. A rokonhangzók, és részben mássalhangzók változásain alapszik a szócsaládosítás, melyről alább külön czikkben és részletesebben lesz szó.

II. Az önhangzók rendszeres viszonya, illetőleg hangrende a képzőkben és viszonyító ragokban.

Általán ismert dolog nyelvünk szervezetében, hogy a vastaghangu gyökök és törzsekhez vastag, a vékonyhanguakhoz pedig vékony hangu képzők és ragok járulnak, mint a török és némely más altaji vagy

szittya nyelvekben. E sajátságnál fogva a szók két fő rendre oszlanak, egyik a *vastagok* (al vagy mély hangúak) másik a *vékonyak* (föl vagy magas hangúak) rende. Mely önhangzók tartoznak az első, melyek a második rendhez, azt a fentebbi, önhangzók fejtegető §-ban részletesen előadtuk. Azt is említettük, hogy vannak *i, í, é* hangzóju ragok és képzők, melyek mindkét rendbeli szókhoz változatlanúl járulnak, mint: *ház-i, kert-i, völgy-i, lovas-di, körös-di; láb-nyi, újj-nyi, öl-nyi; fal-ig, rét-ig, völgy-ig; akad-ék, reped-ék, töred-ék, ez-ért, bor-ért, sör-ért*. Itt azokat fogjuk öszveállitva elsorolni, melyek önhangzóji párhuzamosan váltogatják egymást.

A.

Kétágu képzők és ragok.

Ezek közől az egyik, mint vastag önhangzóju, mindenféle vastaghangzós szóhoz, a másik, mint vékony önhangzójú, mindenféle vékonyhangzóju gyökhöz vagy törzshöz járul. Ilyenek:

a) ezen névképzők:

ab, eb: darab, dereb (régies);
áb, éb: nyal-áb, has-áb, ver-éb, ger-éb;
ád, éd: csal-ád, gal-ád, csel-éd, seg-éd;
aj, ej: soh-aj, zuh-aj, mor-aj, csör-ej, dör-ej, zör-ej;
ák, ék: fon-ák, czul-ák, mell-ék, körny-ék;
alom, elém: irg-alom, jut-alom, kér-elěm, tür-elěm;
ály, ély: szab-ály, oszt-ály, szeg-ély, görv-ély;
ap, ep: al-ap, gyar-ap, ker-ep, ül-ep.
Kivétetnek az idegen származásról gyanús: oszlop, czölöp, kolop:
ány, ény: vág-ány, csák-ány, lep-ény, köt-ény;
ár, ér: buv-ár, sov-ár, füz-ér, vez-ér;
ás, és: lát-ás, lop-ás, ver-és, üt-és;
ász, ész: horp-asz, dob-asz, rek-esz, rönk-esz;
Kivétetnek: gonosz, pákosz, rogosz;
ász, ész: halász, csik-ász, kert-ész, ökr-ész;
at, et: rak-at, nyom-at, üt-et, cseleked-et;
Kivétetnek: nyug-ot, állap-ot;
atag, eteg: lank-atag, olv-atag, leng-eteg, pöf-eteg;
atal, etel: hiv-atal, rov-atal, men-etel, jö-v-etet;
atlan, etlen: ház-atlan, toll-atlan, kez-etlen, bőr-etlen;
talan, telen: mag-talan, bú-talan, mez-telen, szün-telen;
mány, mény: tanul-mány, tok-mány, keres-mény, küldemény:
vány, vény: lát-vány, hal-vány, kér-vény, tör-vény;
ság, ség: agg-ság, jó-ság, szép-ség, bő-ség;
ka, ke: szál-ka, sós-ka, röp-ke, tüs-ke;
csa, cse: szár-csa, tó-csa, vér-cse, kenő-cse;
ánk, énk: nyul-ánk, fal-ánk, él-énk, fél-énk;
ékony, ékěny: csal-ékony, mul-ékony, reped-ékěny, tör-ékěny;
dad, ded: karcsu-dad, kicsi-ded, körös-ded, iv-ded;
ú, ű: sanyar-ú, szigor-ú, keser-ű, sűr-ű;
ó, ő: szab-ó, irt-ó, kend-ő, fürd-ő;
a, e: húza-von-a, peng-e, csörg-e;
ha, he: ír-ha, lom-ha, reny-he, csür-he;

b) igeképzők:

ad ed: ap-ad, loh-ad, ep-ed, süpp-ed;
akodik, ekědik: mar-akodik, tol-akodik, ver-ekědik, tör-ekědik;
akozik, ekězik: vár-akozik, szór-akozik, igy-ekězik, gyűl-ekězik;
an, en: csatt-an, ropp-an, rett-en, döbb-en;
ant, ent: csatt-ant, ropp-ant, rett-ent, döbb-ent;
ász, ész: markol-ász, bogar-ász, legel-ész, böng-ész;
aszkodik, eszkědik: rug-aszkodik, ereszkědik, dőleszkedik;
aszt, eszt: ap-aszt, loh-aszt, ep-eszt, süpp-eszt;
at, et: rak-at, foly-at, nyir-et, öl-et;
ál, él: álldog-ál, folydog-ál, mendĕg-él, üldög-él;
ódik, ődik: zár-ódik, huz-ódik, vet-ődik, üt-ődik;
úl, űl: jav-úl, bor-úl, szeg-űl, szük-űl;
dal, del: jár-dal, fur-dal, szeg-del, tör-del;
hat, het: áll-hat, fut-hat, vi-het, ül-het;
kál, kél: ir-kál, tur-kál, cser-kél, tĕ-kél, (tĕvĕgél);
tat, tet: jár-tat, foly-tat, csör-tet, ül-tet;
gat, get: for-gat, csor-gat, pĕr-get, zör-get;

c) határozók:

an, en: bátr-an, okos-an, szép-en, bölcs-en;
ul, ül: al-ul, botor-ul, szegény-ül, föl-ül;
lag, leg: futó-lag, utó-lag, kellő-leg, elő-leg;
lan, len: addig-lan, holtig-lan, meddig-len, eddig-len;
ta, te (1): hajdan-ta, leány-ta, régen-te, füven-te;
ta, te (2): hatszor-ta, nyolczszor-ta, kétszĕr-te, ötször-te;

d) névmódosító ragok:

abb, ebb: igaz-abb, okos-abb, helyĕs-ebb, bölcs-ebb;
an, en: hárm-an, nyolcz-an, négy-en, öt-en;
at, et (többes): falak-at, botok-at, vizek-et, tőrök-et;
ba, be: ház-ba, ól-ba, hely-be, öl-be;
ban, ben: ház-ban, ól-ban, hely-ben, öl-ben;
ból, ből: ház-ból, ól-ból, hely-ből, öl-ből;
nak, nek: vas-nak, hús-nak, réz-nek, kő-nek;
nál, nél: vas-nál, hús-nál, réz-nél, kő-nél;
ra, re: vas-ra, hús-ra, réz-re, kő-re;
ról, ről: vas-ról, hús-ról, réz-ről, kő-ről;
vá, vé: fá-vá, hó-vá, lé-vé, kő-vé;
val, vel: fá-val, hó-val, lé-vel, kő-vel;

e) személyragos névmódosítók:

am, em: nál-am, ról-am, vel-em, től-em;
ad, ed: nál-ad, ról-ad, vel-ed, től-ed;
a, e: nál-a, ról-a, vel-e, től-e;

f) személyragos névutók:

am, em:alatt-am, után-am, mellett-em, fölött-em;
ad, ed: alatt-ad, után-ad, mellett-ed, fölött-ed;
a, e: alatt-a, után-a, mellett-e, fölött-e;
unk, ünk: alatt-unk, után-unk, mellett-ünk, fölött-ünk;
atok, etěk: alatt-atok, után-atok, mellett-etěk, fölött-etěk;
ok, ök: alatt-ok, után-ok, mellett-ök, fölött-ök;

g) igemódosítók, bizonyos idők- és személyekben:

asz, esz: tart-asz, hord-asz, teng-esz, dönt-esz;
nak, nek: jár-nak, foly-nak, kel-nek, ül-nek;
am, ěm: járt-am, tolt-am, kelt-em, ült-em;
ad, ed: látt-ad, tolt-ad, vert-ed, szűrt-ed;
a, e: látt-a, tolt-a, vert-e, szűrt-e;
á, é: lát-á, tol-á, ver-é, szűr-é;
ak, ek: járt-ak, tolt-ak, vert-ek, szűrt-ek;
anak, enek: járt-anak, tolt-anak, vert-enek, szűrt-enek;
j-*a*, j-*e*: jár-j-a, tol-j-a, ver-j-e, szűr-j-e, (parancsoló);
j-*ak*, j-*ek*: jár-j-ak, tol-j-ak, ver-j-ek, szűr j-ek;
ók, ők: lát-ók, mond-ók, lel-ők, ver-ők;
uk, ük: látt-uk, mondt-uk, lelt-ük, vert-ük;
unk, ünk: lát-unk, mond-unk, lel-ünk, ver-ünk;

B.

Háromágu képzők és ragok.

Ezekben *o, ě, ö* az uralkodó önhangzók. Az első *o* mindenféle vastaghanghoz járul. Az *ő* közvetlenül az *ö* vagy *ü* hangokat követi, a többi vékonyhanguak után zárt *ě* következik

a) gyakorlatos igeképzők:

og, ěg, ög: nyaf-og, zuh-og, csev-ěg, röf-ög, sür-ög;
og-at, ěg-et, ög-et: lát-og-at, néz-ěg-et, üt-ög-et, hűt-ög-et;
ong, ěng, öng: boly-ong, ker-ěng, düh-öng, őrj-öng;
og-ál, ěg-él, ög-él: járd-og-ál, mend-ěg-él, üld-ög-él;
odik, ědik, ödik: takar-odik, teker-ědik, töpör-ödik;
okol, ěkěl, ököl: fald-okol, nyeld-ékěl, öld-ököl;
oklik, ěklik, öklik: fuld-oklik, esd-ěklik, tünd-öklik;
ozik, ězik, özik: dolg-ozik, éh-ězik, ölt-özik;
dos, děs, dös: kap-dos, lop-dos, csip-děs, öl-dös;
doz, děz, döz: csap-doz, tol-doz, kérd-ěz, ül-döz;
kod, kěd, köd: kap-kod, csip-kěd, köp-köd;
kodik, kědik, ködik: úr-kodik, két-kědik, őr-ködik;
kozik, kězik, közik: zár-kozik, ér-kězik, üt-közik stb.;

b) névmódosítók:

on, ěn, ön: fal-on, domb-on, tér-ěn, völgyön;
ott, ětt, ött: Kolozsvár-ott, Pécs-ětt, Győrött.
Kivételesen: *utt, ütt*: más-utt, minden-ütt, vagy *att, ett*: al-att, mell-ett;

hoz, hěz, höz: fal-hoz, ól-hoz, hely-hěz, kör-höz, nő-höz;
hangrend ellen az újabb: hely-höz, kör-hěz, nő-hěz;
szor, szěr ször: sok-szor, száz-szor, egy-szěr, több-ször;

c) igemódosítók:

ok, ěk, ök: vár-ok, fut-ok, lel-ěk, visz-ěk, öl-ök, üt-ök;
om, ěm, öm: vár-om, tol-om, lel-ěm, visz-ěm, öl-öm, üt-öm;
od, ěd, öd: vár-od, tol-od, lel-ěd, visz-ěd, öl-öd, üt-öd;
nom, něm, nöm: vár-nom, tol-nom, lel-něm, vin-něm, öl-nöm, üt-nöm;
tok, těk, tök: vár-tok, tol-tok, lel-těk, visz-těk, öl-tök, üt-tök.

Ha a gyöki önhangzó után nem közvetlenül járulnak, csak kétáguak: *tok, těk* láthat-tok, ölhet-těk, üthet-těk, nem: ölhet-tök, üthet-tök, hasonlóan *om, ěm*: láthat-om, verhet-ěm, ölhet-ěm, üthet-ěm, nem: ölhet-öm, üthet-öm; *tatom, tetěm*: lát-tatom, üt-tetěm, nem: üt-tetöm.

Jegyzetek.
1) A fent elszámlált képzők és viszonyragok eredetileg kétpárosak, azaz *négyáguak* lehettek: t. i. zárt *a, ě* és *o, ö*: ház-*an* (on), méz-*ěn*, gomb-*on*, gömb-*ön*; ház-*haz* (hoz), méz-*hěz*, gomb-*hoz*, gömb-*höz*; Ujvár-att, Mór-ott, Pécs-ětt, Győr-ött. Ezen zárt *a*-nak az erdélyies kiejtésben maiglan világos nyomai vannak, de a közösebb szokásban *o*-ra ment által. Azonban országos divat szerint négyáguak a számnevekhez járuló *ad, ed, od, öd*: száz-ad, ezer-ed, hat-od, öt-öd, valamint ezek is: *as, es, os, ös*: száz-as, ezer-es, hat-os, öt-ös.
2) Hibás, vagyis a köz szójárás elleni különczködés így szólani és írni: tőr-*hěz*, gőzös-*ěn*; e helyett: tőr-*höz*, gőzös-*ön* vagy kéz-*ön*, e helyett: kéz-*ěn*, verek-*öd*-ik, e helyett: verek-*ěd*-ik.

C.

Hatágu képzők és viszonyragok, vagyis hárompárosak, t. i. nyilt *ă e*, zárt *a ě* és *o ő* hangzókkal.

a) névképzők

ăcs, ecs, nyilt: lik-acs, ur-acs, köv-ecs, szěg-ecs(ke);
acs, ěcs, zárt: tál-acs, ház-acs(ka), kert-ěcs(ke), üveg-ěcs(ke);
ocs, öcs: bod-ocs, húr-ocs(ka), tőr-öcs(ke).
Ide tartozik *ics*, mely mind vastag, mind vékonyhangu törzsekhez járul, mint: kav-ics, kak-ics, géb-ics;
ăcz, ecz, nyilt: kuk-acz, jeg-ecz;
acz, ěcz, zárt: a csangós ejtésű láb-acz(ka), ág-acz(ka) szókban, kert-ěcz = ketr-ěcz;
ocz, öcz: lib-ocz, gömb-öcz;
Ide tartozik *icz*: náp-icz, bíb-icz;
ăd, ed, nyilt: Lov-ad, Ölv-ed, Eb-ed, (helynevek);
ad, ěd, zárt: Láb-ad, Vár-ad, Pěr-ěd, (helynevek);
od, öd: Bok-od, Tok-od, Bög-öd, Döms-öd, (helynevek);
ăg, eg, nyilt: lov-ag, héz-ag, mel-eg, szőny-eg;
ag, ěg, zárt: hály-ag (og), tály-ag (og): fér-ěg, kér-ěg;
og, ög: bal-og, gyal-og, üsz-ög, örd-ög;
ăk, ek, nyilt: kob-ak, kup-ak, tel-ek, tör-ek;
ak, ěk, zárt: vakond-ak (ok), vét-ěk, ét-ěk;
ok, ök: mar-ok, bur-ok, kölyök, bűr-ök;
ăm, em, nyilt: foly-am, ir-am, kell-em, tet-em;
am, ěm, zárt: áll-am, ver-ěm, sely-ěm;
om, öm: ál-om, ól-om, kör-öm, ür-öm;

ăr, er, nyilt: agy-ar, czud-ar, megy-er, sik-er;
ar, ěr, zárt: paz-ar (or), czucz-ar (or), éb-ěr, emb-ěr;
or, ör: gond-or, und-or, gönd-ör, sünd-ör;
ăs, es, nyilt: fal-as, lik-as, fel-es, öl-es, fül-es;
as, ěs, zárt: ház-as, tág-as, tér-ěs, üveg-ěs;
os, ös: kor-os, túr-os, kör-ös, szőr-ös.

Ez utolsók néha is *us* alakot vesznek föl: har-is, ham-is (régen: ham-os), lap-is (lap-os), máj-us (máj-as hurka);

b) igeképzők:

ăl, el, nyilt: forr-al, hizl-al, érl-el, fül-el;
al, ěl, zárt: ház-al, árny-al, bér-ěl, szěm-ěl, szěr-ěl;
ol, öl: karm-ol, gond-ol, őr-öl, bűz-öl;
ăr, er, nyilt: tak-ar, kav-ar, tek-er, kev-er;
ar, ěr, zárt: kap-ar (kop-or), sěp-ěr, pěd-ěr;
or, ör: kot-or, tip-or, gyöt-ör, pöd-ör;
ăs, es, nyilt: olv-as, ker-es;
as, ěs, zárt: hág-as, lép-ěs, tip-ěs, reb-ěs(get);
os, ös: tap-os, foly-os, röp-ös, köpd-ös;
ăz, ez, nyilt: fal-az, hid-az, fel-ez, köny-ez;
az, ěz, zárt: háj-az, ágy-az, ér-ěz, bélyeg-éz;
oz, öz: bot-oz, arany-oz, őr-öz (iz), nyűg-öz.

c) névmódosítók:

többes	*ăk, ek*, nyilt: fal-ak, hid-ak, fel-ek, öl-ek; *ak, ěk*, zárt: ház-ak, nyáj-ak, szěr-ěk, szěm-ěk; *ok, ök*: bor-ok, sír-ok, őr-ök, csűr-ök; *ăt, et*, nyilt: fal-at, hid-at, fel-et, öl-et;
tárgyeset	*at, ět*, zárt: ház-at, nyáj-at, szěm-ět, gyěp-ět; *ot, öt*: bab-ot, bot-ot, köd-öt, üdv-öt;
szeméklyragok	*ăm, em*, nyilt: fal-am, hid-am, fel-em, ölem; *am, ěm*, zárt: ház-am, nyáj-am, szěm-ěm, szěr-ěm; *om, öm*: bab-om, bot-om, tőr-öm, üdv-öm; *ăd, ed*, nyilt: fal-ad, hid-ad, fel-ed, öl-ed; *ad, ěd*, zárt: ház-ad, nyáj-ad, szěm-ěd, szěr-ěd; *od, öd*: bab-od, bot-od, tör-öd, üdv-öd.

Jegyzet. A legközelebbi példákból látszik, hogy a mássalhangzóval végződő nevek *tárgyeseti* és *birtokragi* hangzója ugyanaz. Továbbá nyelvünk rendszeréből ez is kitünik, hogy a nevekhez járuló hárompáros képzők és ragok általán az illető név többesszámának önhangzóját veszik fel, példd. nyak-*ak*, nyak-*at*, nyak-*am*, nyak-*ad*, nyak-*as*, nyak-*astul*, nyak-*al*, nyak-*az*, nyak-*acska*; lov-*ak*, lov-*at*, lov-*am*, lov-*ad*, lov-*as*, lov-*as*tul, lov-*al*, lov-*ag*, lov-*ar*, lov-*az*, lov-*acska*; bot-*ok*, bot-*ot*, bot-*om*, bot-*od*, bot-*os*, bot-*ostul*, bot-*ol*, bot-*oz*, bot-*or*, bot-*ocs*-ka; szěm-*ék*, szěm-*ét*, szěm-*ěm*, szěm-*ěd*, szěm-*ěl*, szěm-*ěz*, szěm-*ěstül*, szěm-*ěr*, szěm-*ěnként*, szěm-*ěcs*-ke; körm-*ök*, körm-*öt*, körm-*ön*, körm-*öd*, körm-*öl*, körm-*ös*, körm-*östül*, körm-*öcs*-ke.

Miután ezeknek mintegy iránytőül a többesszám önhangzója szolgál, helyén leszen itt ennek szabályait kimutatni.

A többesszám ragozásának szabályai.

I. A mássalhangzóval végződő gyökszókban.

1) Ha a gyökszóban *o, ó*, vagy *u, ú* áll, a többestag *o* hangzót veszen fel: *ok*, ok-ok, *or*, or-ok, *orr*, orr-ok, *kor*, kor-ok, *kór*, kór-ok; *ducz*, ducz-ok, *gúzs*, gúzs-ok; hasonlók: bog, bogy, boly, bor, bocs, boncs, bot, dob, doh, fok, fos, gom, gyom, jog, koh, kos, kosz, lob, locs, lom, mocs, moh, moly, mor, nyom, pocs, pocz, poh, pok, por, rom, sod, som, sor, tok, topp, tor; bób, bók, csók, czók (mók), gócs, gócz, gór, kócz, lók, mód, mór, pók, pór, pót, sór; czucz, ducz, juh, lucs, nyug, sut, szug, szul, zug; búg (főnév) csúcs, gúg, gúny, húg, húr, hús, hugy (pisa), lúg, súr, túr, túz, tyúk. Ide tartoznak a jobbára elvont, vagy elavult gyökökből képzettek: boncs, bongy, csomb, czomb, domb, gomb, lomb, jobb (főnév, manus dextra), komp, koncz, konty, korcz, korcs, korty, loncs, molyh, polyh, orv, porcz, roncs, rongy, rost stb.

Kivétetnek a) melyek eredetileg melléknevü tulajdónságuak, s mint ilyenek nyilt *a*-val ragoztatnak, (miről l. alább) ú. m. sok-ak, nyolcz-ak, toll-ak (toló-ak, tolu-ak) morj-ak, (mori-ak) orj-ak (ori-ak) mony-ak (moni-ak, mint: meny-ek = meni-ek, menő-ek), odv-ak (odu-ak,) lov-ak, fog-ak, b) az ékvesztők, melyek általán, ha vastaghanguak nyilt *a*-val, ha vékonyhanguak, nyilt *e*-vel ragoztatnak, ú. m. *úr*, ur-ak, *rúd*, rud-ak, *kéz*, kez-ek, *szűz*, szüz-ek stb. c) *hold* (luna és jugerum) hold-ak, és ennek módosítványa: *húgy* (csillag) hugy-ak, *ól* ól-ak, *lyuk* lyuk-ak. Ide járulnak *út* útak, *kút* kútak, *új* újak, *újj* újjak, bár nem ékvesztők.

2) *Ö, ő*, és *ü, ű*, után *ö, ű*, m. *öcs* öcs-ök, *ön* ön-ök, *őn* (hal őn-ök, és így: őr, ős, böcs, bög, bögy, csöcs, dög, dőzs, csök, csősz, csőd, göcs, göm, gör, gőz, gyök, köd, kög, kör, köz, lőcs, mög, pöcs, pök, pör, pös, pőzs, pőcz, rög, sör, szőr, szösz, tök, tőr, tőzs, ük, ür, bűn, bükk, bűz, csűcs, csűg, csűr, düh, fűr, gyűr, küsz (= kisz, halfaj), szűr, zűr; továbbá elvont vagy elavult gyökökből képzett törzsek: böjt, bötyk, gömb, görcs, göngy, gyöngy, füst, üst, kürt, fütyk, bütyk, üdv, örv, szűcs stb.

Kivétetnek a) melyek eredete melléknév tulajdonságu, ú. m. köv-ek, csöv-ek, töv-ek, öv-ek, ölv-ek, müv-ek, nyüv-ek, szüv-ek, köny-ek, könyv-ek, tölgy-ek, völgy-ek, rügy-ek, hölgy-ek, ügy-ek, szügy-ek, fürj-ek, b) ezek: *őz* őz-ek, *öl* öl-ek, *fül*, fül-ek, *föld* föld-ek, *törzs* törzs-ek, *öröm* öröm-ek, *tűz* tüz-ek, *fűz* fűz-ek, *szűz* szűz-ek.

3) Nyilt *e* következik a) nyilt *e* után: *csel* csel-ek, *fegy* fegy-ek, hasonlóan ezekben: ev, geny, hely, jegy, jel, leh, len, les, mez, nesz, seb (vulnus) szegy. b) az *é* hangzóju ékvesztőkben: *ér* er-ek, *ěg* eg-ek, *dél* del-ek, és így: bél, dér, tél, téj, nyél, kéz, hév, lév, fél, jég, légy, lék, mész, réz, szél (ventus), szén; c) ezen melléknév természetü törzsekhez: *ěb*, (e-ő evő) ěb-ek, továbbá: mely, mell, nedv, kedv, redv, enyv, senyv, elv, nyelv, terv, sérv, szenny, fej, kegy, kéj, éj, eperj, szederj, enyh, vemh, terh, d) ezen é gyökhanguak után: csév, tév, év, gép, kép, fék, ék, lép, nép, csép, rész, rét, vész, méz.

Kivétetnek és zárt *ě*-vel ragoztatnak: *cseh* cseh-ěk, nem vagy *něm*, (genus) nem-ěk, nyest, zseb, csék, él, éh, fény, gém, kém, rém, mécs, mén, rés, véd, vér, bér.

4) Zárt *ě* után zárt *ě*: *běgy* běgy-ěk, *csěcs* csěcs-ěk, és így: běcs, csěnd, gyěp, hěgy (cuspis), měg, pěcs, pělyh, pěr, sěr, szěm, szěr, těnk, s több mások, melyekben az *ě ö*-vel váltakozik, u. m. bögy-ök, csöcs-ök stb.

5) Nyilt *ă* után nyilt *ă*; a) ezekben: *agy* agy-ak, *aj* aj-ak, *ajk* ajk-ak, továbbá: fal, galy, haj, had, has, nyak, vaj, vad, vas, var, és ezen ékvesztőkben: *sár* sar-ak, *nyár* nyar-ak, b) a *j, v* képzőjü törzsekben: gyapj-ak, varj-ak, sarj-ak, tarj-ak, marj-ak, av-ak, jav-ak, sav-ak, tavak, szav-ak, darv-ak, szarv-ak, adv-ak, magv-ak, hamv-ak.

6) Zárt *a* után *o*: a) melyekben tájejtés vagy elemzés szerint az *a* = *o*, u. m. *bab* (bob) bab-ok, *bak* (németül Bock) bak-ok, *kas* (kosár) kas-ok, *hab* (hav, hov) hab-ok, *kan* (kon, kondás) kan-ok, *lam* (lom) lam-ok, *far* (forog) far-ok, *gyap* (gyopár) gyap-ok, *tap* (top) tap-ok, b) ezekben: bal, csal, csap, csat, dacz, dag, dal, fan,

gaz, han, kacs, kajcs, kar, lak, lap, mag, makk, mart, part, pad, rab, rag, szag, szak, szar, tag, tan, tat, vak, vaczk, zab.

7) Hosszu *á* után zárt *a* ezekben: ág, ágy, áll, ár, háj, hárs, hát, ház, kád, máj, nyáj, nyál, láb, nyárs, száj, szál, szár, szárny, tál, táj, tárgy, társ, vágy, váll, vár, t. i. ezekben tájejtés szerint a ragi *a* = *o*: ág-ok, ágy-ok stb.

8) Hosszu *á* után *o* ezekben: ács, ángy, csáb, csák, csáp, dáb (dib) gát, gyám, gyár, gyász, hám, kár, lány, láncz, mák, mál, máz, nász, pár, rács, rácz, rák, sáv, szám, szán, ták, tám, tár, záp, zár, vád, zár.

9) Vastaghangu *i* után nyilt *ă* ezekben: in (in-ak), híd (híd-ak), híg, víg, íj, díj, híj, szij, nyil, lik. Ezekben pedig *o*: ih-ok, csík-ok, csín-ok, csíny-ok, fing-ok, gyík-ok, sík-ok, kín-ok, nyirk-ok, pír-ok, szirt-ok (vagy szirt-ĕk), sír-ok, zsír-ok.

10) Vékonyhangu *i í*, után nyilt *e* ezekben íz (íz-ek), víz (viz-ek) ily, mily, ív, hív, szív, nyív, íny, rih, szik. Zárt *ĕ* pedig ezekben: idv, ír, bikk, csíz, dics, gím, hír, him, kis, lih, liszt, pitty, pinty, rím, ris, sín, szín.

II. Az önhangzóval végződő főnevek után.

1) Az *a* és *e* az utána járuló *k* előtt megnyúlik: *fa* fá-k, *kapa* kapá-k, karimá-k, paripá-k; epe epé-k, kefe kefé-k, medenczé-k, köpüczé-k. Ennek valószinű okáról szólánk.

2) A szélső önhangzókat illetőleg pedig. a) A rővid *i* a *k* előtt rövid marad: tepszi-k, kocsi-k, gugyi-k, ki-k, mi-k, ti-k. Kivétetnek; *fi* fi-ak, és a helyi tulajdon s köznevek: Teleki-ek, Pesti-ek, Tasi-ak, Sári-ak, Kürti-ek, Horti-ak, ugyanez történik az *y*-nál irt vezetéknevekkel: Kisfaludy-ak, Kölcsey-ek. Ellenben a keresztnevek a szabályt követik: Pisti-k, Gyuri-k, Feri-k, Kati-k, Panni-k. b) Közösebb szokás szerint a rövid ejtésü *u ü* is a *k*-nak hozzájok járultával rövidek maradnak: kapu-k, lap-uk, válu-k, szapu-k, gyöpü-k, csöpü-k, külü-k; de ha *v*-re változnak, ekkor *ak ek*-et vesznek föl: *daru* darv-ak, *hamu* hamv-ak, *adu* adv-ak, *szaru* szarv-ak, *tetü* tetv-ek, *nedü* nedv-ek, *enyü* enyv-ek stb.

3) A hosszu *é, ó, ő, ú, ű*-höz *k*: málé-k, csáté-k, kópé-k, csikóté-k, golyó-k, bogyó-k, felhő-k, gümő-k, bú-k, pattantyú-k, csengetyű-k, töpörtyű-k. Kivétetnek, melyek egyik részét beolvadt *j* vagy *v* teszi, s melléknevek módjára *ak ek* járul hozzájok: *hé* hev-ek, *lé* lev-ek, *ló* lov-ak, *hó* hav-ak, *szó* szav-ak, *tó* tav-ak, *cső* csöv-ek, *kő* köv-ek, *tő* töv-ek, *nő* nej-ek (v. nők) *vő* vej-ek (v. vők) *éj* éjek, *kéj* kéjek. Ide tartoznak a hosszú *í, ú, ű*-vel végződők is: *í* ij-ak, *szí* szij-ak, *szú* szuv-ak, *fű* füv-ek, *szű* szüvek, *bű* büv-ek, v. büv-ök. A *jó*, ha főnév, többese *jav*-ak, ha melléknév: *jó*-k. Különbség van ezek közt is: *sók* és *savak* (ennek törzse; sav), *szók* (egyes szók - Wörter) és *szavak* (Worte).

III. Mássalhangzóval végződő származék-főnevek után.

Itt oly származékokat értünk, melyek képzője önhangzóval jár, legyen ez akár állandó, mint ezekben: *lát-ás, rút-ság, szép-ség*, akár ékvesztő, mint: *mad-ár, eg-ér*, akár kiugratható, mint ezekben: *ól-om, hatal-om, ver-ĕm, öb-öl, csup-or*.

Általános szabály. A származék-főnevekben *zárt önhangzó* az uralkodó, és pedig a vastaghanguakban *o*, a vékonyhanguakban *ĕ* vagy *ö*, emez az *ö ü*, amaz a többi vékonyhangok után közvetlenül járulva. Nyilt (*ă e*) hangzók csak kivételesen fordulnak elé, melyek kiváltkép a melléknevek többesét jellegzik; különösen:

1) Az egyágu *ék* képző után a vastagokhoz *ok*, a vékonyakhoz *ĕk* járul: marad-ék-ok, fakad-ék-ok, toldal-ék-ok, hullad-ék-ok; mened-ék-ĕk, kell-ék-ĕk, töred-ék-ĕk, üled-ék-ĕk.

2) Az egytagu *ik* után *ok*, illetőleg *ĕk*: ladik-ok, kuvik-ok, poczik-ok, kuczik-ok, ibrik-ĕk, csiszlik-ĕk zsizsik-ĕk, pőcsik-ĕk.

3) A kéttagos képzőjüek többese *ok ĕk*: család-ok, garád-ok, cseléd-ĕk, ebéd-ĕk, segéd-ĕk, virág-ok világ-ok, vendég-ĕk, alap-ok, talap-ok, telep-ĕk, ülep-ĕk, moraj-ok, robaj-ok, zörej-ĕk, csörej-ĕk, hivatal-ok, rovatal-ok, menetel-ĕk, jövetel-ĕk, ital-ok, étel-ĕk, vitel-ĕk, hitel-ĕk, szabály-ok, nadály-ok, szegély-ĕk, görvély-ĕk, vágány-ok, csákány-ok, legény-ĕk, kökény-ĕk; az újabb *őny* képzőhöz *ök*: red-őnyök, elő-nyök; kádár-ok, bodnár-ok, vezér-ĕk, füzér-ĕk, tapasz-ok, kuvasz-ok, rekesz-ĕk, csipesz-ĕk, halász-ok, vadász-ok, ökrész-ĕk, fürjész-ĕk, látás-ok, lopás-ok, verés-ĕk, ütés-ĕk, akarat-ok, folyamat-ok, menet-ĕk, jövet-ĕk, hallomány-ok, irománу-ok, lelemény-ĕk, sütemény-ĕk, látvány-ok, járvány-ok, szelvény-ĕk, örvény-ĕk, balság-ok, rútság-ok, vétség-ĕk, bőség-ĕk.

4) A hatáguaknál a vastaghangu törzsekhez *ok*, a vékonyakhoz közvetlen *ö ü* után *ök*, a többi után *ĕk* járul: likacs-ok, tálacs-ok, bodocs-ok, szĕgecs-ĕk, kertĕcs-ĕk, tőröcs-ök, kukacz-ok, ketrĕcz-ĕk, gömböcz-ök, lovag-ok, süveg-ĕk, üszög-ök, kobak-ok, tőrek-ĕk, bürök-ök v. bürk-ök, orm-ok, verm-ĕk, körm-ök, magyar-ok, siker-ĕk, csömör-ök, savany-ok, föveny-ĕk, görhöny-ök, kupak-ok, érdĕk-ĕk, küldök-ök.

Kivételkép nyilt *ă, e*-vel ragoztatnak:

1) Az ékvesztők: agar-ak, bogar-ak, madar-ak, sugar-ak, kosar-ak; eger-ek, cserep-ek, kenyer-ek, kerek-ek, tenyer-ek, vereb-ek, fenek-ek, szeker-ek, tehen-ek stb.

2) Az *alom elĕm* képzőjüek: hat-almak, olt-almak, nyug-almak, kér-elmek, figy-elmek, tür-elmek; mert ezek igenév-féle melléknevekből fejlődvén ki a melléknevek tulajdonságaival bírnak.

3) A *j* képzőjü vagy toldaléku nevek: var-jak, sar-jak, tar-jak, mor-jak, if-jak, cser-jek, fér-jek, eper-jek, szeder-jek.

IV. Mássalhangzóval végződő melléknevekben.

Általános szabály. A melléknevek többese jobbára nyilt *ă, e* hangzót veszen föl, s csak kivételkép zárt *o, ĕ, ö*-t, különösen:

1) A gyökök és azon törzsek, melyek képzőji önhangzó nélküliek, ú. m. lágy-ak, rosz-ak, tág-ak, új-ak, rút-ak, sok-ak, vad-ak, hány-ak, oly-ak, más-ak (ha főnév: más-ok) bús-ak, dús-ak, gyors-ak, ép-ek, szép-ek, kék-ek, szük-ek, hűs-ek, hős-ek, (ha főnév: hős-ök) bőv-ek, ily-ek, mily-ek, mely-ek, mély-ek. Kivétetnek: csúf-ok, nagy-ok, vak-ok.

2) A számnév-gyökök és törzsek: hárm-ak, nyolcz-ak, husz-ak, száz-ak, egy-ek, négy-ek, het-ek, kilencz-ek, tiz-ek, ezer-ek. Kivétetnek: hat-ok, öt-ök, milliom-ok.

3) A hangzós és hangzótlan képzőjü múltidőbeli részesülők: holt-ak, mult-ak, sült-ek, főtt-ek, halott-ak, látott-ak, szedett-ek, szülött-ek.

4) A fokozott melléknevek: jobb-ak, (ha főnév, jobb-ok), roszabb-ak, nagyobb-ak, kisebb-ek, szebb-ek, különb-ek, erősb-ek, közösb-ek, üresb-ek.

5) A párhuzamos, vagyis kétágu képzőjüek:

ékony, ékĕny: hajlék-onyak, félék-ĕny-ek, törék-ĕnyek;
ály, ély: szik-ályak, (sikeresek) kev-élyek, csek-élyek;

ány, ény: sil-ányak, sov-ányak, szeg-ények, (ha főnév; szeg-ényěk), ser-ény-ek (ha főnév: juba, ser-enyěk);

vány, vény: hal-ványak, hit-ványak, jöve-vények, szökevény-ek, ha főnevek: jövevényěk, szökevényěk.

ánk, énk: fal-ánkak, nyul-ánkak, él-énkek, fél-énkek, tájejtéssel: ok, ěk: fal-ánkok, nyul-ánkok, él-énkěk, fél-énkěk;

ár, ér: szik-árak, kop-árak, led-érek, ösztöv-érek, tájejtéssel zárt a ě-vel: szik-árok, kop-árok, led-érěk, ösztöv-érěk.

asz, esz: kop-aszak, csup-aszak, csemp-eszek, s a csangós: kedv-eszek, csend-eszek

ás, és: fá-sak, hálá-sak, epé-sek, szekerczé-sek;

ăc, es (nyilt): hal-asak, fal-asak, nép-esek;

as, ěs (zárt): ház-asak, ág-asak, kény-ěsek, vér-ěsek;

os, ös: kalapos-ak, bolt-osak, nyerg-ěsek, örök-ösek; ha pedig főnevek: kalap-osok, bolt-osok, nyerg-ěsěk, örök-ösök;

az, ez: ig-azak, szár-azak, idv-ezek, neh-ezek;

Kivételesen zárt o, ě-vel ragoztatnak:

atag, eteg: lank-atagok, herv-atagok, leng-etegěk, reszk-etegěk, melyek közől némelyek főnevek: siv-atagok, csörg-etegěk, förg-etegěk.

talan, telen és *atlan, etlen*: nyug-talanok szám-talanok, hir-teleněk, szün-teleněk, láb-atlanok, ing-atlanok, kez-etleněk, szül-etleněk.

ag, eg: hany-agok, gazd-agok, mel-egěk v. ek, hideg-ěk v. ek.

ar, er: czud-arok, paz-arok, ik-erěk v. ikrěk, éb-erěk.

or, ör: (o-val v. ö-vel): bod-orok, gond-orok, gönd-örök, sünd-örök.

V. Önhangzóval végződő melléknevek után.

1) Az *a, e* megnyúlik, mint a főnevekben: *csúnya* csúnyák, *buta* buták, *henye* henyék, *büszke* büszkék.

2) A szélső hangzók után
a) Az *i* után nyilt *a* v. *e*: házi-ak, budai-ak, kerti-ek, pesti-ek, midőn főnevekké lesznek is: Pápai-ak, Aradi-ak, Gömöri-ek, Teleki-ek; lábnyi-ak, anyányi-ak, felényi-ek, ölnyi-ek.
b) Az *u, ü* után is nyilt *a* v. *e*: domboru-ak, szomoru-ak, szigoru-ak, keserü-ek, gyönyörüek, vagy öszvehúzva: domborúk, szomorúk, szigorúk, keserűk, gyönyörűk, mely esetben az eredeti *ó, ö*-höz közelednek: domboró-k, savanyó-k, keserő-k, mint némely tájakon ejtetik. Hasonló viszony van ezek között: pattantó-k, pattantyúk, csikoltó-k, csikoltyú-k, csěngető-k, csěngetyű-k, s több ilyek között, azon különbséggel, hogy az elsők melléknevek, emezek pedig főnevek.

Észrevételek. A mondottakból kitetszik,
a) hogy a mássalhangzóval végződő gyökök és egytagu törzsek után a többesszám képzője többnyire az illető gyök vagy törzs hangzóját, vagy ennek legrokonabbikát veszi föl;
b) hogy a két vagy több tagu főnevek többes képzője zárt hangzókat vonz, és pedig a vastag hanguak után általán *o*-t, tájejtéssel zárt *a*-t, a vékonyhanguak után a végső szótag önhangzójához alkalmazkodik, t. i. *ö ő, ü ű* után *ö*-vel, a többi után zárt *ě*-vel;
c) hogy a melléknevek többes képzője a főnevekével ellenkezőleg nyilt *a e*-vel jár; minélfogva ha ugyanazon szó melléknév is, főnév is, akkor amaz esetben nyiltan, emebben zártan ragoztatik pl. "a huszárok *süveges-ek*, a nászádos-ok *kalapos-ak*, amazok fövegét hajdan *süvegěs-ěk* (süveggyártók) most mindegyikökét *kalapos-ok* készítik." "A váczi utczai házak *boltos-ak*, s haszonbérlőik *boltos-ok*." "Kik nyergeket készítenek, *nyergěs-ěk*, a nyereggel fölszerelt lovak *nyergěs-ek*." "Az ablakok *üvegěs-ek*, s a törött ablakokat kijavítják az *üvegěs-ěk*." Hasonlóan a családnevek: Boros-ok, Erős-ök, Lakatos-ok, különben: boros-ak, erős-ek, lakatos-ak stb.

III. Az önhangzók rendszeressége érteményi tekintetben.

Ha a nyelvünkben létező gyököket végtől végig figyelemre veszszük s a bennök rejlő értemények szerint öszvehasonlítjuk, szembeszökőleg látni fogjuk, hogy a rokon eszmék, fogalmak, tárgyak, és ezek különféle viszonyaik elnevezésében bizonyos hangzók uralkodnak. Vegyük fel példaul az *i* hangzót.

1) Az *i, í* természetutánzólag is oly kedély és indulatszókon vonul végig, melyek a a maguk nemében élénk, vidor, gyermekded érzésnek kitörései: *hi hi! ihog, iháczol, viháczol, nyihog, nyikog, nyikkan, nyí, hinnyog, vinnyog, vigyorog, vigyori, vicsorog, vidám, vidor, víg, nyifog, sí, rí, sivalkodik, sipít, pityereg*.
2) Éles vékony természeti hangokban kivált kisebbnemű vagy fioncz állatokéban: *csibe, csirke, pipe, pizse, liba, libusz, zsiba, csíz, csicsereg, czicza, pinty, bibicz, czinege, csihol, csikorog, kikiri, csirip, csiszol, czikákol, czivodik, czinczog, szí, sziszeg, tilinkó, zivar, zsizsi, zsizsereg, zsibog, piszeg*. Mind ezek és több hasonlók annyira utánozzák a természeti hangokat, hogy vastagra változtatva egészen elvesztenék eredeti hűségöket.
3) Kicsit, fiatalt jelentő gyökökben: *kis, kicsi, iczipiczi, csiribiri, tiripiri, pirinyó, inczen, pincz, figyfirits, pisze, filing, billing, czipó, bibi, ívik ivadék, fi, fiú, iffiu*. Továbbá a kicsinyített vastaghanguak ikertársaiban: *ipa* apa, *filit* falat, *dirib* darab, *gyim* gyom, *giz* gaz, *lim* lom, *csip* csop, *lity* loty, *hip* hop, *bibircsó* boborcsó, *bimbó* bombik, *bingyó* bogyó, *csimbók* csombók. A keresztnevekben a kicsinyítésen kivül némi gyengéd vonzalmat s kedveskedést fejez ki: *Pisti, Jani, Feri, Misi, Gyuri, Erzsi, Kati, Juczi*, nagyitva: Pista, Jankó, Ferkó, Misa, Gyura, Erzsók, Kató, Judka. Hasonlók: *bácsi, néni, ángyi, táti, mámi*.
4) Élénk, fürge, könnyü, illetőleg kicsinyes vagy aprózott mozgást vagy ennek szervét jelentőkben; *iczeg, biczeg, iczke, ficzke, illeg, billeg, billen, ideg, inger, iget, igyekszik, in, indul, inog, inal, ingó, bingó, illan, illó, villan, villog, villám, pilla, pillant, pillangó, pille, ipar, iram, iramodik, iszam, iszamlik, iszánkol, iz, izeg, izseg, bizseg, izgat, bizgat, piszkál, csiga, csigolya, csík, csiklik, csikló, csikland, gyik, kigyó, czika, czikázik, ficza, ficzamodik, ficzkándozik, ficzánkol, finta, fintor, fitogat, hibban, hibbók, himbál, hinta, hintó, limbál, nyíl, nyilamlik, sík, síkos, szikra, szilál, viczkand, vinczos, vinczároz, virgoncz, vizsla, vizslat*.
5) Közelséget jelentökben, mint térbeli nagyság ellenében térbeli kicsiségre vonatkozik: *ily, ide, itt, innen, így, ihol, imez, imitt, imily* ellentéteik; oly, oda, ott, onnan, úgy, ahol, amaz, amott, amoly.

Mindezekben általán a kicsiség élénkség, vagy ezekkel rokon fiatalság alapfogalma rejlik, melyet az önhangzók legélénkebbike úgy szólván legvékonyabb hangtesttel biró *i* fejez ki legtermészethűbben.

A nyilt *ă e* és *á é* nyilást, rést, szétterjedést, szétválást jelentő szókban uralkodik, pl. ezekben: *aj, ajak, ajt, ajtó, áj, váj, ás, vásik, vág, vég, val, valag, válik, száj, szád, szab, szeg, szel, ta, tág, tár, tát, táj, tál, té, téved, tép, tér, gyér, szét, szél, széled, tenyész, tenyér*. Különösen szájtátást, és ezzel járó bámulást, ostobaságot jelentő szókban: *ásít, mámor, á, ám, ámé, ámékodik, ámúl, ámít, ámolyog, áncsorog, ácsori, ángó, gágó, bá, báva, bám, báma, bámész, bámít, bámúl, bákó, bamba, bacza, bászli, málé*; fordítva: *méla, melák, mamuk, mamlasz, tácsó, tájbász, tátri, táti*, az evéshez szájtátogató *mámog, mámol, máhol, majzol, nyámmog*.

De hogy még inkább kitünjék, mennyire következetes nyelvünk bizonyos önhangzók alkalmazásában egy szósereget idézünk elé, mely sok nemzetséget és családot foglal magában. Ezek közös jegye abban áll, hogy mindnyájan valami *dudorú, gömbölyü, puffadt, kerekded* vagy *hengerded, csomódad* alaku testeket jelentenek, s gyökhangzójuk az egy osztályba tartozó zárt *a, o, u*, vagy párhuzamos *ĕ, ö, ü*.

Kerek szók.

Igy nevezzük azon gyököket, melyek önhangzója két ugyanazon mássalhangzó közé szorúlt, u. m.: *bab*, babó, babócs, babug = csecsbimbó, *bob*, boborcs, boborcsék, *bób*, bóbita, bóbiskol, azaz, feje bóbját hajtogatva szunyókál, *búb*, búbos, bubor, buborék, *csĕcs*, csöcs, csücs, csucs, csucsor, csucsorodik, *död*, döddő, dödöke, *dud*, dudor, dudorodik, dudorú, dudorít, dudva, *gog* v. *góg*, búbos, boglyas kemencze, *gogy*, gogyola = golyva, *gőg*, gőgös, a felfuvalkodástól, *gug*, guga, gugor, gugora, gugorodik, guggol, *güg*, gügü (kenyér

ducza, púpja), *gügy*, gügyü (egy marok nyűtt kender), *kok*, kokojsza (borsónyi fekete bogyó), *kuk*, kukó v. kuku, kukora, kukori, kukoricza, kukorodik, kukorczol, kukacz, *púp*, pupa, *tut* v. *tuty*, tutu, tutuska, tutyi.

Ajakhangokkal kezdődők:

bocs, bocska = kis kádféle edény, *bucs*, bucskó = tuskó, bucsér, *bocz*, boczkó, *bócz*, hengerbócz, bóczéros = boglyas, *böcz*, böczek = tuskó, bucz, buczka, buczkó, *bod*, bodon, bodocs, bodor, *böd*, bödön, *bud*, budon, budonka, *bog*, ágbog, boga, bogács, boglya, boglár, bogrács, *bög*, bögre, *bug*, buga, buglya, *bogy*, bogya, bogyó, bogyol, *bögy*, bögyök, bögyökös, *bugy*, bugyor, bugyola, bugya = tölgyfa buborcsékja, *bok*, boka, bokolyó, bokor, *bök*, böke = csomós, *buk*, buksi, bukta, *bükk* = makk, *boly*, bolyó, bolyos, hangyaboly, *böl*, bölőke = tuskó, *bul*, bulál, bulga, *boncz* fordítva czomb, *böm* v. *bön*, böndő böngyöle = káka csomós töve, *bun*, bunkó, bunczi = tökerépa, *bus*, busa = zömök, puffadt, *bot*, botk, botkos, botos = gombos pézsmavirág, *böt*, bötk, bötkös, bötkő, *bötyk*, bötykös, *but*, butikó = nád bugája, *buty*, butyor, butyka = hasas bugyogó korsó, *büty*, bütyk, bütykös, *buz*, buzma, *fod*, fodor, fodorodik, *füty*, fütyk, fütykös, *magy*, mogy = bogy, magyal, magyaró v. mogyoró, *mony* monyorú, *moty*, motyó, *mot*, motring, *pocz*, poczok, poczokos, *pöcz*, pöczczed = puffad, dagad, *pog*, pogácsa, *poh*, pohos, pohók, *pok*, poka, *pom*, pompos, pomposka, *pot*, pota = csomós kiforradás a fa derekán, potroh, stb.

Torokhangokkal kezdődők:

gob, gobhal, goboncza, *göb*, göbre, göbecz, *gub*, gubacs, gubó, güb, gübe = vizörvény, gübü = nyélbe ütött göcs, melylyel a halászok a vizet zavarják, *göcs*, göcsört, *göd*, gödör, *goly*, golyó, golyva, *göly*, gölye = hizlalni való disznó, gölődör, *gom*, gomoly, gombolyag, gomb, gombor, gomboly, gombócz, *göm*, gömő, gömöly, göngy, gömb, gömböly, gömbölyeg, *gönd*, göndör, göndörödik, *gum*, gumó, *güm*, gümő, *gyom*, gyomor, *hom*, homolit, homolka, homlok, homorú, honcsok, hompol, *hěn* v. *hěm*, hěngěr, hěngěrěg, hěngěrböcz, hentereg, *höm*, hömöres, hömbölyög, hömpölyög, *hop*, hoporcs; hoportyag, *hup*, hupa, hátahupás, huppolyag, (egyszersmind hangutánzó) *höv* v. *hüv*, hövely, hüvely, *hóly* hólyag, *kob*, kobak, *köb*, köböl, *kul*, kuly, kulacs, kulyak = ökül, *kom*, komló, konkoly, kondor, kompoty, koncz, *köny*, könyök, könyv (göngyölített papirlapok), *kony*, konya, *kop*, koponya, kopolya, *köp*, köpez, köpczös, köpöly, köpü, köpücze, *kup*, kupa, kupak, kupalag, kupacz, kuporu, *köv*, kövér = göbér.

Nyelvhegyi hangokkal kezdődők:

csob, csobány, csobolyó, *csöb*, csöbör, csög, csögbog, fordítva: göcs, *csok*, csokor, *csök* = tuskó, *csom*, csoma, csomó, csomor, csont, csombók, csombolék, csombor, *csöm*, csömeg (forradás a fán), csömör, csönk, csönköly (forgócsont), csömpöly, csömbölék, *csop*, csopor, csoport, *czom*, czomb, czompó, *dob* (egyszersmind hangutánzó), dobasz, dobzó, dobosz, dobon, *döb*, döbön, döbörke, *döh*, döhér, *döl*, dölmecz (dundi), dölf, *dom*, domb, dombor, dombár, domó, *döm*, dömbicz, döme, dömsődi, dömöszke, *dun*, duny, dundi, dunna v. dunyha, *duz*, duzma, duzmati, *tob*, toboz, *tok*, toka, toklász, tokmány, *tom*, tombácz, tompa, tompor, *tök*, tők, tőke, *töm*, tömlő, tömpe, tönk, tönkesz, *tus*, tuskó, *tüd*, tüdő, tűgy, tüttös, *zom, zöm, zsom*, zomok, zömök, zsombék.

De hogy a példák annál szembetünőbbek legyenek, az ide tartozó szókat külön osztályokra választva állítjuk elé.

1) Melyek az állatok és állati testek különféle gömbölyű, dudorú, kerekded, fölpuffadt alakjait, vagy kinövéseit, jelentik, ú. m.: bób, bóbita, boborcs, boborcsó, búb, boka, buczkó, bögy, böndő, mony, poczok, poh, potroh, púp, pofa, czompó, potosz(hal), buksi, bonfordi, busa, ponty, göbör, guga, golyva, gogyola, gőg, göndör, gyomor, kondor, konya, göbe, gölye, gubó, köldök, könyök, köpcz, kukó, kutyak, ökül, hupa, hoporty, hólyag, hályog, csont, czomb, csömör, csönk, csönköly, dobasz, döme, dömsödi, dömöczkös, dömbicz, dölmecz, döhér, dundi, duczi, duzmati, zömök, tömpe, toka, tompor, tüdő, tűgy, tüttös.

2) Növények, és terményeik, vagy részeik: bob v. bab, bodacs, bogy, bogya, bogyó, bugya, bodza, bog, bogács, bög, buga, bükk, balla, bobor, bolyó, bölőke, bombék, böngyöle, bunkó, botk, bötk, bötyk, bütyk, fütyk, mag, magyal, mogyoró, makk, pota, gomba, gomó, gömő, gyümölcs, gyök, göcs, gubacs, kobak, komló, konkoly, kukoricza, csombor, csög tuskó, toboz.

3) Puffadt dudorú, töltelékes, vagy kerekded tésztaneműk, sütemények: kenyér dúcza, domója, púpja, gügüje, gyürkéje, bodok, bukta, dödölle, pompos, pampuska, pupa, puffancs, pánkó, pogács, goboncza, gombócz, gömbölyeg, gömböcz, kalács, kalinkó, kukori.

4) Edények, s holmi más körded, öblös üregü eszközök: bocska, bodon, bödön, döbön, döbörke, bokolyó, bogrács, bögre, bucsér, csobolyó, csobány, csöbör, dobosz, gog, gugora, köből, köcsög, kubucz, kópicz, köpü, köpücze, kulacs, kupa, kupak, tömlő.

5) Öszvegöngyölgetett, hajtogatott holmi, ököl, batyu, butyor, motyó, motring, podgyász, bulázó, csokor, pólya, fodor, bodor, gomoly, gombolyag, pongyola, göngyöleg, gúzs, zsugor.

Egyébiránt, ha a más nyelvbeli ilynemű szókat is szemügyre veszszük, hasonló szóképzésekre és rokonitásokra akadunk. Igy a közelebb ismert latin: *glans, glandula, globus, glomus, glomero* a magyar *golyó, golyva* szókkal ütnek öszve, a *cumulus* = gomoly, *cucurbita* = kukó, kukoraforma növény, *tumet, tumulus, tuber, tumidus, tubus*, a magyar *domb, domó, tombácz, tutu*-hoz, hasonlók; *bacca* = bogyó, *bucca* = pofa, *bufo* = puffadó béka. A németben *Knopf* = gomb, *Knäuel* = gombolyag, *Knödl* = gombócz, *Knoten* = gomó, csomó, *Knochen* = koncz, csont, *Knie* = könyök, *Knopper* = gubacs, stb.

M á s s a l h a n g z ó k.

A mássalhangzókról.

A mássalhangzók szószervre nézve a) *ajkiak*, melyek idomításában kiválólag az ajkak működnek, u. m. *b, p, m, v, f*, b) *nyelvgyökiek*, melyek a torok ürege táján a nyelv tövénél képződnek, másképen *torokhangok*: *g, k, h*; c) *nyelvhegyiek*, melyek képződése azon tájra esik, hol a nyelv a felső áll és szájpadlás mellső részének fekszik neki: *d, t, s, sz, z, n, l, r, j*, melyek közől, az öt elsőbbet foghangoknak is nevezik. Az öszvetett hangokból állók, ú. m.: *cz, cs, ds, gy, ly, ny, ty, zs*, elemeikre nézve szintén ezen osztályba tartoznak.

Minden osztálybeli mássalhangzó önnön szervtársához áll legközelebb, s egymásnak kisebb nagyobb árnyalatai; honnan a nyelvekben általán minden mássalhangzó a maga szervtársával szokott főleg váltakozni, sőt némelyekben nem csak kivételesen, hanem általán fölcserélve ejtetnek, pl. a németben a *b* és *p*, *d* és *t*, *g* és *k*. Ennek tudomása *egyik kulcs* mind a bel mind a kül nyelvbeli szók öszvehasonlítása és rokonítására. Lássuk a dolgot példákban:

E magyar szóban: *bűz*, a *b* ajki, a *z* nyelvhegyi, s ennek szervtársa a *d*, honnan *bűz* és *bűd*, *büzös* és *büdös* egy jelentésüek. De ugyan ezen gyökhangok rejlenek a latin *ped*-or-ban is, mert a *b* és *p* ajkiak. Tehát tudván azt, hogy e szók alapérteménye kellemetlen rosz szag, a magyar *bűz*, *bűd* és a latin *ped*-or, *put*-or, *foet*-or épen úgy rokoníthatók, mint a magyar *bódor* és *pótor* (csavargó), *zsup* és *zsuf*. Ez alapon hasonlíthatók a fim *pää* (pee) és magyar *fej*, a finn *pilwi* és magyar *felhő*, és német *Wolke*, a latin *pellis* és német *Fell*. A nyelvgyökiek hasonlatánál fogva rokonok a magyar: *hom, gom, kom, homolka, gomoly, kompoty, homolít, gomolyít, kompol*; a latin: *columba*, szerb: *golub*, cseh: *holub*; a latin: *crimen*, szerb: *grich*, cseh: *hrich*; a latin: *carmen*, szerb: *greben*, cseh: *hreben*; a hellen: *su*, latin: *??*, persa: *tu*, magyar: *te*, német, svéd, dán: *du*, orosz és több szláv: *ty*, szerb: *ti*, szanszkrit: *tván*, héber: *attá*, arab: *ente*, török: *szen*, finn: *sînä* (többese: *te*) stb. stb.

De a mássalhangzók nem csak szószervi, hanem már tulajdonsági viszonyoknál fogva is osztályozhatók, u. m: a maguk nemében:

a) *kemények*: f, k, p, s, sz, t, ty, h,
vagy b) *lágyak*: v, g, b, zs, z, d, gy.

Ha ragozáskor vagy öszvetétkor a lágy után kemény következik, akkor amaz szószerve szükségkép keményen hangzik, pl. *dobsz* kiejtésben dopsz, *dobtam* doptam, *dobhatsz* dophatsz, *adtam* attam, *habsol* hapsol, *nyugszik* nyukszik. E változás néha az irásba is átmegy, pl. *lepke* elemezve *leb-ke*, azaz lebege, lebegő, a *leb* gyöktől; *butyka* = bugyga, bugyoga. Igy a latinban: *scribo* scrib-si helyett scripsi, *scribtum* h. scriptum, a hellenben: *legw, legsw* h. *lexo, jlibw, jlibsw* h. *jliyw*, a németben: *Grube* Gruft, *tragen* Tracht, *schlagen* Schlacht.

Megfordítva a lágyak előtt a kemények meglágyulnak pl. *akgat* aggat, *fakgat* faggat, *szakgat* szaggat, *lopdos* lobdos, *lakzi* lagzi, *kapzsi* kabzsi, *usdi* uzsdi, *menyekző* menyegző.

Néha a gyöknek előbötüjét követi a második is, azaz, ha az első keményre változik, a második is azzá leszen és viszont, pl. *bok* pok, *bódor* pótor, *búb* púp, *bimbó* pimpó, *bogyol* patyol, *biggyed* pittyed, *bizgál* piszkál, *gugyora* kukora, *dobban* toppan, *gongy* konty, *bogos* fokos, *galagyol* kalatyol, *gombócz* kompoty stb.

A lágy és kemény mássalhangzók ezen viszonya hellen igeragozásban különösen feltünő, egyszersmind a szóelemzésnek egy *második kulcsa*.

c) illetve *érülközők*,
melyeknek kiejtésekor az ajkak egymást, vagy a nyelv a fogakat, vagy a szájpadlást szorosabban érintik, milyenek: *b, p*, melyekben az ajkak egymáshoz; *d, t*, a nyelv a fogakhoz; *g, k, n, l, r*, a nyelv a szájpadláshoz szorúl; az *m* az első osztálybeliekhez tartozik, mennyiben az ajkakat, de a harmadikhoz is, mennyiben, mint az *n*, a szájpadlást érinti; nem érülközők, melyeknek kiejtésekor az ajkak öszve nem szorulnak, u. m.: a kemény fuvó *f* és lágy fuvó *v*, a fogak közt könnyebben átsikamló *sz, z, zs*, és a lágyan lehő *j, h*.

Itt rejlik annak oka, hogy ezen párosak inkább szeretnek egymással mint más szervtársaikkal váltakozni, vagyis a *b* inkább *p*-vel mint *f-, v*-vel, a *d* inkább *t*-vel, mint *sz-, z*-vel, stb; tehát rokonság szerint: *b, p; v, f; d, t; g, k; sz, z; s, zs; m, n; l, r; j, h*.

Ez a szóelemzés és szóhasonlítás *harmadik kulcsa*. E szerint cserélődnek fel: *bongyola* pongyola, *bizseg* pizseg, *bufa* pofa, *bufog* pufog, *bulya* pólya, *bóné* póné, *bajtárs* pajtás, *böfög* pöfög, *csafar* csavar, *fanyar* vonyár, *fekete* vakota, *fészek* vaczok, *fi* ív (adék), *ficzkand* viczkand, *finczároz* vinczároz, *finczos* vinczos, *fon* von, *fürgencz* virgoncz, *devernya* tivornya, *dobosz* tobosz, *dobzódik* tobzódik, *dombácz* tombácz, *dömbicz* tömpe, *dobog* topog, *gamó* kamó, *gócza* kacsa, *gondor* kondor, *góbé* kópé, *gugora* kukora, *gugorodik* kukorodik, *szamat* zamat, *szilál* zilál, *szarándok* zarándok, *Szala* Zala, *szug* zug, *szár* (kopasz) zár, *súrol* zsúrol, *Sigmond* Zsigmond, *nevet* mevet, *nedencze* medencze, *neder*, meder, *iromba* ilomba, *botránkozik* botlánkozik, stb.

Továbbá a *b, d, g* különböző szervüek ugyan, de egyeznek abban, hogy a maguk nemében lágyabbak és érülközők, honnan kivált a fejletlen gyermeknyelvben felcserélődnek mint: *bondor* gondor, *döndöre* göndör, *dömbicz* gömböcz, *dörg*, dördül, *forg* fordul, hasonlóan a *p, t, k*, mint a maguk nemében kemények és érülközők, pl. *köp* töp, *kotorász* totolász, *kedig* pedig, *csutka* csupka; a finn többes képzője *t* és a magyar *k*. És ez a szóelemzés és szóhasonlítás *negyedik kulcsa*.

A *v, f* egy felűl és a *h* külön szervüek, de egyeznek a) hogy nem érülközők b) hogy a két első *ajaklehes*, a *h* pedig *toroklehes*, honnan: *vinnyog hinnyog, kova koha, purva purha, kőmives kőmihes, föntörög höntörög vöntörög, finta hinta, viskó hiskó, vityilló hutyolló, sávoly sáholy*.

A *v*, mint gyönge fuvalmú, a szintén lágy lehű *j*-vel, mint: *táv* táj, *szivos* szijas, *buvik* bujik, *fuvok* fujok, *rovat* rojt; sőt a *j* révén átmegy keményebb *l-, r*-re: *növök* nőlök, *szívok* szilok, *szivos* szíj, szilánk, szilács, szirom. Az *f*, mennyiben érülközés nélküli és kemény átváltozik néha *s*-re, *sz*-re: *fanyar* sanyar, *fanyalog* sanyarog, *fűzfa* Baranyában szízfa, *fű* (foenum) széna.

A mássalhangzók ilyetén fölcserélődésén alapszik több képzők módosítása és rokonsága, milyenek:

d önható	*t* átható	*d* önható	*t* átható
szak-*ad*	szakasz-*t*,	dag-*ad*	dagasz-*t*,
mar-*ad*	marasz-*t*,	olv-*ad*	olvasz-*t*,
eng-*ed*	engesz-*t*,	görb-*ed*	görbesz-*t*,
rep-*ed*	repesz-*t*,	dől-*ed*	dőlesz-*t*;
d visszaható	*t* átható	*d* visszaható	*t* átható
marak-*od*-ik	marog-*at*,	huzak-*od*-ik	huzog-*at*,
vonak-*od*-ik	vonog-*at*,	tolak-*od*-ik	tolog-*at*
verek-*ěd*-ik	vereg-*ět*,	kötek-*ěd*-ik	kötög-*et*;
d belszenvedő	*t* külszenvedő	*d* belszenvedő	*t* külszenvedő
hány-*ód*-ik	hány-*at*-ik	huz-*ód*-ik	huz-*at*-ik,
nyom-*ód*-ik	nyom-*at*-ik,	von-*ód*-ik	von-*at*-ik,
ver-*őd*-ik	ver-*et*-ik,	szed-*őd*-ik	szed-*et*-ik,
szür-*őd*-ik	szür-*et*-ik,	tör-*őd*-ik	tör-*et*-ik;
d	*sz*	*d*	*sz*
marak-*od*-ik	marak-*osz*-ik,	tolak-*od*-ik	tolak-*osz*-ik,
cselek-*ěd*-ik	cselek-*ěsz*-ik,	menek-*ěd*-ik	menek-*ěsz*-ik,
törek-*ěd*-ik	törek-*ěsz*-ik,	verek-*ěd*-ik	verek-*ěsz*-ik;
d	*z*	*d*	*z*
szának-*od*-ik	szának-*oz*-ik,	várak-*od*-ik	várak-*oz*-ik,
gondolk-*od*-ik	gondolk-*oz*-ik,	gyülek-*ěd*-ik	gyülek-*ez*-ik,
g		*k*	
szur-*og*-*ál*	tur-*og*-*nál,*	szur-*k*-ál	tur-*k*-ál,
ir-*og*-ál	nyir-*og*-ál,	ir-*k*-ál	nyir-*k*-ál,
csacs-*og*-a	bugy-*og*-a,	csacs-*k*-a	bugy-*k*-a,
locs-*og*-a	fěcs-*eg*-e,	locs-*k*-a	fěcs-*k*-e,
czin-*ěg*-e	huz-*og*-at,	czin-*k*-e	huz-*ak*-odik,
akaszt-*g*-at	eresz-*g*-et,	akasz-*k*-odik	eresz-*k*-ědik,
g		*d*	
for-*g*	kon-*g*,	for-*d*-ít	kon-*d*-ít,

zú-*g*	csĕn-*g*,	zú-*d*-ít	csĕn-*d*-ít,
pĕr-*g*	dör-*g*	pĕr-*d*-ít	dör-*d*-ít;
<u>*d*</u>		<u>*s*</u>	
tap-*od*	kapk-*od*,	tap-*os*	kapd-*os*,
csapk-*od*	repk-*ĕd*,	csapd-*os*	repd-*ĕs*,
köpk-*öd*	csipk-*ĕd*,	köpd-*ös*	csipd-*ĕs*,
<u>*s*</u>		<u>*z*</u>	
mard-*os*	kapd-*os*,	mard-*oz*	kapd-*oz*,
verd-*ĕs*	köpd-*ös*,	verd-*ĕz*	köpd-*öz*, stb.

Igen számos mássalhangzók változásai és felcserélései a koronként változó kiejtésen és tájszóláson alapulnak, melyeket a nyelvszokás után lehet csak tanulmányozni. Ezek esetleges okait vagy a beszélők különböző szószerveinek, vagy főleg annak kell tulajdonítani, hogy, miután az emberek a nyelvet csak úgy gépileg, nem öntudatosan tanulják, a gyökszók alapérteményére nem figyelvén csupán a hangokat fogják fel, s azokat kényök kedvök szerint módosítják.

Az így módosított szókat két fő felekezetre oszhatjuk. 1) Melyek minden alakban ugyanazon érteményüek, mint: *be jó! de jó! buzma, duzma; babuk, daduk; hadar, sadar; hápog, sápog; kóborog, kódorog; billing, filling; sávos, sáhos; nyirbál, nyirkál; liba, zsiba; meder, neder; száj és szád (a hordón); fájdal, fájlal; tördelék, törmelék; sarju, sereng; bodza, borza, bozza; fentereg, hentereg, csöntörög; gyüszű, tüszű; gĕnge, gyĕnge; hagyma, hajma; bankó, mankó stb.* 2) Melyek hasonérteményüek, de némi árnyalatban különböznek egymástól, mint: *bütyk, fütyk; bütykös, fütykös; lóbál, lógál; bondor, kondor; ballag, kullog; bajlódik vajudik; gonosz, konok; huny, kuny; hurít, kurjant; pĕrgĕl, pĕrzsĕl; dörgöl, dörzsöl; hervad, sorvad; rojt, rost; sóhajt, sopánkodik; kajla, kajsza; karmol, karczol*; stb. Az értelmező szótár föladata ezek és hasonlók érteményét szabatosan meghatározni.

Előtétes mássalhangzók.

1) Melyek az alapszó érteményét nem változtatják, legfölebb hangzatosabbá teszik; a) ajakbötük: *á, bá; amé, bámé; ámul, bámul; ámít, bámít; ángó, bángó; Andri, Bandri; Örzse, Börzse; iczeg, biczeg; illeg, billeg; ízgat, bizgat; ringat, bringat; ringyó, bregyó; izseg, bizseg; apa, papa; ityi, pityi; Ila, Pila; Ista, Pista; Erzse, Perzse; Anna, Panna; illeng, filleng; irka, firka; irics, virics*. b) más nemüek, mint: *ércze, jércze; égszin, kékszin; impók, himpók; öveder, höveder; álom, hál; uszít, huszít*.

2) Melyek az alapszó érteményét némi árnyalattal módosítják, mint: *anya, banya; állvány, bálvány; omlik, bomlik; ort, borotva; aláz, gyaláz; órias, hórias; odvas, pudvás; oszlik, foszlik; eny, geny*.

3) Némely szókban csak ikerítve divatoznak: *ingó-bingó, elegy-belegy, ákom-bákom, csiga-biga, csonka-bonka, inczi-pinczi*.

4) Néha az önálló gyök vagy törzsszóból egészen újat képeznek; mint; *ér, érték, bér; ér* (hozzá ér) *fér; orda, borda; ízik* (izmosodik) *hízik; ingat, ringat; ém* (éber, vigyázó), kém; alap, talap, talp; áj, váj; ás, vás; illan, villan; egyít, vegyít.

Közbevetett mássalhangzók.

Ezek is az alapszó érteményét részint változatlanul hagyják, vagy némileg módosítják. Az első nemüekhez tartoznak: *vénhedik, vénedik; ifjuhodik, ifjudik; horhol, horol; pirhók, pirók; csólk, csók; csólka, csóka; szölke, szőke; kámva, káva; potyka, ponty; taszínt, taszít; kopáncs, kopács; bogáncs, bogács; nándor, nádor* (nagy úr); *dönt, dőt; loncs, locs; Szempez, Szemez; piarcz, piacz* (idegen); *csatrangol, csatangol; emse, eme; álltó, ültő (helyben) álló, ülő; neheztel, nehezel; hitves, hites; sertvés, sertés* stb.

Némi érteményi változattal: *molyhos, mohos; bérlel, bérel; izlel, ízel; szaglal, szagol; vérmes, véres; torlódik, tolódik; görcs, göcs; megye* (vármegye), *mesgye* (földek között) stb.

Hátratett mássalhangzók.

Csupán a szók hangzatosságát nevelő toldalékok: *csalárd, csalár; fogárd, fogár; édesd, édes; könnyüd, könnyü; hosszud, hosszu; karcsud, karcsu; kend, ken; fend, fen; csaláng, csalán; foszláng, foszlán; szatying, szatyin; mócsing, mócsin; borzag, borza; ottang, ottan; itteng, itten; eperj, eper; szederj, szeder; nyirj, nyir; cserj, cser; bandsal, bandsa; kancsal, kancsa; hangyál, hangya; lopval, lopva; főn, fő; fún, fú; kajszín, kajszi (baraczk); rubint, rubin; tulipánt, tulipán; araszt, arasz; fost, fos; választ, válasz; bibaszt, bibasz; ereszt a födél eresztje, e helyett: eresze; megest, meges* stb.

Áttételes mássalhangzók.

1) Midőn egy vagy több mássalhangzó eredeti helyét megváltoztatja, mint: *parányi, aprányi; czómb, boncz; elme, emle; ereszt* v. *eresz* (héj), *eszter; fĕrtĕng, fĕtrĕng; kertĕcz, ketrĕcz; fekete, feteke; gyarapodik, gyaporodik; kebel, keleb; kölöncz, czölönk; kürt, kürtől; türk, türköl; morzsol, zsormol; neteksze* (mint: nesze), *nesztek; selymék, semlyék; szájók, szajkó; száldog, száguld; tegnap*, Bodrogközben *tebnak; tenyér, terény; világos, vigályos; szökcső, szöcskő; hágcsó, háskó; bökcsi* (bökő légy), *pőcsik; vakmerő, makverő; csadajmálé, csalamádé; csenevész, mecsevész* stb.

2) Midőn a gyökszó egészen visszára fordúl, mint: *bicz*-eg, *czib*-ak; *bill*-eg, *lib*-eg; *bog, gob; bög, göb; bög*-re, *göb*-re; *bod*-on, *dob*-on; *böd*-ön, *döb*-ön; *fi*-ú, *if*-jú; *facs*-ar, *csaf*-ar; *fecs*-eg, *csev*-eg; *gyik, kígy*-ó; *guzs*-orodik, *zsug*-orodik; *gör, rög; hör*-ög, *röh*-ög: *kecs*-ély (kics-i), *csek*-ély; *köp, pök; kot*-ló (bárány), *tok*-ló; *czub*-ók, *bucz*-kó; *göcs, csög; suh*-áng, *hus*-áng; *no*-szol, *on*-szol; *tév, vét; vis*-ít, *siv*-ít stb.

Jegyzet. Az egyes mássalhangzók, hangtani tulajdonságait, sajátságait külön-külön az illető bötük rovatai alatt részletesen tárgyalva adjuk elé.

folyt. >4

Forrás: http://osnyelv.hu/czuczor/

<< HARMADIK RÉSZ (2.szakasz). >>
II. Szakasz. A gyökökről.
A gyökök fogalma.
Elvont vagy elavult törzsek.
A gyökök nemződése nyelvünkben.
A gyökök módosulatai.
Az *egyenlőhangú* (homonym) gyökökről.
Önhangzóval kezdődő gyökök és gyökelemek.
Mássalhangzóval kezdődő gyökök és gyökelemek.

HARMADIK RÉSZ *(2.szakasz).*

II. Szakasz. A gyökökről.

A gyökök fogalma.

Vannak a nyelvekben bizonyos alapszók, melyekből vagy belváltozás, vagy toldás által más-más, alapeszmében egyező, vagyis ugyanazon eszméből kiinduló szók erednek. Amazokat a nyelvészek *gyököknek*, emezeket *származékoknak* szokták nevezni.

Minden szó vagy egyetlenegy fogalmat fejez ki, vagy többet; amaz *egyszerü*, emez *többszerü*, vagy *öszvetett*, pl. *fej* egyszerü szó, mennyiben minden mellék fogalom nélkül egyedül az állati testnek bizonyos részét jelenti; *fejetlen*, többszerü, mert a fej hiányának fogalmit is magában foglalja; *fejetlenség* még többszerűbb, mert a fentebbieken hivül még azon állapotot is kifejezi, midőn valaminek feje nincs; *fejtető*, öszvetett, mert ezen két fogalomnak: *fej* és *tető*, szoros viszonyát, együttes létét jelenti.

Az ilykép együvé forrt alkatrészek úgy tekinthetők, mint *vegyelemnek*, melyek viszonyos egymásra hatás által egy önálló szellemi egészet képeznek.

A gyökök, mint minden járulék nélküliek, többfélék, a) melyek önálloan minden hozzátét nélkül is határozott jelentésüek, mint: *fa, fű, jó, rosz, én, te, üt, ver, no! hi! czo! csa!* s ezek másképen: *gyökszók*; b) melyek önállóan nem divatoznak, de több különböző képzőket elfogadnak, tehát képzési vagy ragozási állapotjokat tekintve egykor divatozniok s határozott jelentéssel kellett birniok, különben többféle származékaiknak sem volna rokon jelentésök, pl. a *fakad, fakaszt, apad, apaszt, eped epeszt* igék gyökei *fak, ap, ep*, melyek oly önhatási vagy áthatási viszonyban állanak az *ad, ed, aszt, eszt* képzőkkel, mint a *likad, árad, dűled, likaszt, áraszt, dűleszt* származékokban az önálló *lik, ár, dűl*. A csak származékaikban élő gyököket *elvont* gyököknek, *puszta* gyököknek nevezzük. Újabb időben számtalan szó, mely nyelvemlékeinkben csak képzővel fordul elé, tehát csak mint elvont létezett, az irodalom utján önállóvá lön, mint: *rom, idv, rag, gyök, dics* stb. melyeket ha még tovább is képesek vagyunk elemezni, azaz több gyökökkel közös oly elemet találunk bennök, mely valamennyivel közös jelentést sejdíttet pl, *ro* rom, rosz, roz(-z-an) rogy stb. gyökökben, *di* dísz, dív(-ik), dics gyökökben, ezt gyökelemnek hívjuk, mint fentebb is megérintettük.

Az elvont gyökök valamint más nyelvekben, úgy a miénkben is nagy számuak, milyenek a) a hangutánzók fölös sokasága, mint: *csör, dör, hör, pör, zör, bon, don, kon, zon, koty, loty, toty, sis, sus, szisz, szusz*, mint ezen gyakorlatos igék gyökei: csör-ög, dör-ög, pör-ög, zör-ög, bon-g, don-g, kon-g, zon-g, koty-og, loty-og, sis-ereg, sus-og, szisz-ěg, szusz-og; b) melyektől bizonyos és más szókban is létező képzőket világosan elkülöníthetünk, milyenek, *ill*-an, *vill*-an, *ig*-tat, *icz*-eg, *ficz*-am, *ir*-am, *isz*-am, *i*-ed, *heg*-ed, *ki*-es, *om*-lik, *bom*-lik, *csom*-ó, *dom*-ó, *güm*-ő, *red*-ő, *ned*-v, *ked*-v, *dar*-v, *szar*-v, *od*-v, *fod*-or, *bod*-or, *bocz*-kó, *sil*-ány, *hi*-ány, *hi*-ú, *li*-ú, stb. c) oly szóelemek, illetőleg egyes önhangzók, melyek bizonyos szócsaládokban az alapérteményt határozottan kitüntetik mint a közelre mutató *i, e* ezekben: *ide, itt, innen, ily, így, ihol* v. *ehol, ez, imez*, v. *emez*, és a távolra mutató *o*, a ezekben: *oda, ott, onnan, oly, ógy* (úgy), *ahol, az, amaz, amott*.

A mutató *a* és *e* önállósággal is birnak, pl. *ott van a! oda menyj a! ide hozd e! itt maradj e!* Ezen e-hez hasonló a kérdő *e* pl. *eljösz-e? te vagy-e?*

Elvont vagy elavult törzsek.

Nagy számmal vannak nyelvünkben oly származékok is, melyek önállóan nem divatoznak, hanem más további származékszók alapját teszik. Ezeket a szoros értelemben vett gyököktől megkülönböztetve *törzseknek* nevezzük. A nyelvbeli takarékosság elve szerint nem lehet kétkedni benne, hogy eredetileg ezek is önálló szók valának, (sőt gyakran magok is önálló gyökökből származtak, mint mindjárt látni fogjuk), de utóbb elhanyagoltattak, és csak származékaikban maradtak fenn. Az ily törzsek többnemüek a) melyek elvont vagy elavult gyökökből képeztettek, mint: *isz-am, ficz-am, hár-am, sud-am, för-m, der-m*, melyek származékai: iszam-odik, ficzam-odik, háram-lik, sudam-lik, förm-ed, derm-ed, b) Melyek önálló, ma is divatozó gyökökből származtak, mint: *fut-am, nyil-am, csusz-am, vet-em, él-em, fél-em*, a futamodik, nyilam-lik, csuszam-odik, vetem-ědik, élem-ědik, félem-lik igék törzsei. c) Egészen kifejlett, világos érteményü, de elhanyagolt szók, milyenek: *keser, szomor, homor, dudor, bubor, zsugor*, és több mások. Mind a három pont alattiak, olyanok, melyeket ismét divatba lehet hozni, sőt az ujabb irói nyelv már többeket czélirányosan használ is. d) Melyek bizonyos középképző által egy más származékszónak alapját teszik, de önállóan nincsenek szokásban, mint a *látogat, mondogat, irogat, szedeget, ütöget* törzsei: *látog, mondog, irog, szedeg, ütög*, s hasonló száz meg százak.

A gyökök nemződése nyelvünkben.

A gyököket általán három fő osztályra sorozhatjuk.
1) Melyek valamely kedvező vagy kedvezőtlen érzésből fakadt hangnak kinyomatai, vagyis úgynevezett *kedélyszók*, és pedig emberi vagy oktalan állati kedélyhangok, mennyiben ezek is az illető állatnak bizonyos érzését fejezik ki, pl. más érzésből *nyerít*, másból *röhög*, másból *fortyog* a ló; más-más ebi kedélyhangra mutatnak: *ugat, vonyít, csahol, szükül*; a tyúk jó kedvében *kárál, káricsál*, ha szomorú *kotlik*, midőn megijed, *kotkodákol*, ha ragadozó madarat lát, *kirrog*. Emberi kedélyhangok és szók *hihi! haha!! oh! ah! huh! jaj! nyö-g, soh-ajt* stb.
2) Melyek akármely testnek a levegőbe vagy más testbe ütközött erősebb surlódása illetőleg mozdulása, mozgása által támadott s a fülekbe ütődött hangok utánzásai pl. *csör, dör, pú, dú, suh, zuh, sis*. Ide tartoznak az állati test szervei által képzett mindazon hangok is, melyek nem kedélyből fakadnak, hanem csupán az illető szervek működéséből, mint: *keh, lih, leh, pih, korty, horty, roty, szorty, szusz, szisz, pisz, posz, nyif, tuty, mukk*.
3) Melyek a látszervek közegével észlelt tárgyakat némi szembeötlő tulajdonságaikról vagy viszonyaikról nevezik, milyenek a) közelség vagy távolság; b) nagyság, kicsiség; c) magasság alacsonyság; d) gömbölyüség, tertyedség, laposság; e) mozgékonyság vagy tespedő állapot; f) együttesség vagy szétváltság, stb.

Mi a tapintás utján észlelt tárgyakat illeti, ezek közől némelyek az érintés által okozott hangtól vették neveiket, mint: *tap, tasz, csap*; mások a látszervekre ható valamely tulajdonságuktól, pl. *lágy*; ami a nyomásnak engedve *leebb, alább száll, lohad, lapul*; rugalmas, ami kihúzva, öszvehúzva ismét elébbi állapotába visszaugrik. Az izlésre és szaglásra vonatkozó tárgyak pedig többen azon kedélyhangtól vették neveiket, melyet vonzó vagy eltaszító benyomásuk okozni szoktak, pl. *bű, bűz, piha, piszok*; különben a beszivástól: *szag, szamat, szimat, szop, szürcsöl, hörpöl*.

A két első pont alatti szók a bel vagy külérzékekre ható benyomások szótestesült képmásai, melyek alkotására csak az alsóbb elmetehetség foly be, csak az érzékeknek többé kevesebbé finom fogékonyságát s a szószervek kisebb nagyobb ügyességét tételezik föl. A különbség köztük az, hogy az emberi kedélyhangokat, vagyis az általok kifejezett érzést néma arczbeszéddel is lehet helyettesíteni, és láthatókká tenni, a második osztálybelieket pedig nem.

A harmadik osztálybeli szók képzésénél már nem csupán az alsóbb, hanem a felsőbb tehetségek is működnek, midőn a szemmel látható tárgyak kül viszonyait észlelik, azután bizonyos elvont jegyeiket kiemelik, s azoknál fogva nevezik. Ezek is oly nemüek, melyeket némabeszéd, illetőleg taglejtés által utánozni, sőt világosabbá, élénkebbé láthatóvá lehet tenni, pl. a távolságot, közelséget, magasságot, alacsonságot, gömbölyüséget, keringést, lóbázást stb.

Természetszerü dolognak véljük, hogy az emberi szózatok között eredetre nézve elsők a kedélyhangok, s az ezekből ízelt kedélyszók milyenekkel az oktalan állatok is birnak; azután azok, melyek a fülek által felfogott természeti hangokat utánozzák, mert ezeket készen veszszük által, honnan ezekben a legkülönbözőbb faju népek nyelvei is többé kevésbé hasonlók egymáshoz, pl. az égdörgést jelentő szókban.

A harmadik osztálybeli szókra nézve már gyakran egészen elválnak a nyelvek egymástól, amint t. i. az elnevezés alapjaul az illető tárgynak egyik emez, másik amaz tulajdonságát fogta fel, pl. *ágyu* v. *álgyu* az alvó (háló) helyet jelentő *ágy* v. *álgy*-tól vette nevét, vagyis a magyar ész felfogása szerint *álgyu* = álgyféle talapon fekvő nagy lőszer, másképp: *pattantyú*, nagyot pattanó hangjától; a német *Stück* a derekat, darabot jelentő *Stück*, vagy tönköt, tőkét jelentő *Stock*-hoz van hasonlítva, mintegy különböztetésül a vékonyabb száru ághoz hasonló puskától; szlávul: *djelo* jelent darabot és álgyut. De a német *Stock* és rokona *Docke* már a magyar *tőke, tönk* szóval rokon. A latin *serpens* a hason csuszkáló *serpo*-tól, a magyar *kígyó* fordítva *gyík-ó*, az élénk mozgása *gyík* = *csik*-hoz hasonló, de a *serpo* gyöke *ser* a surlódást jelentő magyar *sër*-lik, *sër*-lő szókkal rokon.

A gyökök módosulatai.

1) Midőn az elülálló önhangzó változik, s az alapfogalomnak másmás árnyalatát vagy nemét fejezi ki, pl. mint a metszésre, hasításra vonatkozó szócsalád *r* alaphangú gyöke: *ar*, arat, *árt*, ártány (= herélt kan), *or*, ort, orló, ortovány (fordítva *ró*): *ir*, irt, irtás, irtogat, iromba, irás, *ür*, ürü (herélt kos);előtéttel: *bar*, barázda; *bor*, borotva; *ber*, berbecs (ürü); *csor*, csoroszla; *dor*, doroszló; *far*, farag, *for*, forgács; *kar*, kard, karcz; *kor*, korsin, kornicz, korbál; *her*, herdel; *hor*, hornyol; *har*, har-ap; *nyír*, nyirkál; *sar*, sarabol, sarol, sarló; *tar*, tarol.

2) Midőn az előlálló önhangzó változatlanul marad, s mássalhangzója változik, pl. az *i* alaphangu s könnyű mozgásu szócsalád: *icz*, iczeg; *ill*, illeg; *in*, inog; *isz*, iszamlik; *izs*, izseg; előtéttel: *bicz*, biczeg; *bill*, billeg; *vill*, villog; *pizs*, pizseg; *vincz*, vinczároz; az *ő* alaphangu s kerek-gömbölyü szócsalád: *öb*, öböl, ök, ököl; *öl*, ölel; *öv*, övedz; előtéttel: *csöb*, csöbör; *döb*, döbön; *göb*, göbü stb.

3) Midőn csak az elülső mássalhangzó változik: *om öm* alaphangú, párhuzamos *dudorú* család: *bom*, bombék; *böm*, böndő; *csom*, csomó, csomb, csombor; *csöm*, csömb, csömbölék; *czom*, czomb; *dom*, domb, dombor; *döm*, dömb, dömbicz; *tom*, tombácz, tomp, tompor; *töm*, tömpe, tömör; *zom*, zomok, *zöm*, zömök,

zsom, zsomb, zsombék; *gom*, gomb, gomba, gomoly; *göm*, gömb, gömböly; *gyom*, gyomor, gyöm, gyöngy; *hom*, homolít, homolka, homorú; *höm*, hömp, hömpölyög; *kom*, kompoty; *köm*, köndör.

4) Midőn csak a középhangzó változik, pl. *fak*, fakad, *fek*, fekély; *fon*, fonák, *fen*, fenék, *val*, valag, *vál*, válik, válu; *vás*, vásik, *vés*, vésű; *far*, farol, fartat, *for*, forog, *fer*, ferde; *par*, parázs, *pěr*, pěrzsěl, *pör*, pörcz; *lap*, lapu, lapácz, *lep*, lepény, *lip*, lippen.

5) Midőn a véghang változik, pl. a *ka* alaphangu *kerek görbe* család: *kacs*, kacska, kacsiba; *kaj*, kajla, kajmó; *kam*, kampó; *kany*, kanyar, kanya; *kal*, kalinkó, kalimpázik.

6) Kettős változattal, pl. *fél*, felel, felelet, *vál*, válasz, válaszol; *for*, forgó, *par*, parittya; *dere-dara, tere-tura*; *cseléd, család*; *kar*-ika, *gur*-iga; *bib*-asz, *pim*-asz; *biz*-gál, *pisz*-kál; *bog, pok*; *bód*-or, *pót*-or, *rib*-anczos, *rap*-anczos.

7) Hármas változattal: *fész*-ek, *vacz*-ok; *bös*-törködik, *pěz*-děrkědik; *alt* (alutt) tej, *ord*-a; *laj*-ha, *reny*-he.

8) Fordítva: *csaf*-ar, *facs*-ar; *csev*-eg, *fecs*-eg; *csob*-án, *bocs*-ka, *gúb*-ó, *bug*-a; *hus*-áng, *suh*-áng; *kecs*-ély, *csek*-ély, *zsug*-orodik, *guzs*-orodik.

Az imént elszámlált példák, melyeket számtalanokkal lehet szaporítani, mutatják, hogy a nyelvalkotó ész a rokon fogalmakat rokon hangokkal szereti kifejezni; legrokonabbak pedig az ugyanazon szerviek, pl. *mil* milling, *vil* világ, villám, *pir* piros, *mir* mirígy, *vir* virad; melyek mind valami tüzes szinűt, fényűt jelentenek, s első hangjaik ajkiak: *m, o, v*, a második mindnyájokkal közös élénk hangzatu *i*, a harmadik *l* és *r* legközelebbi rokonok. Igy egyeznek egymással a magyar *fe* vagy *fej*, a finn *pää*; a magyar *fa*, német *Baum*, finn *puu*.

Ezen változáson alapulnak a hasonértelmüek (synonyma) ama nemei, melyek ugyanazon szervi hangok módosítványai, mint: *bog*, csomó a fán, *bok*, bok-a = csontbog a lábszáron; *pog*, pog-ács = boghoz hasonló sütemény; *pok*, a szegnek bogos feje; *pók*, in-pók, húsos bogféle kinövés a ló lábszárán, inán; *bug*, buga, a kender bogforma koronája; *bogy*, bogy-ó, kis boghoz hasonló gyümölcs; *bugy*, bugy-a, bogos forradás a fa derekán; *buk*, bukta, több bogból álló sütemény; *bocz*, boczkó, *bucz*, buczkó, csomós, kemény bog; vékonyhangon: *büg, bögy*, bögyök; fordítva: *gob*, gobhal, gömbölyü, gobos fejü hal; *gub*, gubó, gobbá alakult selyemszálak, *kob*, kobak stb.

Más nyelvekkel hasonlítva: *bur*-ok, *bul*-a, lat. *vol*-ucrum, *bul*-ga, *vel*-um; *dob*-asz, lat. *tum*-idus; *büd*-ös, lat. *foct*-idus, *put*-idus; *bék*, lat. *pax*; *fi, fial*, (régi), lat. *filius*, finnül *poikas*; *pór*-ias németül *puj*, hell. *paiz*, tótul *paholek*, lat. *puer*; *bök*-ő, lat. *pug*-io, lengyelűl *pik*-a; *báb*, lat. *pup*-pa; *per*-eszlén, lat. *ver*-ticillum; *ford*-ít, lat. *vort*-it; *mez*, lat. *ves*-tis; *ned, med*, lat. *mad*-or, német: *nasz, netz*-en, stb. stb.

Az *egyenlőhangu* (homonym) gyökökről.

Valamint más nyelvekben, úgy a magyarban is fölös számuak az olyan szók, kivált gyökök, melyek ugyanazon alakban egészen másmás érteményüek, példa. *ár*, lat. pretium, *ár*, lat, incrementum, copia, *ár*, lat. subula. Ennek természetes fő oka azon aránytalanságban rejlik, mely a kifejezendő eszmék, illetőleg gondolatok, érzelmek, tárgyak sokasága és az ízelt hangok csekély száma között létezik, továbbá, hogy a rokon hangokat egymással fölcserélni szokás. A leggazdagabb nyelvnek is sokkal kevesebb bötüje van, hogysem minden hangárnyalatott birna. Vegyük a) a kedélyhangokat, nemde kiejtve egészen más a *sajnálkozó a!*, a *figyelmező a!* (mit hallok?), a *boszús a!* (nem is akarom látni) és a *mutató* ott van *a!*; továbbá másképp hangzik a bámuló: *a be furcsa!* a *haragos: a* ne boszonts! a *kegyeletes sohaju* "*á* kegyes Istenem?" és a *meglepő* "*á* rajta kaptalak!". Innen van, hogy az egészen különböző, sőt ellenkező kedélyállapotokat

ugyanazon gyökhangzóval fejezzük ki; pl. *áldás, áhítat, átok, ámulat, ásítás*. A részvevő *ir*-galom, a borzadó *ir*-tózik, a roszakaró *ir*-igység abban ugyan egyeznek, hogy mindenik a kedélyt rázkódásba hozza, de másmás értelemből, és kitörő hangon. E néhány példa is eléggé mutatja, hogy a szóelemzésben és értelmezésben nem csupán a bötükre, hanem az alattok rejlő szellemre is kell ügyelni. 2) A természeti hangutánzókat illetőleg ugyanazon hangokat használjuk, melyeket a kedélyszókban, honnan az egyenlőhanguaknak ismét egy új forrása nyílik, pl. *har*-ag kedélyszó, *har*-is, *har*-kály természetutánzó; *kár*-omkodik kedsz., *kár*-og, *kár*-ál madárhang; *sip*-ít a síró gyermek és *sip*-ol a bodzasipon. 3) Az alakutánzókra nézve: *dob*, ily féle tompa szavu hangszer, *dob*-asz, *dob*-zó, átv. ért. ezen hangszer alakjához hasonló; *dud*-ogás, orron beszélés, *dud*-a tompa, tömlős hangszer, *dud*-va sarj, mely duda gyanánt kidudorodik.

Az egyenlő hanguakkal úgy jöhetünk tisztába, ha származékaikat családosítjuk, s a nyelvekben általán divatos hangcseréket, elő-, utó- és közbetéteket tartjuk szem előtt, mindenkor bizonyos alapfogalom vezérfonalát követvén.

Önhangzóval kezdődő gyökök és gyökelemek.

A.

a, távolra mutató, pl. ott van a! oda menj a! ahol a! az a! úgy a! Ellentéte: e, pl. itt van e! ide jöjj e! ehol e! ez e! így e! toldva am, sőt kettősen is: an, pl. am-ott-a, am-ott-an; am-oly-a, am-oly-an; származéka a mutató névmás az, honnan mást jelent: "a bika nem tehén" és "az bika (= az ott bika) nem tehén". Változattal o, valamint az e változata i, honnan oda ide, onnan innen ellentétek.

ab, (1), v. ob, aba v. oba, ap v. op, apa v. opa, papa. Rokonai: av, ov, at, aty, ata, atya.

ab, (2), ezen öszvetételben: abajgat, a mennyiben abaj törzs nem a! haj! öszvetételnek vétethetnék.

ab, (3), abár, abárol; rokon a hab, habar, habarol; továbbá: kav, zav, kavar, zavar.

acz, származéka nemcsak aczél, aczélos, hanem aczint, aczintos is; rokona: edz, edzett.

ad, (1), adás, adat, adomány, lat. do, hellen didwmi.

ad, (2), v. od, adu v. odu, adv v. odv, odor; előtéttel: pud, pudva, putri.

ag, (1), agg, aggódik, aggaszt, aggastyán.

ag, (2), agár, agarász, agarászat; V. ö. eg, (3).

agy, (1), agyas, agyaz, agyatlan, agyvelő, agyfa.

agy, (2), agyar, agyarkodik, agyarkodás, agyaras.

agy, (3) agyag, agyagos, agyagoz, agyagtalan.

ah, kedélyszó, ahít, ahítás, ahítat, ahítatos.

aj, (1), ajak, ajt, ajtó, ajaz, ajazó, ajvas. V. ö. áj, váj.

aj, (2), ajándék, ajándékoz, ajánl, ajánlás.

ak, (1), akad, akaszt, akad, akar, akarat; rokona: ék.

ak, (2), akó, akna, akona, aknár, aknász.

al, (1), alak, alk (székelyesen: lak), alku, alkalom, alkuszik, alkot; rokona oly, a honnan alak = olyik.

al, (2), alá, alatt, alól, alúl, alap, alabor, alacson, aláz, alom, fordítva: la, honnan láb, mint: fe-ből fej, előtéttel: gyal, gyaláz, gyalog, tal, talap, talp.

al, (3), alszik (régen: alik), alt, alut, olt, alangyár, alél, alamuszi; gyönge előlehhel hal, halál, és hál.

al, (4), nyilt a-val: alafa 1) = elefe, azaz eleven, élő 2) = eleve, első.

al, (5), alm, alma, almás, lat. ford mal-um, rokona: el,,teljes' értelemben.

an, and, anda, andal, andalít, andalog, andalodik; rokona in, indúl stb.

any, anya, anyás, anyó, anyus, előtéttel: nyanya, s némi értelemmódosulattal is: banya;

ap, (1), apa, apó, após, papa; V. ö. ip.

ap, (2), apad, apaszt, apály, apályos.

ap, (3), apr (= por), apró, apróz, aprít, aprányi; fordítva: parány, parányi; rokona: por, piri.

ap, (4), apol (régiesen am. csókol), apolás, apolgat; vagy azonos az aj gyökkel (ajak szóban), vagy eredetét az ajkakat mozgató p ajakhangtól vette; a törökben is öp-mek, am. csókolni.

ar, (1), metszésre vonatkozó: arat, aratás; rokonai: or, ir, ort, irt; előtéttel: gyar, gyarat, sar, sarol, tar, tarol.

ar, (2), magasság alapfogalmával: arcz; fordítva: ra, rám, rád; rokona: or, orcza, orom, orj.

ar, (3), arasz, araszol, arasznyi, arány; rokona: ér (ige), s előtéttel: mér.

ar, (4), arany (aurum), aranyos, aranyoz (és ara?), magyar elemzés szerént azonos ár (2) gyökkel.

asz, (1), aszik, aszal, aszu, aszovány, aszoványos; rokona sü (sül, süt szókban) és ősz.

asz, (2), aszt, asztal, asztag; rokona tesz vagy ösz, öszv (tájejtéssel esz, aszv) is.

assz, asszony, asszonyos, asszonyol, asszonyoz; asszony rokona a perzsa zan v. zen, (a szanszkrit dsan am. szűl), héber issáh, mongol khatun. A régi,achszin' talán =,aki szül', vagy,ágzó?'

at, aty, ata, atya, tata; V. ö. dad.

av, avat, avas, avít, avúl, avat, avatag; rokona az önálló ó.

azs, azsag, azsagol, azsagolás.

Á.

á, (1), bámulási, szájtató hang: ács (= ám-cs = án-cs), ácsorog; ám, ámé, ámít, ámúl, ámékodik; előtéttel: bá, bám, bámé, bámész, bámészkodik, báva, báj, bájol; má, málé (száju), mámor.

á, (2), kedélyhang: át, átok, átkoz, átkos; ád, ádáz.

ács, régen álcs, ácsol, ácsolás, ácsodoz; rokona a régies cseál.

ád, ádáz; azonos át (1) gyökkel; V. ö. á (2).

ág, ágas, ágaskodik, ágaz, ágazik; előtéttel rokona: hág, hágdos.

ágy, ágyas, ágyaz, ágyu, ágyuz; l. ál, (2).

áh, kedélyszó, áhít, áhítat, áhítatos, áhítoz.

áj, (1), szájtátásra vonatkozó: ájúl, ájulás, ájuldozik.

áj, (2), kegyeletes kedélyhang: ájt, ájtat, ájtatos, ájtatoskodik; V. ö. asz, ász.

áj, (3), = ás, földet ájni = ásni; előtéttel: váj, vájkál; V. ö. vás.

ál, (1), kedélyszó: áld, áldás, áldomás; előtéttel: hál, hála, hálál, háláskodik. Mint természeti hangutánzóval rokonok a szláv chwála, fála, héber hullal (laudatus est).

ál, (2), álom, álmos, álgy (amin alusznnk), álgyu, ágyforma talapon fekvő nagy lőszer; előlehhel: hál, hálás, hálál, rokon a latin halo, halitus.

ál, (3), áloz, álozás, álarcz; V. ö. al. alakos.

ál, (4), ált, által = el-túl; általl, általkodik.

áll, (1), ige: állás, állomány, állít, állapít, állapodik, állat (substantia).

áll, (2), állat, (animal), állati, állatiság. Eredetileg talán a lélekzést jelentő áh, ál gyöktől, mint a latin anima, (anemoV), animal.

áll, (3), állas, állaz, állazó. Régiesen al, "megverik Izraelnek alát." Rokona: al, melyből alatt, alul stb. származtak.

ám, csudálkozási, bámulási, ráhagyási kedélyszó: ámít, ámúl, ámé; ám úgy! ám legyen; előtéttel: bám; V. ö. á.

ángy, ángyomasszony, ángyi, ángyika; előtéttel: gyángyi. Az any, anya szókkal rokon.

áncs, (ám-cs) áncsorog, áncsori, másképp ács, ácsorog, ácsori; V. ö. szájtató á.

áp, (1), ápor, áporodik, áporodott; előtéttel: záh, zápúl, záptojás.

áp, (2), ápol, ápolás; V. ö. ap.

ár, (1), magasságra, nagyságra vonatkozó: árad, áraszt; rokona: or, orom, orj.

ár, (2), valaminek becse, értéke: áru, árul, áros, ároz; vékony hangon: ér, érték, érdem, előtéttel; bér.

ár, (3), árny, árnyék, árnyal, árnyalás; rokona: er, ernyő, eresz.

ár, (4), v. árr, szuró, metsző érteményű: varga-ár, árral szúrni, bökni; előtéttel: dár, dárda, nyár, nyárs, bár, bárd. Rokonai: ar, arat, ir, irt, or, ort.

ár, (5), árpa, árpás, röviden: ar, arpa; talán szurós tulajdonságától, amidőn gyöke egy a 4. szám alattival.

ár, (6), árva, árválkodik; rokona a fosztásra vonatkozó or, orv, oroz, s a latin orbus, orphanus.

ár, (7), árt, ármány.

ás, (1), szájtató: ásít, ásítás, ásítozik. Rokona: áj, ájul, ájuldozik.

ás, (2), ige; ásás, ású, ásvány, áskál, áskálódik, ásogat; V. ö. áj, váj, vásik.

ász, ászok, ászokfa, valószinűleg = al-z, alzék, hordók alá tett dorong.

át, (1), boszús kedélyszó: átok, átkoz; V. ö. á (2).

át, (2), átall, átalkodik, átalkodás.

áz, ázik, ázás, ázalék, áztat, áztató, rokona: víz

E. Ë. Ĕ.

ë, (1), éles, változattal: i, pl. itt van e! ehol, ihol, emitt, imitt, emigy, imígy; származéka: ez. Közelre mutató; ellenkezője: o, a, pl. ezekben: ott, oda, az.

ë, (2), éles, mint kérdő szócska: itt van-ë? láttad-ë? Rokona; hé. "Mit akarsz hé?"

ĕ, (3), zárt: ĕszik, ĕtet, ĕhetik, ĕb (evő, torkos állat), ĕh vagy éh, ëhes vagy éhes, ebéd (evéd, evés).

ĕcs, = öcs, ĕcsém = öcsém. Rokona a kis nyulat jelentő ocsó gyöke ocs, és a kicsinyítő: acs, ecs, ocs, öcs.

ed, (1), edény, talán eredetileg: ĕdény, amiből eszünk, az ĕszik igéből; b előtéttel böd-öny.

ed, (2), edz, edzés, edző, edzett; V. ö. acz, aczél.

eg, (1), több helynév gyöke: Ege, Egecse, Egeg, Egenfölde.

eg, (2), = meg, pl. egverték = megverték, es-eg = es-meg, eg-es-eg, = meg-es-meg. Rokona a gyakorlatos igéket képző ag, og, ĕg, ög.

eg, (8), egér, egerész. Alakra olyan mint a vastaghangu agár, agarász. Mindkét szó a fürge szóval rokonítható.

eg, (4), egész, egészít, egészség. Rokona: egy.

ëgy, (éles): egyes, egyetlen, egyen, egyenes, egyenlő, egység, egyezik, egyeztet. Változattal: igy, igyenes, igyenlő. Előtéttel rokona: vegy, vegyes, vegyít, vegyűl

eh, (1), boszonkodási kedélyszó,: eh! ne bánts! eh! nem akarok róla hallani.

eh, (2), ehe, ráhagyási szócska, igen, úgy van helyett, máskép: ühü.

eh, (3), kárörömet, gúnyt, rajtakapást jelent: "ehe! megkaptad a magadéd," "ehe megmondtam, hogy így jársz."

ej, (1), különféle kedélyállapotot kifejező szócska. "Ej be jó volna!" "Ej be szép!" "Ej ha!" "Ej no! "Ejnye, még sem hallgatsz."

ej, (2), = es: ej-t, ejtés, elejt, kiejt. Hasonló változatuak: fej, fej-t és fes feslik.

ek, eke, tulajdonkép szántóvas, mint az eke lényeges része. V. ö. ék.

el, (1), igekötő, távolító érteményben; rokona: il, illan, és er, ered.

el, (2), elül, előtt, első, eleve, eldőd, elő, előz.

el, (3), = egy, a régieknél: mintel = mintegy, ebből lett: minnel, vastaghangon monnal.

el, (4), = él (vivit): eleven, eledel, eleség.

el, (5), elme, elmél, elmélkedik, elmés; rokona il, ildom, bil, bilcs, belcs, bölcs.

ell, (1) ellik, ellő, ellős. Talán: él-el = éll, élőt szül. V. ö. olló.

ell, (2), ellen, ellenkezik, ellenség, ellenez, ellenző.

em, (1), emel, emelés, emelet, emeltyű.

em, (2), eme, emik, emes, emtet, emlő, emse; rokonai: en, ene, ün, ünő, an, ana, any, anya. Ide sorozható talán: ember, mintegy emő emlő állat, képzésre olyan lévén, mint: gom, gomb, gombor, csom, csomb, csombor, gém, gémb, gémber, ém, émb, émber, éber.

em, (3), emészt, emésztés, eming, emők. Rokon a szopást, táplálékot jelentő emik, emlő szókkal.

ëm, (4), emez, emitt, emily, emigy, változattal: im, imez, imitt, imily; csupasz gyöke a közelre mutató: e.

en, (1), első személynévmás, l. én.

en, (2), ene = borjas, szoptató tehén. Rokonai: eme, emse, ünő, ana.

en, (3), encz = incz, enczenbencz, inczenbincz.

en, (4), eng, enged, engedelem, engedély, engeszt, engesztel; alapérteménye: hajlékonyság, mozdulás, olvadás.

eny, (1), olvadékony, folyékony, ragadós test, enyü, enyv, enyves, enyvez, enyek, enyekes. Előtéttel rokona: geny.

eny, (2), rejtésre, eltakarásra vonatkozó származékok gyöke: enyez, enyeget, enyész, enyészet.

eny, (3), szelidülést, lágyulást jelent ezekben: enyh, enyhűl, enyhít, enyhe, enyhüdik. Rokona azon en, melyből enged, engeszt származtak.

eny, (4), enyeleg, enyelgés, vastaghangon any, anyalog. Gyermekdeden nevetgelő, tréfálkodó, nyájaskodó kedelyszó.

eny, (5), enyett, enyettem, enyetted, enyette, régiesen am. miattam, miattad, miatta.

ep, (1), epe, epés, epéskedik. Rokona ev, eves.

ep, (2), epecsel,, epecselés, előtéttel: pep, pepecsel. Jelent a maga nemében valami kicsit.

ep, (3), eped, epeszt, epekedik = bizonyos kedélybaj miatt fogy, soványodik, aszik, rokona ap, apad.

er, (1), midőn valamely pont felé haladásra vonatkozik: erány, erányoz, v. irány, irányoz.

er, (2), származást, növést jelent ezen származékokban: ered, eredet, erdő, eresztvény.

Előtéttel rokonai: cser, cserj, her, ser, serdül, sereng.

er, (3), tovább haladást, folyást jelent ezekben: eredj innen, ereszt, = menni hagy, bocsát, küld; ergója, kinek az esze el szokott menni. V. ö. ér, gyök.

er v. err, (4), haragos morgó kedély, hang: erreg, erreget, ergelős = haragos, veszekedő.

er, (5), azon r gyökü szók osztályába való, melyek szilárd hatályos cselekvési képességet jelentenek: erő, erős, erősít, erőlködik, erény. Előtéttel rokonai: bir, férj, mer, nyer.

er, (6), ernyő, ernyős. V. ö. ár, árnyék.

es, (1), a régieknél = eskű, ezen szónak gyöke. Rokona a régies bizonyító isa = biza, bizony.

es, (2), esik, esés, eset, est, esdik, esdekel. Rokona ej, melyből, ejt, ejtés, származtak.

es v. ess, (3), természeti hangutánzó esik: eső, nyomosbitással: esső, essőzik.

ës, (4), éles ejtéssel: kötszó, másképés, is. Rokona a gyakorlatos igeképző es, os, ös, lépd-es, mard-os, öld-ös.

es v. ěs (5), esme, esmér, esméret, esmerkedik. Változattal: is, isme, ismér, és ös, ösme, ösmér.

esz, (1), eszes, esztelen, esztelenség, eszesség, l. ész.

ěsz, (2), tájejtéssel = ösz: eszve, öszve.

et, több helynév gyöke: Ete, Eted, Etes, Etre. Talán eredetileg: het, v. hét. Az erdělyi Etfalva, másképés: Hétfalva.

ev, (1), evet, evez, eviczkel. Fürge, élénk mozgásra vonatkozik.

ev, (2), eves, evesedik, eved, evedt. Rokona: av, avas.

ez, (1), közelre mutató névmás; ezten = ez-nap, ezten idő = esztendő.

ez, (2), ezüst, ezüstöl, ezüstös, ezüstöz; a gyök talán: ősz, tehát ezüst = őszesd, azaz fehéres, szürkés.

É.

eb, éber, ébred, ébreszt, ébren. Rokona: érni émik, émett.

éd, édes, édesít, édesedik, édesűl, édesget. Gyökeleme azon ě, melyből ěszik, ětet, származik.

ég, (1), tompa ékvesztő é-vel: eget, egek, egű. Mint magasat jelentőnek vastaghangu rokona ág, hág.

ég, (2), éles hangu ë-vel, másképés: íg; égés, éget, égékeny, éghetetlen.

éh, éhes, éhezik, éhom, éhség. Gyökeleme ě-(szik). Változattal: éj, éjom (= éhom), éjomét (reggeli evés)

éj, (1), régiesen csak é: éfél, éjfél, észak, éjszak; éjjel, éjjelez, éjtszaka.

éj, (2), indulatszó: éj no; éj ha: előlehhel: héj!

ék, (1), hegyes végű, szöget képező valami; ékel, ékelés, ékez. V. ö. ek, eke.

ék, (2), szépet, kedvest jelent ezekben: ékes, ékesít, ékesget, ékesség. Rokona ég (ige) vagy a fordított ké, kéj, kéjes, ki, kies.

él, (1), tompa é-vel: éles, élesedik, élez, élesít, életlen. Ék alaku, metsző, tulajdonságot jelent.

él, (2), ige, éles ë-vel: élés, étet, élelem, élénk, éltet, élődik. Némely származékaikban rövid el: eleven, eledel, eleség.

ém, (1), émik, émett, émetten, am. ébren. Rokona: éb, előtéttel: kém.

ém, (2), émely, émelyeg, émelygős, émelyít.

én, (1), első személynévmás, röviden: en, gyökeleme a közelre mutató e valamint ten gyöke de = ta, to (= tova, tovább), és ön gyöke ö v. ő = távolító, vagyis távolabbi a o.

én, (2), ének, énekel, énekes. Vagy kedélyhang, mint a vidám he! hé rokona, vagy alaphang benne a zengő n is, mint legtöbb hasonló szókban mint zen-g, csen-g, don-g, bon-g, csan-g, han-g.

ép, épít, épűl, épülés, épület, éperedik. Ellenkezője; áp, áporodik, éles é-vel.

ér, (1), önh. ige, érkezik, érkezés. Alapérteménye: bizonyos helyre jut.

ér(ik), (2), k. érés, éretlen, éretlenség; rokon az előbbivel, a mennyiben jelentése: a tökély fokát eléri.

ér, (3), önh. becsre vonatkozik: érték, érdem, érdemes; előtéttel rokona bér, vastaghangon ár, áru.

ér, (4), áth. am. valamit megközelít, közvetlenűl illet; érd, érdel, érdekel, érez, érzelem, érzékeny; ért, értelem, értelmes, értervény.

ész, tompa é-vel, ékvesztő: eszes, esztelen, eszesség, eszme, eszmél, eszelős; a szivás vagyis lélekzés eredeti értelme rejlik benne, s rokon szesz, szusz szókkal.

ét, (ĕ-et) étek, étel, étkes, étkezik. Az ĕszik igével egy eredetű.

év, évi, éves, évűl; múlt év, jövő év, folyó év. Rokon vele ív mint kört jelentő; a honnan a latin annus és annulus is rokonságban vannak (Fabri Thesaurus). Hasonlók a latin: aevum, (aiwn), aetas (aevitas).

I, rövid.

i, (1), közelre mutató: itt, ide, ily, ihol, így, változattal is régiesen e, ett, ede, ely, ehol.

i, (2), remegéssel járó félelmi hang: ied, íeszt, ieszke, v. jeszke.

i, (3), gyökeleme iszik, itat, icsar, iand, ihas, ihatik származékoknak.

icz, (1), kőnnyü, ideoda hajló mozgás: iczeg, iczegés, előtéttel; bicz, biczeg, biczegtet; közbetéttel; incz, bincz, binczk, inczároz.

icz, (2), a kicsinyitő ĕcs, öcs, acs változata: iczi piczi, közbetéttel: incz, inczen pincz.

ics, (1), kicsinyitő, l. ĕcs, öcs, ocs.

ics, (2), icsog, icsongat, előtétel: vics, vicsog, vicsorog, vicsorgat.

id, (1), vékonyhangu i-vel, mely ü-vel váltakozik: idő, üdő, idős, időz.

id, (2), vékonyhangu i-vel, mely ü-re nem változik; ideg, ideges, idegen, idegenít, idegenűl, idegenség.

id, (3), vékh. i-vel mely ü-re változik: idv, (üdv), idvez, idves, idvesség, ide, idűl, idnep, ill, (üll).

id, (4), vastagh. i-vel; idom, idomos, idomít, idomúl, idomtalan.

if, fordítva: fi, lágyabban: iv: ifju, fiu, ivar, ivik, ivadék, ivás, ivács. Egyezik vele a latin juvenis gyöke juv.

ig, (1), vékonyhangu ragokkal és képzőkkel: igen, igenel.

ig, (2), vékonyh. ragokkal és képzőkkel, s ü változattal: iget (üget), igetés, igető.

ig, (3), vastaghangu ragozással: iga (jugum), igás, igáz.

ig, (4), vastaghangu ragozással, s változattal jog: igaz, igazít, igazság, igazodik, igtat (jogtat).

igy, (1), vékonyhangu, ü változattal: igyekszik, (ügyekszik), igyekezet.

igy, (2), vékonyhangu, ë változattal: igyen, igyenes, (igenyes), igyenlő = egyen, egyenes, egyenlő.

ih, (1), vidám kedélyhang: ihá, iháczol, ihog, ihogás, ihogvihog.

ih, (2), vékonyhangu ragozással: ihl, ihlel, ihlet, ihlés.

ih, (3), vastagh. ragozással: ihász, ihászkodik; változattal: juh, juhász, juhászat, juhászkodik.

ih, (4), iha a szekérben; változattal: juh, gyuh, juha gyuha = gyomor, bél.

ih, (5), gúnyoló, csúfoló kedélyszó: ihi! ihu!

ih, (6), vastaghangu: ihar, iharos, változattal: juh, juhar, jáv, jávor.

ik, (1), menésre, mozgásra vonatkozó: iklat; előtéttel: csik, gyik, siklik, czikázik.

ik, (2), ikr, ikra, ikrás, ikrásodik.

ik, (3), vékonyhangu: iker, ikerít, ikerűl; változattal: ük, üklü.

il, = ir,: ilomba = iromba, tarkázott, rovatolt.

ill, (1), vékonyhangu: illik, illő, illet, illendő, illeszt.

ill, (2), vékonyhangu: illeg, illeget, előtéttel: bill, billeg, billen, billeget, billent, billentyű.

ill, (3), vastaghangu: illa, illan, illant, illó; előtéttel: pill, pilla, pillant, pillog, pillangó, mill, milling, vill, villám, villog.

ill, (4), vastaghangu: illat, illatos, illatozik; illanó tulajdonságától a honnan a 3. alattival azonos.

ill, (5), vékonyhangu, érintési jelentéssel: valamit illetni, engem illet, kézzel illetni. Egyszerü gyöke il = ér, (tangit, palpat).

im, (1), közelre mutató: imez, imely, imitt. V. ö. am, amaz.

im, (2), vastaghangu: imola. Eredetileg a mozgásra vonatkozó: in, imola = inola, vékony, hosszu, ingadozó száru növény.

im, (3), ima, imád, imádkozik, imádság; rokona em (emel, magasztal), s a szanszkrit am (tisztel).

im, (4), vékonyhangu, ü változattal: imeg, ümög.

in, (1), vastaghangu: inog, ingat, inal, inas, indúl, indít, ingadoz, ingatag, ingovány, inkó; előtéttel: bin, bingó, hin, hinta, hintál, hintó, hinbál. Alapérteménye: mozdulás, mozgás.

in, (2), vékonyhangu: inger, v. inder, ingerűl, ingerel, ingerít, ingeredik, incselkedik. Alapérteménye: kedélyi mozgalom.

in, (3), hiányt, szükséget jelentő: ingy, ingyen, inség, incs (régies). Fordítva rokona a tagadó, v. tiltó ne, nem. Egyeznek vele a tagadó latin in, hellen an, német un.

in, (4), = jon: inkább, jonkább, (régies).

in, = im, (5), ing, üng, imeg, ümög.

in, (6), vékonyhangu: int, intés, integet; intéz, intézet, intézkedik.

ip, (1), az ap, kicsinyitője: ipam, ipad, ipa, v. ipja.

ip, (2), ipar, iparkodik, iparkodás. Kemenes alján: imp, imporít = cselekvésre nógat, buzdít, mintegy: iparít.

ir, (1), különféle kedélyszók gyöke: a) irgalom, irgalmas, irgalmaz, irgalmasság; változattal: jor, jorgat (régies); b) irigy, irigykedik, irigyel, irigység; c) irtózik, irtózás, irtóztató.

ir, (2), az irmag öszvetett szóban am. er, melyből ered származott, t. i. irmag, am. állatot vagy növényt eredtető, fajszaporító mag. Vagy talán az ivik (fiadzik) gyökről = iv-mag?

ir, (3), fris, mozgási érteményü: ireg, fireg; változattal: ür, ürög, fürög.

ir, (4), vastaghangu: irány, iram, iramlik, iramodik. iront. Alapérteménye: távolabbi pontra czélzás, sietés, futás, er-edés.

ir, (5), vastag és vékonyhangu: ir (kenőcs), iró (a tejföl vize); előtéttel: nyir, virics, zsir. Általán hig, folyékony testet jelent.

is, (1), isme, ismér, ismérkedik; változattal: ěs, ös, esmér, ösmér.

is, (2), v. izs, iseg, izseg, előtéttel: bis, bizs; biseg, bizseg, bislet, V. ö. pis, vizs.

is, (3), isten, istenes, istentelen, istenség, istenit. Rokona az isten tanuságára hivatkozó es (jurementum) és a régies bizonyító isa; talán a gyök: ős, a régi halotti beszédben: is.

isz, (1), iszik. isza, iszák, iszákos, iszos, gyökeleme: i, mint i-and; i-tat, i-hatik, i-tt, (= ivott) mutatják.

isz, (2), iszam, iszamlik, iszamodik, iszánkodik, (i)szánkó. Alapérteménye: könnyen sikamló csúszás, tovább haladás. suha-anás.

isz, (3), isz-ki, iszkódik, iszkurdi. Alapérteménye: elsurranás, szökő távozás. A föntebbi gyökkel legközelebb rokon.

isz, (4), borzadalmi kedélyhang: iszony, iszonyú, iszonyodik, iszonyat, iszonyatos, iszonytató, iszonyúság. Legközelebbi rokona: ir, irtózik.

ir, ity, iti, ityi, itizál, pityizál, pityó, pityók, pityókos, gyökeleme i, i-szik, i-tat.

iv, (1), vastaghangu: ivad, ivadék, ivar, ivás. Keményen: if, ifju, alap érteménye nemzedéki új szaporodás. Ellenkezője: av, avik.

iv, (2), éles vékony kiáltó hang: ivölt, ivöltés; változattal: üv, üvölt, üvöltés; előtéttel: süv, süvölt, süvöltyű.

iz, (1), = közelitő ez: izĕbe, izibe = ezennel, legitten, ezen pillanatban, izé = ez e, ezen valami, amit most hamarjában nevezni nem birok.

iz, (2), mint mozgásra vonatkozó vékony és vastaghangu származékokban: izeg, izegmozog, izog, izgat, izgága; előtéttel: biz, bizgat, pisz, piszkál, viz, viszket, viszketeg (izged, izgeteg)

iz, (3), izom, izmos, izmosodik.

iz, (4), prüsszenési vékony hang: izik, izlet v. iztet, prüsszen. Hasonló hozzá a német: nieszen.

iz, (5), v. üz, izen, üzen, izenet, üzenet, izenget, üzenget.

izz, izzad, izzaszt, izzó. Az égő test zizegő hangja, vagy oly fölmelegült testé, melynek nyirka, nedve zsizseregve ömlik ki. Rokonai a latin: aestus, sudor, német heisz, sieden, schweisz, schwitzen, héber azza stb.

Í, hosszú.

í v. íj, vastaghangu: íjas, ijász, ijaz, íász, jász.

íg, ige, ígéz, ígézés, ígér, ígéret, ígérkezik. Rokonai: igen, és igaz, (mint a latin verum, és verbum).

így, módhatározó, puszta gyökeleme a közelre mutató i, mint úgy-é (ógy-é) a távolra mutató o.

ím, (3), az ám viszonytársa, ímmelámmal, előtéttel: hím, hímez hámoz.

ím, (2), ímely, ímelyedik, ímelyeg, ímelygős. Eredetileg: ém, émelyeg.

íny, az izlés szerve, régiesen: ény, "nincs ínyére v. ényére" = nem ízlik neki, nem tartja ennivalónak. Az ĕszik családdal rokon.

ír, általán metszést, rovást, vonalazást jelentő ige: írás, írat, irkál, irogat, irodalom, iromba; irt, irtogat; változattal or, ort, ortókapa, ortovány, orló (olló), ordas; előtéttel: fir, firkál, nyir, nyirkál.

ít, ítél, ítélet, ítéltet. Rokona azon int, melyből intéz, intézet származott. Innen ítél = intél, mint: met, metél. Az n szintígy enyészik el ebben is öt = önt; l. öt (3).

ív, ives, ivded, ivez. Rokona: öv, övez.

íz, (1), jelent részecskét, tagocskát valamely egészből; innen izzéporrá törni valamit; származékai ízék, ízecske, ízűl.

íz, (2), azon érzés, melylyel az étel vagy ital az ínyt érdekli: ízel, ízlik, ízlés, ízlel, ízes, ízetlen, se íze se bűze, gyümölcs íze, = kifőzött, kinyomott ízletes része.

O, rövid.

o, (1), többféle kedélyállapot kitörő hangja, gyönge utólehhel: oh, ohaj, ohajt, ohajtás.

o, (2), távolra mutató több szónak gyökeleme, mint: o-tt, o-da, o-ly; ellentéte i, i-tt, i-de, i-ly.

ocs, (1), a kicsinyező ĕcs, öcs, acs változata, mint gyökszó meg van az ocsó (nyúl) szóban, mely am. fiatal, kis nyúl.

ocs, (2), ocsmány, ocsmányság; rokona az előtétes: mocs, mocsok, mocskos, mocskít.

ocs, (3), ocsódik v. ocsudik, ocsódás. Azon os változata, melyből a hirtelen mozgást jelentő oson származik. Az álmából fölébredőnek mozgását fejezi ki.

od, (1), távol hely, távolság: oda = ama távol helyre. Gyökeleme távolt jelentő o. Ellenkezője: id, ide, ezen közelebbi helyre.

od, (2), = ad, ud: odu, adu, udu, odvas, advas, udvas, odor; p előtéttel: podva pudva, podvás. Alapérteménye: üreg, lik. A törökben oda am. szoba.

ok, (1), természeti hangutánzó: okád, okádik, okádás, okádtat; előtéttel: bok, boká-kol, vékonyhangon: ök, ökrendez, öklik, ökrődik.

ok, (2), fn. okos, okosság, oktalan, oktat, okik, okúl.

ol, (1), = al: olcsó (mintegy: alsó), olcsóság, olcsárol (közelebbi öszvetétele: alsó ár) am. valaminek árát, becsét alacsonyítja.

ol, (2), = al, melyből alszik, altat származott: olt, oltás, tűzoltás, tejet oltani, alutt tej, meszet oltani = altani, olt var = alutt var.

ol, (3), olt fát, v. fába olt, lágyítva: ojt. Eredetileg vagy azon öl, melyből ölt származott, mennyiben a fába ágat vagy szemet öltenek, vagy azon or, melyből ort (metsz) eredt, minthogy az oltás rendszerént bemetszéssel történik.

ol, (4), oltalom, oltalmaz, oltalmazás. Eredetileg: ov v. óv, tehát = ovtalom, ótalom, ami által valamit óvunk, vagy valamitől ovakodunk, lásd ó (2).

ol, (5), olta, régolta, l. ó melléknév.

ol, (6), olu, olv, olvad, olvaszt, olvadékony. Alapérteménye: szétváló valami, folyékony, híg. Rokon értelmüek: old, oldoz, olvas, valamint el gyök is.

oll, (1), = ell-ik: olló, kecskeolló = ellő. "Te fogaid, miként juhcsordák, mindenik kettős ellővel" erdélyiesen = ollóval. Énekek éneke. Döbrentei cod.

oll, (2), olló (forfex), ollóz. Elemezve: or-l, orol, orló, azaz metsző. Olyan mint: talló, salló, e helyett: tarló, sarló.

oly, e kérdésre: mily? am. bizonyos távolban levőhöz hasonló. Valamint a mily, gyöke mi, s az ly, képző, hasonlóan az oly gyöke a távolra mutató o, s képzője ly. Ellenkezője a közelre mutató: ily = i-ly. Kérdési h előtéttel: holy, holyan? = mily, milyen?

om, omlik, omlad, omlaszt, omlékony, omladoz, omladékony, omlatag, ondó (omdó), ont, (omt). Vékonyhangon: öm, ömlik, ömleszt, önt, (ömt) stb. Előlehhel: hom, homok, homu (omlékony testek), bom, bomlik, bont (bomt) stb. Alapérteménye: valamely test részeinek szétválása, szétfolyása.

or, (1), onszol, onszolás, fordítva no, mely tovább menésre, valaminek folytatására sürgető indulatszó, honnan: nosza, nógat, nódít.

on, (2), ondok, ondokít, ondokság, l. un, undok.

on, (3) v. onn, (mint: ben, benn, kün, künn) = bizonyos távolságban levőn vagy levő fölött: onnan, onnét (= onn-el). Gyökeleme a távolra mutató o; ellenkezője: in, inn, innen, innét.

on, (4), ontok, azon fonal, melyet a vetélőről a szálfonalakon keresztül vetnek; ondók, a gyapotfonó kerékbe öltött középfa;. ontra a hordóban, a dongák végén kivájt rovaték, melybe a fenékdeszkát beleeresztik; ontra a pendelyben, azon hajtás, melybe mint a gatyakorczba, a kötö madzagot beleöltik. Mind a négy értelemben valami beöltöttet vagy beöltésre valót jelent, minélfogva ezen on = ol, melyből olt (inserit), vékonyhangon ölt származik, és így ontok, ondók = olték, oldok, öltěk, öldök, és ontra = oltora, öltöre.

or, (1), tompa, reszketeg állati hang: ordít, ordítás, ordítoz.

or, (2), orsó, előtéttel for, forog, forgat. Alapérteménye, körös mozgás. Vékony hangon rokona: ör, örv, örvös.

or, (3), orj, orom, ormos, orr; megnyujtva: ór, órj, órjas, órias; előtéttel: hór, hóri, gór, góré, mor, marj. Alapérteménye magasság, földudorodás.

or, (4), = ol v. al, orda = olda, alda, azaz oltott, alutt téjféle étek.

or, (5), metszés alapfogalmával: ort, ortovány, orló (olló), ortókapa. Változatai: ar, arat, aratás, ir, irt, irtovány. Átv. ért, ordas, am. barnás vonalú, mintha rovásos, iratos (irdas) volna. Fordítva: ró.

or, (6), ragadozás, fosztás alapérteményével: orv, oroz, orozkodik, orálkodik. Latinul: fur.

or, (7) = ur v. úr: ország = ursźág = urság.

or, (8) = ir (kenőcs): orvos (irvos), irral gyógyító, orvosság (irvosság).

os, 1) siető elsurranás hangja: oson, osont, változattal us, uson, usdí; 2) levegőt suhogtató természeti hang az ostor szóban, melynek egyik neme: suhogó. Képzésre olyan, mint: foszt-ból fosztor.

osz, (1), oszlik, oszlás, oszlékony, oszladoz, oszlat, oszt, osztozik, osztogat, osztály, osztályoz.

Alapérteménye: egésztől elvaló, szétdarabolt rész. Előtéttel: fosz, foszlik, foszt, stb. Ellentéte a vékonyhangu ösz, öszve, öszveg, mennyiben a részeknek együtt létét, jelenti; sőt ezekben: öszveesik, öszvedől szintént az oszlás fogalmát leljük. V. ö. sző.

osz, (2) = az: osztán, azután.

ov, ovas, ovúl, ovít. I. av.

Ó, hosszu.

ó, (1), melléknév = av: ócska = avacska, ósdi = avasdi. Gyökeleme o v. a rokon távolra mutató o v. a-val, t. i. ami ó az mint elmult, mint régi a jelentől vagy ujtól távol van.

ó, (2), ige: óvok, óvás, óvakodik, óvhatatlan. Változattal: ol, oltalom, oltalmaz. Alapérteménye szintén távolodás vagy távolítás.

ól, (1), fn. disznóól, tyúkól, lóól, hidas ól; mintegy óvó hely. Egyezik vele hangban a hellen aulh, lat. aula, szláv: ula (udvar).

ól, (2) ólálkodik, ólálkodás, régiesen or, orálkodik = lopás v. orrás végett lappangva leskelődik.

ól, (3), ólom, ólmos, ólmoz. Rokona: ón, Molnár A. szerint: plumbum et stannum, t. i. az ólom valamivel halványabb, homályosb, az ón (stannum) világosabb szinű fém, honnan onos eső = féligmeddig fagyos, fehéres cseppü eső, ónossá lenni am. ijedtében elhalványodni. Ennélfogva legvalószinübb, hogy mindkettő gyöke a fehéret jelentő hol v. hó. Hasonló rokonságban a német: bleich és Blei. Lehet,ol-v-ad' szóval is egy gyökű.

ór, órias v. óriás (mint, urias, uriás). Előlehvel: hóri, hórias. Egy eredetü a magasat jelentő or (orom, orj) gyökkel.

óv, l. ó (2).

Ö, rövid.

ö, a harmadik személynévmás elemhangja, megnyujtva ő, toldva: ön, mint: te, ten, e-en, = én. A távolra mutató a, o vékonyhangu változata.

öb, (1) kidudorodó, kikerekedő, bizonyos ürt képező térfogat: öböl, öblös, öblöz, öblöz, öblít, öblöget. Legközelebbi rokona a testet kerítő öv és öl (sinus, gremium).

öb, (2) = höb, höv: öböl am. fojtó meleg, és ragya, öblöz a kemencze és a nap, midőn égetően süt, miszerint gyöke: hő, honnan így is ejtik: hőbő = hövő, hevitő v. hevülő.

öcs, frater natu minor toldva: öcse, honnan: öcsém, öcséd, öcscse (öcs-je). Jelent a maga nemében kicsit, fiatalt, vastaghangon: ocs, ocsó (nyúl).

ök, (1), gyomorból feltoluló erölködési tompa hang: ökrődik, ökrendezik. Rokona a vastaghangu: ok, okád, okádik.

ök, (2), bőgő hang: ökör, ökrész, ökrös. Szintén hangutánzók a hellen-latin: bouV, bos.

ök, (3), ütés vagy taszítás végett csomóba szorított kéz: ököl, öklöz.

ök, (4), elavult ige = bök, honnan: öklel, öklelődik, am. böklel, böklelődik.,

öl, (1), öböl, kebel: ölbe venni, szorítani valakit, ölel, ölelget, ölelkezik. Átv. ért. öldök (szemöldök) a szemek fölött félöblöt, vagy ívet képező szőrvonal, mely a szemeket mintegy öleli. Továbbá hosszmérő, mely körülbelül a kinyujtott és öblösen öszvehajtható karok hoszszának, illetőleg öblének felel meg. Hasonló rokonságban vannak a latin ulna kebel és ulna rőf. A törökben el am. kéz.

öl, (2), a szúrás, bökés alapfogalmával: ölt, pl. tűbe czérnát ölt = beleszúr; ruhát ölt, karjait a ruha ujjába tolja, öltözik, öltözködik, nyelvét kiölti ajkai között kitolja. Különösen mint önálló ige, eredetileg valamely élő állatot úgy bök vagy szur meg, hogy belehal. Szélesb ért. életét veszi valakinek bármi módon, pl. megfojtva, mint az ölv madár. A törökben ölmek am. hal-ni.

öm, vastaghangon: om: ömlik, omlik, önt, ont, ömleszt, omlaszt. l. om.

ön, (1), harmadik személynévmás, ő.

ön, (2), = öm: önt (öm-t) öntőz (öm-t-öz).

ör, (1), az igen kedves érzésre fakadt kedély természeti hangja: örül, öröm, örvend, örvendez, örvendet, örvendetes. Fordítva rokona rö, röh, röhög, röhögés továbbá a latin rideo, szláv rada (öröm).

ör, (2), kerekded alakot, vagy körzös mozgást jelentő érteménynyel, örv, örvös, örvényes; vastaghangon: or, orsó. Átv. ért. örök, ami folytonos szakadatlan időközben forog. Rokonai: ür, üreg, ur, urok.

ör, (3), a maga nemében valami nagy: öreg templom, öreg szemü bab, öreg dió, öreg szűr. Átv. ért. nagy koru, illetőleg vén, régi, öreg ember, öreg apa, öreg anya, öregedik, öregség, öregít, öregbűl. Rokona a magasat jelentő vastaghangu or, orom, orj.

ör, (3), örd, ördög v. ördöng. Őrjöngő?

ös, (1), mint régi időre vonatkozót l. ős.

ös, (2), ösvény; rokon a vastaghangú os gyökkel,oson' szóban.

ösz, (1), öszv, öszve, öszves, öszvesít, öszvér, ösztövér (ösz-töpér, töpő?). Fordítva rokona, sző, szöv, mennyiben mindegyik több részek egyesítésére vonatkozik. V. ö. osz.

ösz, (2), ösztöke, ösztön, mint hegyes szurós eszközök közvetlenül a szlav osztve, oszten szókkal egyeznek. Egyébiránt mennyiben ezen eszközök egyik fő czélja az űzés, s tájejtéssel: üsztöke, üsztön, magyar szempontból véve így elemezhetjük: üzdő, üzdőke és űzdön vagy űztön.

öt, (1), számnév: ötös, ötöd, öten. Különféle módosításokkal, mind az altaji, mind az árja nyelvekben megvan.

öt, (2) = üt: ötlik, ötlet, beleötlik, V. ö. bot, botlik.

öt, (3), v. ött = önt: öttöz, öntöz, öttevény, öntevény, ötvös, öttvös, öntvös. Rokona öz, őzön, vizözön, = vizömlés, vizöntés.

öv, valamit körző, kerítő eszköz: öves, övez, övedz. Rokonai: ív, öb. Fordítva finnül wö, latin. vieo, szláv: vejem, venyem.

öz, (1), özön, özönlik. V. ö. öt (3).

öz, (2), v. özv: özvegy, özvegység, özvegyedik, özvegy asszony, özvegy ember. Rokon osz gyökkel, honnan oszlad, oszladt; hasonló családot alkotnak: foszlik, feslik.

Ő, hosszu.

ő, harmadik személynévmás, másképön. Rokonai a török o vagy ol, persa ó, ói, vei, szláv on stb. l. ö.

őgy, őgyeleg őgyelgés. Valószinüen, az ódalog, oldalog változata, mert az őgyelgő dologtalanul iděoda jár kel, oldalog.

őn, hegyes, szurós uszószárnyu pontyfaj. Talán eredetileg öln volt a szurást jelentő öl gyöktől, öszvehúzva őn, mint ólom, ón, mólna, móna, món.

őr, (1), őríz, őrízet, őrség, örs. Rokon a körös mozgást jelentő ör gyökkel. Átv. ért. őrűl, tájdivatosan őrjűl, örjűlt, am. keringő bolond.

őr, (2), őrj, őrjöng, őrjül. l. őr (1).

őr, (3) az őr-fa öszvetételben jelent magas rudat, póznát a hajó orrán, tehát orr v. ór-fa; de lehet eredetileg őr szó is, mivel mintegy őrt áll.

ős = ós, az ó v. av gyöktől. Szelypesen ejtve: ősz az esztendőnek avuló szaka, oly fogalmi viszonynyal, mint a latin avus, avitus és autumnus. Átv. ért. szürkülő, fehér, mint az ős kornak és ősz évszaknak egyik tüneménye.

ősz l. ős. Rokonitható asz gyökkel is.

őz, dámvad; talán am. űz, gyors futásától.

U, rövid.

u, (1), biztató hang: u-szú! u-czu! = nosza! előlehvel: hu-szu; uszít, uszítás, huszít, huszítás.

u, (2), kutyahang, honnan: ug, ugat, ugatás, mint: bé, bő természeti hangokból bég, bőg.

u, (3), uh, bagolyhang: uhu, uhog, huhog.

ud = od, ad: udu, odu, adu, udor, udvas; l. od.

ug, ugar, ugarol, (Acker, ager?).

ugr, ugrik, ugrás, ugrat, ugrándozik. Alapfogalomban rokona: rúg, rugdal, rugdos. "Lovat rugtatni és ugratni." "Neki rugtat neki ugrat."

uj, széleskedvü felkiáltás: ujju! huj ju! ujjogat, ujjogatás.

uk v. ük, = nagyanya (avia), némelyek szerént a nagy anyának nagy anyja. Rokon vele agg, a szanszkritban is akkó am. anya, nagyanya, s a törökben ik régi.

un, (1) = on, unszol, onszol = noszol, nógat.

un, (2), kellemetlen hatást eltaszító kedélyszó: und, undok, ami rút, csúnya alakja, vagy mivolta által undort okoz. V. ö. ú, út, útál.

ur = hur: urok, hurok, urkol, hurkol. Vékonyhangon: ür, ürök. Mint kerítő eszköz nevével rokon: ör, örv.

us = os: uson, oson, usont, osont, us-di = fuss te! A suhogó elsurranás, elszökés hangutánzása.

ut, után, utó, utól, utolsó. Rokonai: to, tova és hát hátul, hátsó.

Ú, hosszú.

ú, távolra mutató: úgy, úgy a! ugyan. A közelre mutató módhatározó: így. Rokon a távolító ó-val. V. ö. ún, út (2).

új, újdon v. ujdon, újonta v. ujonta, újúl v. ujúl, újít v. ujít, újság v. ujság. Fordítva jú = iv, if, a maga nemében fiatal, csak imént származott, készült stb. Ellentéte ó = av, avik, ivik Átv. ért, újj v. ujj, a kéznek mintegy, fia kicsinye, és a felöltő ruhának azon része, melyet újra vagy karra húzunk.

ún, únja magát; gyakran ékvesztő: unalom, unatkozik, untat, kellemetlen érzés, visszataszitó, távolító ú v. ó hang által jellemezve.

úr, ékvesztő: ural, uras, uraz, uraság, urodalom. Régiesen: or, honnan, ország = ursźág, urság.

úsz, csak némelyekben ékvesztő: úszik, úszás, úsztat, uszály, uszamik, uszamodik. Előtéttel rokonai: csúsz, kúsz.

út, (1), fn. útra, útról, útba, útat, útak, útas, útazik, útal, útalvány, útasit. Ikerítve ige is: utfut. Egyeznek vele a szláv pút, latin it-er, hellen: od-oV.

út, (2), kellemetlen érzésből fakadó visszataszítást jelent e származékokban: útál, útálat, útálatos. Gyökeleme a borzadási és távolitási kedélyhang: ú, hú!

Ü, rövid, és Ű, hosszú.

ü, menésre biztató, sürgető hang: űz = ű, ü! vagy hü hangon kiáltozva hajt = ü-öz. Előtéttel: hü, hücs! hű bele Balázs!

üd, (1), v. id, vékonyhangu: üdv, idv, üdvös, idves, üdvözől, idvezel. Alapérteménye: jó, kedvező, tetsző, boldogító érzelem vagy állapot. Rokona di, a honnan idv = div, azaz dívó állapot.

üd, (2), v. id, vékonyhangon: üdő v. idő, üdős v. idős, üdőz v. időz, idén ez idén. Alapérteményre mozgásra, haladásra vonatkozó id gyökkel rokon. Gyökeleme ü V. ö. ü, üg.

üg, üget, ügetés. Gyökeleme szintén ü l. ig, iget.

ügy v. igy; ügyes, ügyel, ügyszik, l. igy, igyekszik.

üh, ühödik = büdösödik. Visszataszítási kedélyhang.

ük, l. fölebb: uk.

ük, üklü = két ág által képezett köz. Rokona az iker gyöke ik.
ül, ülés, ülep, ülepedik, ültet, ülő = szék, kakasülő, tyúkülő, és a kovácsok széke, melyen a vasat verik. Vastaghangon rokona al, alatt, alá.
üm, (1), természeti tompa orrhang; ümget, ünget, azaz ü ü, üm üm! szóval int, bizonyit, helybe hagy valamit.
üm, (2), ümög, üng, ing.
ün, ünő = üsző, fiatal tehén. Rokonai: ene, ana, eme.
ür, (1), üreg, üres, ürít, ürűl. Rokonai: ör, őrvény.
ür, (2), ürü = herélt kos. A metszésre vonatkozó ar, ir, or gyökökkel rokon.
ür, (3), üröm, ürmös, ürmöz. Változattal ir, irem.
ür, (4), ürügy, bizonyos álszín alá rejtett ok, másképp: örv.
üsz, (1), üszög, üszk, üszögöz, rokon izz gyökkel, honnan izzó.
üsz, (2), üszö = üzekedő, folyatni kezdő fiatal tehén.
üsz, (3), = ösz: üszkölő, üszköpűl.
üt, ütés, ütet, ütközik, ütü, ütlik, ütleg, üteg. V. ö. öt, (2) és bot.
üv, (1), hangutánzó: üvölt, üvöltés.
üv, (2), üveg, üveges, üvegez.
üz, üzen, üzenés, üzenget, változattal iz, izen.
űz, (1), tájejtéssel, íz helyett.
űz, (2), ige, űzés, üző. l. ü.

Mássalhangzóval kezdődő gyökök és gyökelemek.

B.

ba, ba-ba, babba, gyermekszók, babáz, babázik.
bá, csudálkozási, szájtáti hang: bám, bámé, bámész, bámít, bámul, báva, bákó; báj, bájos, bájol.
bab, babó, babócs, babug. V. ö. bob.
báb, bába, bábál, bábu, bábuzik. V. ö. bub, buba.
bacs, bacsa, bacsó = acsa, acsó, atyó, öreg juhász, a juhászok atyja.
bács = báty, bácsi, bácsika.
bacz, l. becz.
bad, badar, badarság, badarul. V. ö. bot, botor, botorság.
bád, bádgyad, bádgyadás, bádgyaszt. Az elfáradt vagy gyöngült beteg embernek nehéz lélekzetü hangja.
bag, (1), bagoly, baglyász.
bag, (2), baglya, baglyáz, baglyas. Változattal: bog, bug, baglya, buglya. Alapérteménye gömbölyüség.
bah! indulatszó, mely valamin megűtközést jelent.
baj, bajlódik, bajos, bajnok, bajtárs. Változattal: vaj, vajudik, vajlódik.
báj, bájol, bájolás, bájoló, bájos. Puszta gyöke a csudálkozási bá.
bak, (1), baktat, baktatás, bakfincz. Változattal: buk, buktat, bukfencz.
bak, (2), baka, bakancs, bakancsos. V. ö. bok, boka.
bak, (3), = bök; bakik, bakzik; bakó.
bak, (4), = vak; bakcsó = vakvarju.
bal, (1), balaska, balta. Rokona a hasítást, elválasztást jelentő val, vál: valag, válik.
bal, (2) = al: balog, balkéz, balogács.
bal, (3), balga, balgatag. V. ö. bol, bolond, boly, bolyókás.
ball, ballag, ballagdogál, ballangó, ballangkóró. V. ö. bill, billeg.

bam, bamba, bambu, bambucz. V. ö. bám.

bám, bámé, bámész, bámékodik, bámúl, bámít. Puszta gyöke a szájtató á, bá.

ban, bankó = mankó. V. ö. bun, bunkó.

bán, bánik, bánt, bánás, bánat, bánkodik, bántalom, bántalmaz. Fájdalmas kedélyhang.

bany, banya. Az any szónak előtétes változata: banyalúd = anyalúd.

bar, barázda, barkócza, barkóczáz, barcs, V. ö. bor borotva, ber, berbecs. Alapértelme: metszés, irtás.

bár, kedélyszó; bár eljönne! bár csak úgy volna; ha bár! ámbár!

bat, v. baty, batu, batyu, batus. V. ö. buty bugyor, moty motyó, pod podgyász bút, bútor.

báty, bátya, bátyó, székelyesen öszvehúzva: bá, János bá, Istók bá.

be, bel, belső, belűl, ben, bent, bél, béll, béllés; bő, bőség.

bé, természeti hangutánzó: bég, bégés, béget, és tájejtési ige: béok, bész, bénak az ökrök. V. ö. bő.

beb, hangutánzó, bebeg, bebegés V. ö. heb, höb, hebeg, höbög.

běcs, becsű, becsűl, becsület, becses, becstelen. Változattal: böcs.

becz, (1), becze, beczés. Gyermeknyelven: kis borjú, vastaghangon: bacz, bacza.

becz, (2), becző, beczőke. V. ö. vacz, vaczok.

bed, több helységnév gyöke: Bede, Bedecs, Bedeg, Bedelő.

běgy, begyes, begyeskedik, begyez. Változattal: bögy, bögyös.

bek, bekeg; rokonok: mekeg, makog.

beh, kedélyszó, beh szép! beh jó.

bék, (1), béke, békél, békéltet, békés, békeség, békít, békül. Hasonló a latin: pax, szláv: pokoj. V. ö. bög, csomó.

bék, (2), vastaghangu ragozással: béka, békás, békász, V. ö. bek, bekeg.

bék, (3), békó, békóz, béklyó, béklyóz. Alapérteménye: kötési bög, bog.

bel, (1), belénd, beléndek, beléndes, beléndeskedik. V. ö. bol, bolond, bolondos.

bel, (2), belül, belső, belsőség. Rövidebb eleme: be.

bél, béles, béll, béllés. V. ö. bel.

bell, bellöke = billőke, bölcsőforma hinta. V. ö. bill, billeg, billen.

ben, benn, bent, benső, bensőség. Gyöke be.

běn, (1), běndő, běndős. V. ö. bön, böndő.

ben, bengy, bengyel, bengyeledik. V. ö. bony, bongyol.

ber, (1), běr, erős reszketésü természeti hang: berreg, berren, berrent, berrentyű, berreget, berregtet; berzen, berzenkedik.

ber, (2), berek, berkes, berke.

ber, (3), beretva, beretvál, beretvás; berbécs. Alapérteménye: irtás, metszés.

bér, béres, bérel, bérlel. V. ö. ér, érték, ár, áru.

besz, besze, beszéd, beszél, beszélget.

bet, beteg, beteges, betegeskedik, betegszik, betegedik, betegít, betegűl.

bez, bezeg v. bezzeg = biz igen.

bi, bibi, gyermeknyelven = seb.

bib, (1), bibe, bibircsó, bibircsós. Alapértemény: csomócska, kis babforma kinövés. V. ö. bob, boborcsó.

bib, (2), bibirkél, bibirkéles, másképp, bab, babrál, babirkál, babirkálás.

bics, bicsak, bicska, bicskás, bicskáz, bicsaklik. V. ö. bicz.

bicz, biczeg, biczegtet, biczczen, biczczent. Jelentése: apró, ideoda ingadozó mozgás. V. ö. icz, iczeg, ficz, ficzam, vicz, viczkand.

big, bige, bigecs. Változattal: bug, buga. Bige szarvú ökör, buga ökör. Jelent a maga nemében kicsinyt.

bik, bika, bikus. V. ö. bak, bök.

bill, billeg, billegés, billeget, bille, billen, billent, billentyü. V. ö. ill, illeg, illeget. Alapérteménye: kicsinyes, könnyü mozgás.

bim, bimbó, bimbós, bimbózik, bimbózás. Másképp: bom, bombék. V. ö. pim, pimpó. Alapérteménye: csomódad sarjacska, fakadás.

bir, (1), birs, birtóka.

bir, (2), vékonyhangon: birge, birgés, birgésedik. Alapérteményénél, fogva rokon ver, vir gyökökkel.
bir, (3), biri, csiribiri. Rokona az igen kicsit jelentő par, parányi.
bír, bíró, bírál, birság, birtok, birtokol, birodalom. Alapérteménye: erő.
bit, (1), bitang, bitangol, bitor, bitorol. Alapérteménye: zsákmány, zsarolás.
bit, (2), bitó, bitófa. V. ö. bot, botoz, üt.
bizs, bizseg, bizsegés. Természeti hangutánzó. Változattal, pizs, pizseg, pezs, pezseg, bozs, bozsog.
bob, boborcs, boborcsék; bibircsó, buborcsék. Csomódad kinövés, kisarjadzás.
bób, bóbita, bóba, bóbás, bóbáz. V. ö. búb, búbos, púp, púpos. Alapérteménye: dudorodás.
bocs, 1), kis medve, medvebocs.
bocs, (2), bocsán, bocsánat, bocsú, bocsát. V. ö. búcs, bulcs.
bocz, boczkó, fordítva: czob, czobók. Változattal; bucz, buczkó. Általán csomódad kemény test.
bócz, bóczéros, hengerbócz.
bod, (1) = bogy: bodocs, kis bogyó, bodacs, bodak, bodza. Alapérteménye, gömbölyüség, dudoruság.
bod, (2), bodon, bodonka, bodnár.
bod, (3), bodor, bodorít, bodorodik. V. ö. fod, fodor, fodorít. Körös kanyarodás.
bód, (1), bóda, kard bódája.
bód, (2), bódi, bódít, bódúl; tulajdonkép: bol-d. V. ö. bol, bolond.
bog, boga, bogos, bogoz; boglya, bogács. Alapérteménye: csomó, dudorúság, gömbölyüség. Vékonyhangon: bög. V. ö. bug, buga.
bogy, bogyó, bogya, bogyós, bogyózik.
boh, bohó, bohócz, bohós, bohóskodik. A bol, bolond szónak szelidebb árnyalata.
bok, boka, bokolyó, bokor, bokros. V. ö. bog.
bók, bókol bókolás, bókony. Alapérteménye: meghajlás, görbedés.
bol, (1), bolond, bolondos, bolondoz; rokon boly (1).
bol, (2), bolha, bolhás, bolház, bolházkodik.
bol, (3), boldog, boldogúl, boldogít, boldogság.
boly, (1), bolyong, bolyongás, bolygat.
boly, (2), hangyaboly. Alapérteménye domboruan öszvehordott valami.
bom, bomlik, bomlékony, bont, bontogat, bonczol. Előtét nélkül rokona, om, omlik, stb.
bon, (1), tompa hang: bong, bongás. Rokona, don, dong, dongó.
bon, (2), bondor, bondorít, bondorodik; rokona: gon.
bony, bongy, bonyol, bonyolú, bonyolodik, bonyolúl. Rokona: pony, ponyva, mint takaró lepel, és ben, bengyel.
bor, (1), a fölmerevedés alapfogalmával: borz, borzad, borzaszt, borzas, borzogat. Rokona a vékonyhangu běr, berz, berzenkedik.
bor, (2), a takarás, körülvevés, födés alapfogalmával; boru, borúl, borít, borong, borongat. Rokonai: bur, burok, burkol, bőr, bőrös, böröd zik.
bor, (3) metszésre, irtásra, vonatkozó: borot, borotva, borotvál. V. ö. or, ort.
bor (4) = forr, tüzes, forongó, hevítő, tulajdonságu; boros, boroz, bors, borsos.
bor, (5), forgó, gördülékeny, gurogó: borsó, borsódzik. V. ö. or, orsó.
bosz, boszú, boszús, boszonkodik, boszont. Haragos kedély kifuvási hangja. V. ö. bősz, bőszűl, bőszít, buz, buzma.
bot, fn. botol, botos, botoz, botlik, botorkál, botrány, botránkozik. Alapérteménye ütés. V. ö. bit, bitó, üt.
boz = borz: bozót, bozótos, bozont, bozontos. V. ö. bócz, bóczéros.
bő, (1) tompa hang: bőg, bőgés, bölöm-bika, bődít, bődül. V. ö. bég, búg.
bő, (be-ő), bőség, bőven, bővelkedik, bővít, bővűl. Alapérteménye; belterji sokaság.
böcs, böcsül, böcsülés, böcsmérel, l. běcs.
böd, bödön, bödönke, fordítva: döb, döbön, döbönke. Vastaghangon: bod, bodon.
böf, gyomorból föltoluló, természeti hang: böfög, böffen, böffent.
bög, (1), gömbölyüded csomósodás alapfogalmával: bög, bögöz, bögre. Fordítva göb, göbű, göbörödik, göbecz. Vastaghangon: bog, bogoz, bogács, stb.

bög (2) = bök: bögöly, bökő légy, pőcsik.

bögy, bögyös, bögyöz, bögyök, bögyös, bögyörő. Rugalmas dagadozás dudorodás. Másképp: běgy.

bök, (1), ige, = szúr, öklel: bökés, bökdös, bökcsi, bökőcze, bököd. Csupaszon: ök, öklel, latinul: pung-o, szláv: pich-nem.

bök (2) = buk: bökkenő = bukkanó.

böl, (1), bölcs, bölcseség, bölcselkedik. Régiesen: belcs, bilcs. V. ö. il, ildom.

böl, (2), bölcső = bilcső, billegő, bellöke.

böl, (3), bölény, vad bika, ökör. Rokona: bol, bolyong.

böl, (4), bölő, bölöke, bölöncs. Mint gömbölyüséget jelentőnek rokona boly, bolyó.

böm, hangutánzó: bömböl, bömbölés, bölömböl, bölömbika, bömmög.

bön, (1), böndő, böngy, böngyöl, böng. V. ö. běn, bendő, běngyěl.

bön, (2), hangutánzó: böng, böngés, bönget. Vastaghangon: bon, bong.

bör (1) = börz, börzenkedik. Vastaghangon l. bor, borz, borzad.

bör, (2), börböncze, börhe, börtön, börü. Alapérteménye, takarás, boritás, födés. Vastaghangon rokona: bor, borít.

bőr, bőrös, bőröz, bőretlen, bőrödzik, börhe, bőrke, bőrönd. V. ö. bor, borít.

bös, böstörködik. Vastaghangon rokona: bősz, bosz.

bősz, bőszít, bőszűl, böszme. Vastaghangon: bosz, boszú, boszont.

böt, (1), bötü, bötűz, bötüzés. V. ö. bot, botol.

böt, (2), bötk, bötke, bötkös. Lágyítva: böty, bötyk, bötykös. Alapértelme: csomós, dudorú, kemény állományu kinövés.

bőv, bőven, bővelkedés, bővít, bővűl; l. bő.

bú, (1), kedélyhang: bús, búsít, búsúl, búsít, búvalkodik, búslakodik.

bú, (2), természeti hang: búg, búgás, búgatyu.

bú, (3), búvik, búvás, bújkál, bújdosik, buvár, búvarkodik; buja, bujálkodik.

bub, (1), bubor, buborék, buborodik, buborcsék. V. ö. bob, boborcsó.

bub, (2), buba, bubázik. V. ö. báb, baba.

búb, búbos, búboz, búbíta. Másképp: bób. V. ö púp, púpos. Földudorodott csomós valami.

bucs, bucskó = bucz, buczkó. Rokonai: ducz, duczi, tus, tusak, tuskó.

búcs, búcsu, búcsuzik; l. bocs, bocsát.

bucz, buczkó, buczkós, buczka, l. föntebb: bucs, bocz.

bug = bog: buga, bugás, buglya, buglyos.

bugy, (1), term. hang: bugyog, bugyogó, bugyka, bugygyan, bagygyant, bugyborék.

bugy, (2), bugya = bogya, bogyó.

búj, ige, bújás, l. bú (3).

buk, bukik, bukás, buktat, bukdácsol, bukkan. Rokona: bú, buvik.

bul, bula, buláz, bulázó. Mint takarásra vonatkozónak rokonai: bur, burok, póly, pólya.

bulcs, am. bol-cs, bolyongni vagy ballagni enged, meneszt.

bur = bor: borít, borúl, burok, burkol.

buz, buzog, buzdúl, buzdít, buzgó, buzgóság; buzma, buzmog.

bü v. bű, kellemetlen szagot eltaszító kedélyszó: büd, büdös, büdösség, bűz, bűzös, büzít, büzöl.

bű v. bűv: bűvöl, bűs, büvös. Vastaghangu ikertársa: bá, v. báj: bűbá, bűbáj.

bük v. bükk: bükkös, bükfa. Rokonai: bög, bog.

bűn, bűnös, büntet, bünhödik.

büsz, büszke, büszkeség, büszkélkedik. Alapérteménye: fölfuvalkodás, s rokonai bősz, bosz.

büt, bütü, bütüs. Azonos üt, bot, gyökökkel.

bűz, bűzöl, büzelit, bűzös, bűzlel. Változattal: büd, büdös.

CS.

csa, ökörterelő szócska: csára menni, csálé, csáli. Alapérteménye: félre, egyenes iránytól eltérés. Ennélfogva származékai: csák, csákó, csáklya, csám, csámp, csámpás, csánk, csavar stb.

csacs, v. csács, természeti h. csacsog, v. csácsog, csacska, csasogás, csacsi.

csad, v. csád, csadaj, csadajos, csádé. Változattal: csát, csáté.

csah, természeti h. csahol, csaholás, csahos. V. ö. csih, csihol.

csaj, (1), csajvadék = csej, csejvedék, csevedék. Hangutánzó.

csaj, (2), = görbeséget jelentő kaj: csajbos = kajcsos; csajka, csajkó.

csaj, (3), lucskosat, vizeset, sárosat jelent e származékokban: csajbos, csajt, csajtos.

csak, kötszó, vékonyhangon: csek, honnan: csekély. A maga nemében kicsit, keveset, csekélyet jelent. Törökűl andsak.

csák, törzs a csa gyöktől: csákó, csákány, csáklya, csáklyás. Kifelé görbedést, fityegést, hajlást jelent.

csal, (1), csalás, csalárd, csalatkozik, csalafinta, csalfa. Vékonyhangon: csel, cselevendi, cseleskedik. Alapérteménye: csáb, csábitás.

csal, (2), család, családos. Rokona azon csel, melyből cselekszik származott, honnan vékonyhangon = cseléd, cselédes.

csal, (3), csalán, csalános, csalánoz. Rokona: saj, saly:sajog, sajgat.

csal, (4), = csar, cser: csalit, csarit, cserj, cserje.

csám, (1), természeti h. csámcs, csámcsog, csámcsogás. Vékonyhangon rokona: csĕm, csĕmcsĕg.

csám, (2), törzs a csa gyökből: csámolyog, csámp, csámpa, csámpás, csámpásodik. Jelentése: rendetlen, hibás kigörbedés, csavarodás.

csan, (1), hangutánzó: csang, csangó. Vékonyhangon: csen, cseng, csengő.

csan, (2), a görbeség alapfogalmával: csaniga, csank, csandorog; csangó (csavargó? bujdosó).

csap, (1), ige, és hangutánzó: csapás, csapdos, csapkod, csaptat. Rokona: tap, tapos, tapogat, taps.

csap, (2), fn. csapol, csaplár, csapos. Németűl: Zapfen, törökűl: tapa.

csáp, a rovarok tapogató szarvacskája. Rokonai: csév, csúp.

csur, (1), = sar: csarit, sarjadzó erdőcske, cserj, cserje. Másképp: csal, csalít.

csar v. csor, (2), csarnok, csornok.

csár, (1), hangutánzó: csárma, csármás, csáré. Azonos vele lár, lárma.

csár, (2), csárda, csárdás. Eredete homályos. A szanszkritban cshardik am. hajlék.

csász = csúsz: császkál, csuszkál, császkirál.

csat, (1), hangutánzó: csata, csatapata, csatár, csatáz, csatt, csattan, csattant, csattog, csattogat. Vékonyhangon: cset, csit, csetten, csitipati.

csat, (2), = sat, csavargó járás: csatangol, csatolál, satrat, satrafa.

csat, (3), = csajt, csatak, csatakos, = csajtos.

csat, (4), csatol, csatos, csatlás, csatlakozik.

csav, csavar, csavarít, csavarodik, csavargat, csavarog. V. ö. csa.

csáv, csáva, csávás, csáváz; csávicza, csáviszka. Rokona: sav, savany.

cse, = csi: cseál, csiál, csel, cselekszik. Tompahangon rokona te, tĕsz.

csé = cső: csév, cséve, csévelő; csék, csök, csĕcs.

cséb = csöb: csĕbĕr, csöbör. Vastaghangon rokona: csob, csobán, csobolyó. Edények nevei.

csecs = kecs: csecse, kecses, csecseget, kecsegtet.

csĕcs, csĕcsés, csĕcsemő. V. ö. csé, cső.

csef = csev: cseferít, azaz cseveg. Vastaghangon: csaf, czafrinka, csevegő kis leány.

cseg = csek: csege, csegély. Alapérteménye: szükülés, szorulás, keskenyedés.

csek, csekély, csekélység, csekélyedik. Fordítva rokona: kics, kicsi. Változattal sek, sekély; csak.

csĕk, csĕkken, csĕkkent, másképp: csök, csökken. Alapérteményre rokona: csek, csekély.

csel, l. csal.

csem, (1), = csim: csemete, csemetĕs, csima, csimota.

csem, (2), hangutánzó: csemcseg, csemcsegés, csemege. V. ö. csám, csámcsog.

csĕm = csom: csempelődik; csembő = csombók, csimbók.

csen, (1), csenés, cseneget, csemp (csen-p), csempész, csempészkedik. Rokonai csel, csal.

csen, (2), csenevész, csenevészik. Rokonai csün, csünik, sin, sindik, sinlik.

csĕn, (1), hangutánzó: cseng, csengés, csendít, csendűl, csenget, csengetyű.

csĕn, (2), csend, csendes, csendesít, csendesedik, Az előbbi csĕn hangnak kisebb mérsékelt foka.

csĕp v. csöp, (1), hangutánzó: csepeg, cseppen, cseppent, csepegtet, cseperedik, cseprő. Átv. ért. mint a maga nemében kicsinyhez hasonló: csip csop.

csĕp v. csöp, (2), cseplye, cseplesz, csepőcze, csepőte, csepelyeg, csepü, cseprente. Mint sürüen nőtt növényeket, szőrszálakat jelentőkkel rokonok: gyap, gyapju, gyop, gyopár, gyöp, gyöpü.

csép, csépel, cséplő, cséphadaró. Mint verő, csapó eszköznek rokona: csap, csapkod.

csĕr, v. csör, hangutánzó: csereg, cserget, cserdít, cserdül, cserren, cserrent, csergeteg, csermely, cserszeg, csertel, csertet.

cser, (1), cserfa, cseres, cserez, cserző, cserhéju. Latin quer-cus.

cser, (2), = sar, sarj: cserj, cserje, cserjes, csereklye, cserény, cseresznyeg. Vastaghangon, csar, csarit.

cser, (3), a törékenység alapfogalmával: cserép, cserepes, cserepedzik. Rokona: csör, tör, csörtet, törtet.

cser, (4), csere, cserél, cserélget, cserebere, csereberél = tereferél?

cser, (5), cserke, cserkész, cserkél, cserkelődik. Alapérteménye: körüljárva keresgelés. V. ö. czir, czirkál, kur, kurkál. A kör főnévnek változata.

csér = sár: cséros, cséroz. "Cserben v. csérben hagyni valakit" Molnár A. szerint, "in luto haerentem fraudulenter deserere."

csesz, természeti hang és ige: cseszel, cseszelődik, cseszkó. V. ö. csisz, csiszol, csúsz, csúsztat.

cset, természeti hang, vastagon: csat: csetteg, csattog, csetten, csattan, csetlik, cseteklik.

csĕt, cseter, csetert. Mint tekerésre csavarásra vonatkozóval rokon: sed, seder, sad, sadar.

cset, csete, apró földi bodza. Rokona a maga nemében kicsit, kurtát jelentő csut, csuta.

csett, csikót, lovat nógató szó, honnan csetkó v. csitkó v. csidkó.

csev, hangutánzó: cseveg, csevegés, csevetel. Rokona: csef, cseferít.

csév, cséve, csévél, csévélő. V. ö. cső.

csi, természeti hang, a) hallgatást parancsoló: csitt, csitit, csiba, csígat, b) altató: csi csi beli,! csicsigat; c) vékony csevegési hang: csiáp, csiápol, csibe.

csib = csip: csibellérez, csiboráz, = csipdes, csipeget.

csics, (1), hangutánzó: csicser, csicsereg, csicserke, csicserkél. Másképp: csücs, csücsörög, csücsörke.

csics, (2), = csecs, czicz: csicsó, csicsóz, csecse, csecsebecse, cziczoma, cziczomáz.

csics, (3), = csöcs, csucs, csücs: csicsóka, csucsornemű növény, v. termény.

csid, csidu, csidkó = csiduka; rokon csett gyökkel.

csig, (1), tekervényes mozgás alapfogalmával: csiga, csigáz, csigolya, csigoltó. Rokonai: csik, csiklik, csikland, gyik, czik, czika, czikáz.

csig, (2), csigat, csigere, savanyu ital. Rokona: csics, csicscsed, = poshad,

csih, (1), hangutánzó: csihár, csihol, csihed.

csih, (2), csikót, lovat nógató szó; rokon csid, csett, csö szókkal.

csik, (1), csikó, (= sik-ó v. csih-kó = csih-ka), csikózik, másképp: csitk, csitkó.

csik, (2), tekerés, csavarás alapérteményével, hangutánzó: csiklik, csiklandik, csikar, csikoltó.

csill, (1), csend, nesz szünete: csillap, csillapodik, csillapít. Rokona: csitt.

csill, (2), fénylés, ragyogás: csillag, csillám, csillámlik, csillog. V. ö. sil, silánkol.

csill, (3), = csel, csen: csillent, alattomban elvisz, ellop valamit.

csill, (4), = csir,: csilla, zöld sás, melylyel a szőlőt kötözik.

csill, (5), vékonyhangu képzővel: csille, kis szekér vagy hajócska, talpacska. V. ö. csir, csiribiri.

csim, (1), csimbe, csimbelkedik, csimbeszkedik, csimba, csimbáz. V. ö. csin, csinga.

csim, (2), = kis csom, csimaz, csimota.

csin, csinál, csinálgat, csinálmány; csinos, csinosít, csintalan, csinosgat.

csiny, (1) = csen, (1): vétkes, hibás cselekvés.

csiny, (2), a csendesség, lassuság alapfogalmával: csinnyán, csinytalan = csendtelen, csittalan.

csip = sip, hangutánzó: csipeg, csipog, sipog.

csip, v. csíp, ige: csipdes, csipeget, csipke, csipked, csiptet, csiped, csipedett, csipesz, csipeszkedik, csipellérez, csipet, csipisz.

csip, vastaghangu: csipa, csipás, csipalag, csipalagos. Rokona: csĕp, csepeg.

csip, csipe, v. csipő, csipertes.

csir, (1), hangut. csirip, csiripel, csirke, csiricsáré.

csir, (2), = cserj, sarj: csira, csirás, csirádzik, csiráztat, csiríz, csirkáka, csirkó. A kicsinyes növés, apró sarjadzás alapfogalmával.

csisz, súrolási hang: csiszol, csiszár, csiszam, csiszamlik. V. ö. csesz, csusz.

csit, 1) hangutánzó: csiti, csitten, 2) csendet parancsoló: csitt! csitít, csitítgat.

csiv, hangut. csivog, csivogat. V. ö. sip, sipogás, csev, csevegés.

csíz, 1) hangut. madárnév, csízik, csízike, 2) = csisz, csiszol, csizma.

csó, madárhang: csóka = csó-oga, csó-ogó.

csob, (1), tompa hang: csobog, csobogás.

csob, (2), csobán, csobolyó, vékonyhangon: csöb, csöbör, fordítva: bocs, bocska.

csob, (3), = csom, csobak, fán termő csomós göcs.

csok, csokor, csokros, csokroz.

csók, hangut. csókol, csókolgat, csókolódzik, csócsi.

csom, (1), vékonyhangon, csöm, = döm, töm, gyöm: csomoszol, csömöszöl, dömöszöl, tömöszöl, gyömöszöl.

csom, (2), tömör, gömbölyü valami: csomó, csomós, csomósodik, csoma, csomag, csomb, csombor, csombol, csombolék, csombók. Vékonyhangon: csöm, csömör.

csom = tom: csonka, tonka, csonkít, csonkúl. A tom vékonyhangon tem, fordítva met, honnan metél, metsz. Egyezik vele a latin meto, mutilo, a hellen temnw, tomoV.

csont, csontos, csontosodik, csonttalan. Elemezve: csom-t, rokona: csom, csomó.

csop, (1), tömeget képező gyűsokaság, csoport, csoportos, csoportosodik, csoportoz. Rokonai: csöp, csöpü, csep, cseplesz.

csop, (2), csopor, csupor. Rokonai: csob-olyó, csob-án, csöb-ör.

csor, (1), hangut. csorog, csorgat, csordít, csordúl, csorran, csorrant; csorsz, csorszog.

csor, (2), csorda, csordás. Egyeznek vele a ném. Herde, Horde, lat. grex, török szürü. V. ö. ser, sereg.

csor, (3), csormoly, csormolya, vékonyhangon: csör, csörmölye. Rokona a feketét jelentő kor, korom, a török kara, szláv cser-ni, csar-ni = fekete.

csor, (4), = csör, tör: csorba, = törött, csorbít, csorbúl; csoroszol, csoroszla.

csór = csavar, csórcsavar. Vékonyhangon: csűr.

csosz, súrolási hangut. csoszog, csosztat, csoszszan. V. ö. csisz, csiszol, csúsz, csúszkál.

csov, hangut. = suh, suv: csovad, csovaszt, suhad, suhaszt.

csóv, rokon a tekergő mozgást jelentő csav, csavar szókkal: csóva, csóvál.

csö! lovat menésre biztató szócska, másképp: czo!

cső, v. csöv, csős, csöves, csőz, csövez.

csöb, csöbör. V. ö. csob. Egyezik vele a német: Zuber.

csöcs, csöcsös, csöcsöz, csöcsörész. Rokonai: csücs, csúcs, csĕcs.

csőcs = csőd: csőcselék, csődelék.

csőd, (1), csődít, csődűl.

csőd, (2), csődőr, ménló. Elvont gyöke cső, csé, melyből csék. Csődör a cséktől, mint monyas a monytól.

csög, fordítva: göcs, kemény állományu csomó; csögös, csögör, csögbog.

csök, (1), = csög: csököny, csökönyös.

csök, (2), = csek: csökken, csekélyedik, csökkent, csökött.

csöm = csom: csömör, csömb, csömböl, csömbölék, csömek, csömp, csömpöly.

csön, (1), hangut. csöng, csönget, csöndít, csöndűl. V. ö. csĕn, csĕng.

csön, (2), = csöm: csönköly, forgócsont.

csöp, (1), hangut. csöpög, csöppen, csöppent. V. ö. csĕp, csĕpĕg.

csöp, (2), = töp: csöpörödik, töpörödik.

csöp, (3), csöpü, csöpéte. V. ö. csep, cseplesz, cseprente.
csöp, (4), = csép: csöpül, lecsöpül, = csépel, lecsépel.
csör, (1), hangut. csörög, csörget, csördűl, csördít, csörren, csörrent, csörömpöl, csörtet, csörtöl, csörfös, csörgeteg.
csör, (2), = tör: csörmelék, törmelik, csörtet, törtet; csörge, csöröge.
csör, (3), csőr: csörlő, = csörölő, csévélő.
csőr, a cső gyökből = madárorr.
csöt, hangut. csötöl, csötlik, csötör, csötörtök, melyet a puska ad. V. ö. cset, csetten, csat, csata.
csucs v. csúcs: csucsor, csucsorodik, csucsorít, csúcsos, csúcsosodik.
csúf, csúfol, csúfos, csúfondáros.
csuh, (1), hangut. csuhi, csuhu. V. ö. csád, csádé, suh, suhu.
csuh, (2), csuhér, = siheder, suhancz, suttyó.
csuk, (1), hangut. csuklik, csuklás. Rokona a német schluchzen.
csuk, (2), csukás, csukló, csukat, csukódik.
csum, csuma, gyümölcs szára, nyele.
csup, (1), csupa, csupasz, csupaszodik. Rokona: kop, kopasz,
csup, (2), = csuporít, csuporodik, = csucsorít, csucsorodik.
csur, csurog, csurdul, csurran, csurrant. Gömbölyü hangzóval = csor, csorog.
csúr, vékonyhangon, csűr, l. csav, csavar.
csúsz v. csusz, csúszmász, csuszamodik, csúszik, csúsztat, csuszkál, csuszkorál. V. ö. csisz, csesz hangutánzók.
csut, (1), = csucs, csutora, csucsos száju edény, vagy szopóka.
csut, (2), csuta, csutak, csutka.
csuv, hangut. csuvik, kuvik, kis bagolyfaj, halálmadár.
csücs, (1), hangut. csücsörög, csücsörke. V. ö. csics, csicsereg.
csücs, (2), gyermeknyelven: csücsül, azaz, ül. A testnek öszvecsücsösödő helyzete.
csűd v. csűg, csontíz, csontdarab, csűgöz, csűgözés.
csün, csünik, csüng, v. csügg, csügged, csüggeszt.
csür, (1), kícsit, aprót jelentő csir: csürhe nép, csürhe baromfi, malacz.
csür, (2), csontból vagy fából való kis teke: csürök, csürköz.
csűr, gabona lerakó helye, pajta. Rokona a lat. horr-eum, német Scheuer.

CZ.

cza, kicsinyítő, fordítva acz, változattal: acs, csa: Katicza, kukacz, uracs, tócsa. l. ĕcs.
czab, czabár, = csavargó, csabdi.
czad, = sad: czadarni a barmot = sadarni, hajszolni.
czaf, 1) = mocs, locs, csaj, csajt; czafat, czafol, czafatos, 2) = laf, lef alálógó valami: czafrang, czafrangos.
czáf, czáfol, czáfolat.
czak, hangut. czakó (czikákoló), lat. ciconia.
czam = kam, kom: czammog, kammog, komondor.
czan, czank, czankó = sank, sonk, valaminek alja, söpreje, sankja, sonkolya.
czap v. czáp, czapa v. czápa, tengeri emlős állat.
czav = czaf: czavira, czafra, kis leány.
czeb, hangutánzó = szep: czebeg, szepeg.
czed = czod: czedele, czodora, czondora, durva szűrruha.
czéd, czéda, = csélcsap, pajkos, csintalan.
czek v. czék, fürge mozgás: czeka, czekáz v. czékáz. V. ö. czik, czikáz.

czell, czelleng, cselleng, azaz görbe útakon, mintegy cselőre jár, bolyong.

czep, czip, czepel, czipel. Rokona: szep, szepelkedik, erőlködik, mintegy szepegve, nehezen lihegve. Hangutánzó.

czer, czir, czerkál, czerkó, czirkál, czirkalom. Egy eredetű a ker, kör gyökökkel.

czet, czete, czetkény, malmokat tartó gúzskötél. Vastaghangon rokona: csat.

czib, (1), csángós ejtésü hangutánzó = csib, czibe, csibe.

czib, (2), = bicz: czibak, biczegve járó, sántikáló; czibek, czibekel.

czib, (3), = tép: czibál, czibákol, = tépász, haját rángatja valakinek.

czib, (4), = czep: czibék, azon lánczos bot, melylyel halászatkor a gyalom kötelét húzzák, czepelik.

czicz, (1), hangut. czicza, cziczus, cziczkány, cziczeg. Átv. ért. cziczamacza.

czicz, (2) =, csecs, csics: cziczoma, csecse, csicsoma.

czicz, (3), czucz: cziczerél a hímmadár, midőn párosodik, vagy czuczáz, szurkál.

czig, (1), = szik: czigár, czingár, azaz száraz, mintegy szikkadt, szikár.

czig, (2), = szig: czigony, szigony, czigonyoz, szigonyoz.

czih, hangut. czihol, cziholás. V. ö. csih, csihol.

czik, = szik, valaminek belső csirája, bele, melyből a magzat kifejlik, czika, = csira; átv. ért. íz, darabocska: czikk, czikkely.

czik, (1), hangut. czikákol, czikákolás.

czik, (2), élénk, csapongó, szétágazó mozgás: czika, czikázik, czikár, czikornya.

czik = szik: czikkad, szikkad.

czim, czimpa, czimbál. V. ö. csim, csimpajkodik.

czin, (1), hangut. czineg, czinege, v. czinke, czinez, czinczog, czinczúr, czinczinbogár cziniczini.

czin, (2), = csiny: czinkos, czinkostárs = csinytárs.

czip, (1), hangut. czipeg. V. ö. tip, tipeg.

czip, (2), = tép: czipár, czipárol, czipa kutya.

czir, (1), czirkál, czirkalom, czirkalmaz. V. ö. czer, czerkó, kör, körös.

czir, (2), czirogat, czirókál.

czir, (3), czirom, czirmos, czirmoz. Rokona: szur, szurtos, kor, kormos.

cziv, hangut. czivakodik, czivódik.

czo,! tovább menésre sürgető szócska. Czo tovább; czo Dora! czo ki kutya! czo Fakó; gyermeknyelven: czoczo = ló.

czob = szob: czobor, szobor, kapuczobor = kapubálvány.

czocz, malaczhang: czocza, czoczi. Változattal: pocza, poczi.

czók, vékonyh. czők, = dibdáb, diribdarab: czókmók.

czom, (1), = czomb, czombos, czomp, czompó. Alapérteménye, dudorodás, csomó.

czom, (2), = szom: czompolyodni, = szomorodni.

czon, czondora, czondra, durva szövetű ruha.

czop = czep: czop-hát, lovasdi játék, midőn egyik játszótárs a másikat hátára veszi, és czepeli.

czor = hor, kor, hangut. czorholni a bőrt, = horholni, korholni.

czök v. czők, savanyító, oltó kovász.

czucz, (1), hangutánzó, czuczorít, czuczorka, czuczorkál.

czucz, (2), = szucz, csucs: czucza, czuczál, czuczáz. Alapérteménye: szurás, bökés.

czul = czur, kur: czula, czurhó, kurva.

czup, (1), hangut. czupog, czuppan, czuppant, csók hangja.

czup, (2), = csup: czupér = csupér, azaz csupasz, meztelen.

D.

dab, több helynevek gyöke: Dabar, Dabas stb.

dacz, daczol, daczos, daczoskodik, daczosság.

dag, dagad, dagaszt, dagály, dagonya, dagan, daganat, (mint: fogan, foganat, bocsán, bocsánat).

dad, hangut. dadog, dadogás, dada.

daj, dajka, dajkál, dajkálkodik, dajna.

dal v. dan, hangut. dalol, v. danol, dana.

dal v. del, dali, deli. dalia, delie; dalma, dalmakodik. Alapérteménye: darék, derék, tulajd. és átv. értelemben.

dam, (1). több helynév gyöke: Damak, Damos stb.

dam, (2), damasz, kövér, hízott disznó. Rokona: döm, döme, dömbicz, dömöszke.

dan, dancs = mocskos. Rokonai: gan, gam: ganéj, gamat.

dar, (1), hangut. darázs, daru, darvadoz.

dar, (2), vékonyh. der = tör: dara, dercze, darál, derzál, darab, deréb, darancs, darócz.

dár, (1), hangut. dáridó. Rokonai: dáv-orikol, dor-bézol.

dár, (2), dárda, dárdás. Előhang nélkül rokona a hegyeset, szurót jelentő ár. V. ö. nyárs.

de, kötszó: de úgy, dehogy, de még is.

děb, děběr, děběrke, děběn. Változattal: döb, döbör, döbörke.

decz v. döcz, děczěg, döczőg, děczěgtet, döczögtet. A visszataszító mozgás alapfogalmánál fogva rokona: dacz, daczol.

ded v. did, a fázónak reszkető hangja: dedereg, didereg.

ded, nyilt e-vel am. kicsin, kis gyermek.

déd, dédős, dédanya, dédük. Szlávul: dedo, törökül: dede. Rokona a vastaghangu: dádé, táté.

deg = dag: deged, dagad, degenyeg.

dél, (1), déli, delel v. déll, délest v. delest.

dél, (2), = döl: délczeg, dölfös.

der, (1), hangut. derécsel, deredarál, dereducsál. Keményen: tĕr: terefere, teretura, terécsel. V. ö. dur, durczás.

der, (2), derék, dereglye. Vastaghangon: dar, darék.

dér, (1), hangut. dérdúr, dérczes, durczás.

dér, (2), a fehéredés, világosság alapfogalmával: dér (hóharmat), deres, derít, derü, derűl, derhenyő.

di, (1), dia, czizma-dia, változattal: zi, csi, zia, csia, a törökben: dsi. V. ö. cse, cseál, és te, tesz.

di, (2), dió v. divó, diós.

di, (3), v. dí, díj, dív: diadal, dívik, divat, díványos, dísz, díszlik, díszke.

díb, ikerítve: díbdáb, díbdábság. Jelent a maga nemében hitvány, aprólékos valamit.

dics v. dücs: dicsekedik, dicsér, dicső, dicstelen, dicsőség. Elavult íge.

disz, disznó, disznós, disznóság. Hasonlók a hellen: uV, lat. sus, török domuz, héber daschén (kövér).

dísz, díszes, diszít, dísztelen. V. ö. dí.

dob, (1), hangut. dobog, dobban, dobbant; dob, dobol, dobos.

dob, (2), ige, dobál, dobás, dobásnyi. Rokona a távolodási: tov, tova.

doh, (1), dohos, dohosodik, dohlik, dohot. Nehéz fojtó szaggal járó avasság.

doh, (2), hangut. dohog, dohogás, másképp: duhog. Rokona a fúvást jelentő dú, dúl, (fúl).

dol, dolog, dolgos, dolgozik, dologtalan. Vékonyhangon rokona csel, cselekszik, honnan dolog = cselek. Egyezik vele a szláv: djel, djelo.

dom, (1), a dudorú magasodás alapfogalmával: domb, dombor, domború, domborodik, dombos, dombár.

dom, (2), = tom, hangut. dombéroz, tombol.

don, hangut. dong, dongó. Vékonyhangon: dön, döng, dönget.

dor, (1), hangut. doromb, dorombol, dorgál; dorbézol v. dorbélyoz.

dor, (2), v. dur = rúd: dorong, durung, dorongol, durungol. Változattal tájejtésileg: dür, düring.

dor, (3), metszés, vágás, hasítás alapérteményével: doroszol, dorozma, dorozmás. Rokona: csor, csoroszol, der, derzál.

dosz = tosz, tusz: doszol, doszolás; dosztig (duztig, töltig), toszol, tuszkol, tuszkolás. Alapérteménye: taszítás, távolítás.

dö, gyökeleme dől, dönt, dőjt szóknak.

döb, (1), hangut. döbög, döbben, döbbent. Vastagh. dob, dobog.

döb, (2), döbön, döbönke, döbör, döbörke, fordítva: böd, bödön; vastagh. dob, dobon, bod, bodon.

döcz, döczög, döczögtet, döczczen, döczczent. Ütődés okozta ideoda mozgás. V. ö. děcz, děczeg.

död, dödölle, döddő. Dudorodás, fölfuvódás alapérteményével. Rokonai: tüd, tüdő, tügg, pofa, tütt, tüttös.

döf, döfés, döföd, döföl, döföttyü.

dög, döglik, döglel, döglelet, dögleszt, dögös, dögösködik.

döh, döhér; mint puffadtat jelentővel rokon: döm, döme.

döm, (1), = töm: dömöszöl, tömöszöl, dömöcsköl.

döm, (2), domboru vaskosság, testesség alapérteményével: döme, dömsödi, dömöczkös, dömbicz, dömöszke.

dön, (1), hangut. döng, dönget, döngöl.

dön, (2), = göm, gön: döndöre juh: göndör szőrű.

dör, (1), hangut. dörög, dörget, dördít, dördűl, dörren, dörrent, dörmög, dörömb, dörömböl.

dör, (2), súrolás és törés alapérteményével: dörgöl, dörgölődzik, dörzsöl, dörmöl (fogaival).

dőr, dőre, dőrcség, dőrélkedik. V. ö. őr, őrűlt.

dőzs, dőzsöl, dőzsölés. V. ö. dús, duskál.

dú, (1), fn. (praeda) dúl, dúló, dús, duskál, dúka, dukál.

dú, (2), hangut, dúl, dúlfúl, = dújfúj, duvad.

dú, (3), = to: dulakodik = tolakodik, tuliz.

ducz, duczi, duczos, duczkó = tuskó.

dud, (1) v. dúd, hangut. duda, dudál; dudorog, dúdol, dudog.

dud, (2), dudor, dudorít, dudorodik, dudva Alapérteménye: gömbölyü, domború fölfuvódás, duvadás. V. ö. dú, (2).

dug, dugasz, dugaszol, dugdos, duggat, dugúl.

duh, hangut. duhog, duhogás. Haragos kifuvás, dúlásfúlás.

dum v. düm, hangut. dummog, dümmög.

dun v. duny, dunna v. dunyha. Rokon a fuvást, fuvódást jelentő dú-val.

dun, dundi. V. ö. döm, döme, dömbicz.

dur, (1), hangut. durr, durran, durrant, durrog, durrogat; dérdúr, durcz, durcza, durczás, durbonczás, durmonyás.

dur, (2), durva, durválkodik, durvaság, durvít, durvúl. Egyezik vele a latin dur-us, rud-is.

dus, duska, duskál, duskálkodik. l. dú (1).

duv, (1), = div: duvatlan, divatlan, duvatlankodik, divatlankodik.

duv, (2), a dagadás, fölfuvódás, kinyomulás alapérteményével: duvad, duvaszt. V. ö. dú (2).

dúz, v. duz: duzma, duzmati, duzzan, duzzad, duzzaszt, duzzog, duzzaszkodik. Puszta gyöke a fuvást jelentő dú.

dücs, dücső, dücsekszik, l. dics.

düh, dühödik, dühöng, dühös, dühít, dühül. Alapérteménye: boszúból, nagy haragból fakadó fúvás, dúlás-fúlás. Vastagh. rokona: dú, duv, duh.

DS.

dsa, dsadsa, bizonyos madárfaj hangja és neve, másképp: gya, gyagya.

dsam v. dsám, hangut, dsamál, dsámisz, dsámiszka.

dsid, dsida, dsidás, dsidáz.

dsig = zsig: dsiger, zsiger.

dsin, dsindsa, dsindzás. Rokona: csim, csimota.

F.

fa, fás, fásít, fásúl, fajd, fajsz. Finnül: puu, svédűl: boom, németül: Baum.

facs, facsar, facsarás, facsargat; fordítva: csav, csavar.

fád, ige, a halászok nyelvén: hálót fádni = öszverakni.

fagy, (1), fagyos, fagyoskodik, fagyjú v. faggyú.

fagy, (2), fagyalfa. V. ö. magy, magyalfa, mogy, mogyoró. Rokona: bogy.

faj, fajta, fajtalan, fajtalankodik, fajzik. Rokona: fi, fias, fiú.

fáj, kedélyszó: fájdal, fájdalom, fájlal, fájós. Rokonok a lat. vae, török vaj, német weh.

fak, (1), fakad, fakaszt, fakgat, fakadék. Vékonyhangon rokona: fek, fekély.

fak, (2), fakó, fakít, fakúl. Rokona: fek, fekete, és vak, vakota.

fal, (1), fn. falas, falaz, falazás, falatlan.

fal, (2), ige: falás, falat, falatoz, falánk, faldos.

fal, (3), v. fol, falu, falusi, faluz, falv, fol, folu, folnagy; falka v. folka. Alapérteménye: csoportot, sereget képező sokaság. Rokonai a hellen: poluV és poliV, német: viel, Volk, orosz: pulk stb.

fany, fanyar, fanyarog v. fanyalog. V. ö. vony, vonyár, sany, sanyar.

far, (1), a metszés, hasítás alapérteményével: farag, faragás, faragcsál, faragatlan. Változattal: for, forgács.

far, (2), kerekdedség és körös mozgás: farol, faros, fartat (fortat, firtat).

faz, fazék v. fazok, fazekas v. fazokas. Rokona a latin: vas, vasis.

fáz, fázik, fázás, fázékony, fázós.

fĕ v. fö, a magasság alapérteményével: fĕl, fĕn, fĕnn, fĕnt, fĕlül, fĕlső; nyilt e-vel: fej, (caput) fejes, fejeskedik, fejetlen; feő, fő- v. fe-é, fé; fék, fékez, féktelen; fĕd, fĕdél, fĕděz, zárt ajakkal: föl, fönt, föd, födél stb.

fecs v. fĕcs, természeti hangu: fecseg, fecsegés, fecske, fecskend, fecskendez. Zártabb hangon: föcs, főcsög, föcske stb.

fedd, (fegy-d), nyilt e-vel: feddés, feddetlen, feddhetlen.

fegy, fegyelem, fegyelmes, fegyelmetlen; fegyver. Elavult ige.

feh v. fej, fehér v. fejér, fehérség, fejéredik, fehérít.

fej, (1), fn. az egyszerü régies fe-nek j-vel toldott mássa: fejes, fejetlen, fejel, fejez. V. ö. fő (1).

fej, (2), ige: fejés, fejő; fejlik, fejt, fejsze. Alapérteménye: elválasztás. V. ö. fes, feslik.

fek, (1), igegyök: fekszik, fektet, fekvés, fekhely.

fek, (2), elvont gyök: fekete, feketít, feketűl, feketedik. Mint sötét szint, tulajdonkép szín hiányát jelentővel rokon a vastaghangu vak, vakota, vakisa = fekete v. feketés foltu, és fak, fakó.

fel, feled, felejt, feledékeny, feledtet, feledkĕzik.

fĕl, fĕlĕs, fĕlĕz, fĕlül, fĕlség. l. fĕ, fö.

fél, (1), ékvesztő név: felek, feles, felez, felekezik, felekezet, feleség; felel, felesel. Alapérteménye: ketté választás, ketté osztott egésznek egy-egy része. Vastag hangon rokona: vál, válik, válasz (felelet), továbbá fal, mint választó vonalat képző építmény.

fél, íge: félés, félelem, félelmes, félt, féltékeny.

fém v. fény, fémlik v. fénylik, fényes, fényesít, fényez, fénytelen. Rokona: fen, fenés.

fen, (1), ige: fenés, fenet, fenetlen.

fen v. feny, fene, fenéz, fenyeget, fenyít, fenyíték. Törökűl fena, am. rosz.

fĕr, fereg, ferde, ferdít, ferdűl, fergeteg, fergetyű. V. ö. pĕr, pereg, perdűl, for, forog.

fér, (1), ige, férés, férhet, férhetetlen.

fér, (2) = ivar: férj, férfi, mint fiú, ifjú am. ív-jú, ív-ik igétől. Rokon a lat. vir, gör. anhr.

fér, (3), = fĕr: féreg, férges, férgesedik. Alapérteménye: tekergő, fürgő mozgás.

fes, (1), feslik, feslett, feslettség. Rokona: fés, fésű, fej, fejlik, és vás, vásik.

fes, (2) v. fös, fest, föst, festék, fösték. Vastag hangon rokona: fos, fost, fostos.

fesz, feszes, feszít, feszűl, feszeleg, feszeng.

fész, fészek, fészkel, fészkelődik, fészkes. Rokonai: becz, becző, és vacz, vaczok, vasz vaszok. Finnül päszä, németűl Nest, latinúl nidus.

fi, fiú, fiadzik, fial (régies), fias, fiatlan, ficsór, ficz, ficzkó, fiók. Rokona if ifju, ív ivik, ivadék.

fics, ficsere, ficseréz. Rokona: csics, csicsoma, csecs, csecse.

ficz, élénk, síkamló mozgás: ficza, ficzam, ficzamít, ficzamodik, ficzánk, ficzánkol, ficzke. V. ö. icz, iczeg, bicz, vicz.

figy, figyel, figyelem, figyelmes, figyelmetlen, figyelmez. Rokona: vigy, vigyáz.

fík, fíkik. Vastag hangon rokona: bak, bakik.

fik, fika, (magyar gyalog vitéz), baka, bakancsos.

fil, (1), filkó, tökfilkó, makkfilkó = felső, tökfelső. Fil-Istál Csalóközben = Fel-Istál, filegória = felgóré.

fil, (2) = bil: filling, billing; l. bil.

fin, finta, fintor, fintorít, fintorodik, fintorog, fintorgat. Görbe hajlás, hajlongás.

finy v. finny, finnya, finnyás, finnyáskodik.

fincz, fincza, finczos, finczároz; vincz, vinczároz. Jó kedvű, csintalan, gyermekded élénk mozgás.

fir, (1) = far: firtat, fartat. V. ö. far.

fir, (2) = ir ige: firka, firkál, firkálás, firkász, firkant = irka, irkál stb.

fir, (3) = für: firge, firgencz, fürge, fürgencz. Vastagh. vir, virgoncz.

fit, fitat, fitít, fitog, fitogtat, fitos. V. ö. fity, fityeg.

fity, (1), fityeg, fityegtet, fityőlék; fityma, fitymál.

fity, (2), fityész, fityésző eb = szaglászva keresgélő. Rokona: figy, figyel.

fiz v. füz, fizet, füzet, fizetés, fizetetlen.

fog, (1), ige: fogás, fogdos, foglal, foglalkodik, fogékony, fogúl, fogulatlan, fogoly. Hasonló a német fangen, goth fahan, görög phgw, phgnumi.

fog, (2), név, fogas, fogatlan, fogadzik. Valószinüleg a fog igével azonos, mint: nyom premit, és nyom vestigium, les, insidiatur, és les insidiae, zár claudit, és zár clausura, sera, s több mások.

fogy, ige, fogyás, fogyat, fogyatkozik, fogyatkozás, fogyaték.

foh, kedélyhang: fohász, fohászkodik. Rokona: soh, sohajt.

foj v. fuj, fojt, fujt, fojtás, fojtogat. V. ö. fú, fúl.

fok, fn. 1) Valaminek feje, főrésze, kiálló része. Hegy foka, vár foka, fejsze foka, kés foka; fokos, tű foka. 2) Nagyobb folyóból, tóból kiszakadó ér. Siófok, foktő.

foly, folyás, folyó, folyam, folyamat, folyamodik, folydogál, folyat, folytat, folyár. Latin fluit, német flieszt, szanszkrit plu.

fol = fal: folka, falka, folu, falu.

fon, fonás, fonóka; fondor, fondorkodik, fonál. V. ö. von, vonal.

fony v. fonny, fonnyad, fonnyaszt.

for, (1), körös mozgás: forog, forgat, fordít, fordúl, forgékony; forbát, forbátol. Vékonyh.: fĕr, fereg stb.

for, (2), buzgó mozgás: forr, forrong, forradalom, forrad, forraszt.

for, (3), erős indulathang: forty, fortyan. Rokona: för, förmed.

fos, fosik, fosos, fost, fostos, latin: forium.

fosz, foszlik, foszt, foszlad, foszladoz, foszlékony, foszlán, fosztor. Alapérteménye: részekre oszló szakadás, bomlás; rokon: osz gyökkel.

fö, föd, födél, födés, födő. V. ö. fĕ, fĕd.

fő, (1) = fej, mint: vő vej, nő nej.

fő, (2), a hőség alapérteményével: fől, főz, főzés. Rokona: fű, fűl, fűt. Eredeti értelme a fu-vásban rejlik.

föcs = fĕcs, hangut. föcsög, fĕcsĕg.

för, (1), kedélyszó; förmed, förmeszt.

för, (2) = for: förög, förgetyű, förgeteg.

fu v. fú: fuvás, fujás, fuval, fuvalom, fuvalkodik; fúl, fojt. Természeti hangut.

fúl = fúr, szúr: fulánk, fulánkos.

fúr v. fur: fúrás, fúró v. fúrú, furkál; furfang, furfangos, furcsa. Rokona: for, forog. Latin foro, német bohren.
fut, futás, futam, futamodik, futkos, futkároz, futrinka. Latin fugit.
fű, (1), hőség által okozott fuvás: fűl, fűt, fűtözik, fűtés, fűtetlen. Ellenkezője: hű, hűl, hűt.
fű, (2), füves, füvész, füvészet. Rokona a hellen juw, juton.
függ, függés, függékeny, független, függed, függeszt, függelék.
fül v. fil, (1), fülel, füles, szemfüles.
fül v. fil, (2), füllent v. fillent, = bill, billent, átv. ért.
für, fürge, fürgencz, fürög, füremedik, fürdik. A for (forog) gyöknek élénkebb érteményü árnyalata.
füty, hangutánzó: fütyöl, fötyörész, fütty, füttyen, füttyent, füttyöget, füttyös.
fűz, (1), név: fűzes, fűzfa. Tájejtéssel: fíz, Baranyában sziz-fa.
fűz, (2), ige: fűzés, fűzöget, fűzér.

G.

gab, (1), gabona, gabonás, gabonátlan.
gab, (2), v. gáb, hangut. gabos madár (galbula), gáborka, szarkagábor.
gacs, gacsaly, gacsos, l. kacs, kacsos.
gács, hangut. gácsér, gácséroz. V. ö. kacs, kács.
gad, gadócz, halnem, lat. gadus.
gag v. gág, lúdhang, gaga, gágog, gágogás.
gág, 1) gágó am. tátott száju, 2) gajmó.
gagy, hangut. gagyog, gagyogás, gagyúl, gagyula.
gaj, (1), hangut. gajdol, gajdos, gajdúl. Rokona: kaj, kajdász, kajdács, kajált, kajabál
gaj, (2), = kaj, görbeség, görbedés: gajmacs, kajmacs, gajmó, kajmó.
gal, (1), hangut. galagy, galagyol, kalaty, kalatyol. Kis gyermekek gagyogó hangja.
gal, (2), = goly: galacsin (golyócska agyagból), galuska.
gal, (3), = szal: galand, galandféreg = szalag, szalagféreg.
gal, (4), = gyal: galád, gyalázatos, alávaló.
gall, gallóka, = bellőke, bölcső.
gam (1), = kam: gamó, kamó, gajmó, kajmó.
gam (2), v. gan: piszok, mocsok: gamat, gamatol, ganaj, ganajoz.
gan, (1), gangos, gangosan, gancs. Rokona a görbeséget jelentő gam, kam.
gan, (2), v. gán, gancza, v. gáncza, azaz, gom, gomcza, gomócza.
gány, gányó, (dohánykertész), gányol (kerít).
gar, (1), = kör: garád, garat, gárgya.
gar, (2), a metszés alapérteményével: garda, hal, (cyprinus cultratus). V. ö. kar, kard
gar, (3), garázda, garázdálkodik. Nagy zajt, lármát ütő veszekedés.
gaz, (1), vékonyh. gez: gazos, gizgaz, gezdernye, gezemicze, gezernicze, gézengúz.
gaz, (2), gazdag, a régieknél: kazdag. a török khazine am. kincs.
gát, gátol, gátolás, gátos, gátoz.
gáz, gázol, gázolás, gázló.
geb, gebe, gebed, gebedés, gebeszt. Rokona: gib, giber, giberedik.
ged v. gegy, gedél, gedélget, gegyel, gegyerész. Kedveskedő bánás. V. ö. ked, kegy.
ged v. gid, gedó, gidó, gödölye, latin, hoedus.
gel v. gil, geleszta v. giliszta.
gely, gily, gelyva, gilyva, l. goly, golyva.
gég v. gőg: gége, gégés, gőgös.
gém, = kam, kám, görbedés alapérteményével: gémb, gémber, gémberedik, gemicse = kampós bot; gém

madár, hosszú görbe nyakú; kútgém.

geny, genyed, genyedés, genyes, genyesedik. Rokona: gan, ganaj.

gép, gépely, gépi; rokon gém gyökkel.

ger, (1), sovány, görhes valami: gernye, gerény, geher, vastaghangon: gár, gárincza.

ger, (2), gerincz, gerenda, gerendely.

gĕr v. gör, (3), az égés, melegség, tűz alapérteményével: gerjed, gerjeszt, gerencze; fordítva: reg, rög: regvel, rögtön (hevenyében). Rokonai a szláv: gorí, hori (ég, ardet) goronczi, horuczi, (forró).

ger, (4), a szurás, bökés, hegyesség, metszés értelmével: gerely, gereben, gereblye; gerezd.

geszt, gesztes, baranyai tájnyelven am. fás. tehát geszt = fa.

gib, giber, giberedik, göb, göbörödik.

gicz, disznóhivó szó, honnan: gicza = disznó.

gil, hangut. gili, gilicze, gerlicze.

gím, vörös vad, u. m. őz, szarvas: gímes.

gob, goboncza, gobhal, latin gobio.

gócz, (1), hangut. gócza, am. kacsa, kácsa.

gócz, (2), kuczkó, koczik, kuczik, különösen, melyben tüzelnek.

gog, búbos kemencze.

gogy, gogyola, am. golyva.

goh, gohér = kövér, korán érő nagyszemü szőlőfaj.

goly, (1), a gömbölyüség, dudorodás alapérteményével: golyó, golyva. Rokona: boly, bolyó.

goly, (2), = boly: golyhó, bolyhó, bohó, bolondos.

gom, gomb, gomba, gombócz, gomboly, gombolyít, gombolyag, gomoly; gongy, gongyol, gondor. Vékonyhangon: göm, gömb, gömböcz stb. V. ö. gum, güm.

gon = kon: gonosz, gonoszság, konok.

gor, (1), hangut. gordon, gordonka.

gor, (2), = gör,: gornyad, gornyadoz, görnyed, görnyedez.

gór, a magasat, nagyot jelentő ór, hór rokon érteményével: góré, górtyúk, gória, (filagória).

göb, göbe, göbecz, göbü, gőb, gőböly.

göcs, göcsös, göcsört, göcsörtös, fordítva, csög.

göcz, hangutánzó, göczög = édesdeden nevet.

göd, gödör, gödrös, gödröz.

gőd = gőg: gődény, gőgény, tág gőgjétől.

gőg, (1), hangut. gőgicsél, gőgícsélés.

gőg, (2), gőgös, gőgösködik, gőgjét fölfújja.

gögy, hangut. gögyög, gögyögés, gagyog, gagyogás.

göl = gol, gölődény, gölődör = gombócz, mint golyóalakú tésztás étek.

göm, gömb, gömböcz, gömböly, gömbölyödik, gömbölyít, gömbőlyű; göndör, göndörödik, göngy, göngyöl, göngyőle.

gör, (1), fordítva rög: göröny, göröncs, görvény.

gör, (2) = kör: görbe, görbed, görnyed, görhes, görcs.

gör, (3), égés, sütés alapérteményével: görjed, görjeszt, görhön. V. ö. ger, gerjed.

gör, (4), kerek mozgás és hangutánzás: gördül, gördít, görög, görget, görgőcse. V. ö. gur, gurog.

göt, göthös, göthösödik, götlöhös.

gőz, gőzöl, gőzölög, gőzös, talán eredetileg hőz, a meleget jelentő hő-től.

gub, guba, gubacs, gubancz, gubó, gubbad, gubbaszt.

gug, guga, gugg, guggol, gugorodik, gugorczol, gugora, gugy, gugyor.

guly, gulya, gulyás. A perzsában ghau, gao, a szanszkritban go, gan, am. a német Kuh, Ochs.

gúny, (1), gúnya, genyegúnya. V. ö. köntös, kantus, szlávul hunya.

gúny, (2), gúnyol, gúnyolódik, gúnyos; gíny, gínyol.

gur, (1), gördűlés, és ennek hangja: gurul, gurít, guriga, gurgula, gurdúl, gurdít.

gur, (2), = meghajlási kör: gurba, gurbancs, görbegurba.

gur, (3), gurdal, gurgyal, gordon, góró, kóró.
gúzs, guzsaly, guzsalyos, gúzsol, fordítva: zsug, zsugorodik.
güb, gübü, gübül, gübülés.
güg, gügü, kenyér domója, gyürkéje.
gügy, gügyü, egy csomónyi vagy maroknyinád, fű, kender V. ö. güg.
güz, güzü, güzmől, güzmötől.

GY.

gya, gyagya ily hangon szóló madár neve, másképp dsa, dsadsa.
gyak, (1), ige, a szurás, bökés alapfogalmával: gyaka, gyakás, gyakdos. Rokonai dák, dákos, dög, dögönyeg, dögönyöz.
gyak, (2), a cselekvést, működést jelentő dia, csia, szókkal rokon, gyakor, gyakorol, gyakorta.
gyal, (1), gyaláz, gyalázat, gyalázkodik; gyalog, gyalogol, V. ö. al, aláz.
gyal, (2) = tal, tol: gyalu, (toló eszköz) gyalul, gyalulás; gyalk = gyilk. Latin, dolo, dolabrum.
gyám = tám: gyámol, gyámolít, gyámoltalan.
gyan, gyanu, gyanus, gyanakodik, gyanít. Rokona. tan, tanú.
gyap, sürű, dús növésű, sarjadzásu tömött szálakból álló valami: gyapj, gyapjas, gyapju, gyapott. Alapfogalomban rokonai: gyép, gyöp, gyépü, gyöpü, gyepes, csöp, csöpü, csöpéte, csap, csep, csapzik, csepzik, cseplesz.
gyar, (1) ar: gyarat = arat, vagy karczoló eszközzel, péld. gerebennel, kardácscsal fésüli a gyapjut.
gyar, (1), gyarló, gyarlóság (fragilitas). Alapérteményénel fogva am tör-ik.
gyár, gyáros, gyárt, gyártó. Mennyiben csinálást jelent, rokona; csi, di, csinál, dia.
gyász, gyászol, gyászos; hihetőleg am. jajász, a mély fájdalomból kitörő jaj! szótól.
gyá, v. gyáv, gyáva, gyávaság. V. ö. bá, báva.
gyĕp, v. gyöp, gyĕpü, gyöpü, gyĕpes, gyöpös. V. ö. gyap, gyapju, csöp, csöpéte.
gyék, gyékény, gyékényes, gyékénykáka. Mint takarót jelentő szónak rokonai: tak, takar, tok, teg, tegez, lat, tego, ném. decken.
gyér, gyéres, gyérít, gyérűl, gyérség. Ritka, minek részeit nagy tér választja szét.
gyer, (1), nyilt e-vel: gyerek, v. gyermek, gyerkőcze, gyerekes, gyerekeskedik, gyerekezik, gyermektelen. Rokonai: jér, jércze, v. gyér, gyércze, és a fiatal növényt jelentő ser, sereng, serdűl.
gyer, (2), éles e-vel, vastaghangon, gyor: gyertya, gyortya, gyertyán. Rokona az égést jelentő ger, gerjed. Német: Kerze.
gyesz, = csesz, csisz: gyeszel, gyeszetel, gyeszelődik, = csiszol, csiszolódik, cseszelődik.
gyev = hev, höv, öv: gyeveder, heveder, l. hev, höv.
gyík, hasonló a csík, és fordítva a kígy, kígyó szókhoz.
gyil, gyilk, gyilkos, gyilkosság, gyilkot. V. ö. gyal, (2). Német: Dolch.
gyin, gyingya, gyingyás. l. dsin, dsindsa.
gyol, gyolcs, gyolcsos. Mennyiben legfehérebb nemű vászonszövet, rokonítható a fehéret jelentő hol gyökkel, holos (fehéres), hols, holcs, gyolcs.
gyom, (1), gyomos, gyomlál, gyimgyom, sürüen sarjadzó, mintegy öszve-gombolyodó burján; gyomor, gyomros, gyomroz. A csomódadot jelentő gom gyökhöz hasonló.
gyom, (2), = gyöm, töm: gyomoszol, gyömöszöl, tömöszöl, csömöszöl.
gyógy, gyógyít, gyógyúl. Önálló gyöke: jó, jógy, a javúlás alapfogalmával.
gyón, gyónik, gyónás, gyónkodik, gyóntat. Néha gyóhonik, melyhez hasonló jonhó azaz belső részek (viscera). Aki gyónik, az lelke belsejét, titkait kitárja.
gyop, gyopár, fekete gyopár. V. ö. gyap, gyapju.
gyor, gyors, gyorsalkodik, gyorsaság, gyorsít. Azon r alaphangú szók osztályába sorozható, melyek sebes mozgásra vonatkoznak, milyenek ir, iram, ser, serény.

gyök, gyökér, gyökeredzik, gyökeres, gyökeresedik. Rokona a növények különösen fák alsó buczkóját jelentő csög, csök, tőke; Gyökét e szerint öszvetett szó volna = csök-ér.

gyöm, (1), = döm, töm: gyömöszöl, dömöszöl, tömöszöl, csömöszöl.

gyöm, (2), = göm, gyöngy (gömgy), gyöngyös, gyöngyözik. V. ö. gyüm, gyümölcs, güm, gümő.

gyön, v. gyĕn: gyönge, gyĕnge, gyöngéd gyĕngéd, gyöngeség, gyĕngeség, gyöngít, gyöngűl. Tájejtéssel: gĕn, gĕnge. Rokona: zsĕn v. zsön, zsĕnge, zsönge.

gyöny, gyönyör, gyönyörködik, gyönyörű, gyönyörűség. Eredetre nézve kedély szónak látszik. V. ö. kéj, kény.

gyöp, gyöpös, gyöpösödik, gyöpü. V. ö. csöp, csöpű, csöpéte.

győ, győz, győzelem, győzedelem, győzedelmes, győzködik, győztes. Alapérteményben hasonló hozzá dő, dől, dőjt, v. dönt.

gyu, gyuha = gyomor v. belek, régiesen jonhó. Rokona juha a szerkérben.

gyú, gyúl, gyújt, gyúlad, gyúlaszt, gyújtogat.Vékonyhangon hasonlók, a szintén égésre, vonatkozó: sű, sűl, fű, fűl, fő, fől.

gyúr, gyúrás, gyúródik. Rokonai: gyű, csúr csűr, csavar.

gyű, (1), gyülöl, gyűlölködik, gyűlölség. Kedélyhangnak látszik, mint az útál gyöke: ú.

gyű, (2), = jő, jű, (jön), gyűl = jö-űl, gyülekezik = jövekezik, gyűjt, = jő-ít: Tájnyelven mondják is: gyűn = jön.

gyű, (3) = tű (acus) gyűszű, tűző, mivel a tűt nyomdossák. Hasonló változatuak: gyűkör, tűkör.

gyüm, gyümölcs, gyümölcsös, gyümölcsöz, gyümölcstelen. V. ö. güm, gümő, göm, gömb, gum, gumó.

gyűr, (1), fn. am. dudorodás: gyűrke a kenyér púpja, továbbá gyűr = buczka, homokdomb.

gyűr, v. gyür, (2) = kör: gyűrű, kört képező karika, gyűrűs, gyürűdzik.

gyűr = sür, (3): gyűrűfa, fekete gyűrü, veres gyürű, másképe: Sürje. V. ö. sarj, sarjad.

gyűr, ige: gyűrés, gyűremlik, gyűrkőzik. Rokonai: csűr, csavar, tűr, türemlik.

H.

ha, (1), né-ha, vala-ha, minden-ha, so-ha (se-ha). Alapérteménye: idő, kor, innen: hái-bái = régi, ócska.

ha, (2), föltételes kötszó, melyet a régiek név gyanánt ragoztak is. "Hával (föltétellel) oldozta fel." Pázmán.

ha, (3), elvont gyöke a takarót, burkot, héját jelentő haj, hám, hás, hártya származékoknak.

ha, (4), hangosan kifakadó vidám kedélyhang: haha! hahota, hahotáz.

ha, (5), a kérdő hány? hányadik? szók gyöke.

hab, (1), hangut. habog, haboz, habahurgya, habatol, habsol. Vékonyhangon: heb, hebeg, hebehurgya. Szanszkrit, zend ap, perzsa áb, latin aqua.

hab, (2), habzik, habos, habuczkol, habit, habicza. A fehéret jelentő hav, havas gyökkel rokonítható.

háb, hábor, háborít, háborodik, háborog, háború, háboruság.

had, 1) = nemzetség v. család, nemesek hadnagya, csúnya hadak ezek a szömszéd népek. 2) = vezekedés, villongás, háboru, mennyiben hadak (népek) hadak ellen vívnak, hadat indítani, hadakozik, hadakozás. 3) ideoda kapkodás: hadar, hadarász hadonász.

hagy, (1), hagyás, hagyogat, hagyomány, hagyaték. Tájejtéssel: hágy.

hagy, (2) = haj v. hej: hagyma, = hajma.

hagy, (3), hagymáz, hagymázos.

hagy, (4), hagyigál, hagyigálás. l. haj, (1).

hagy, (5), hagyap, = pök, régies, hangutánzó.

hág, hágcsó, hágdos, hágdicsál. Rokona ág, ágaskodik.

haj! (1), baromnógató, üző, távolító szó: haj haj! hajt, hajtsár, hajsz, hajszol, haj hász, hajdú; hajít. V. ö. hi!

haj, (2) = kaj, görbedés, görbeség: hajlik, hajt, hajlós, hajlandó, hajlong, hajtogat, hajtóka, hajk.

haj, (3) = héj, ami valamit föd, takar, borít: haj (ször), hajatlan, hajma, hajlék.
haj, (4) = fehéret jelentő hol: hajnal, régenten: holval.
háj, hájaz, hájas, hájazatlan. A beleket s húst héj gyanánt takaró kövérség.
hák, torokhang hákog, hákogás.
hal, (1), ige: halás, halál, halálozik, halandó, halhatatlan, haldoklik. Rokona: al, alszik.
hal, (2), halánték = alanték az alszik gyökről, mint a németben: Schlafen és Schläfe.
hal, (3), fn. halas, halász, halászat.
hal, (4), = hol: halavány, halványodik, halványság, halványít.
hal, (5), halad, halaszt, halogat, távolódás, tartósság alapérteményével. Rokona: szal, szalad.
hal, (6), halom, halmos, halmoz, halmozás, halmozott.
hál, (1), kedélyszó, hála, hálál, hálás, hálálkodik. Rokona: ál, áld, áldás. Hasonlók a szláv: chwála, fála.
hál, (2), háló, hálóz, hálódzik.
hall, hallás, hallomás, hallgat, hallgatódzik; hallk, hallkan.
hály, hályog, hályogos, hályogzik V. ö. hóly, hólyag.
ham, v. hom: hamu, hamv, hamvad, hamvaszt, hamvas, hamvaz. Régiesen: hom, homu. V. ö. om, omlik.
ham, (2), hamis v. hamos, hamisság, hamiskodik. Hasonló a német: hämisch.
ham, (3), hamar, hamarkodik, hamarság.
ham, (4), v. hom: hambár, hombár.
hám, hámos, hámoz, hámlik, hánt (hámt). Rokonai: haj, héj.
han, hanság, hant, hancsék. V. ö. lan, lanka, len, lin, lenkó, linkó. Alacson fekvésű söppedékes tér.
hang, hangos, hangzik, hangicsál, hangász, hangol. V. ö. zen, zeng.
hány, (1), ige: hányás, hánytat, hánykolódik, hányogat, hányakodik.
hány, (2), mennyiség kérdő, elemezve: ha-ny = me-nyi, mennyi.
hany, hanyatt, hanyatlik, hanyatlás, hanyag. V. ö. lan, lankad, és henye.
hap, hangutánzó: haps, hapsol, hapsi.
háp, hangut. sáp: hápog, sápog, a récze.
har, (1), kedélyhang: haragszik, haragos; harcz, harczol.
har, (2), hangut. haris, harkály, harang; hars, harsog, harsány.
har, (3), = mar: harap, harapdál, harapós.
har, (4), = sar, sarj, haraszt, harság.
hár, (1), hárántos, háránték, hárántékos, háramlik, hárít. Kicsinyitve: hir, hirgál.
hár, (2), = hám, hárs, hártya. V. ö. kér, kéreg; latin cortex.
has, (1), fn. hasal, hasas, hasló. Hasonló a hellen: gasthr.
has, (2), hasad, hasadék, hasít, hasogatás, hasáb; hasonlik.
hat, (1), ige: hatás hatalom, hatalmas, hatalmaz, ható, hatóság. Mint tehetőigének képzője vékonyhangon het: jár-hat, kel-het.
hat, (2), számnév: hatan, hatod, hatos, hatvan.
hát, hátra, hátul, hátas, hátrál, hátság.
haz, v. ház: haza, hazai, házal, házas, házasodik. Olaszul: casa, ném. Haus.
haz, hazud, hazug, hazugság, hazudtol.
heb, hangut. hebeg, hebegés, hebetel, hebehurgya. Vastaghangon: hab, habog.
hed, heder, hederít. Vastaghangon: had, hadar, sad, sadar. Alapérteménye: forgó mozgás.
heg, (1), heged, hegedés, hegeszt, (jeged, jegedés?)
heg, (2), hegedű, hegedül, hegedüs. Tájejtéssel hed, hedegű (idegű, ideges hangszer?)
hegy, (cuspis) hegyés, hegyéz, hegyésít; hegy (mons) hegyes, hegyecske, hegység. Atv. ért. hegyke.
hej, indulatszó, hejhuj! hejehuja!
héj, = haj: kenyérjhéj, héjas, héjatlan, héjaz.
hely, helyes, helyez, helyezkedik, helyecske; átv. ért. helyés, helyésél, helyésen, zárt ĕ-vel.
hĕm, v. höm: hĕmpĕly, hömpöly, hĕmpĕlyĕg, hömpölyög, hĕmpĕrĕg, hömpörög, hĕngĕr, hĕmzsĕg, hĕngĕrĕg. Rokonai: göm, gömöly, gom, gomoly hom, homor.
heny, henye, henyél. Vastagh. hany, hanyag, hanyagol.

her, (1), here, herél, heréczel; heremeh.
her, (2), éles e-vel, hervad, hervaszt, hervatag. Rokona: sor, sorvad.
her, (3), hangut. herákol, hereg, herreg, herseg.
hess, madarakat üző szócska. Hess innen! hesseget, hessegetés.
het, hetvenkedik, hetvenkedés. Forditva vet, vethenkedik, = hányjaveti magát.
hét, tőszámnév, ékvesztő-heted, hetes, hetven, hétfő v. hetfő.
hev, (1), hever, heverés, heverész. Rokona: hév, hévizál.
hev, (2), = öv: heveder, ami öv gyanánt kerit valamit = öveder.
hí, (1), hi-ú hiuság, hiv, hivalkodik; hiány, hiányzik, hiányos, hiánytalan; hitvány; hiba, hibázik, hibátlan.
hi! (2), lovat nógató szócska. Hi fakó! Másképp: gyi! deh!
hi, (3), elvont gyöke hisz, hitet, hit, hitel, hiteget szóknak és származékaiknak.
hí, v. hü, (4), hideg, hidegszik, hiv, hives, hüv, hüvös. Ellenkező érteményü: hé, hő.
hib = lib, az alásüppedés, lemerülés alapérteményével: hiharcz, hibók, hibban, hibbant.
hid, hidor, had, = hadar, sad, sadar.
hid, v. híd: hídal, hídas, hídaz, hidlal.
him, v. hím: himlik, hint, hímez, hímes, himlő. V. ö. om, omlik.
hin, (1), = in fn. hinpók = inpók, hinpókos, inpókos.
hin, (2), hinta, hintáz, hintó, hindzsa, hinár, himbál (hinbál). Előleh nélkül rokona: in, inog, ingat.
hinny, hangutánzó: hinnyog, hinnyogás. Hasonló: vinny, vinnyog.
hip, v. hopp, széles kedvü indulatszó hiphop! hopsza! A szökés, ugrás alapértményével. Egyezik vele a német: hüpfen.
hír, néha ékvesztő fn. híres, hiresztel, hirtelen, hirdet, hírhedik.
his, hiska, hiskó, v. viskó. A ház szónak kicsinyitett változata, = házikó.
híz v. hiz vékonyhangu ragozással: hízeleg, hízelkedik. V. ö. íz, ízlik.
híz, v. hiz, vastaghangu: hízás, hízik, hizodalmas, hizóka, hizlal. Rokona: íz, izom, ízmos, izmosodik.
hó, (1), = hov, v. hav; hovas, havas, havazik, hód.
hó, (2), megállító parancs szó: hó ha! hódit, hódúl.
hóly, hólyag, hólyagos, hólyagzik; V. ö. hály, hályog.
holl, hangut. holló (hor-ló), hollós; hollároz.
hom, (1), homály, homályos, homályosít, homályosodik.
hom, (2), = gom, kom: homorú, homorodik, homolít, homolka, homlok.
hom, (3), homok, homokos, homu. Előleh nélkül = om, omlik. A homok és homu (hamu) omlékonyak.
hon, honi, honos, hontalan, honn, sehonna. Rokona a német: heim, török kon-mak am. lakni.
hón, hón-al, hón alatt, hón alá fogni valamit.
hop, hoporcs, hoporcsos, hoporj, hoportyag.
hor, (1), hajlott, görbült valami; horog, horgas, horgad, horgaszt, horgony, horgász.
hor, (2), metszés, dörzsölés érteményével: horhol, horzsol, horny, hornyol, horhó.
hor, (3), beesett, csappant; horpad, horpasz, horpaszt.
hor, (4), hangut. horcz, horczog, horty, hortyan, hortyog, horkan, horkol.
hor, (5), = hoz ige: hord, hordogat, hordoz.
hor, (6), hordó, talán = gordó, gördű lékeny tulajdonságától?
hór, magasság: hóri, hórihorgas, nagy magas. Előleh nélkül: ór, órias, óriás.
hosz, hossz, hosszu, hosszuság, hosszas, hosszit.
hoz, (1), ige, hozás, hozatal, hozakodik, hozomány.
hoz, névrag = od, oda, ház-hoz, ház-oda.
hő, = he-ű, heves, mint: bő = be-ű, be-ő.
höb, hangut. höbög, höbögés, höbögő: V. ö. hab, habog, heb, hebeg.
hök, v. hők: hökken, hökkent, hőköl, hőköltet.
höl, höle, másképp héla = üres, hiányos. Rokona: héj, híj, ném. hohl.
höm, hömb, hömp, hömböly, hömpöly, hömbölyget, hömpölyget. V. ö. göm, gömböly.
hör, hangutánzó: hörög, hörgés; hörp, hörpöl, hörpent; hörcsök, hörcsökös.

hu! v. huh! visszaborzadási kedélyhang, és a bagolymadár természeti hangja: huhog.
hucs! disznóüző szócska, vékonyh. hűcs!
huj, víg kedélyszó: hejhuj, hejehuja, hujj, hujjogat.
hull, hullás, hullat, hulladék, hulla.
huny, hunyorog, hunyorgat, hunyorít, hunyorodik; hunny, hunnyászkodik. Rokona: kuny, suny.
hup, (1), hangut. hupog, hupogás, huppan, huppant, huppolag, hupora, hupi (kék), a hupálásnak, verésnek kék foltja.
hup, (2) = kup, csup: hupa, csomó, hátahupás, kinek a hátán púp van.
hur, (1), hangut. hurít, hurogat; hurut, hurutol, hurukkol; hurgya, hebehurgya.
hur, = hor, (2), hord: hurczol, hurczolgat.
hur, (3), hurok, hurkol, hurkolás. Előleh nélkül: ur, urok.
húr, húros, húroz. Egyezik vele a lat. chorda.
hus, hangut. husáng, husángol, fordítva: suh, suháng.
hús, húsos, húsosodik, húsosság.
húsz, tizedes számnév: huszad, húszas.
húg, v. hug, fiatalabb nőtestvér, kihangzással: huga, hugám.
húgy, (1), a régieknél am. csillag, hód v. hold-ból alakúlva; többesben: húgyak.
húgy, (2), fn. többesben, húgyok, húgyos, hugyozik, hugyozás. Másképp: húd.
húz, húzavona, huzakodik, huzmény, húzogat, huzódozik.
hüm, hangut. hümmög, hümmögés.
hű, (1) = hív, a hisz igének gyöke: hűség, hűtelen, hívség, hívtelen.
hű, (2), hűvös, hüvít, hűt, hűtözik, hűtöget. V. ö. hi, hideg.

J.

ja v. jo, jav, jov, javas, jovas, javasol, jovasol, jobb, javit, javul, jó, jós, jósol, józan. Rokona i, az ig jog, igaz jogos, igazság, jogosság szókban.
jaj, fájdalmas kedélyszó: jajgat, jajong, jajdúl, jajdít, jajász = gyász.
jar v. jár: jargal, régies, am. nyargal; járás, járat, jártat, járdogál, járkál.
ját, (1), névtárs, névrokon, drusza. Székely szó. A török ad am. név s innen addás névtárs.
ját, (2), játék, játszik, játszodik; a szanszkritban: gud.
jáv, jávor, másképp: juh, juhar, ih, ihar. A szláv nyelvvel közös.
jegy, jegyes, jegyez, jegyzék, jegyzet, jegyző. Tájejtéssel: gyegy.
jég, ékvesztő fn. jeges, jegesedik, jegesít, jegecz, jegeczes.
jel, jeles (signatus), jelěs (insignis), jelez, jelen, jelent, jelenet, jelel, jellem, jelleg.
jer v. jér: jerke, nősténybárány; jércze, nősténycsibe, fiatal tyúk.
jog, jogos, jogosít, jogosúl, jogtalan, l. ja, jo.
joh v. ju, 1) máj, belső részek, tájejtéssel: gyuha, régiesen, jonha, 2) a szekěrben juha, a rúd szárnyát tartó fa.
juh v. ih, juhász, ihász, juhos, ihos.
jut, jutás, jutalom, jutalmaz, juttat, jutányos.
jő v. jöv, jődögél, jövedelem, jövevény, jövet, jövetel, jövendől, jön. Változattal: győ, gyűl, gyűjt.

K.

ka, kaka, kakál, kakás. Mint csunyát és roszat jelentővel egyezik a hellen: kakoV.
kab, 1) kaba, babócza; 2) kabona: 3) = kap, kapar.

káb, kába, kábít, kábúl, kábaság. V. ö. csáb.
kacs, v. kács (1) hangut, kacsa, kacsáz, kácsa, kacsér. V. ö. gócz, gócza.
kacs, (2), görbére hajlás: kacska, kacsínt. V. ö. kan-cs.
kacz, (1), kedélyhang: kaczag, kaczagás, kaczagtat.
kacz (2) = kasz: kacza, kaczor, szőlőmetsző v. kertészkés.
kacz, (3), kaczér, kaczéros, kaczérkodik, kaczki, kaczkias. V. ö. kecz.
kad, 1) kada = gödör, 2) kadarka, szőlőfaj.
kád, kádas, kádár. Héber. kad, lat. cadus.
kaff, hangut: kaffan, kaffant, kaffog, kaffogás.
kagy v. kágy: kagyló, kágyilló. V. ö. kígy, kígyó.
kah, hangut. kahol, kahicsol, kahicsál. Vékonyh. keh, kehel, köh, köhög.
kaj, (1), hangut. kajabál, kajált, kajdacs, kajdász, kajhol. Máskép ki, kiált.
kaj, (2), görbeség: kajács, kajcs, kajcsos, kajmó, kajla, kajsza.
kaj, (3), kajtat, kajtár, kajtárkodik, kajtárság.
kak, (1), hangut. kakas, kakuk, kakukkol.
kak (2) = kuk, hangut. kakucs, kakucsál.
kák, (1), hangut. kákog, kákogás.
kák, (2), káka, kákás, kákics.
kal, rokon a görbeséget jelentő kaj gyökkel: kaliba, kalimpa, kalimpázik, kalisztál, kalinkó, kalafa, kaland, kalandor, kalandoz.
kam, (1), görbeség: kamó, kampó, kampós, kankalék (kamkalék).
kam, (2), tunya, meggörbedt mozgás: kamasz, kammog, kamuti. V. ö. kom, komondor.
kám, kámpol, kámpolódik, kámpicsorodik.
kan (1) = kon: kanász, kanozik, kandúr, konda, kondás.
kan (2) = görbeséget jelentő kam: kancs, kancsal, kancsalít, kandi, kandics, kandikál.
kany, görbeség: kanyar, kanyarít, kanyarodik, kanyarog, kanyargat, kanyó, kanyúl. V. ö. kony, konya.
kány, kánya, madárhang, és név.
kap, (1), ige, kapos, kapdos, kapkod, kapsi, kapaszkodik, kaptat, kapczáskodik. Latin capit.
kap, (2), kapa, kapar, kapargat, kapál, kaparász. V. ö. kop (4).
kap v. kop, (3), koponya (caput).
kar v. kár, (1), hangut. karál, karattyol, karicsál, karvaly, kárál, károg, káromol, káromkodik, kárakatona.
kar, (2), kerekded vagy görbés valami: karaj, karé, karél, karélat, karika, karima, karing, karingós, karám. V. ö. ker, kerek, kör, körös.
kar v. kár (3), éles, hegyes, metsző: karcz, karczol, kard, karom, karmol, karda, kardács, karó, kárt, kártol. V. ö. ger, gereben, gerely.
kár, káros, károsít, kárhozik, kárhoztat.
kas, (1), kasmatol, kastos. Rokona: kaj, kajtat, kajtár.
kas v. kos, (2), kasornya, kosár, kosaras, kosaraz. Közös a szláv nyelvvel.
kasz, kasza, kaszál, kaszás, kaszab, kaszabol.
kat, hangut. katakol, katangol, kattan, kattant, kattogás. V. ö. kot, kotog.
katy v. koty, hangut. katyfol, kotyfol, katymál, kotyvál, kotyvaszt, kátyol. Alapérteménye: locspocsféle habarék.
kav v. kev, kavar, kever, kavarék, keverék.
kav, kov, köv, kavics, kova, kovarcz, kövecs.
kaz, kazal, kazdag, régies a mai ‚gazdag' helyett.
ke, kedélyre tetszetősen ható: ké, kéj, kegy, kéncs, ked, kedv, kedves, kedvez, kény, kell, kees v. kies.
keb, kebel, kebelez. V. ö. öb, öböl, öblöz.
kecs, (1), kecske, kecskés, kecskebukázik.
kecs, (2), kecses, kecsesség, kecsegtet.
kecz, keczél, keczebecze, keczmereg, rokon kecs gyökkel.
ked, kedv, kedves, kedvel, kedvez, kedvesség.

kegy, kegyel, kegyelem, kegyelmes, kegyelmez, kegyetlen. V. ö. gegy, gegyel.
keh, hangut. kehel, kehes, kehécsel; másképp köh, köhög.
kék, (ég, coelum, törökűl: gök), kéklik, kékes, kékség. V. ö. kök, kökény, kökörcs.
kel, (1), hangut. kelep, kelepel, kelepelés. V. ö. ker, kerepel.
kel, (2), ige: kelés, kelet, keletkezik kelendő, kelt, kelevény; a törökben gel-mek am. jönni.
kel, (3), tetszés alapérteményével: kell, kellem, kellemes, kellemetlen, kellett, kelletlen, kellő.
kel, (4), görbedési jelentéssel: kelentyű, kelekóla, kelepcze. Vastaghangon: kal, kalinkó.
kem, kemény, keményedik, keményít, keményűl, keménység. V. ö. kő.
kém, (1), a vigyázásra, ébrenlétre vonatkozó ém rokona: kémlel, kémség, kémeskedik.
kém, (2), kémél, kémélés, kémélet. Kényes, kedvező bánásmód.
ken, ige: kend, kendő, kendőz, kenés, kenőcs, keneget.
kén, kénkő, kénköves, kéneső, kéneny.
keny, kenyér, kenyeres, kenyerez, átvetve: kerény.
kény, kényes, kényesség, kényeztet, kénytelen, kénytelenség. Gyökeleme a tetszésre vonatkozó ke v. ké.
kep, (1), kepiczkel, kepiczkelődik, azaz kipkedve mozog.
kep, (2), kepe, kepéz. V. ö. kup, kupacz.
kép, (1), képes, képez, képzel, képzeleg, képződik. Alapérteménye: hasonlati alak.
kép, (2) = kóp, kópja. V. ö. bök.
ker, (1), hangut. kerep, kerepel, kereplő, kerreg, kerra, kericzěl.
ker, (2), kereng, kerget, kerít, kerül, kerdűl, kergeteg, kerek, kert, kertecz (ketrecz). V. ö. kör, kar.
kér, (1), kéreg, kérges, kérgesedik. Alapérteménye: testet kerítő hártya. Rokona a latin: cortex, corium, crusta. Vastaghangon V. ö. hár hártya.
kér, (2), ige: kérés, kérelem, kérlel; kérd, kérdés, kérdez. Rokona a latin: quaer-o, s fordított rog-o.
kér, (3), kérődik, kérődzés, kérődzik. Alapértelemre hasonló hozzá a fordított vastaghangu: rág, rágódik.
kér, (4), kérkedik, kérkedés, kérkedékeny. Rokona a tetszetést jelentő kell, kellet.
kes, (1), kese, kesely, keselyű. V. ö. kesz, keszeg (Albula, Weissfisch).
kes, (2), keser, keserű, keserv, keserves, kesergés, keserít, keseredik.
kes, (3) = kis: keskeny, keskenyít, keskenyedik = széle kicsinyedik.
kés, (1), fn. késes, késel. A régieknél am. kard. Mint metsző eszköznek rokonai mély hangon: kasza, kaczor.
kés, (2), késik, késő, késedelem, késlel, késés.
kés v. kís, (3), késér, kísér, késért, késértés, késértet.
kész, készít, készítés, készűl, készület, készülődik, készség, késztet.
ket v. két, tőszámnév; kettő, kedd, kétely, kételkedik, kétes, kétség.
kety, hangut. ketyeg, ketyegős, ketty, kettyen, kettyent. V. ö. koty, kotyog.
kev, (1), kevereg, keverés keverget. Vastaghangon: kav, kavar.
kev, (2), kevély, kevélykedik, kevély. V. ö. kény, kényes.
kév, kéve, kévés, kévéz. V. ö. köt, kötés és csév, cséve.
kez, kezd, kezdés, kezdet, kezdődik, kezdemény.
kéz, ékvesztő fn. kezel, kezes, kezeskedik, keztyű, kezkenő.
ki v. kü, kinn v. künn, kivül v. küvül, kilső v. külső. Fordítva hasonló a hellen ek, latin ex.
ki, névmás, kié, kinek, kit, kik, stb. Egyezik vele a latin qui, quis, persa, török ki.
kics, kicsi, kicsiny, kicsinyít, kicsinyedik. Másképp: kis. Csupa gyöke ki, azonos ka, ke kicsinyítő képzőkkel.
kígy v. kigy, kígyó, kígyós, kigyódzik. V. ö. kágy, kagyló, és fordítva: gyík.
kik, kakashang, kikiri, kikirít, kikiríkol. Másképp: kuk, kukoríkol.
kil, kilincs. V. ö. kalantyú, kel, kelentyű és kulcs.
kín v. kén, kínál, kénál, kínálkozik, kínálgat. A ké kedélyszóval rokon.
kín v. kin, kínos, kínoz, kínszer, kínszerít.
kir, hangut. kirrog, kirrant. V. ö. kár, károg.
kis v. kes, kisálkodik, kisaság. Rokona: küz, küzd, küzködik.

kív v. kiv, kíván, kivánat, kivánkozik, kivánság. Régiesen és tájdivatosan; kév, kéván. Rokona: kéj.
ko, békahang: koák, koákol, koákolás, lat. coaxo.
kob, (1), hangut. koborcz, koborczol; koboz.
kob, (2), gömbölyüség: kobak, kobakfej = tökfej.
kób, kóbog, kóbor, kóborol, kóbolyog.
kocs, (1), kocsány, kocsony, kocsord. V. ö. kacs.
kocs, (2), kocsi, kocsis, kocsikázik, kocsizás.
kócs v. kolcs, kócsag, kócsagos, kócsagtoll.
kocz, (1), hangut. koczog, koczogás, koczogtat, koczint, koczczant, koczódik. Ütés, ütközés hangja.
kocz, (2), koczik, kuczkó. V. ö. gócz.
kócz, kóczos, kóczosodik, kóczoz, kóczipor.
kod, tyúkhang: kodács, kodácsol, kodkodács.
koh, hangut. koha, kohol, kohó, V. ö. kov, kovács.
kok v. kak, hangut. kokas, kakas, kakaskodik. Francz. coq, horvát. kokot.
kók, ütési hangut. kókál, kókányoz.
kol, hangut. kolomp, kolompol, koltant, koltog.
kól, görbe irányu, csavargó mozgás, kóla, kólál, kelekóla, kólézol. V. ö. kal, kalézol, kalóz.
kom, (1) = gom, gömbölyüség, csomósság, dudorodás: komp, kompol, kompoty, komló, konty, kondor, konkoly.
kom, (2), komor, komorodik, komorság, fordítva hasonló: mog, mogor, mogorva.
kom, (3), komondor, kuvasz, juhász kutya.
kon, (1), ütési hangutánzó: kong, kongat, kondít, kondúl.
kon, (2), konok, konokság. V. ö. gon, gonosz.
kon, (3), kontat, kontatás, kontató. V. ö. kín, kínszerít.
kony, (1), görbedő lehajlás: konya, konyít, konyúl. V. ö. kany, kanyar.
kony, (2), konyorálás. V. ö. köny, könyörög.
kop, (1), ütési tompa hang: kopog, kopogás, kopogtat, koppan, koppant.
kop, (2), kopik, kopár, kopasz, koptat.
kop, (3) = kap, kopó, vadat elkapó eb, város kopója, fogdmegje.
kop, (4), héj, takaró, burok: kopács, kopácsol, kopoltyú (koporsó?).
kor, (1), hangut. korog, korgás, korogtat, korgatyú; korty, kortyog; kornyikál.
kor, (2), időkör: koros, korács, kora, korán, koránl.
kor, (3), koptató dörzsölés: korhol, korhad, korcsolya, korhál, korpa, kornicz, korbál, korsin. V. ö. hor, horhol, horny, horzsol.
kor, (4) = kör: korong, korlát, korcz, korszovát, (korona?).
kor, (5), görbedés: kornyad, kornyaszt. Hasonló: gor, gornyad, gör, görnyed.
kór, (1), kóros, kórosodik, kórság. V. ö. gor, gornyad. Hasonló a szláv: choroszt, német: krank.
kór, (2), kóró, kóródzik; rokon kor (3) gyökkel, korh-ad szóban. A törökben kuru am. száraz.
kór, (3), a körös járás alapérteményével: kórász, kóriczál, kórál.
kos, fn. kosol, koslár; koslat, kosta.
kosz, (1), koszos, koszosít, koszosodik.
kosz, (2), talán am. kor, magas hangon kör: koszorú, koszorús, koszorúz. Szlávul koszira, koszirka.
kot, (1), hangut. kotog, kotak, kotakol, kotlik, kotlós, kotkodács, kotoka, kótis.
kot, (2), kotonoz, kotor, kotorász, kotrész, kotnyeles.
koty, hangut. kotyog, kotty, kotytyan, kotytyant, kotyvál, kotyfol, kotyó, kotyogós, kitykoty.
kov, (1) = kav, köv: kova, kovacs, kavics, kövecs.
kov, (2) = hangut. koh: kovács, kovácsol, kohács, kohácsol.
kov, (3), burok, héj: kovál ik, kovad, kovaszt. V. ö. kop, kopács.
kóv = kob: kóvályog, kóbolyog. V. ö. csóv, csóvál.
kő v. köv: kövecs, köves, kövez, kövezet.
köb, köböl, köblös, köbölnyi. Lat. cubulus, ném. Kübel. V. ö. kup.

köcs, köcsög, köcsöge, köcsögös. Alapérteménye sudár, karcsu, hegyes.
köcz = köt: köczöle = kötöle, kötény.
köd, ködös, ködösít, ködösödik.
köh, torokból szakadó hang: köhögés, köhécsel, köhint. V. ö. keh.
kök = kék: kökény, kökényes, kökörcs. kökörcsín.
köl = kel: költ, kelt, költözik, költség.
köly, kölyök, kölykes, kölykezik.
köny, (1) = görbedést, hajlást jelentő kony: könyök, könyv (volumen), könyöleg, könyök. Rokonai a hellen: gonu, lat. genu, ném. Knie.
köny, (2) = göny: könyü, könny, könnyes, könnyezik.
köny, (3) = kuny: könyörög (kunyorog), könyörgés.
könny, könnyü, könnyed, könnyít, könnyebbedik, könnyebbít.
köp, (1) = göb, tömött, zömök, gömbölyü: köpczös, köpű, köpülő, köpőcze.
köp, (2) = kop, burok, héj: köped, köpeszt, köpeny.
köp, (3), l. pök.
kör, (1), körny, környék, környez, körös, körül, körít.
kör, (2) = kar, hasító, metsző, éles: köröm, körmöl, körmös, karom, karmol, karcz, karczol, karamzsál.
kösz, (1), hangut. köszörű, köszörűl, köszörűs, köszörülődik. Lat. cos.
kösz, (2), köszvény, köszvényes, köszvényesedik.
kösz, (3), köszön, köszönt, köszöntés, köszönget, köszöntet.
köt, ige: kötekedik, kötél, köteles, kötelesség, kötelez, kötény, kötöz.
köv, (1), követ, követség, következik, következés; rokona kü, honnan, küld, tehát követ am. küldött.
köv, (2), követel, követelés, követelő.
köv, (3), göb, gömbölyü, teljes: kövér, kövéredés, kövéredik, kövérség.
köv, (4) = köp, kop, héj, burok: köved, köveszt.
köz, közös, közösség, közönség, közep, közel, közeledik, közelít.
krák, tisztátalan retyegő torokhang: krákog, krákogás.
ku, hangut. kuasz, kuvasz, kutya, kuszi. Hell. kuwn, lat. canis, ném. Hund.
kucz = gug, öszvezsugorodás: kuczorog, kuezorodik, kuczorít.
kuh, hangut. kuhog a róka, midőn ugat; kuhant, kuhi.
kuk, (1), hangut. kukuk, kukucs, kukk, kukkan, kukorikol.
kuk, (2) = gug, hengerded, gömbölyü: kukacz, kukor, kukori, kukorodik, kukora, kukoricza, kuksul (gugsol); kukó, kuku, kukojcza.
kul, (1), gömbölyü, dudorú: kulacs, kulak = ököl.
kul, (2) = kum, meghajlás, görbedés: kullog, kullogás.
kul, (3), kulcs, kulcsos, kulcsár. V. ö. kal, kalincs, kalantyú.
kum v. kun, meghajlás, görbülés: kumik, kunik, kunczorog, kunhátas.
kup v. kúp, kupa, kupak, kupalag, kupacz, kupoz; kupor, kuporgat.
kur, (1), erős állati kiáltó hang: kurjant, kurjogat, kurrogat, kuruttyol. V. ö. hur, hurít.
kur, (2), körös futkozás: kurittol (cursitat), kurittolás.
kur, (3) = gur: kurtula, hajósok dorongja, kurtulás, ki a vontató kötelet tovább gurdítja.
kur, (4) = kór, kuruzsol, kórosol, kuruzslás, kóroslás.
kusz, kuszma, kuszmál, kuszmálodik.
kúsz = csúsz: kúszó növények, fára kúszni.
kut, (1) = kis: kutak, kicsike, törpe; török kücsük.
kut, (2), kutat, kutatás, kutató. V. ö. mot, motat.
kút, fn. kútas, kúti, v. kuti.
kuty, (1), kutya, kutyálkodik, kutyó, kutyagol. Hangutánzó.
kuty, (2) = kuk, gug: tekeredett, csavart, görbére hajlott: kutyorék, kutyorodik.
kúty, kútya, (házikó) V. ö. huty, hutyolló, kuny, kunyhó. Ném. Hütte, szláv. kútya.
kü = ki; kül, küld.

kük = kék, kök: kükörcs, küklik.
kül, fordítva lük (lök): külű = lükű, lökő.
kür, kürt, kürtöl, kürtös, kürtöly. Rokona a latin: cornu, ném. Horn, hell. keraV.
küsz, küszöb = közöb, közep, az ajtónyilás középtalpa.
küz, küzd, küzdelem, küzdés, küszködik. V. ö. kis, kisálkodik.

L.

la v. lá, nézésre intő, figyelmeztető: lám, láé, lát, látszik.
lab, (1), = lap: laboda, lapulevelü, zöldség neme.
lab, (2), = lob: labda, lapdás, lapdázik.
lab, (3), hangut. = hab: labatol, habatol, habog.
láb, lábas, lábatlan, lábol, lábos (edény), lábad, lábadoz. Mint az állati test alsó tagját jelentő szónak elvont gyöke la, le (alá), honnan: láb v. láp = alacson fekvésü mocsáros, ingoványos hely.
lább, ige = uszkál, folydogál, lábbog, lábbó hajó. V. ö. leb, lebeg.
laf, (1), = lef: alálóggás: lafog, lafancz (fityegő rongy).
laf, (2), hangut, lafatol (habatol, habsol) a kutya, midőn iszik.
lagy v. lágy: lagymatag, lágyít, lágyság, lágyúl.
laj, lajha, lajhár, lajhó. V. ö. lej, lejt.
lak, 1) fn. és ige: lakik, lakás, lakható, lakos, lakosság, lakatlan; 2) evésivás: lakozik, lakozás, lakzi, lakoma, lakodalom; 3) = alak, báb, székely szó.
lam, = lom: lamos = hugyos, lampos, lompos.
lan, (1), aláhajlás: lank, lankad, lankaszt, lankatag. V. ö. le, lenn.
lan v. lán, (2), lobogó mozgás: lang, láng, langol, lángol, lángos, langos haj = szélnek eresztett haj.
láncz, lánczol, lánczos.
lap, alacson, tertyedt: lapát, lapít, lapúl, lapos, lapály, lapácz, lapány, lapoczka, lapu, laponya, laposka, lappad, lappang, lappancs, lappantyú. Vékonyhangon: lep, lepény.
las, lassu, lassít, lassudik. V. ö. lus, lusta.
laty = loty, locs, hangutánzó: latyak, latyakos.
laz, a maga nemében üres, hiú, ritka, tartalmatlan: laza, lazás.
láz, lázad, lázaszt, lázít, lázong.
le, igekötő: lenn, lent, leebb, lejt, lejtő, lefeg. Fordítva vastaghangon: al, alá. Ellenkezője: fe, fel.
le v. li: leány, liány, leányos, leányzó.
lé v. lev: leves, letykó, lőtye. Híg, folyékony test.
leb = lib, lob, könnyü mozgás a levegőben: lebeg, lebenyő, lebernye, lebben, lebbent, lepke (lebke, lebegő).
lecs, hangut. lecseg, lecscsen. V. ö. lics, licseg, locs, locsog.
led, ledér, ledérkedik, ledérség. V. ö. lid, lidérez, lód, lódít.
leg, (1), legel, legelész, legeltet, legelő.
leg, (2), legény, legénykedik, legénység. V. ö. led, ledér.
leg, (3), felső fok előképzője: legjobb, legnagyobb; am. elig. Eléjön határozóknál is: legott, legelűl, legutól.
lég y, legy, könnyű mozgás, mint a németben: Fliehen, és Fliege: legyes, legyeskedik. legyez, legyint.
leh, hangut. lehel, lehelés, lehelet, leheg, V. ö. lih, liheg, lél, lélek.
léh, üres, tartalmatlan, laza: léha, léhás, léhásodik. Fordítva V. ö. hé, hi, héj, hiu.
lék, általán bevágott mélyedés, lik, lók, lők. Egyezik vele a ném. Loch. Elvont gyöke le, mint fék-é: fe.
lel, ige: lelés, lelemény, lelet.
lél = lehel: lélek, lélekzik.
lem = lep, lap: lemez, vas lemez, réz lemez, laposra vert vas, réz; lat. lamina.

len, (1), fn. azonos a latin linum, ném. Lein szókkal.
len, (2), lencse, (lapos szemű hüvelyes vetemény), lat. lens, ném. Linse.
len, (3), függő mozgás: leng, lendít, lendűl, lengeteg, lengedez.
lep, ige: leped, lepenyeg, lepedő, lepel, lepleg.
lép, (1), ige: lépés, lépeget, léptet, lépcső. V. ö. láb, lábitó.
lép, (2), fn. lépes, lépez. V. ö. lév, leves.
les, ige és fn. lesdegél, leskelődik, lesbeteg. Elvont gyöke le = alá.
lev = leb: leveg, levegés, levegő, lebeg, lebegő.
lev = lep, lap: levél, leveles, leveledzik.
léz, csavargás, tekergés: lézeg, lézeng. Rokona: lőd, lődörög.
lib, (1), hangut. liba, libucz, libuska.
lib, (2), könnyüd mozgás, lebegés: libeg, libben, libbent. Fordítva: bil, billeg
lics, locs, ikerített hangut. licseglocsog, licsegéslocsogás, licscsenlocscsan.
lih, fáradt, nehézkés lehelés: liheg, lihegés.
lik, likad, likaszt, likas, likócs; másképp: lyuk, lék, lók.
lim, = mozgást jelentő lom: limba, limbál, lomba, lombál.
lin = len: linka, linkó, linkás, lenka, lenkás, lábak alatt suppedő ingovány.
lip, = lib, leb, kicsinyes függő mozgás: lipiczkél, lipinkáz, lipong, liponka.
lisz, liszt, lisztel, lisztes, lisztesedik.
lity, 1) hangut. lityloty; 2) függő mozgás: lityegfityeg.
ló v. lov, loval, lovag, lovagol, lovas; lót, lótás.
lob, lobog, lobogó, lobogás, lobogtat, lobban, lobbant. Vékonyhangon: lib, libeg, leb, lebeg.
lób, lóbál, lóbálgat. V. ö. lóg, lógál, lógáz.
locs, hangut. locsog, locscsan, locscsant, locska, locskos, locsos, locsadék.
lód, lódít, lódúl. V. ö. lót, lótás.
lóg, lógáz, lógázkodik, lógázás, lógó, lógat. Függő mozgás.
loh, (1), lohad, lohaszt, az alászállás, apadás alapérteményével = leh, lehed.
loh, (2), hangutánzó: lohol, loholás.
lom, (1), = lam: lomos, lompos.
lom, (2), aláfüggő, lóbálódó valami: lomb, lombos, lomba, lombál; lomha, lomhaság.
lop, ige: lopás, lopogat, lopakodik, lopódzik, lopva. V. ö. lap, lappang.
loty, lotyog, lotytyan, lotytyant. V. ö. locs, locsog, hangut.
lő v. löv, ige: lövés, lövet, lövöldöz.
lőd, lőding, lődör, lődöri, lődörög. V. ö. lód, lódúl.
lök, ige: lökés, lökdös, lökődik, löktet.
lőty, csunya lé, locs: lőtye, létye, letykó.
lucs, lucsok, lucskol, lucskos. V. ö. locs, locsos, lust, lustos.
lúd, ludas, átv. ért. csaló, esküszegő.
lúg, lúgos, lúgoz; németűl Lauge, lengyelűl lug, latinúl lix.
lük, lükög, lüktet, lükü. Fordítva: kül, külü.

LY.

lyuk, lyukad, lyukaszt; másképp lik, lék.

M.

ma, mai, mán v. már, maság, mast v. most, mostanság.
má, = bá, mám, mámmám, mamlasz, mamuk.
macs, hangut. macsog, macska.
macz, macza, maczi, maczkó, cziczamacza.
mad, madár, madaras, madarász. Szanszkritúl pat am. repűl.
magy = mogy, bogy: magyal, magyalos, magyaró. V. ö. fagy, fagyal.
mag, (1), fn. magv, magvas, magvasodik, magzik.
mag, (2), elv. gyök = nagy: magas, magasság, magaszt, magasztal.
mag, (3), magán, magány, magányos, magányosság.
mág, máglya. V. ö. magas, baglya.
máh, máhol, máholás, változattal: maj, majzol. V. ö. moh, mohó.
máj, májas, májhus.
mak, (1), hangut. makog, makogás. V. ö. mok, mokog, muk, mukkan, vak, vakog.
mak, (2), makacs, makacsság, makrancz: makranczos, makrancsoskodik, makuj.
mák, mákos, mákoz. Szlávul mak, ném. Mohn, hell. mhkwn.
mal, (1), malacz, malaczos, malaczozik.
mal, (2), malom, malmos, malmoz. Lat. mola, ném. Mühle, szláv. mlin; rokon mol gyökkel.
mál, (1), bámuló, szájtátó értelemben: málé száju, málékodik. V. ö. mél, méla.
mál, (2), = mell: rókamál, hölgymál: aranymálé, (sárga begyű madár).
mál, (3), burkolt valami, göngyöleg: málha, málhás, málház. V. ö. pál, páló, pól, póla.
máll, mállik, mállás. V. ö. vál, válik.
mam, v. mám, szájtátogási hangut. mamuk, mamlasz, mámmám, mámor, mámmog. V. ö. bam, bamba, bám, bámész.
man, mankó, mankós, mancs, mancsoz. V. ö. ban, bankó, bun, bunkó.
mar, (1), ige: marás, marakodik, mardos, martalék, marczangol.
mar, (2), marad, maraszt, marasztal, maradék, maradhatatlan. Rokona a latin: mora.
mar, (3), a magasság alapértelmével: mart, martos. Rokona: par, part.
mar, (4), = mor; marj, v. morj. V. ö. or, orj.
mar, (5), marok, markol, markos, maroknyi. Rokona a takarást jelentő bor, bur, borít, burok.
mar, (6), marha. V. ö. bar, barom.
már, márt, mártalék, mártás, mártogat. Vékonyhangon rokona: mer, merít.
más, másod, második, másol, másolat, másít.
mász, ige, mászás, mászó, mászkál, mászkálás, csúszmász.
máz, mázol, mázolgat, mázoló, mázos. Egyezik vele a szláv maz.
me, (1), mely, melyik, menyi v. mennyi, mennyiség. V. ö. mi, mily.
mě, (2), měgy, v. mén, menet, menetel, meny, mehet. Egyezik vele a latin meo.
med, (1) = ned: medv, nedv, medves, nedves, meder, neder, medencze. Hasonló a latin madeo, mador, madidus.
med, (2) = met: meddő, a régi nyelvben am. herélt, kimetszett heréjü.
megy, megye, megyés, megyer, megyéz.
méh, 1) méhanya, asszonyi méh; 2) rovarnem (apis): méhes, méhkas, méhész.
mek, kecskehang: mekeg, mekegés, mekegtet.
mel, meleg, melegít, melegedik, melegség.
mél, (1), méla, mélaság, méláz, mélázás. V. ö. mál, málészáju.
mél, (2), mélt, méltó, méltóság, méltat, méltatlan, méltóztatik.
mell, (1), fn. melles, mellesedik, mellez, melleszt.
mell, (2), mellett, mellé, mellől, mellék, mellékel.
mer, (1), ige: merész, merészel, merészkedik.
mer, (2), mered, mereszt, meredek, mereven.
mer, (3), önálló ige: merít, mereget, merűl. V. ö. már, márt.

mér, mérés, méreget, mérték, mértéklet, mértékletes, mérsék, mérsékel, mérü.
mes, mese, mesél, mesélget, mesés. V. ö. besz, besze.
mész, ékvesztő fn. meszel, meszelő, meszes.
met, metsz, metzgérel, metél, metélget. Hasonlók a latin meto, mutilo, német metzeln.
mez, mezes, meztelen, meztelenít, meztelenség, (ele)mezne; mező. V. ö. ved, vedlik.
méz a méh szóval egy eredetű: mézes, mézesít.
mi, mily, milyen, minő = minemű, miség, midőn (miidőn), míg (miig). Törökűl: ne.
mil = vil = pil: fényes, ragyogó: milling, villám, pilinga.
min v. men: mind, régiesen: mend, mindnyájan, minden, mindenség. V. ö. mon, monnó.
mir, mirígy, mirígyes, mirígyesít.
mí v. mív: mível, míves. V. ö. mű, műves, mú, munka.
mocs, mocsok, mocskít, mocskos, mocskosodik, mocsár, mocsola. V. ö. pocs.
mocz = moz, moczczan, moczczanás, mozzan, mozzanás.
mogy, mogyoró, mogyorós. V. ö. magy, magyal, bogy, bogyó.
moh, (1), fn. mohos, mohosodik, moha, mohar, mohozik.
moh, (2), szájtató-evési vágy: mohó, mohókodík, mohóság. V. ö. máh, máhol.
mok, (1), hangut. mokog, mokogás, mokkan, mukkan.
mok, (2), mokány, mokányság. V. ö. mak, makacs.
mol, molna, molnár, molnárság, régiesen: móna. A latin mola-ból kölcsönzött. Rokon mor (2), gyökkel.
moly, (1), molyos, molyosít, molyosodik. V. ö. mal, mol.
moly, (2), molyh, molyhos, molyhosodik. Változattal: boly, bolyhos, poly, polyhos.
mon, (1), mond, mondás, mondat, mondogat. Rokon: bon-g, régi felső-német muntigan (reden, erzählen), latin mando.
mon, (2) = min, monnó = mindkettő, monnal = mintel, mintegy.
mony, monyas, monyorú, tyúkmony, lúdmony = tojás, here.
mor, (1), durva, rengő hang: mordúl, mormog, morcz, mord.
mor, (2), apróra, porrá zúzott, törött valami: morzsa, morzsol, morzsolódik, morzsalék.
mos, (1), mosd, mosdat, mosdás, mosdik, mosogat, moslék.
mos, (2), mosoly; l. som (3).
mot, motoz, motozik, motozás, motóla. V. ö. moz, mozog.
moz, mozog, mozgás, mozgalom, mozgat, mozdúl, mozdít, mozgatás, mozzan, mozzanat. Hasonló a latin moveo, motus.
mu, hangut. mumu, mumus. V. ö. bu, bubus, muk, mukkan.
múl, múlik, múlás, mulat, mulatság, mulandó, mulandóság.
mun, munka (régiesen muka), munkás, munkál, munkálkodik. V. ö. mű, müves.
mur = mor, töredék, törmelék, darabocska: muruggya, murva.
mut, mutat, régiesen: mutal, mutatás, mutatkozik, mutatvány.
mű v. müv: müves, müvel, müvelés, müvész, müvészet, müködik. V. ö. mí, mives.

N.

na = no!, biztató, sürgető; l. no.
nad = ned: nadár, a borjazó tehéntől elfolyó nedv; nadály, vérnedvet szopó piócza.
nád, nádal, nádas, nádaz. Átv. ért. nádol, nádolás.
nagy, nagyon, nagyság, nagyságos, nagyít, nagyobbodik, nagyoll.
nap, (1), égi test; napi, napol, napos, napság, nappal, napkelet, napest. Talán n előtéttel am. ap, apa?.
nap, (2) = anap, az a kihagyásával, mint: Nacza = Anicza. Finnül anappi = anyós.
náp, nápicz, v. nyav, nyaviga.
nász = nősz: nászapa, nászanya, nászassony. l. né, nő.

nát, orrbeli hangut. nátha, náthás, náthásodik.

ne, (1), nyilt e-vel, adást jelentő szócska: ne-sze, nesztek v. netek, ne neked.

ne, (2), nyilt e-vel, hivó, csalogató: Bodri ne! Ne Maczi ne! V. ö. név.

ne, (3), éles e-vel, tiltó. tagadó: ne beszélj, ne fuss, származékai: nem, nemcs (nincs).

ne, (4), éles e-vel, nagyságot, mértékei jelentő régies szócska, mai divat szerint: nyi, ölne = ölnyi, anyányi.

ne, (5), elvont gyök, melyből nő (neő), nem (genus), nép, nemz, nemzet származtak.

né, (1), határozatlan valami: né-ha, né-mely, né-mi, né-hol, né-hány, né-ki.

né, (2) = nő, nej; néne (inkább ‚anya' után), nénike.

ned, híg, folyékony valami: nedü, nedv, nedves, nedvesít, nedvez. V. ö. med, medencze.

neg, negéd, negédes, negédesség, negédeskedik; negély, negélyez.

négy, ékvesztő tőszámnév: negyed, négyes, negyedel, negyven.

neh, a tehertől nyomott embernek nyögését utánzó hang: nehéz v. nehez, nehezít, nehezedik, nehézkedik, nehezűl.

nesz, hangut. neszel, neszez, neszes, nesztelen, neszere.

nev, nevet (régiesen mevet), nevetés, nevetgél, nevettet. Mint hangutánzó rokon a he he! kedélyszóval.

név, ékvesztő fn. neves, nevetlen, nevez, névtelen, nevezet, nevezetes. V. ö. ne, hivó. Hasonlók a hellen onoma, lat. nomen, ném. Nahme.

néz (= ni-ez), nézés, nézdel, nézeget, nézkěl. V. ö. ni!

ni, szemügyelésre figyelmeztető, biztató szócska. Ni ni! Rokona ím, íme, és a latin en!

nins, eredetileg: nemcs, mint a sincs = semcs.

no, biztató, buzdító, távolító, folytatást sürgető szócska: no még! no hát! no-sza! nódít, noszol, noszogat, nógat, nógatás, nos! = no es!

nő, (1), ige, növés, növendék, növőtény, növekedik, növeszt, növény.

nő, (2), fn. nős, nősűl, nősz, nőszik, nőtelen, nőtelenség.

nü, hangut. kettőztetve: nünü = nádsíp, (mint tutu, sese, gyagya természeti hangok.)

NY.

nyaf, hangut. nyafog, nyafogás, nyafiga, nyifnyaf.

nyak, nyakas, nyakaz, nyakgat, nyaklik, nyakló, nyaksi.

nyák, sűrü, nyálféle nedv, folyadék, (mucus, mucedo), nyákos.

nyal, (1), nyalás, nyalakodik, nyalánk, nyalánkság, nyalogat. Átv. ért. nyalka, nyalkaság.

nyal, (2), nyaláb (Ballen?), nyalábol; magas hangon: nyel v. nyél.

nyál, nyálas, nyálaz, nyálazó, nyálasít, nyálasodik.

nyany = any: nyanya, anya, mint apa papa, ángyi gyángyi.

nyáj, együtt járó, legelő barmok serege. Átv. ért. társaság: nyájas, nyájasság, nyájaskodik. Rokon a mennyiséget, sokaságot jelentő nyi, aj képzővel.

nyám, hangut. nyámog, nyámogás, nyámándi. V. ö. mám, mámog.

nyár, (1), ékvesztő; nyári, nyaral, nyaralás; az arabban nár, am. tűz.

nyár, (2), nyárfa, nyáras. V. ö. nyál és nyir, fn. nyirkos.

nyár, (3), nyárs, nyársol. Mint szurós, hegyes eszköszt jelentőnek rokonai: ár, v. árr, és dár, dárda.

nyáv, macskahang: nyávog, nyávogás. V. ö. nyaf, nyafog.

nyeg, nyegle, nyegleség. V. ö. neg, negédes, és nagy.

nyek, a szorongatott nyak fuldokló, csukló hangja: nyekeg, nyekegtet, nyekget, nyekgetés, nyekken. V. ö. nyög, nyögés, nyögtet.

nyel v. nyél, fn. nyeles, nyeletlen, nyelez. V. ö. nyal, nyaláb.

nyel, ige: nyelés, nyeldegel, nyeldeklő, nyelv (régiesen: nyelő), nyelves, nyelveskedik, nyelvel. Finnül: nielen = nyelek.

nyer, (1), ige: nyerés, nyereség, nyerészkedik, nyerekedik.

nyer, (2), lóhang: nyerít, nyerítés. V. ö. nyir, nyiret, hangutánzó.

nyer, (3) = nyir, mely híg testet jelent: nyers = nyires, nyirkos, átv. ért. szivós, kinem aszott; nyerseség.

nyer, (4), nyereg (törökül: ejer), nyergel, nyerges. V. ö. nyar, nyargal.

nyes, a metszés alapfogalmával: nyesés, nyesedék. nyeseget. Rokonai: nyesz, nyeszetel, nyisz, nyiszál.

nyet, nyetre, Kemenesali tájszó, am. bicsakló, ami hátra nyaklik, nyeklik, tehát tulajdonkép: nyekle.

nyif, orron beszélők hangja: nyifa nyifog, nyifogás, nyifnyaf, nyiffancs, nyifákol.

nyih, vidám, csintalan kedélyhang: nyihog, nyihogás, nyiharász. V. ö. vih, vihog.

nyik, hangut. nyikog, nyikogtat, nyikkan, nyikácsol, nyikorog, nyikorgat.

nyil, fn. nyilas, nyilaz, nyilazó; átv. ért. nyilal, nyílallik.

nyíl v. nyil: nyilás, nyílik, nyilatkozik, nyilván, nyilvány, nyilványos, nyilványít, nyilvánúl. Gyökeleme: nyi, melyből lett egyfelűl nyit, másfelűl nyíl, mint: sü-ből süt, sűl, fü-ből fűt, fűl. Mint hézagot jelentővel rokon az üreget, üreset jelentő hi, hiú, mintha volna: hílik.

nyir, (1), fn. vastag és vékonyhangu ragozással: nyirfa, nyires, nyirség, nyirok, nyirkos, nyiring. Egyszerűbb gyöke a nedvet jelentő ir, iró, zsir, vir, virics.

nyir, (2), hangut. nyiret, nyirettyű (= nyírető), nyirbál, nyirkuszkodik. Rokona: nyer, nyerít. V. ö. nyív, nyivácskol.

nyír v. nyir, ige, vékony és vastaghangu ragozással: nyírek v. nyirok, nyírés v. nyirás, nyiredék, nyireget. Tájejtéssel: nyűr, nyürő. Rokona a metszést jelentő ir, irt, irtás.

nyisz, = nyes: nyiszál, nyiszálás, nyiszol, nyiszlett, sovány, mintegy lenyesett húsú.

nyit, nyitás, nyitogat, nyitogatás, nyitány. V. ö. nyil, nyilik.

nyiv, hangut. nyivás, nyivog, nyivákol, nyivácskol. V. ö. nyif, nyifog.

nyom, ige és fn.; értelme: nehezen, mintegy nyögve szorít, tol, tapos valamit: nyomdos, nyomkod, nyomogat, nyomakodik, nyomtat, nyomtaték, nyommaszt, nyomdok, nyomoz, nyomban; nyomor, nyomorog, nyomorít, nyomorgat.

nyöf, disznóhang: nyöfög, nyöfögés, nyöffen.

nyög, nehéz lehelési, vagy fájdalmas beteges hang: nyögdécsel, nyögés. Keményebben: nyök, nyökög, nyökken, nyökörög.

nyösz, hangut. nyöszög, nyöszörög, nyöszörgés. V. ö. nyög.

nyú, hosszuság, terjeszkedés alapfogalmával: nyúló, nyúlik, nyújt, nyúlós, nyúz.

nyug, nyugik (régies), nyugot, nyugszik, nyugalom, nyugtat, nyugtalan. Rokona a nehez lélekzést jelentő: nyög, mint piheg és pihen is egy családbeliek.

nyű, (1), fn. nyüves, nyüvelődzik, nyüzsög, nyüstöl. Másképp: nyí, nyives.

nyű, (2), íge, am. szakgat, tép: kendert nyűni, ruhát elnyűni.

P.

pa, kettőztetve papa, gyermeknyelven am. étel, papál am. eszik.

pacs, pacz, hangutánzók: pacskol, pacskolás, pacsér, pacsérta, paczi, paczka, paczkáz. Hellenül: patassw. V. ö. pat, patél.

pacz, paczal, paczalos. V. ö. pocz, poczok.

pad, padol, padolat, pados, padoz, padló, padlás. Egyezik vele a német: Boden.

páh, ütési, verési hangut. páhol, páholás.

paj, (1), pajkos, pajkosság, pajkoskodik, pajzán. V. ö. baj, bajza.

paj, (2) = baj: pajtás, pajtáskodik, pajtásság.

pák, pákász, pákosztos, pákosztoskodik.

pal, laposra hasított valami: pala, palakő (vála-kő), am. lapos, hasított kőnem, (schistus).

pam, (1), pamat, pamacs, pamacsol. Vékonyhangon rokona: pem, pemet.

pam, (2) = pom, gömbölyü, dudorú: pampus, pampuska.

pan, pang, pangás, pangó.
pány, pányva, pányvás, pányváz, pányvázás. V. ö. bony.
par, (1), pergő, körös mozgás: parittya, paracskó, paripa.
par, (2), a maga nemében kicsi valami: parány, parányi. V. ö. pir, piri és por.
par, (3), parázs, parázsol. V. ö. por, porzsol, pör, pörzsöl.
pasz v. posz, jelent hitványat a maga nemében: posza, poszáta, paszkoncza. V. ö. posz.
pat, fordítva tap, hangut. pata, patkó, pattan, pattant, pattog, patél, patvar.
paty, takarás, burkolás: patyol, patyolat, patying. V. ö. bugy, bugyolál.
pěcz, (1), hangut. pěczczent, pěczczentés, pěczěget, pěczěgtet.
pěcz v. pöcz, (2), fölfútt, dagadt: pěczczed, pěczczedt. V. ö. pocz, poczok.
pěcz v. pöcz, (3), szeg, hegyes valami: pěczěk, pěczkěl, pěczkěs, átv. ért. pěczkěs, am. feszes, hegyke.
pěd v. pöd, pěděr, pödör, pědrés, pödrés, pěděrít, pödörít, pěděrědik, pödörödik. V. ö. bod, bodor, fod, fodor.
pěh v. pöh, pěhěly, pöhöly, pělyhěs, pölyhös. V. ö. pih, pihe.
pej, családtalan gyök, (talán pir), a latin bajus, franczia bai, olasz baio értelmében: pejló, pejkó.
pěn v. pön, (1), hangut. pěng, pöng, pěngés, pöngés, pěnget, pönget, pěndít, pěndűl.
pěn v. pön, (2), pěnděr, pěnděrědik, pěnděrít, pěnděrűl. V. ö. bon, bondor.
pen, penész, penészes, penészesedik. Tájnyelven: pil, pilisz.
pěr v. pör, (1), veszekedők hangja: pěrěl, pörös, pérěs, pörös, pěrlekedik, pěrpatvar.
pěr, v. pör, (2), forgás, keringés: pěrěg, pörög, pěrdít, pěrdül, pěrget, pěrészlén. V. ö. fěr, fěrěg, for, forog.
pěr v. pör, (3), égés, égetés, sütés neme: pěrgěl, pörgöl, pěrzsěl, pörzsöl, pěrnye, pěrcz, pörcz, pěrgyó, V. ö. ver, verőfény, verőmalacz (sütnivaló).
pes v. pis, a vizelés hangja: pesel, pisa, pisál, piskél, pisás.
pěsz, pěszter, pěsztěrkedik. V. ö. běz, bezderkedik, bös, böstörködik.
pesz, peszercze, peszmeg, peszméte.
pet, pete, petés, petefészek.
pěty, pöty, hangut. pětyěg, pötyög, pětyégés, pötyögés, pětytyen, pötytyen, pětytyent, pötytyent.
pětty, pötty, pěttyés, pöttyös, pěttyěget, pöttyöget, pětymet.
pězs, pözs, pězsěg, pözsög, pězsdít, pözsdít, pězsdűl, pözsdűl. V. ö. pizs, pizseg.
pi, kettőztetve: pipe, csibék hangja és neve; pipis, pipiske.
picz, piczi, piczike, piczurka, piczuska. A maga nemében igen kicsi. Hasonló az olasz piccolo.
pig, pige, pigéz. Mint hegyes pálczikát jelentőhöz hasonló: bök, böke.
pih, (1), nehéz lehelési hangutánzó, piheg, pihegés, pihen, pihentet.
pih, (2), pihe, pihés. V. ö. pöh, pöhöly.
pil, pille, pillog, pillangó, pillant, pillanat.
pim, (1), pimpó, pimpós, pimpósodik. V. ö. bim, bimbó.
pim, (2), pimasz, pimaszság. Hasonló: bib, bibasz.
pinty, természeti hang, és ily hangon szóló madár neve, pintyeg, pintyőke.
pir, pirít, pirúl, piros, pirongat, pironkodik. V. ö. ver, veres, par, parázs.
pisz, (1), hangut. piszszen, piszszent, pisszeg, pisszegés.
pisz, (2) = picz, a maga nemében kicsi, pisze orr.
pisz, (3) piszka, piszkál, piszkálás, piszkálodik, piszmog. Előtét nélkül = iz, izog, ízgat.
pit, piti, pitizál, pityi, pityó, pityós. Előtét nélkül = it, ital.
pity, hangut. pityer, pityereg, pityergés, pityalaty.
pitty, pittyed, pittyeszt. V. ö. bigy, bigygyed, fity, fityeg.
pocs, hangut. pocsolya, pocsos, pocskol, pocséta. V. ö. mocs, mocsár.
pocz, poczos, poczosság, poczok, poczokos. V. ö. poh, pohos.
pod, podgyász. V. ö. bugy, bugyor, moty, motyó.
pof, (1), puffadt vagy puffadékony: pofa, pofít, pofitos, pofók. Másképp pöf.
pof, (2), hangutánzó = puf; pofoz, pofozás.

pog, kerek gömbölyüség, bog: pogács-alma, pogácsa. V. ö. bog, bogács.
poh, pohók, pohos, pohosság. Hasonló hozzá a német Bauch, régi felső német puh, buh.
pok v. bók, = bog, csomó, pokreszelő melylyel a szeg bogos fejét reszelik, inpók.
poly, polh, polyhos = bolyh, molyh, bolyhos, molyhos. V. ö. pölyh, pölyhös.
póly, burok, takaró: pólya, pólyáz, polyva. V. ö. bul, bula, bulál.
pon, pondró, pondrós, pondrósodik. V. ö. bon, bondor.
pony, ponyva, ponyvás, ponyváz. V. ö. bony, bongy, bonyolít.
por, (1), hangut. porcz, porczog, porczogat. V. ö. vor, vorczog.
por, (2), mint sütésre vonatkozó: porzs, porzsol. V. ö. par, parázs, pör, pörzsöl.
por, (3), parányi részekre töredezett, omlott valami: porol, poros, porlik, poroz, porzik, porzó, porhanyó. V. ö. pur, purha és mor, morzsa.
pos, poshad, poshaszt, posvány, posványság. Másképp: pes, peshed. V. ö. bűz, bűzhödik.
posz, hangut. poszog, poszszan, poszszant, banyaposz.
pot, bogos, csomós valami: pota, potosz, potoszhal.
poty, leesett test hangja: potyog, potytyan, potytyant, potyogtat; átv. ért. potya, ami ingyen, vagy kárba esik.
pőcz, árnyékszék, pőcze, takonypőcz. V. ö. pocs, mocs.
pöd, pödör, pödörít, pödörget, pödörödik. V. ö. pěd, pěděr.
pöf = pof (1), felfuvódás utánzása: pöff, pöffed, pöffeszt, pöffeszkedik, pőfeteg.
pök, pökdös, pökedék, pökhendi, markapöki.
pú, hangut. puska, puskás, puskázik; putyóka.
pud, pudva, pudvás, pudvásodik. Előtét nélkül = ud, udv, udvas.
puf, hangut. pufog, pufál, puff, puffogat; továbbá am. felfuvodás, puffad, puffancs, puffaszt. l. pof (1 és 2).
puh, puha, puhaság, puhít, puhúl, puhatol. Latin mollis.
púp, kiálló csomósodás, kinőtt dudorodás, púpos, púposság, pupa. V. ö. búb, búbos.
pur, purha, purhás, purhásodik. V. ö. por, porhanyó.
pusz, puszta, pusztaság, pusztít, pusztúl. V. ö. foszt, fosztor. Német Wüste, lat. vasto, devasto.
puzs, puzsér, (perzsául puszer), apró gyermek. V. ö. pizs, pizse, piczi, puczi.
pücs, hangut. pücsök, pücskörész. Másképp: tücs, tücsök.
püsz, hangut. püszsz, püszszög, püszszen. Másképp: tüsz, tüszszen.

R.

ra, a fölszín, magasság alapérteményével: rám, rajtam, rólam.
rab, rabol, rablás, rabság. Hasonlók a lat. rapit, ném. raffen, rauben.
rács, rácsa, rácsol, rácsolat, rácsos, rácsoz. V. ö. ró, rovács.
rag, (1), hurczoló erőszak: ragad, (áth.), ragadoz, ragadozás, ragadmány.
rag, (2), vonzódás, tapadás: ragad (önh.), ragaszt, ragaszték, ragasz, raggat.
rág. fogakkal való őrlés, zúzás: rágdos, rágicsál, rágás, rágódik. Átv. ért. rágalom, rágalmaz. Hasonló a lat. rodit.
ragy, égés, fényesség: ragyog, ragyogás, ragya, ragyiva. V. ö. lat. radius, radiat, szanszkrit rads.
raj, (1), rajos, rajzik, rajzás, rajzat. Átv. ért. rajong, rajongás.
raj, (2), rajz, rajzol, rajzolás, rajzolat. Hasonló a német Ríss.
rak, ige, rakás, rakat, rakgat, rakodik, rakoncza.
rák, rákász v. rákész, rákos. Egyezik vele a szláv rak.
rán, ránt, rántás, rántogat, ránczigál, rándít, rándúl, rángat, rángatódzik. Alapérteményben rokon az erőszakos rab, rabol, rag, ragad gyökökkel.
ráncz, = redő: ránczol, ránczos, ránczosodik. Hasonlók a német Runze, lat. ruga.

rap, rapos, raposa, rapancs, rapancsos, rapancz, rapanczos. Rokon a szakgatást jelentő rib, ribál, raf, rafol, rif, rifol gyökökkel.

rár, madárhang: ráró.

rás, természeti hangut. ráspoly, ráspolyoz. V. ö. rĕsz, reszel. Német. raspeln.

rász, rászt, rásztosodik.

rát, rátás, rátotta. Rokon a vereset, jelentő rós, róska, róka, ravasz szókkal. Rátani = pirítani.

rav, (1), ravasz (régi eredeti értelme: róka), ravaszság, ravaszkodik.

rav, (2) = ró, rov, metszés, hasítás, ravat, ravatal, rovás.

ráz, ige: rázás, rázogat, rázkodik, rázódik. Mint erőszakos mozgatást jelentő rokon a ránt, ránczigál igével.

reb, hangut. rebeg, rebegés, rebegő; rebes, rebesget.

recs, hangut. recseg, recsegés, recsegtet, recscsen, recscsent.

recz, (1), hangut. reczeg, reczegés, reczegtet. V. ö. recs, recseg.

recz, (2), recze, reczés, reczéz, reczézés, reczézet. Hasonló a latin: rete.

récz, hangut. récze, másképp: rucza, gócza, kacsa,

red, redő, redv, redves, redvesedik, redőz, redőzet. Latin ruga.

reg, (1), rege, regél, regélés, regény, regényes.

reg, (2), regvel, reggeli, reggeliz, regveledik. V. ö. rög, rögtön.

rég, régen, régente, régi, régűl.

rej, rejt, rejtés, rejteget, rejtőzik, rejtemény, rejlik.

rek, (1), hangut. rekeg, rekegés, rekegtet. Egyezik vele a lat. raucus.

rek, (2) elzárás, bekerítés alapérteményével: reked, rekesz, rekeszt, rekeszték, rekkent. V. ö. ford. ker, kerit.

rem, remeg, remegés, remegtet; remény, reménység, reménytelen.

rém, rémít, réműl, rémülés, rémületes, rémlik.

ren, rázkodó mozgás és hang: reng, rendít, rendűl, renget, rengeteg.

rend, rendel, rendelet, rendelkezik, rendes, rendetlen. Hasonlók a szl. rad, lat. ordo.

reny, renyhe, renyhed, renyheség, renyhélkedik. V. ö. lany, lanyha.

rep v. rĕp, a szálló madár szárnyainak hangja: repít, repül, reppen, reppent. Másképp: röp, röpít.

rep, nyilt e-vel, hangutánzó: reped, repedék, repeszt, repeget, repedez. Hasonló a latin: rumpo.

resz, (1), dörzsölési hang: resuel, reszelés, reszelő, reszelget. V. ö. risz, riszál.

resz, (2) = rez, rázkodás, félemből vagy más kedályi állapotból: reszket, reszketés, reszketeg, reszkettet.

rész, (1), részel, részeltet, részént, részes, részesedik, részesít, részesűl, részvény.

rész, (2), részeg, részeges, részegeskedik, részegít, részegség.

ret v. rett ijedési, félelmi rázkodás: retten, rettenet, rettent, retteg, rettegés, rettegtet. V. ö. rez, rezzen.

rét, réteg, réteges, rétes, rétez, rétü.

rev, reved, reves, revesít, revesedik.

rez, rázkodás: rezg, rezgés, rezzen, rezzent, rezked (reszket).

réz, ékvesztő: rezel, rezes, rezez; reznek.

rib, ribál, ribancz, ribanczos. V. ö. rap, rapancz, rif, rifol.

rí v. rív, hangut. és ékvesztő: rivás, ríkat, rikkan, rikkant; riad, riadás, riaszt, rivalkodik, rivvan, rimánkodik.

rif, rifol, rifolás. Szakgatás, nyüvés alapérteményével.

rig, rigó, rigolyás. Puszta gyöke ri hangutánzó: rig elavult ige s hasonló nyög, súg búg igékhez.

rim, rima, rongyó (rimgyó). V. ö. rom, rongy.

rip, ripacs, ripacsos. V. ö. rap, rapancs, rib, ribál.

risz, riszálás, riszálodik, riszszant. V. ö. resz, reszel.

rit, ritka, ritkít, ritkúl, ritkaság, ritkán.

ró v. rov: rovás, rovat, rovát, rováték, rovátkol, rovatal, rovogat. Fordítva hasonlók hozzá a szintén metszésre vonalazásra vonatkozó or, ort, ir, irt.

ró v. rav, a veresség alapérteményével, rós, róska, róka, ravasz. V. ö. rő, rőt, ném. roth, lat. rufus, rubus.

rob, hangut. robaj, robban, robbant, robog.
rogy, rogyás, rogyik, rogygyan, rogygyaszt. Leomlás, leesés hangja.
roh, (1), rohan, rohanás, roham. Hasonló a lat. ruo.
roh, (2), rohad, rohadás, rohaszt. A romlás alapértelmével. V. ö. rosz.
roj, rojt, rojtos, rojtoz. V. ö. ros, rost, Alapérteménye: szétváló szálas részek.
rok, rokon, (régente am. közel), rokonság, rokonít, rokonúl. V. ö. rak.
rokk, hangut. rokkan, rokkant, rokkanás. V. ö. roh, rohan.
rom, romb, rombol, romlik, ront, roncs, rongy; ronda, rondít; rongál.
rop, hangut. ropog, ropogtat, roppan, roppant, ropaj. Önálló ige is: "ropja a tánczot."
ros, (1) = rogy: roskad, roskaszt, roskatag, roskadt.
ros, (2), szálakra szakadozott valami; rost, rostos, rostosodik; rostély rostélyoz; rosta, rostál. V. ö. roj, rojt.
rosz, rossz, anyagi vagy erkölcsi értelemben romlott: rosszaság, rosszall, rosszas.
roty, hangut. rotyog, rotyogás, rotyogtat, rotytyan, rotytyant.
roz = ros, rozog, rozoga, rozzan, rozzant.
rozs, a veresség alapérteményével, rozsda, rozsdás, rozsdásodik. V. ö. ró v. rav.
röb, hangut. röbög, röbögés. V. ö. reb, rebeg.
röcs, rücs = roncs: röcsköl, roncsol, röcskölődik, roncsolódik, rücskös.
röf, disznóhang: röfög, röfögés, röffen, röffent.
rög, (1) = gör: rögös, rögöly, rögzik, rögzött. Alapérteménye: csomós keményedés.
rög, (2), rögtön (hevenyében), rögtönöz (hevenyész). Alapfogalomban rokona reg, regvel, és a fordított: ger gerjed.
röh, emberi és állati hang: röhög, röhögés, röhögtet, röhhent. Fordítva V. ö. hör, hörög.
röj = rej: röjt, rejt, röjtöget, rejteget, röjtözik, rejtezik. stb.
röp = rep: röpít, repít, röpűl, repűl, röpdös, repdes, stb.
röst v. rěst: röstell v. rěstell, röstelkedik, restelkedik. V. ö. lust, lusta.
röv, rövid, rövidít, rövidűl, rövidség, rövidséges. Az elvágás, elmetszés, alapfogalma szerint rokona ró, rovott.
rúd, rudal, rudas, rudaz, rudazó. V. ö. dur, durung.
rúg, rúgás, rugdal, rugdalódzik, rugalmas, rugódozik. Átv. hasonló hozzá: ugr, ugrik.
rus = rút: rusnya (rútnya), rusnyálkodik, rusnyaság, rusnyít, rusnyúl.
rút, rútít, rútúl, rútság. Fordítva hasonló hozzá a genyes sebet jelentő túr, (túros a háta) és a latin: turpis.
rügy, bimbófakadás: rügyezik; másképp: rigy, rigya.
rüh, rühes, rühesedik, rühölődik, rühülődik, rühelődzik.

S.

sa = csa: sanda, félre, csára néző, sánta, sántikál, sántít, csára lépdegelve megy.
sad, sadar, sadargat. V. ö. had, hadar.
saj, (1) = sav: sajmegy, sajt, sajtalan.
saj, (2), kedélyszó: sajn, sajnál, sajnálkodik, sajnos, sajog, sajgat, sajlódik.
saj, (3), szaglási hang: sajdít, sejt.
saj, (4) = suj: sajt, sajtó, sajtól = sujt, sújtó, sujtól.
saj, (5), saját, sajátság, sajátságos, sajátít.
saj, (6), sajka, sajkás, sajkázik. V. ö. csaj, csajka, haj, hajó.
sáh = sáv: sáholy, sávoly, sáholyos, sávolyos.
sal, (1), hangut. salap, salapol. V. ö. sáp, (1), sápít.
sal, (2) = szál: salang v. sallang, szalag, sallangos, szalagos.
sám = tám: sámfa, sámoly.

sany, (1) = saj, kedélyszó: sanyar, sanyarog, sanyarodik, sanyargat.
sáp, (1), hangut. sápog (a récze), sápít, sápolódik. V. ö. háp, hápog.
sáp, (2), sáppad, sáppaszt, sáppadt. Hasonló a lat. tab-escit.
sar, (1), metszés, vágás, alapértelmével: sarol, sarló, sarabol, sarj (él). V. ö. tar, tarol.
sar, (2) = növési ser: sarj, sarjadzik, sarju, sarang. V. ö. csar, csarit.
sar, (3), a láb hátulsó része, szöglete: sark, sarok, saru.
sár, (1) = sar: sáros, sároz, sárlik. V. ö. csér, cséros.
sár, (2), sárga, sárgállik, sármány, sárarany.
sas, fn. talán erős susoságu repülésétől?
sás, (1), fn. susogó széles levelű növény. V. ö. csuhu, csáté.
sás, (2), elv. gyök, sáska, susogva seregesen repülő rovarnem.
sat, satnya, satnyúl. V. ö. sany, sanyar, seny, sennyed.
sav, savany, savanyú, savanyodik, savó. V. ö. saj, sajtalan, só, sós.
se, (1), tagadó ksz. sem, senki, semmi, sehol, semerre, semily, sehonnai. Vastaghangon: so, sohol, soha.
se, (2) = si, se, sebes gyors mozgást utánzó hang: seet, siet, seb, sebes, sebesség, sebbel, lobbal.
sé, hangut. = si: séd. V. ö. si, sió, sivit, stb.
seb, (vulnus), sebes, sebesít, sebesedik, sebhed, sebész.
seg, segít, segítség, segéd, segedelem.
segg, segges, seggen, seggel, seggeltet.
sej, (1) = saj: sejt, sejtés, sejtelem, sejdít, sajdit.
sej, (2), sejt (cellula), sejtes, sejtszövet. V. ö. söv, sövény, sző, szövet.
sek = csek: sekély, csekély, fordítva: kecs, kecsély, kicsi.
sel, selejt, selejtes, selejtesedik.
sely, hangut. selyp, selypeg, selypes, selypesség.
seny, senyv, senyved, senyveszt. V. ö. sany, sanyar.
sĕp, söp, sup, hangut. sĕpĕr, söpör, sĕprü, söprü, sĕpredék, söpredék, supra, suprikál.
ser, (1), hangut. sercz, serczeg, serp, serpeg, serpenő.
ser, (2), növés alapértelmével: serdűl, sereg, serevény, serény (szőr), serte. V. ö. sar, sarjad.
ser, (3), mozgás, forgás, tekeredés, serény (alacer), sereg, serken, serteperte; serlik, serít, serifikál. V. ö. sür, sürög.
sér, sért, sérelem, sérv, sérít, sérűl, sérzik.
ses, hangut. vastagh. sus: sese, seseg, susa, susog, sústya.
set, l. söt.
sét, séta (= téta, tétova), sétál, sétálgat, sétika, sétikál.
si v. sih, süh: siheder, süheder. V. ö. se (1), és su, suh, suhancz, suhanczár, suttyó.
sík v. sik, (1), csuszamlós, egyenes fölszin: sikos, sikál, sikam, sikamlik, siklik sikk, sikkad, sikkaszt.
sík v. sik = csik (2): arany sík, ezüst sík, sikos (ruha).
sik = sük: siker, süker, sikeres, sükeres, sikeretlen, sikerűl.
sik = csig: sikoltyú, csigoltyú, csikoltó.
sik, hangut. sikolt, sikoltás, sikoltoz. Puszta gyöke: sí (rí).
sil, silány, silyánodik, silányság. V. ö. hi, hiú.
sim, (1), sima, simít, simúl. V. ö. sík, sikos.
sim, (2) = siv: simánkodik, sivánkodik (rimánkodik).
sín, v. sin: sínlik, sinlődik. V. ö. sany, sanyar, seny, senyv.
síp v. sip, hangut. sípol, sípos, sipít, sipákol, sipánkodik. V. ö. sí, sívit.
sis, hangut. siserg, sisergés, sisterékel.
sír v. sir, (1), ige: sirám, siránkozik, sirás, siralom, sirat.
sír v. sir, (2), fn. sirbolt, sírkő, sírvers.
siv, (1), hangut. sivít, sivölt, sivalkodik.
siv, (2), hiú, üres, puszta: sivány (homok), sivatag. V. ö. sil, silány.
só, sós, sótalan, sóz, sózás. Hasonlók a latin: sal, ném. Salz, szláv: szol.

sod, sodor, sodrás, sodorgat, sodorít, sodorodít. V. ö. sad, sadar.
soh, kedélyszó: sohaj, sohajt, sohajtás, sohajtoz.
sok, sokadalom, sokall, sokas, sokasít, sokasodik, sokaság, soká. Törökűl: csok.
som, (1), fn. savany izü gyümölcs neme; Somod, Somogy, Somos, helynevek.
som, (2) = suny: sompolyog, somfordál = sunyogva jár, megy.
som, (3), fordítva = mos: somolyog, mosolyog. Szanszkrit szmi.
sop = sip, kedélyszó: sopánkodik, sipánkodik, sopánkodás.
sor, (1), am. szer, rend: soros, soroz.
sor, (2), hangut. sorgyáz, sorikál, sorofol. V. ö. sur, surran.
sor, (3) = her: sorvad, hervad, sorvadás, hervadás, sorvatag, hervatag, sorvaszt.
sov, (1), héj, burok, takaró; sovarlik, sovarol. V. ö. kov, kovárlik, kop, kopács.
sov, (2), üres, fogyatkozott: sovány, soványodik, soványság. V. ö. hiv, hivány, hitvány (hiutvány).
sov, (3) = soh, kedélyszó: sovár, sovárog, sohár, sohárog.
söm = csöm, csom; sömölcs, sömör, sömörög.
söp v. süp: alászállás, lemerülés hangja: söpped, süpped, söppeszt, süppeszt.
sör, (1) = szőr: sörény, sörte, sörtés; szúr.
sör, (2) v. sĕr: fözés, forrás által készített ital: sörös, söröz.
sőr, sőre, kurta szarvu, ökörfaj. V. ö. csir, csira (ökör).
söt v. set = est? sötét. Német Schatten.
sőt régiesen sőg am. is-eg = és-eg = és-még, az ‚ismét' testvére.
su, a suhintás és sebes mozgás természeti hangja: súg, súgár, sugall, sugalom, sugatag; sudam, sudamlik; suh, suhog, suhint, suhu; sujt, sujtogat. V. ö. si.
sub, suba, subás. V. ö. gub, guba és zubbony.
sul, konyulás, görbedés: suli, kuli = lekonyuló szarvu v. fülü.
suly = szul, szúr: sulyom, azaz, szulákos, szurós, tövises héju vizi termény.
súly v. suly, nyomás, ütés alapértelmével: súlyos, sulyok, sulykol. V. ö. su, sujt.
suny, aláhajlás, hunnyászkodás alapértelmével: sunyi, sunyog, sunydorog. Vékonyhangon: sün, sündörög. V. ö. huny, hunnyászkodik.
sup, hangut. suppan, suppant. V. ö. süp, supped, süppeszt.
sur, (1), hangut. surran, suramlik, suramlás.
sur, (2), növésre vonatkozó: surján v. surgyán, surány. V. ö. sar, sarjad.
súr, dörzsölési hang: súrol, surolás, súrlódik, súrlódás.
sus, (1), hangut. susa, susog, susárol, sustorog, sústya.
sus, (2) = rus, rút: susnya, rusnya, suspus = erkölcsi rútság, szégyen gyalázat.
sut = csut, (2), csonkaság: suta szarvu ökör.
sut, (3), kemencze möge, buvóhely: suttony, suttom, suttomban.
sut, (4), hangut. suttog, suttogás; sutty, suttyan, suttyó = suhancz.
sü, a tüzön égő testnek hangja: sűl, süt, sütöget, sütemény. V. ö. izz.
sű, süv am. a kölcsönzött sógor. Talán su, si gyökökkel azonos, mintegy kisuhanása, sugárzása a házas életnek.
sük v. sik: süket, siket, süketség, siketség, süketűl, siketűl, süketít, siketít.
sül, = hegyeset, szurósat jelentő sul, szul, szur: süldisznó.
süly v. sülly, a lemerülő testnek hangja: süllyed, süllyeszt. V. ö. süp. süpped.
sün, sündör, sündörög, sündörködik. V. ö. suny, sunyi.
sür, (1) élénb mozgalom; sürög, sürge, sürget, sürgölődik, sürgöny.
sür, (2) = zür (zavar), sürü, sürít, sürüsödik.
süv, (1), hangut. süvölt, süvölt, süvöltöz, süvöltyű. V. ö. siv, sivít.
süv, (2), süveg, süvegel, süveges, másképp söv, söveg. V. ö. fő, föveg.

SZ.

sza, (1), tátongó terjedés, nyilás: szá, száj, szád; szana, száguld. Vékonyh.: sze, szét.

sza, (2), hasítás, metszési nyilás alapértelmével: szab, szabdal, szak, szakad; szal, szalu, szalúl, szalag; szám, számlik, szánt. Vékonyhangon: sze, szeg, szegdel; szek, szekercze; (szakócza), szel, szelet.

sza, (3), a parancsolómód nyomatéka, vékonyhangon: sze = te: add-sza, jer-sze, (jösz-te), no-sza, ne-sze. Változattal: szi: jöve-szi, di: us-di, haj-di, szu, uszu.

sza v. szo, (4), általán = hang: szav, szov, szó, szól, szavaz, szavatos, szós. Török szöjlemek.

szab, szabás, szabdal, szabó. Puszta gyöke sza (2).

szag, orron beszivott, s az illető idegenekre különös érzéssel ható levegőnek hangja: szagol, szaglász, szagos.

szak, (1), szakad, szakasz, szakgaszt, szakgat. l. sza, (2).

szak, (2), dagadt, dudorú, valaminek szaka, = toka.

szal, sietési léghang: szalad, szalaszt, szaladgál. V. ö. hal, halad.

szál, szálka, szálkás, szálkásodik. V. ö. sza, (2).

száll, mozgási repülési hang, és ige. szállít, szállong. V. ö. szél (1).

szam, szaglási, izlési beszivás hangja: szamat, szamócza, Másképp zam, zamat. V. ö. szim, szimat, szimatól.

szám, számlik, szánt; számol, számít, számos. l. sza (2).

szán, (1), fájdalmas részvéti kedélyszó: szánalom, szánás, szánakodik: V. ö. sajn, sajnál.

szán, (2), akarat eltökélése: szándék, szándékol, szándékos, szándékoskodik.

szán, (3), szánkó, szánkózik. Eredetileg: iszán, iszánkol, iszamodik = csúszkál, csuszamodik.

szap, (1), sürü sokaság: szapor, szapora, szaporít, szaporodik. V. ö. gyap, gyaporodik.

szap, (2), fa edény és mértéknem: szapoly, szapu, szapul, szapuló.

szar, (1), szarik, szardik, szartos, (mint: fos, fostos). Szlávul: szerem = szarom.

szar, (2), folytonos járás: szarándok, szarándokol, szarahora.

szar, (3), sarjadzás, kinövés: szaru, szarv, szarvas. V. ö. sar, sarj, tar, tarjag, tarkó, szár.

szár, (1), felnövő, felnyuló szál: növény szára csizma szára.

szár, (2), eredés, kinövés: származik, származás; szárny, szárnyas. V. ö. sar (2).

szár, (3), kopasz, kiaszott: száraz, szárít, szárad, szárazság.

szaty, szalagnemű valami: szatying, szatyor, V. ö. szity, szittyó.

szed, (1), elv. gyök: szeder, szedres, szederj, szederjes.

szed, ige: szedés, szedeget, szedett, szedetlen.

szeg, nyilt e-vel, ige: szegés, szegély, szegélyez, szegdel.

szěg (1), hegyes, szuró eszköz neve: szeges, szegez, szegezés.

szěg v. szög, (2), hegyes, csúcsos szorulat: szegel, szegelet, szögel, szögellik. V. ö. zug, szug.

szěg v. szög, (3), sötét barnás szin: szeghaj, szöghaj, szögszinü.

szeg, éles é-vel, szűk, szorult életállapot: szegény, szegényedik, szegénység. V. ö. szig, szigor, szigorodik, szük, szükség.

szegy v. szěgy, a baromnak, szarvasmarhának melle, előrésze. A lónál: szügy.

szégy, szégyen, szégyenel, szégyenít, szégyenkedik. V. ö. szem, szemérem.

szek, (1), szekeres, szekerke, szekerez. (szök-ik v. zök-ik?)

szek, (2), = szeg: szekercze, szekerczés. Vastaghangon: szak, szakócza. Hasonló a lat. seco, (szeg, szab) securis.

szel, (1), ige. nyilt e-vel: szelés, szelet, szeldel, l. sza (2).

szel, (2), éles e-vel, mert másképp rég. szil: szelid, szilid, sziligy, szelidség, szelidít, szelidűl.

szél, (1), tompa é-vel, mely ékvesztő, a mozgó lég hangja: szeles, szelel, szellő, szellet, szellem.

szél, (2), éles é-vel: széles, szélesít, szélesedik. V. ö. sza, sze, szét = szélt?

szěm, személy, (régente am. arcz), szemes, szemesség, szemtelen, szemetlen, szemők, szemzik, szemerkél, szemérem, szende (szemde). Zártabb hangzóval: szöm.

szén, tompa é-vel, mely ékvesztő: szenes, szenesedik, szénegető.

szen, (1), a gyöngéden alvók szelid orrhangja: szender, szenderedik, szendereg, szenderít. Vastaghangon:

szuny, szunydikál.

szen, (2), fájdalmas kedélyhang és állapot: szenv, szenved, szenvedés, szenvedély. V. ö. sin, sinlik.

szeny v. szenny: szenyv, szenny, szennyes, szennyesedik.

szep, (1), ijedőnek beszivott hangja: szepeg, szepegés, szeppen, szeppent, továbbá erőlködő szuszogása: szepelkedik.

szep, (2), szepe, szeplő, szeplős, szeplősít, szeplősödik.

szép, szépít, szépűl, szépséges, szebb, szebbül; persául: zéb am. szépség és zéba szép.

szĕr, 1) sor, rend: szerked, szerkeszt, szeres, rendszer, szerszám; szerződik, szerzet. 2) íz: egyszer, kétszer, tizszer. 3) Különféle átv. ért. mód, eszköz, mennyiség, dolog.

szer, (2), nyilt e-vel; gyökeleme sze talán am. szi, honnan a szív, szű főnév is: szeret, szeretet, szeretkezik, szerelem, szerelmes. A törökben szever am. szerető s a gyök szev = szív (? fn.).

szesz, (1), nyilt e-vel, izlési, szaglási, hang: szeszes, szesztelen.

szesz, (2), éles e-vel, kedélyhang: szeszeg, szeszszen.

szi, nyelvvel, vagy fogak között vagy orron behuzott lég hangja: szí, szív, szippan, szippant, szipák, szipákol. Továbbá, más ilynemű természeti hang: szivár, szivárog, szivatyú, szivornya; szít, szítás.

szig, (1), hegyes, bökős valami: szigony, szigonyoz. V. ö. szeg, (1).

szig, (2), szük, szoros: szigorog, szigorú. V. ö. szeg, szegény; V. ö. szug.

szik, (1), szikkad, szikkaszt, szikár. Hasonló a lat. siccus.

szik, (2), hangut. szikra, szikrás, szikrázik.

szim, szaglási hang: szimat, szimatol. V. ö. szam, szamat.

szín, ékvesztő; valaminek föle, héja, látszata: szinel, szines, szinez, szintelen, szinte.

szir, (1), hangut. szirkó, szirkotál = szítja a tüzet.

szir, (2), = szij: szirom, szirmos, szirmoz,

szisz, természeti hang: sziszeg, sziszegés, sziszereg, sziszszen.

szit, hangut. szita, szitál, szitás, szitka.

szív, (1), ige, hangutánzó l. szi.

szív v. sziv, (2), szível, szíves, sziveskedik, szivesség, szívtelen.

szó v. szav, szól, szólít, szólogat, szaval, szavaz. Egyezik vele a latin: sonus. l. sza. (4).

szob, szobor, szobros, szobrász, szobrászat. V. ö. czob, czobor.

szod, az ételt mohón beszivó befaló hangja: szodé, szodéskodik.

szok, ige: szokik, szokás, szokatlan, szoktat.

szom, (1), szomor, szomorú, szomorít, szomorodik, szonkolodik, szontyolodik. A szán, szenv, kedélyszók rokona.

szom, (2), szomé, szomju, szomjuság, szomjuzik. Valószinüleg iszom igével azonos, valamint éh, éhes ĕszik igével egy eredetűek.

szor, (1), = élénk forgásu, mozgásu sür: szorgos, sürgős, szorgalom, sürgelem, szorgalmas, sürgelmes, szorgolódik, sürgölődik.

szor, (2), szükhely: szorít, szorúl, szorongat, szorítkozik, szoros. V. ö. szur, szurdok.

szorty, orron vagy más valamely csőn áthuzodó nesznek hangja: szortyog az orr, szortyog a tisztátalan pipaszár.

szoty, (1), hangut. szotyog, szotytyan, szotyó.

szoty, (2), = sutty; magát meghuzó sunyogás; szotyorodik, szotya, szotyka.

sző v. szöv, átveve ösz, öszve; szálak öszvekötése, együvé fonása: szövés, szövet, szövevény, szövetkezik, szőnyeg. Vastaghangon: szov, szováta = szövőte, szövőszék. Selypesen: söv, sövény.

szök, szökik, szökdel, szökdös, szökcső, átvetve, szöcskő. Hasonló hozzá a szláv: szkok (szökés).

szől, szőlő (= szűrölő, vagy csak szűrő), szőlős. V. ö. szűr, szüret.

szöm = szĕm: szömőcsény, szömörcsök.

ször, (1), szivási hang: szörcs, szörcsöl, szörpöl, szürcsöl, = szíricsel. Lat. sorbeo.

ször, (2), szörny, szörnyü, szörnyed, szörnyűködik, szörnyeteg. Megrázó, reszkettető kedélyszó, mint: bor, borz, borzad.

ször, (3), = élénk mozgási sür: szörszem v. szörszöny ember = sürgőfürgő, világra való.

szőr, szőrös, szőrösödik, szőretlen. Rokonai: sěr, serény, serte v. sör, sörény, sörte; szúr.

szu v. szú, szurós, bökős valami: szucza, szúr, szurkál, szulák, szulákos, szutyongat. V. ö. czu, czucza, czuczáz.

szug, szugoly, szuglya. V. ö. szűk, zug.

szuny, a gyöngén alvónak orrszuszogása: szunyáta, szunyókál, szunyák, szunydikál, szunynyad. V. ö. szen, szender. Hasonló a lat. somnus.

szúny, természeti hang: szúnyog, szúnyogos.

szur, (1), szurok, szurkos, szurkol, szurkoz, szurtos.

szur, (2), = szor: szurdék v. szurdok.

szusz, (1), orrhang: szuszog, szuszma, szuszmati, szuszamusza, szuszmog,

szusz, (2), = czucz: szuszál, czuczál, szuszakol czuczakol.

szűk, (1), szoros, öszveszorúlt: szükít, szükűl, szükölködik, szükség V. ö. szug, szeg, szig.

szűk, (2), szepegő félő kutya hangja: szükül.

szül, v. szűl, (1), szüle, születik, szülemény, szülő.

szül, (2), szűr: szüleség, mindenféle betakarított, mintegy beszűrt takarmány.

szün, szünik, szünet, szüntelen, szüntet; V. ö. tün, csüny.

szür, = zűr, (zavar) vegyiték, keverék: szürke, világos és setét szin vegyülete, szürke az ég estve, midőn a világosságba homály kezd vegyűlni, szürkűl az ég hajnalban, megfordítva.

szűr, (1), hangut. ige: szürés, szüret, szürő, szürönködik, szüröget; szürcs szürcsöl.

szűr, (2), fn. = szőr: szűrös, dolmányszűr.

szűz, szűzeség, szűzen, szűzi. Talán tisz-ta gyöke; lat. cas-t-us. A törökben: kďz.

T.

ta v. to, messzeség: taa, toa, tova, tahát, táv, távol, táj, tól (től), túl; tal, tol, tasz, tosz, tács, taval.

tá, felnyitott száj: tát, táté, tájbász, tácsó, tátogat, tátri, tábirtos.

tacs, v. tács 1) dajkanyelven am. messze. távol. Tácsba menni, v. tátába. 2) tacskó (b) = csacskó, csacska.

tag, (1), tagad, tagadás, tagadhatlan.

tag, (2), tagol, tagló, tagolás, tagozás.

tág, tágít, tágítás, tágúl, tágulás. Alapérteménye: a körvonalak egymástól való távolsága. Csupasz gyöke a távolító ta.

taj, tajdok, tajkos, tajték. V. ö. tej.

táj, bizonyos távolságra kiterjedő vidék: tájék, tájékoz. V. ö. ta, táv.

tak, (1), födél, burkolás = takar, takaró, takarodik, takarmány. V. ö. tek, teknő. Hasonló a lat. tego, tectum, tegumen.

tak, (2), takony, taknyos, taknyosodik, taknyoz.

ták, tákol, tákos, tákoz, bocskorták. V. ö. tak (1).

tal, (1), = al: talabor, talap, talp.

tal, (2), = tol: taliga, toliga, talicska; csupasz gyöke a távolságot jelentő ta, v. to.

tal, (3), talán, talál, találmány, találós, találkozik.

tál, tálal, tálas, tálos, tálgyér v. tányér. Tágas öblü edény.

tám, (1), támad, támasz, támaszt, támogat, támla.

tám, (2), = csám, támolyog, csámolyog, ide-oda tántorogva jár.

tám, (3), = szám: táméntalan = számtalan. Vékonyh. teméntelen.

tan, tana, tanács, tanakodik, tanít, tanu, tanul.

tán, ideoda mozgás, ingadozás: tántor, tántorít, tántorodik, tántorog. V. ö. tám, támolog, és sán, sánta.

tany, tanya, tanyás, tanyázik, tanyázás.

tap, hangut. tapod, tapos, tapogat, tapint, taps, tapsol. Átv. ért. tapad, tapaszt, tapasztal.

táp, táplál, táplálás, táplálék, táplálékony.

tar, (1), kopasz, nyírt: tarol, tarló, taráz, tarka, tarangy, tarattyú, tarhudik. V. ö. sar, sarol.

tar, (2), kinött, magas: taré, taréjos, tarjag, tarju, tarkó.

tar, (3), maradás, létfolytatás: tart a) önh. tartós, tartósság, lat. durat, ném. dauern: b) áth. (servat, tenet) tartalék, tartóztat, tartatlan.

tar, (4), = tur: tarhó, turósodotí tej, tarhonya, száraz, turóhoz hasonló morzsolt tészta.

tar, (5), tal, tol: targoncza, torboncza, talicska.

tár, (1), terjedtség, nyilás: tárol, tárad, táraszt, tárogat, tárogató. V. ö. ta, táv.

tár, (2), terem, térhely, lak, ház: kincstár, társzekér, tárnok.

tár, (3), = tál: tárgy = tálgy (pluteus), deszkaellenző az ostromlók lövöldözései ellen, továbbá, azon czéltábla (meta), melyet lődöznek, "tárgy közepe" (centrum meate). Átv. ért. objectum, pl. beszéd tárgya, amire a beszéd mintegy czélra irányúl.

tas v. tás = tar v. tár: tasoly, táska, tarsoly. Azonos a német Tasche.

tasz v. tosz: taszít, toszít, taszigál, toszigál, toszkol, tuszkol. V. ö. ta, tal, tol.

tát, (1), a szájnyitást jelentő tá csupasz gyöktől: táté, tátogat.

tát, (2), = tud: tátos v. táltos = tudós persa dáná.

táv, távol, távolít, távolodik, távolság, távozik. V. ö. tá, to, tova.

te, (1), tě, második személynévmás: teeget, tegez, teez, ten, tennen, teed, v. tied. Egyezik vele a lat. tu, ném. du, szláv ti.

te, (2), = távolító ta: tehát, tahát, tege, tegnap, tegent v. tegett.

tě, těsz, tehet, tetet, tékony, tét, tétel, tekél, tekélet, tekéletes. V. ö. cse, csi, cseál, csiál.

té, tév, téved, téveszt, tévelyeg, tébolyog, tétova. V. ö. táv, távol.

teh = tej: tehén (tején, tejelő), tehenes, tehenész, tehénkedik. Szanszkrit dhénu am. tehén.

téj v. tej: tejel, tejes, tejesedik, tejetlen, tejke.

tek, (1), tekint, tekintés, tekintet, tekintély, tekintetes.

tek, (2), = tök, gömbölyü: teke, tekéz, tekézés, földteke, égteke.

tek, (3), görbén csavarodó mozgás: teker, tekerés, tekerget, tekeredik, tekervény, teketória.

tek, (4), födő, burok: tekenő, (törökűl: tekne), tekenős. V. ö. teg, tegez, tok, toklász, tokmány, tak, takar.

tel (1), v. töl, telik, teljes, televény, telhetetlen, tölt, töltözik.

tel, (2), = ter v. tér: telek, telep, telepedik = terepedik.

tél, ékvesztő, fn. telel, telelés, teletszaka, téli, télies.

tem v. töm: temet, temetés, temető, temetkezik; tömör, tömhüdt, tömött.

ten, teng, tengés, tenget, tengődik, tenk, tenkre jutni. Török és perzsa nyelven tenk = szük állapot.

těn v. tön: těnk, tönk, tönkő, tengely.

ten v. teny, tenyér, tenyeres; tenyészik, tenyészt; tenger. Alapérteménye: terjedés.

tep, teper, tepiczkél. V. ö. tap, tapos, tip, tipor.

tép, tépés, tépdel, tépeget, átv. ért. tépelődik.

ter, (1), hangut. terefere, tereferél, teretura, terécsel, teréfa.

ter, (2) = tér: tereb, terebély, terep, terepély, tereget, terít, terűl; terj, terjed, terjeszt; terp, terped, terpeszt, terpeszkedik; terty, tertyed; terv, tervez; terem, fn.

ter, (3), a növés alapérteményével: terem, termés, termeszt, teremt, természet, termékeny. V. ö. ser, serdűl, sar, sarjadzik.

ter, (4), terh, terhel, terhes, terhesség, terhenye.

tér, l. tár (1).

tes v. test, testes, testesedik, testesűl, testetlen. V. ö. tet, tetem.

tet, (1), látszat, föltünés: tetik, tető, tetéz, tetszik, tettet, tettetés, tetem.

tet, (2), tetü, tetv, tetves, tetvesedik, tetvészkedik.

tév, téved, téveszt, tévelyeg, l. té, tá, távol.

tik, 1) = tyúk, hangut. tikácsol, fuldokló tik hangon szól, átv. ért. tikkad, a nagy fáradság miatt alig piheg.

til, (1), elavult ige: tilik, tilt, tilos, tilalom, tilalmas, tilalmaz. Rokona a távolító tol.

til, (2), hangut. tilinkó v. tilinka, tilinkóz; tiló, tilól.

tim, timsó, timár, aki timsós csávával készíti a bőrt.

tin v. ten, tincs, tencs (= csomó, tömeg szőr, haj, kender); tincsődik = hízik, teste tömötté lesz. V. ö. tem, töm.

tin, tinó, talán ‚tehén' módosúlata; a szanszkrit dhénu am. tehén.

tip, (1), tipor, tipeg, tipeczkel, tipródik. V. ö. tap, tapos, tep, teper.

tip, (2), tipál, tipász, l. tép, tépdel.

tisz, (1) = disz: tiszt, tisztel, tisztes, tisztesség, l. di.

tisz, (2), tiszta, tisztít, tisztúl, tisztaság, tisztátalan.

tir, (1), hangut. tiricsel, tirikol (pacsirtaszó).

tir, (2). a maga nemében apró valami: tiripiri, tirinákó, tirink. V. ö. csir, csiribiri

tit, titok, titkol, titkolódzik, titkos. V. ö. csit, csitít.

tiv, tivornya, tivornyáz. V. ö. dev, devernya, dáv, dávorikol.

tíz, számnév: tized, tizedel, tizedes. Hellen deka, lat. decem, franczia dix stb.

to, tova, tovább. V. ö. ta, táj, táv stb.

tó v. tav: tavas, tovas. Hasonló a ném. See, Teich, török, tatár szu.

tob, (1) = top, hangut. toborzó, toporzó, toborzékol, toporzékol.

tob, (2) = dob, toboz, doboz,; tobzódik, dobzódik.

toj, tojik, tojás, tojat, tojomány. V. ö. tol, ige.

tok, (1), burok, födő: tokos, tokla, toklász. tokmány. V. ö. tak, takar.

tok, (2), dudoru, dagadt: toka, tokás. V. ö. dag.

tol, (1), odább, távolabbra nyomás: tolakodik, tolong, tolóka, toldít, toldúl; tolu v. toll. V. ö. ta, to.

tol, (2), tolvaj, tolvajkodik, tolvajság. V. ö. dúl.

tom, (1), hangut. tomb, tombol, tombéroz, tombora.

tom, (2), vágás, metszés: tompa, tompít, tompúl. tonka. Fordítva V. ö. met, metél. Hellen temnw, tomoV.

tom, (3) = dom, emelkedett, dudorú: tomb, tombácz, tompor, tompora.

top, hangut. topog, toppan, toppant, toporczol, toporzékol, topa, topán. V. ö. tap, tapod.

tor, (1), hangut. torty, tortyog, torha, tornyikol.

tor, (2), torok, torkol, torkolat, torkos, torkosság.

tor, (3), torol, torolatlan, torének, disznótor.

tor, (4), emelkedés, magasodás: torlik, toromba, torony, torz, torzonborz. V. ö. tar, taré, tarkó.

tor, (5) = metszési, vonalazási or: tordacs = ordacs, ordas.

tor, (6), torzs, torzsa, torma. V. ö. tör, törzs.

tosz, toszít, toszigál, toszkol. V. ö. tasz, taszít.

toty, hangut. totya, totyog, totytyan.

tő v. töv: tős, töves, tősgyökeres, tőke.

tök, tökös, tökösség, töksi, töketlen.

tőgy, tőgyes, tőgyellik. Alapérteménye: dudoruság. V. ö. tüd, tűgy, csöcs.

töl, 1) tölgyfa, tölgyes, 2) tölt, töltés. V. ö. tel, telik.

töm, tömör, tömöszöl, tömpe, tömött. V. ö. zöm, zömök.

töp, töpik, töpörödik, töpörtő, töpped, töppeszt. V. ö. csöp, csöpörödik.

tör, (1), tördel, töredék, törek, törköly, törpe. Átv. töredelem, törődik, töprenkedik (törpenkedik, töri magát). Rokon dar, darab.

tör, (2), surlási hang: töröl, törölget, törleszt, törzsöl. V. ö. dör, dörzsöl. Latin tero.

tör, (3), törzs, törzsök, törzsökös. V. ö. tor, torzsa.

tör, (4), történik, történet, történetes. V. ö. töl, tölt.

tör, (5), törlejt, régiesen am. szerez, csinál; törvény (szervény), törvényes, törvénytelen.

tőr, tőrök, tőrös. Csupasz gyöke a hegyeset jelentő tő v. tű.

trécs, hangut. trécsel, trécselés. V. ö. ter, tereturál.

trücs, borjuhajtó szó: trücs be! trücs ki!.

trüsz, hangut. trüszög, trüszszen, trüszszent. Másképp: prüsz, prüszszen.

tu, hangut. tutu, tutul, tutulás.

tud, tudakozik, tudás, tudatlan, tudákos, tudalom, tudomás, tudós, tudósít.

tuh, dagadás, torlódás: tuhad, tuhaszt, tuhúl. V. ö. duv, duvad.
tuk, tukma, tukmál. V. ö. dug.
tul, tulajdon, tulajdonít, tulajdonság.
tuny, tunya, tunyálkodik, tunyaság. V. ö. suny, sunya.
tur, (1), hangut. turu (turtur), turbik, turbikol.
tur, (2) = magasodási tor: turzos, turczos = torzas, borzas.
tur, (3), turba v. tulba = bőrönd vagy tömlő, melyet fel lehet fúni. V. ö. dúl = fúj.
túr, (1), ige: túrás, turkál, turdogál. V. ö. szúr.
túr, (2), fn. a) torongy, tarjag, fekély: túros hátu ló; b) túró, túródzik, túrós. Hellen turoV.
tus, (1) = ducz: tusak, tuskó, duczkó.
tus, (2) = tosz, tasz: tusa, tusakodik = toszakodik, taszigálodik, tusakol = tuszkol.
tus, (3), tust inni. V. ö. dus, duska, duskál.
tusz, tuszkál, tuszkol. V. ö. tasz, taszigál.
túsz, kezességűl lefoglalt személy, mintha dú (praeda) gyanánt lefoglaltat jelentene, s annyi volna mint: dúsz.
tut v. tuty, hangut. tutog, tutyog, tutma, tutyma = orron beszélő.
tű, fn. hegyes eszköz vagy test: tüvis, tűz, tüzdel.
tücs, hangut. tücsök, tücskérez.
tüd, tüdő, tüdős; tűgy (pofa), tütt tüttös, vastag gömböczféle hurka. A dudorodás, felfuvódás alapérteményével. V. ö. död, dödölle, dud, dudorú.
tün, tünik, tünet, tündér, tündöklik, tüneméný, tüntet.
tűr v. tür, (1) = gyűr: türemlik, gyüremlik, törődzik, gyürődzik, türet, gyüret.
tűr v. tür, (2), türelem, tűrhető, tűrhetetlen; türtőzik, türtőzködik, türtőztet.
tütt, l. tüd.
tűz, ékvesztő fn. tüzel, tüzes, tüzeskedik, tüztön, tüztént (tüsént, hevenyében), mint: füst, füstént, ugyanaz.

V.

va, elvont gyöke váj, vág, vál, vás, önálló szóknak, melyek nyilásra, szakadásra vonatkoznak.
vacz, (1), hangut. vaczog (a fog), vaczogtat.
vacz, (2), vaczok, vaczkalódik. V. ö. fész, fészek, fészkelődik.
vad, vadon, vadas, vadász, vadít, vadúl, vadság.
vád, vádol, vádolás, vádoló, vádos, vádoskodik. Hasonló a szláv: vadím, perlek.
vág, vagdal, vagdos, vagdalkozik, vágány, vágó, l. va.
vagy, (1). ksz. vagy .... vagy. Alapérteménye ketté választás. V. ö. va.
vagy, (2) = van, val: vagyon, vagyonos, kinek valamie van, vagyontalan, kinek semmie sincs.
vágy, kedélyszó és fn. vágyik, vágyakodik, vágyás, vágyódik. Hasonló az ohajtási vaj! vajha!.
vah, hangut. vahákol, vahákolás, vahorász.
vaj, (1), fn. vajas, vajatlan, vajaz.
vaj, (2) = baj: vajudik, vajlódik = bajlódik.
vaj, (3), isz. vajha, vajki, vajmi, vajon v. vajjon.
váj, ige: vájás, vájkál. V. ö. áj, ás, igék.
vak, (1), hangut. vakog, vakogás, vakkan, vakkant.
vak, (2), vakar, vakarás, vakargat, vakarcs, vakaródzik.
vak, (3), mn. vaksi, vakandok, vaklandos. Átv. ért. vakol, vakolat, vakisa, vakota.
val, (1), valag, valaska. V. ö. vál, válik, bal, balta.
val, (2), való, valóság, valótlan, valál, vall. V. ö. vagy. (2).
vál, válik, válasz, választ, válogat, vált, váltogat, válu.

vám, vámol, vámos, vámolatlan.
ván, vánszorog, vánszorodik. V. ö. von, ige.
vány, ványad, ványol, ványoló.
van, l. vagy. (2).
var, (1), varas, varacsk, varacskos, varangy, varancs.
var, (2), hangut. varju, vartyog, varczog.
vár, (1), várás, várakozik, várakozás, várat, váratlan.
vár, (2), város, várad, váracs, várda.
varr, varrás, varratlan, varrogat, varga.
vas, (1), vasal, vasas, vaskó.
vas, (2), vaskos, vastag, vastagodik.
vás, vásik, vásás, vásott, vástol. Alapérteménye: kopás.
vász, vászon, vásznas. Fordítva V. ö. szöv, szövéte, szováta.
vat, vatalé = viztartó edény. V. ö. ved, veder.
váz, vázol, vázolat. V. ö. véz, vézna.
vě, věsz, věhet, větet, vét, vétel, věvő.
věd, vid, vöd, vat, vod, = víz: vedel, veder, vider, vödör, vatalé, vodér.
ved, nyilt e-vel: vedlik, vedlés. V. ö. mez.
véd, védelem, védelmez, védtelen, védencz. V. ö. fed.
vég, véges, végetlen, végez, végződik, véghetetlen. V. ö. vág.
vegy, vegyes, vegyít, vegyűl, vegyülék. V. ö. egy.
vék, vékony, vékonyít, vékonyodik. V. ö. véz, vézna.
vel = fél, vál: velem, veled, vella, veleszta.
vél, vélekedik, vélemény, véletlen, vélte.
vem, vemh, vemhes. Hasonló a lat. venter, ném. Wamme.
ven, vendég, vendégel, vendéglés, vendéglő, vendégeskedik.
vén, vénhedik, vénít, vénűl, vénség.
ver, (1), sütés, melegség: verőfény, verőmalacz. V. ö. per, pergyó.
ver, (2), ige: verés, verekedik, vergődik, verdes, vereget, vereség. Lat. verberat.
věr, vör: věrěs, vörös, věrheny, vörheny. V. ö. per, pergel, pir, pirít.
ver, verseny, versenyez, versenyg. Rokona: vir, virrog = perel.
vér, véres, vérez, vérzik. V. ö. vér, vérěs.
vés, véső, vésű. V. ö. vás, vásik.
vesz, nyilt e-vel, v. vész, veszély, veszélyes, veszélyez, veszendő, veszt. Különbözik tőle a vě gyökből származott věsz (emit, accipit).
vet, vetés, vetemény, vetemedik, vetekedik, vetél, vetyeng.
vét, vétek, vétkel, vétkes, vétkezik. V. ö. tév, téved.
vez, vezér, vezérel, vezény, vezényel, vezet.
ví v. viv: viadal, vita, vítat, vitatkozik, vitatás, vivás.
vics, vicsorít, vicsorog, vicsorgás. V. ö. vigy, vígyorog.
vicz, viczk, viczkand, viczkandozik, viczkos. V. ö. ficz, ficzkandozik.
vid, vidám, vidámít, vidámúl, vidámság, vidor. V. ö. víg, vígad.
víg, vígság, vígad, vígaszt, vigasztal, vigalom.
vigy, (1), hangut. kedélyszó: vigyor, vigyori, vigyorog, vigygyan.
vigy, (2), vigyáz, vigyázat, vigyázatlan. V. ö. figy, figyel.
vih, vidám kedélyhang: vihog, vihogás, viháczol.
vik = vih: vikog, vikogás. vikogtat.
vil, világ, világos, világlik, világít, világtalan; vill, villám, villó, villany.
vin, vidám kedélyhang: vincz, vínczároz, vinczog, vinczos. V. ö. fin, finczároz.
vir, (1), élénk forgásu mozgás: virgoncz. V. ö. fir, fireg, firgencz.
vir, (2), virág, virúl, virít. V. ö. pir, pirúl.

vir, (3), virics. V. ö. nedvet jelentő ir, iró, nyir, nyirk.
virr, virrad, virraszt, virradó. V. ö. pir, pirúl.
vis, (1), visel, viselés, viselet. V. ö. visz.
vis, (2), hangut. visít, visítás. V. ö. siv, sivít.
visz, (1), vihet, vitet, vitel. Puszta gyöke az elvont vi.
visz, (2), viszony, viszonyos, viszonylik; viszál, viszálás, vissza, visszás, viszálkodik.
visz, (3), viszket, viszketés, viszketeg, viszkettet. Előtét nélkűl = mozgást jelentő iz, izeg.
vit, vita, vitat, vitatkozik, vitáz. Puszta gyöke: ví, vivás.
víz, ékvesztő fn. vizes, vizel, vizelés, vizelet, vizenyős. Hasonlók a ném. Wasser, szláv woda stb.
vizs, vizsol, vizsla, vizslat, vizsga, vizsgál, vizsgálódik.
vol = val: volna =valna, mint holt = halt.
von, vonás, vonatkozik, vonakodik, vonogó, vontat, vonszol, vonz.
vony, vonyár = csipős, savanyú. V. ö. fany, fanyar.
vor, hangut. vorcz, vorczog. V. ö. porcz, porczog.
vő, vőfél, vőlegény. Eredetileg = vě-ő, věvő.
völ, völgy, völgyel, völgyelés. V. ö. vál, válik, válasz, lat. vallis.

Z.

zab, (1), zabol, zabló, zabos. Hasonlók a lat. av-ena, ném. Haf-er, szláv ow-esz.
zab, (2), zabál, zabálás. V. ö. hab, habsol, mohón habatolva eszik.
záb =záp: zábé = kapufa, kapu zápja.
zagy, zagyva, zagyvál, zagyválás, zagyvalék.
zaj, hangut. zajong, zajdúl, zajgat, zajos, zajlik.
zak, (1), hangut. zakat, zakatol, zakatolás.
zak, (2), zaklat, zaklatás, zakutál. V. ö. sza, (1), ság, ságuld.
zák, zákány, zákla, záklás. V. ö. nyálkát jelentő: hák.
zal, zalánbol, zalánbolás. V. ö. zar, zarándok.
zam = szaglási, izlési szam: zamat, szamat.
záp, a) = csap, kerék zápja = csapja, zápfog;
b) = áp, romlott: záptojás, áporodott;
c) = szap, zápor, szapora eső;
d) = háb, záporkodni, am. háborkodni.
zar, zarándok, zarándokol, zarándokság. V. ö. zal, zalánbol, szar, szarahora.
zár, ige és fn. zárol, záros, zárkozik, záratlan és zártalan.
zav, zavar, zavarodik, zavarg, zavargás. V. ö. hab, habar, kav, kavar.
zeg, hangut. zegernye, zegernyés. V. ö. ziv, zivatar.
zell = szül: zellettség, a székelyeknél am. atyafiság, szülöttség.
zěn, hangut. zeng, zengés, zendít, zendűl, zenebona, zenezuna. V. ö. zon, zong.
zěr, zerge, zernya, am. szürke macska. V. ö. zür, zürlik.
zih, hangut. zihál am. nehezen liheg; zihar am. zivar, zivatar.
zim = szin: zimforus, a székelyeknél am. képmutató, színforgató.
ziv, szélhang, zúgás: zivar, zivatar, zivataros.
zok, hangut. zokog, zokogás, zokon; zokkan, zokkant.
zom v. zöm, zomok, zömök. V. ö. döm, dömsödi.
zon, hangut. zong, zongora, zongoráz. V. ö. zen, zeng.
zor, borzalmi kedélyhang: zord, zordon, zordonkodik.
zök, zökög, zökken, zökkent, zöcsköl (zökcsöl). V. ö. szök, szökken.
zöl, zöld, zöldellik, zöldít, zöldűl, zöldség.

zöm, aránylag kis terimébe szorított, tömött, nyomott sokaság; zömök. V. ö. dömöczkös, döme, dömsödi.
zön, hangut. zöng, zönge, zöngés. V. ö. zěn, zeng.
zöp, csukló sírás hangja: zöpög, zöpögés.
zör, hangut. zörög, zördít, zördűl, zörgés, zörren.
zöty, szekérrázás: zötyög, zötytyen, zötyögtet.
zu, tompa hang: zúg, zúgás, zódít, zudúl, zuhog, zuhaj, zuhan, zuhé, zuhint.
zup, hangut. zupog, zupál, zuppan.
zug, zugoly, szögzug. V. ö. szug, szugoly.
zur v. zür: zurbol, zurbolófa, zűrzavar.
zúz, ige és fn. zúzás, zuzorka.
zür, zürlik = vénül, szürkűl a haja; és szürlik. V. ö. szür, szürke.

ZS.

zsám, zsámbok v. zsámbék. V. ö. zsom, zsombék.
zsar, (1), zsarol, zsarolás, zsarnok, zsarnokság. V. ö. tekerést, csavarást jelentő ser, zser.
zsar, (2), zsarát, zsarátnag. Hangut. mint: zsizsi, zsizser.
zseb, zsebel, zsebelő, zsebmetsző. Törökűl: dseb, dsib.
zséb, zsébre, zsébrék (aphta). Rokona: seb.
zsém, zsémb, zsémbel, zsémbelődik, zsémbes. Változattal: zsim, zsimb, hangut.
zsěn, zsön: zsěnge, zsönge, zsěngés, zsöngés, zsěndűl. V. ö. gyěn, gyěnge.
zsěr, zsör, hangut. zsěrtěl, zsörtöl, zsěrtělődik, zsörtölődik.
zsib, (1), hangut. zsiba, zsibaj, zsibog, zsibong, zsivaj.
zsib, (2), zsibvásár, zsibáru, zsibárus. V. ö. díb-dáb.
zsib, (3), zsibbad, zsibbaszt. V. ö. sín, sínlik, seny, senyved.
zsig, (1), zsiger, zsigeres, tájejtéssel és törökűl: dsiger.
zsig, (2), zsigora, az ebek zsugorító nyavalyája, zsikora, am. töpörtő, öszvezsugorodott szalonna. V. ö. zsug, zsugor.
zsil, hangut. zsilip. Másképp: sel, seléb.
zsi = di: zsiók, am. vízi dió, mogyoró: diók.
zsin, zsinár, zsinárkodik. V. ö. zsiv, zsivány.
zsír, zsiradék, zsíros, zsíroz. V. ö. ir, irics, virics.
zsizs, hangut. zsizsi, zsizsereg; zsizsik.
zsiv, zsivány, zsiványkodik, zsiványság.
zsom = dom: zsomb, domb, zsombék, dombék, zsomboly.
zsöm = zöm: zsömök, zömök. V. ö. döm, dömbicz.
zsug = fordított gúzs: zsugorodik, guzsorodik, zsugori, zsugorgat, zsngorog.
zsum, hangut. zsummog, zsummogás.
zsúr = súr: dörzsölési hangut. zsúrol, súrol.
zsurm = fordított morzs, zsurmol, morzsol.
zsup, ütési hangut. zsupszalma = zsuppolva kivert szalma. Másképp: zsuf, honnan zsufa am. szalmaszinű sárga.

folyt. >5

Forrás: http://osnyelv.hu/czuczor/

<< HARMADIK RÉSZ (3.szakasz). >>
III. szakasz. A szóképzés.
A képző fogalma, és különbözése a ragtól.
A szóképzés nemei.
Az önhangzók, mint szóképzők.
A mássalhangzós szóképzők.
Az ép szókból álló képzőkről.
A csonkított szókból, vagy elvont gyökökből álló képzőkről.
Kisarjadzás által alakult képzők.
Némely kétes származásu képzők.
Abajdocz szók.
Szóalkotás öszvetétel által.
Ikerszók.

HARMADIK RÉSZ *(3.szakasz).*

III. szakasz. A szóképzés.

A képző fogalma, és különbözése a ragtól.

Mint föntebb a gyököket tárgyaló czikkben kimutattuk, vannak nem csak *önálló*, hanem *elvont* vagy *elavult* gyökök is, melyek önállóan nem divatoznak, s érteményeiket csak származékaikból, hasonlék (analogia) nyomán fejthetjük ki. Sőt vannak származékszók is, melyek elavultak, vagy további képzés alapjául szolgálnak, s csak ivadékaikban élnek, de nyelvünk nagy nyereségére fölélesztethetők, pl. a *háborodik, guzsorodik, hentěrědik, töpörödik* törzsei: *hábor, guzsor, hentěr, töpör*, vagy ezek és hasonlók: *iszam, sikam, élem, türem*, mint ugyanannyi igetörzsek.

Minden gyök, legyen az elvont, kiavult, avagy önálló, egy vagy több belőle képezhető szónak mintegy csiráját, magvát rejti magában. Azon bötüt vagy szótagot, illetőleg szócskát, mely akárminő gyökhöz vagy törzshöz járulván, azzal szorosan egybeforr, s belőle új szót alkot, *képzőnek*; azon szócskát pedig, mely már csak önálló szóhoz vagyis beszédrészhez úgy függesztetik, hogy az az egész mondatban annak valamely viszonyát határozza meg, *ragnak* nevezzük.

Különbözéseik:

A képző mindig valamely új fogalmat vagy fogalomárnyalatot olt a gyökbe, illetőleg a törzsbe, s mint új szónak alkotója a nyelv birodalmát terjeszti: a rag pedig a már készszé fejlett szót bizonyos viszonyok szerint módosítja, s a mondatba alkalmazza, tehát amannak *szóalkotási*, emennek *szókötési* műköre van. Ennélfogva oly hangok vagy szótagok, melyek az alapszóba se új eszmét nem oltanak, se annak mondatbeli viszonyát nem határozzák meg, se nem képzők, se nem ragok, hanem vagy fölösleges czafrangok, toldományok, vagy legfölebb némi nyomatékul szolgáló kihangzások, pl. a *mája, méhe, szarva* szókban az *a, e*, vagy az *araszt,*

választ (válasz fn.) szókban a *t*, vagy ezekben: *aztánnig, ezténnig* a *nig*.

A képző elvont vagy elavult gyökök- és törzsekhez is, a rag csak önálló szókhoz járul.

A képző a szónak belszervezetére vonatkozik, s közvetlenül vagy közvetőleg a gyökre hat vissza: a rag pedig azon kapocs, vagy közeg, mely egyik szót a másikkal viszonyítja.

Ugyanazon gyökhöz több képző járulhat, vagyis a képzett szót bizonyos határig tovább képezni, s végül (némi kivétellel) ragozni lehet: a ragozott szó pedig, nyelvünk rendes szokása szerint, új ragot vagy képzőt nem veszen föl. Azonban kivételes példák vannak, pl. *istenhozzád*-ot, *dicsértěssék*-et mondani; *istenhoztá*-val idvezelni; *tüled*-re, *hozzád*-ra menni; *adtá*-zni, *teremtetté*-zni; *éljen*-ezni, *ujrá*-zni; *eszem-iszom*-mal tölteni az időt; *apjuk*-om, *anyjuk*-om; a *fogdmeg*-ek meglepték őt a *lebuj*-ban; *gondolom*-ra, jó *hiszem*-ben tenni valamit; *ehetnék*-je, *ihatnék*-ja van; "és királynak *haraguvék*-ja megnyugovék" Bécsi cod. Hester 7. fej., mit Káldi így fordít: "és a király *haragja* megszünék". A birtokragos neveket pedig már nem kivételesen, hanem általán ragozzuk, pl. *kez-em-be, kez-em hez, kez-em-től*. Tehát az élő nyelvbeli gyakorlat megczáfolja azon elméletet, mely szerint viszonyító raggal ellátott szóhoz képzőt vagy viszonyragot függeszteni nem lehet. Még az előttünk ismeretesb árjaféle német és szláv nyelvekben is találunk rá példát, hogy az igéket, midőn nevekül használtatnak, ragozzák. De különben is minden nyelvnek vannak sajátságai, melyektől azt megfosztanunk nem lehet, mert más nyelvek nélkülözik. A nyelvek nem előre felállított elmélet, hanem bizonyos *észjárás* és *nyelvérzék* szerint képződtek és fejlődtek tovább tovább, s a nyelvészet feladata a szokás által behozott s megállapított gyakorlati szabályokat elvonni, s a netalán szükséges nyelvújitásban alkalmazni. A nyelv birodalma csak úgy terjed, ha hasonlék nyomán műértőleg és ízléssel párosítva újabb és újabb alakokat fejt ki, mire a magyar nyelv véghetetlen képességgel, s kivált a képzőknek oly gazdagságával bir, melyhez hasonlót egy ismeretes nyelv sem mutathat fel.

A képzők, keveset kivéve, önállólag nem ragozhatók: a ragok közől pedig a névviszonyítók nagy része fölveszi a személyragot: *nek-em, vel-em, től-em, ról-am, nál-am* stb.

A képzők lehetnek *elő-, közbe-* és *utótétesek*: a ragok, mint olyanok, csak utótétesek, különösen a névmódosítók rendesen a latin *praepositiók*-nak felelnek meg, s némelyek, mint szoros értelemben olyanok, a viszonyított szóhoz ragadnak, mint: *ház-ba*, in domum, *ház-ban*, in domo, *ház-ról*, de domo; másik, mint tulajdonkép névutók, elválasztva iratnak: ház *mellett*, penes domum, ház *felé*, versus domum, v. domum versus.

Szóképzésben mutatkozik kiváltkép a nyelvalkotó ész ereje, a nyelv fejlődési képessége, sajátsága s egyéni önállása, miért a nyelvhasonlításban főleg ezt kell tekintetbe venni; a ragozás, mint a nyelv külsejéhez tartozó, mint alakzat könnyebben utánozható s elsajátítható, s gyakran a külön fajú nyelvekben megegyező. Így látjuk, hogy mind az árja, mint a sémi, mind az altaji nyelvekben az igeragozás személynévmások által történik, csakhogy egyiknél épebb, másiknál kopottabb alakban. A személynévmások is többé kevesebbé hasonlók. Az árja törzsbeli germán nyelv az igekötős igékkel a szókötésben csaknem egészen úgy bánik, mint a magyar, midőn t. i. az igekötőt majd az illető ige előtt majd utána alkalmazza, pl. *wenn ich aufstehe*, ha fölkelek, *ich stehe nicht auf*, nem kelek föl; mit a germánnak némely más rokonai, például a latin, vagy szláv nem tesznek.

Végre, mind a név- mind az igeviszonyító ragok jobbára elavult vagy önálló szók módosított alakjai: a képzők pedig (néhány kivételével) vagy bizonyos szókból rövidültek meg, vagy oly elemekből állanak, melyek, hogy egykori önálló szókból koptak volna el, nyelvtudományunk eddigi fokán alig gyaníthatjuk.

Egyébiránt a képzők és ragok abban egyeznek, hogy önhangzóikra nézve a nyelvszokás által megállapított bizonyos hangrendhez alkalmazkodnak, mint ezt a fentebbi czikkekben már részletesen tárgyaltuk.

A szóképzés nemei.

A szóképzés általán kétfélekép történik: *belváltozás*, vagy *hozzátétel* által.

Belváltozáskor a gyökhöz vagy törzshöz semmi sem járul, hanem valamely hangja vagy szótagja átalakúl. E módot követi nyelvünk, mint föntebb is érintettük, véghetetlen gazdagságban, főleg a rokonnemű gyökök és törzsek képzésében. Mi a szoros értelemben vett gyököket illeti, azokat ily esetben csak *elvontan* képzelhetjük, s úgy állanak rokon társaikhoz, mint *rokon nemek*, vagy mint *nem* a *fajhoz*. Lássuk a dolgot egy két példában.

Fiatal, vagy apróbb nemű növényeket jelentenek, s e tekintetben rokon nemüek: *har*, mint a haraszt, harap (név) gyöke; *her*, a ló-her öszvetett szóban, *hir*, golya-hir; *hur*, csibe-hur, tyúk-hur, melyekben a fajképző hangzók *a, e, i, u*, a *h-r* alaphangok között forognak, és egy külön szónemet képeznek. Továbbá, mennyiben a *h* és *s* rokonok és váltakozók, egy új nemű alakot öltenek ezekben: *sar*, sarj, sarju, sarang; *ser*, sereng, serevény; *sór*, sóros; *sur*, surjány; *sür*, sürje. Ismét az *s*-nek rokon *cs*-re, *cz*-re változtával: *csar*, csarit; *cser*, cserj, cserje, csereklye; *csir*, csira, csirkáka; *czir*, czirh, v. cziher, egy harmadik rokonnem. Innen átv. ért. mint állati testnek kinövései: *sĕr*, sĕrény, sĕrte; *szőr*, szőrös; *szar*, szaru; *tar*, taréj, tarkó. Mind ezek öszvevéve egy sereget képeznek, melynek nemei az elvont: *h-r, s-r, cs-r, cz-r, sz-r, t-r*.

Ily rokonnemüség létezik a latin: *her*-ba, *ger*-men, *chor*-dum, *sur*-culus, és az állati kinövésű *hir*-tus, *hir*-sutus, *cor*-nu, német: *haar, haarig, Horn* stb. között.

Hasonló nemi rokonságban vannak ezen tűzre, égetésre, sütésre vonatkozók: *par*, parázs; *pĕr*, pĕrnye, pĕrgyó; *pir,* piros, pirúl, pirít; *pör*, pörcz, pörzsöl; *por*, porgol, porít, s közös elvont gyökük: *p-r*.

A hozzátét háromfélekép történhetik, a) előtét, b) közbetét, c) utótét által. l. föntebb 62. lap. "Az előtétes, közbevetett és hátratett mássalhangzókról."

A hozzátétes szóképzésnek legdúsabb forrása az utótét, nem csak azért, mert az ily képzők száma legnagyobb, de mert ugyanazon gyökhöz több egymás után következő képzőt ragasztani lehet, sőt ugyanazon képző egy szóban kétszer is eléfordulhat, először közvetlenül a gyök, másodszor egy közbevetett képző után, pl. ebben: *idv-ĕs-ség-ĕs*, az *ĕs*, *szük-ség-ĕs-ség*, a *ség*.

A származékszók felbonczolása.

A származékszók alkatrészei rétegek gyanánt egymásra halmozott s szellemileg öszveforrt szervezetes egészet képeznek, minélfogva fel is bonczolhatók. Ennek módja végről kezdeni a műtétet, pl. *alázatosság*, elhagyom a *ság*-ot, marad *alázatos*, és igy tovább: *alázat, aláz, alá, al*. Mennyiben a képzés néha elő- vagy közbetét által történik, erre is figyelni kell, pl. a *gyalázatos*, egyszerűbb gyöke szintén *al*, a *bizgat*-é, *iz*.

A rétegeket hasonlóan vizsgálat alá kell venni, ha egyszerüek-e vagy öszvetettek, milyenek: *ség, ság, aszt, eszt, ast, est, ant, int*.

Ha a származékszónak minden hozzátétes részeit elvontuk, hátramarad az alapszó, mint az alapfogalom képviselője, mely a tőle egyenes ágon származott ivadékokra nézve anyagyökül tekinthető, pl. a *fartat, farol, farolás* szókban a *far*. De ezt még tovább vizsgálni lehet, ha nincs-e egy vagy több oldalágu rokona? És csakugyan mind alaphangban mind alapérteményben rokonai: *fĕr, for, för, fur, für*, mint a *fĕrĕg, forog, förög, furó, fürge* szók gyökei, melyek alaphangi közjegye: *f-r*, s minthogy közös alapérteményök a kerekdedség, ennélfogva, oldalrokonaik *b-r, p-r* is, *barangol, pĕrĕg, pĕrĕszlén* szókban.

Hasonló eljárást követünk a képzők hasonlítása és rokonításában.

Az önhangzókról, mint szóképzőkről.

~ó, ~ő.
1) A jelen és jövőidő részesülőjének képzője. Véleményünk szerint ezen képző azonos a harmadik személynévmással, és a távolra mutató *o-, a*-nak, valamint a mutató *az* névmásnak rokon társa, mert melléknévi tulajdonságánál fogva mint jelző az illető alany cselekvését, szenvedését vagy állapotát mintegy rámutatólag határozza meg. Ezen részesülők, vagy melléknevek, pl. *pengő ércz, zengő czimbalom*, vagy főnevek, mely alkalmazásban jelentenek a) bizonyos foglalkozásu személyt, munkást, müvest, mint: *szabó, festő, kötélverő, szántóvető, arató, gyűjtő, nyomtató, cséplő, szüretelő*; b) jelentik magát a foglalkozást: *forgatót* szántani, *fonóba, látogatóba* menni; ilyenek ezen házasságkötéshez tartozók: *susogó, néző, kérő, kézfogó, sirató, esküvő, menyekző, tyúkverő, kárlátó*; c) eszközt, mint foglalkozói és foglalkozási közeget: *ásó, véső, seprő, cséphadaró, vonogó, reszelő, tagló, vakaró, brúgó*, melyek a lelketlen tárgyakat mintegy személyesítik, s így oldhatók fel: *ásó*, amivel ásnak, *reszelő*, amivel reszelnek, *véső*, amivel vésnek stb. hasonlóan a dolog természetéből érthetők az ilyenek: *iróasztal*, amin irnak, (nem ami ir), *evőkanál*, amivel esznek, *varrótű*, amivel varrnak, *vágóhíd*, melyen barmokat vágnak le, *vágószék*, melyen a húst kivágják stb. d) bizonyos cselekvés, foglalkodás anyagát, tárgyát: *adó*, amit adni, fizetni kell; *legelő*, amin barmok legelnek, *szántóföld*, melyet szántanak, *kaszáló* rét, melyet kaszálni szoktak stb.

2) Elavult vagy szokatlan igegyökökből részint fő-, részint mellékneveket képez, milyenek: *ondó, hordó, bordó, pillangó, sió, való, tiló, nyakló, olló, tapló, gyarló, turó, orsó, sutó, méltó, hintó, ajtó, savó, leányzó, meddő, lepedő, idő, erdő, erő, verő* (fény), *tüdő, felhő, gyeplő, emlő, himlő, szeplő, serlő, csecsemő, tekenő, tető* stb.

3) Élő avagy elavult vagy elvont másnemü gyökökből fő- és mellékneveket: bab-ó, csák-ó, gam-ó, fak-ó, dom-ó, csom-ó, kar-ó, gub-ó, kór-ó, bogy-ó, goly-ó, moty-ó, fe-ő (fő), el-ő, vel-ő (bel-ő), dics-ő, feny-ő, verheny-ő, erny-ő stb.

4) Néha az *a* változata; mint ap-ó *ap-a*, any-ó *any-a*, Kató *Kata*.

Első változatai:

~ú, ~ű.
Asz-ó, asz-ú; csikolt-ó, csikolt-ú; savany-ó, savany-ú; dombor-ó, dombor-ú; keser-ő, keser-ű; heged-ő, heged-ű. Néha különböztetésül első alakban jelent melléknevet, másikban főnevet, mint: vál-ó, vál-ú, v. váj-ó, váj-ú; fur-ó, fur-ú; vés-ő, vés-ű; sepr-ő, sepr-ű; hever-ő, hever-ű. Ide tartoznak azon *tyú tyű* végzetüek, melyek lágyítás nélkül *ó ő* alakban melléknevek: fergety-ű, ferget-ő; szivaty-ú, szivat-ó; pattanty-ú, pattant-ó; hasonlók: sarkanty-ú, karmanty-ú, tárogaty-ú, brúgaty-ú, berrenty-ű, csengety-ű, csörgety-ű, pörgety-ű, töpörty-ű, leffenty-ű, zörgety-ű stb.

Elavult, vagy átváltozott igékből: hajd-ú = hajt-ó; fi-ú = iv-ó, aki ívik, ivadó; gyal-ú = tal-ú, tol-ó; hamu = om-ó, omló; sat-u, sujt-ó; gyüszü = tűz-ő, esk-ü = eseg-ő.

Nevekhez, vagy elvont gyökökhöz járulván jelent *azt* vagy *olyat, ami* vagy *amilyen* a gyökszó, és pedig a) midőn tekintet nélkül más hasonlati tárgyra használtatik, mint: savany-ú, keser-ű, homor-ú, dombor-ú, szigor-ú, sanyar-ú, dudor-ú, monyor-ú, hossz-ú, szomj-ú, gyönyör-ű, sűr-ű, szörny-ű; melyek közől némelyek főnevek: álgy-u, bor-u, der-ü, hábor-u, ár-u, bosz-u, kül-ü, gyür-ü, gyöp-ü, csöp-ü, szér-ü; néha csak kihangzásos toldalék: borj-u, varj-u, sarj-u, gyapj-u, ifj-u; b) midőn valamely hasonlati tárgyat jelentő fő- vagy melléknév előzi meg: tűz szin-ű, boriz-ű, nagy szem-ű, kő keménység-ű, kis láb-ú, erős kar-ú, gonosz

indulat-ú, fekete haj-ú, piros kép-ü stb.

Ide tartoznak azon elavult formák, melyekből az *ít, úl, űl* igeképzők fejlődtek ki, pl. bizony-ú, "ezek az ő mondásokat bizonyútották", Tihanyi cod. "mikép a lámpás olajnál kil nem világosút", ugyan. o. De erről tüzetesen majd alább az illető képzőknél lesz szó.

~v.
Az *ó, ő, ú ű*-ből néha lesz *v*, mely esetben főnevet alkot, a) élő és elavult részesülőkből: nyel-ő, nyel-v; öl-ő, öl-ü, ölv; sér-ő, sér-v; öt-ő, öt-ü, öt-v, (ötv-ös); hi-ó, hi-u, hi-v (alkodik); si-ó, si-v (alkodik); om-ó, om-u, om-v, (homv, hamv); ol-ó, ol-u, ol-v, ol-v-ad; b) másféle elvont vagy elavult gyökökből: or, or-v; ad-u, ad-v; szar-u, szar-v; dar-u, darv; fal-u, fal-v; eny-ü, eny-v; feny-ő, feny-ü, feny-v; köny-ü (= gön-ü v. göngy-ü azaz göngyölt), köny-v; tet-ü, tet-v; ned-ü, ned-v; red-ő, red-v.

E hasonlatok nyomán helyesen élesztvék föl ezen elavultak: üd-v, seny-v, szen-v, s ujonnan jól alkotvák: el-v, él-v, ér-v, hal-v, szer-v, ter-v, mér-v, és így lehetnek: *erő*-ből *er-v* (energia); *aj*-ból *aj-v* (csőr); *kör*-ből *kör-v* (peripheria) stb. Ide fűzhetők s hasonlóan elemezhetők ezek is: *ív* (arcus) = i-ű; *av* = au, *csöv* = csöü, továbbá: *bőv, div, hav, hiv, jav, lov, műv, nyűv, sav, szüv, töv, szav, tüv*.

Mint középképző: her-v-ad = her-u-ad, sor-v-ad = sor-u-ad, pos-v-ad = pos-u-ad, koty-v-ad = koty-u-ad. E szerint elemezhetni a hangutánzó igék kettőztetett alakjait is: koty-ty-an, koty-u-an, koty-v-an; moz-z-an, moz-u-an, moz-v-an; pisz-sz-en, pisz-ü-en, pisz-v-en; zör-r-en, zör-ü-en, zör-v-en; dob-b-an, dob-u-an, dob-v-an, t. i. a képző vagy rag *v*-je át szokott változni a törzs mássalhangzójára, pl. *tőr-vel* tőr-rel, *gonosz-val* gonasz-szal, *rút-vá* rút-tá, *gaz-val* gaz-zá, stb.

~j, ~h, ~f, ~b, ~p.
Az *ó, ő, ú, ű*-ből alakult *v* átváltozik:
a) *j*-re, mint hangrokonára pl. ezekben: ív, íj; div, dij; hiv (üres), hij; sziv, szij; sav, saj; terv, terj; a közvetlen *ő*-ből: *vő* ve-ő, vej; *nő* ne-ő, nej; vagy *ó*-ból: *or-ó* or-j; *sar-ó* sar-j; *var-ó* var-j; *tar-ó* tar-j.
b) *h*-ra: pos-v-ad, pos-h-ad; pety-v-ed, pety-h-ed; mü-v-es, mü-h-es; pur-v-a, pur-h-a.
c) *f*-re: dől-ő, döl-f, döl-fös; csör-ő, csör-f, csör-fös; iv, if, ifju.
d) *b*-re, p-re: gom-ó, gom-v, gom-b; csom-ó, csom-v, csom-b; dom-ó, dom-v, dom-b; göm-ő, göm-v, göm-b; ter-ü, ter-v, ter-p, terpeszkedik; hör-v, hör-p, hörpöl; hor-v, hor-p, horpad.

~gy, ~ny, ~l.
A *j* átváltozik *gy*-re, *ny*-re, *l*-re: bor-j-u, bor-gy-u, bor-ny-u; var-j-u, var-gy-u, var-ny-u; sar-j-u, sar-gy-u, sar-ny-u; ir-j, ir-gy, ir-ny; szi-j, szi-l. Hasonló fokozaton fejlődtek ki: hölgy, völgy, rongy, szűgy, körny, szörny, meny, mony, csiny, kéj, kény, terj, terny, tereny.

A fentebb elsorolt példák hasonlata után elemezhetők: *mi* (quid, quod), mi-ő v. mi-ű (cuius qualitatis?) = mi-v = mi-j = mi-ly;

me: me-ő, me-ű, me-v, me-j, me-ly;	*kü*, (el): kü-ő, kü-ű, kü-v, kü-l;
i: i-ő, i-ű, i-v, i-j, i-ly;	*be*: be-ő, be-ű, be-v, be-l;
o: o-ó, o-u, o-j, o-ly;	*fe*: fe-ő (fő), fe-ű, fe-v, fe-j, fe-l;
ki, (ex): ki-ő, ki-ű, ki-v, ki-l;	*le*: le-ő, le-ű, le-v, le-l.

Az átmenetek fokozatai:

ó, ú, v, b, p, h, j, gy, ny, l, és: ő, ű, v stb.

alosztályokra különözve:

ó, ú, v: ol-ó, ol-ú, ol-v; od-ó, od-ú, od-v;
v, b, p: ter-v, ter-b, ter-p;
v, j, h: di-v, di-j; pos-v, pos-h;
j, gy, ny: ir-j, ir-gy, ir-ny;
j, l: fe-j, fe-l;
ő, ű, v: öl-ő, öl-ű, öl-v; stb.

mint a vastaghanguakban.

Az ó, ő másodnemü változatai.

~a, ~e.
Képeznek részint fő-, részint mellékneveket,

a) élő igékből: csal-ó, csal-a; csoroszl-ó, csoroszl-a; húz-ó vonó, húz-a von-a; mond-ó, mond-a; fur-ó, fur-a; isz-ó (iv-ó), isz-a; csusz-ó, csusz-a; buj-ó, buj-a; szül-ő, szül-e, teremt-ő, régiesen: teremt-e; üdvözít-ő, rég. üdvözít-e; különösen gyakorlatos igékből, a *g* kiugratván az előtte álló önhangzót gyakran *k*-ra változik: für-ög, für-g-ő, für-g-e; sür-ög, sür-g-ő, sür-g-e; ür-ög, ür-g-ő, ür-g-e; len-g, len-g-ő, len-g-e; csir-ĕg, csir-ĕg-ő, csir-k-e, czin-ĕg, czin-ĕg-ő, czin-ĕg-e v. czin-k-e; csacs-og, csacs-og-ó, csacs-k-a; locs-og, locs-og-ó, locs-k-a; bugy-og, bugy-og-ó, bugy-og-a, v. bugy-k-a; fĕcs-ĕg, fĕcs-ĕg-ő, fecs-k-e; csicsĕr-ĕg, csicsĕr-g-ő, csicsĕr-k-e; hasonlóan elemezhetők több állatok *ka, ke* végzetü nevei: róka, pulyka, szarka, macska, szalonka, kecske, s több más nemüek, mint: irka, firka, ficzke, szürke, csipke, röpkc, szotyka, stb.

b) elavult vagy szokatlan igegyökökből: sundabanda = sunyó bujó, ronda = rom-dó, bika = bökő, boglya = bogoló; kajla = kajló, vizsla = vizsoló, hinta = hintó, hetlekotla = hetlőkotló, zsenge = zsengő, nyuzga = nyuzogó, bodza = bodozó, bogyozó, karika = karogó, guriga = gurogó;

c) hangutánzó igegyökökből: dud, dud-a (dudog), zen, zen-e (zeneg), bon, bon-a (bonog), toty, toty-a (totyog), nyif, nyif-a (nyifog), szip, szip-a (szipog), gyagy, gyagy-a (gyagyog), dad, dad-a (dadog); lib-a, csib-e, pip-e, kuty-a, stb.

d) némely szókban a tulajdonságot jelentő *ó, ő*-nek változatai: koh-ó, koh-a, szip-ó, szip-a, kusz-ó, kusz-a, czip-ő, czip-e, stb.

e) az *ó, ő*, végzetü helynevekben *i* képző előtt: Ard-ó, ard-a-i; Csurg-ó, csurg-a-i; Brass-ó, brass-a-i; Mak-ó, mak-a-i; Jen-ő, jen-e-i; Döbr-ő, döbr-e-i;

f) másféle nevekben is a birtokragok előtt: hordó, horda-ja, horda-im, horda-ink, horda-id, horda-i; ajtó, ajta-ja, ajta-im, ajta-id, ajta-i; velő, vele-je; szülő, szüle-im;

g) néha csak kihangzásos toldalékok: szigony, szigony-a, rapos, raposa, ap, ap-a, any, any-a, báty, báty-a, szarv, szarv-a, máj, máj-a, moh, moh-a, méh, méh-e, csév, csév-e, stb.

~ é, páratlan vagyis közös.
Az *ó, ő* néha átváltozik *é*-re, ez pedig *ej*-re, *aj*-ra, pl. nő, né, nej; vő, vej; ámó, ámé; csikoltó, csikolté; fogató, fogaté; tátó, táté; tető, teté, honnan, tetéz = tetőz; szotyó, szotyé; aló, alé, honnan: alél; hasonlók: málé, vatalé, szomé, bóné, góré, csóré, kópé, taré, tarej v. taraj, karé, karej v. karaj, gané, ganej v. ganaj, csádé, csadaj, s az ily régiesek: tanót, tanét, tanejt; bizonyót, bizonyét, bizonyejt, melyekről a *t* igeképzőnél bővebben.

~ i, szintén páratlan.

1) Mint igékhez járuló a részesülőnek módosítványa, mely gyakran gúnyt vagy kicsinylést, kicsinyítést fejez ki; pl. játszó, játszi; hányóvető, hányiveti; szegődő, szegődi; élődő, élődi; csapodó, csapdi; kaposó, kapsi, kapzsi; ugró, ugri; nyalófaló, nyalifali; sunyó, sunyi; lótófutó, lótifuti; szájtató, szájtáti; hazudó, hazudi, markapökő, markapöki; tevő, teszi ember (erőben levő, életrevaló), lakozó, lakzi; szélverő, szeleverdő, szeleverdi; hasonlók: szuszimuszi, tityitogyi, tipitapi, kelehajti, ityipityi, licsilocsi, stb.

2) Midőn főnevekből mellékneveket képez, oly határozottan rámutató, mint az *ó, ő*, vagy közelebb a helymutató *a, e* (például *a-hol* és *e-hol* vagy *i-hol* szókban); különösen meghatározza

a) az illető alany helyviszonyát, s am. ottvaló, odavaló, onnanvaló: *pesti* lakos, *házi* bútor, *templomi*

székek, *hegyi, síkföldi* növények, *tengeri, szárazföldi* állatok, s általán a helyi családnevek: *Aradi, Budai, Teleki*; a névutók után: föld *alatti*, ház *fölötti*, ajtó mögötti, s ez ily ujabbakban: *házbani, kertbeni, kútnáli*;

b) az alany czélját, rendeltetését, s am. arravaló annakvaló, ahhozvaló: *harczi* készület, *hadi* fegyverek, *sebészi* szerek, *papi, katonai* nevelőintézetek;

c) az időviszonyt, s am. aozn idö alatt, azon korban vagy korból levő addig tartó: *hajdani, mostani* állapot; *gyermekségi, ifjusági* évek; *heti, havi, évi* fogság; *korai, kései* gyümölcs: *elébbi, utóbbi, éjjeli, nappali, reggeli, déli*, stb.

d) származási viszonyt, s am. attól való, abból való: *apai, anyai* örökség; *atyai* áldás; *királyi* kiváltság, jutalom; *kerti, hegyi* borok; *ásványi* gyógyszerek;

e) am. azt illető, arra vonatkozó, ahhoz tartozó: *testi, lelki* fájdalom; *városi, falusi* szokások; *katonai, papi, grófi* czim; *királyi* hatalom.

3) Midőn egyedül kicsinyitést, vagy gúnyt fejez ki, mint: bodor *bodri*; czudar *czudri; buksi, mufti, oktondi, pökhendi, ebhendi, csiribiri*; különösen a gyermeknyelvben: *bibi, pipi, lili, cziczi, kácsi, papi, mami, bácsi, néni, zsizsi*.

Hasonlítások.
Valamint a magyarban az *a, e* a részesülő *ó, ő*-nek módosítványa úgy a finnben is az *ia, ja* részesülőt képez pl. *laulaa* énekel, *laulaja* éneklő; *murhaa* öl, *murhaja* ölő, gyilkos. A latinban *stillo* csepegek, stilla = csep, csepegő, ami csepeg; *bullio* bugyogok, *bulla* bugyogó; *volvo* volva, vola. A magyarban az i = ó, ő pl. *hányiveti* = hányóvető, úgy a finnben: *pattää*, csal, *patturi*, csaló, csali; *kulhee*, jár, *kulhuri*, járó; *viszkaa*, szór, *viszkuri*, szóró (lapát). De különösen hasonlók e magyar-latinok: *poto*, potonis, pityó; *bibo*, bibonis, ivó; *comedo*, comedonis, evő; *naso*, nagy orrú, orrók; *capito, fronto, labio, bucco, tubero*; *pugio*, bökő, *undo*, ondó, stb. Igen érdekes hasonlóságot találunk a persa nyelvben is, melynek egyik részesülői képzője: *á* pl. *kar-á*, csináló, *uft-á*, eső, *dán-á*, tudó, bölcs, *tuván-á*, tevő, ható.

A mássalhangzói szóképzőkről.

Ezek 1) önhangzó nélküli egyetlen mássalhangzóból állók, és pedig,

a) melyek a gyök vagy törzs véghangzójából alakultak, mint: *ol-ó*, ol-v; *öl-ő*, öl-v; *nyel-ő*, nyel-v; *eny-ü*, eny-v; *ter-ü*, ter-v; *fe-ő*, fe-j; *sa-ó*, sa-v; *me-ő*, me-ly; *mi-ő*, mi-ly; *kese-ű*, *kese-ly*, keser-ű, keser-v; *gom-ó*, gom-b; *dom-ó*, dom-b;

b) melyek a gyök végmássalhangzójából és a képzőhangzóból olvadtak öszve, mint: *men-ő*, men-i, meny,

c) melyek bizonyos viszonyokban és alapszókhoz önhangzó nélkül járulnak, mint: *ken*, ken-d, ken-d-ő, *mos*, mos-d-ik, *ol*, ol-d, *öl*, öl-d (ököl), *un*, un-d(or); *ker-t, kür-t, roj-t, nyer-s, ör-s*.

2) Melyeket önhangzó előz meg és pedig,

a) melyek önhangzóból alakultak, mint: *ter-ü*, ter-p, ter-ep, *al-u*, al-v, al-p, al-ap;

b) melyek az önhangzót némely viszonyokban kiugratják, mint: *fér-ĕg*, fér-g-es, *ál-om*, ál-m-os, *öb-öl*, öb-l-ít;

c) melyek az előttök álló önhangzót minden viszonyban megtartják, pl. ezek: zsib-*aj*, szak-*ad*, ker-*es*, hall-*ás*, kop-*asz*, dob-*ol*.

3) *Egyszerüek*, mint: öröm-*es*, szak-*asz*, vagy öszvetettek: öröm-*est*, szak-*aszt*; hasonlók: *ság, ség, úl, űl, gat, get, kodik, ködik*, s több mások.

4) *Külképzők*, melyek a szót teljesen bevégezik, vagyis a szó végén állhatnak a nélkül, hogy más képzőnek kelljen járulni hozzájok, és *belképzők*, melyek eredeti alakjokat a szó közepén elváltoztatják, s mint olyanok önálló szót nem képeznek, pl. ezekben: for-*d*-ít, zör-*d*-ít, a *d* belképző, s valószinűen eredetileg *g*, mint a for-*g*, zör-*g* igék képzője; vagy ezekben: lép-*cs*-ő, hág-*cs*-ó a *cs* = *s, os, es*; lép-*es*-ő, hág-*os*-ó; és melyek csak más képző vagy rag előtt állhatnak, mint: fej-*en*-ként, darab-*on*-ként, lát-*og*-at, ver-*ĕg*-et.

5) *Másmás nemüek*, ámbár egyenlőhanguak, pl. az *l* másnemű ezekben: *kapál, hegedűl*, mint ezekben: *sárgúl, feketűl*; vagy *egynemüek*, ámbár másmás hangokból állók, pl. a foly-*d-og-ál*, jár-*d-og-ál*, ül-*d-ög-él* igékben mind a három képző gyakorlatos, a ron-*gy-ocs-ka* főnévben mind a három kicsinyítő.

Anyagra nézve a mássalhangzós képzők háromfélék.

1) *Egész, ép* szók, és pedig vagy változatlan önhangzóval, mint: *kor*, más-*kor*, minden-*kor*, ösz-*kor*; *kép*: más-*kép*, minden-*kép*, örök-*kép*; *beli*: ház-*beli*, kert-*beli*, öl-*beli*; *nap*: teg-*nap*, mi-*nap*, vasár-*nap*: vagy a hangrendhez, alkalmazkodók, mint: *szĕr*, egy-*szĕr*, hat-*szor*, öt-*szörös*; *hat*: jár-*hat*, kel-*het*; *es*: kedv-*es*, toll-*as*, ok-*os*, bőr-*ös*.

2) Valamely szónak csonka részei, illetőleg gyökei, mint: *ke, ka* kicsinyítő az ember-*ke*, asszony-*ka* szókban, a *ke*-ves, *ki*-s elvont gyöke; *nyi*, régen *nye* v. *ne* (láb-nyi, öl-nyi), a *nő, nagy* szók rokona; *t*, a *tesz* (facit), *l*, a *lesz* gyökelemei. Mind ezek tulajdonkép öszvetett szókat képeznek.

3) A gyöknek vagy törzsnek mintegy *kisarjadzásai, kifolyásai, kifejlései*, melyek az alapszóhoz toldva annak alapérteményéhez más ujabb érteményt toldanak, melyet példahasonlatok nyomán haladva találhatunk ki.

Az ép szókból álló képzőkről.

es, hangrendileg: *as, es, ĕs, os, ös*.
A régieknél rendesen: *es*, ma *és*; kihagyással: *s*, a kapcsolt szó után: *is*; leg-*es*-leg, Péter *és* Pál, apám *s* anyám, apám *is*, anyám *is*. Egyezik vele a tompább latin: et és it (em). Épen úgy tapadt a szóvégére mint no-s szóban, mely am. no-és. Mint kötszónak azon szókötési jelentősége van, melynél fogva két alanyt ugyanazon állítmánnyal egyesít pl. Pál és te és én együtt megyünk; Pált is Pétert is megdicsérték. E szerint többségi, sokasági viszonyt is fejez ki, s egyeznek vele a) a gyakorlatos igeképző ĕs (os, ös), pl. tip-ĕs, rep-ĕs, fut-os, szök-ös, csipd-ĕs, kapd-os, pökd-ös, s mint ilyen ismételve sokasító; b) a fokozásban divatozó es, pl. leg-es legjobb leg-es legnagyobb, telid-es teli, mint ilyen nagyítva sokasító; c) a melléknévképző es (as, ĕs, os, ös, is), mely viszonykötő és sokasító, pl. nős férfi = nő és férfi együtt, szoros viszonyban; népes város, melynek sok lakosa van. Ily értelmüek: csontos, vállas, tenyeres, talpas ember.

Mind ezekről részletesebben alább az illető képzők tárgyalásakor lesz szó.

beli.
Eredetére nézve öszvetett melléknév a *bel* és *i* alkatrészekből, s tulajdonkép öszvetett szókat alkot. A *bel* itt főnevi értékü, s különösen az *i*-vel együtt helyviszonyt fejez ki, mint a *kül, föl, al, mög, köz, kör*, s a *beli*, ház-beli hasonlatára lehetne: házküli (mint van is nélküli = nál-küli), házföli, házali, házmögi stb.

1) Am. valamely helynek, vagy térnek belében, belsejében levő, vagy belőle való, vagy bele való: *városbeli, falubeli lakosok; várbeli katonaság; idegen országbeli utasok; kertbeli növények; házbeli cselédek; ágybeli ruha; kézbeli* (bot, fegyver).

2) Bizonyos sokaságból, tömegből való, ahhoz tartozó. *Világi, egyházi rendbeli személyek. Szerzetbeli növendékek. Kebelbeli kereskedők. Tanácsbeli urak. Társaságbeli tagok. Ő nem a mi nyájunkbeli.*

3) Bizonyos dologgal, ügygyel, cselekvéssel, állapottal belső viszonyban levő. *Számadásbeli hiba. Irásbeli ügyesség. Munkabeli nehézség. Házasságbeli ügyek.*

Fonák viszonyú ezen szóban; *lábbeli*, t. i. csizma, saru, czipő, topán, bakancs, stb., mert ezek nem lábba, vagy lábból hanem lábra valók, tulajdonkép, melyekbe a lábat takarják bele, nem pedig azt a lábba; tulajdonképen

am. láb-*veli*. Hasonló fonákságu: *fejébe* teszi a kalapot, e. h. fejére, s az is eredetileg alkalmasint: *ve*, fejéve mint hova.

féle v. féli.
Olyan mint *tele* v. *teli*. Öszvetett melléknév a *fél* és *e* v. *i* elemekből, s tulajdonkép ez is öszvetett szót képez. Jelent bizonyos neműt, fajút, részhez, osztályhoz, félhez tartozót. *Egyféle, kétféle, többféle, sokféle, mindenféle, különféle, másféle. Úrféle, polgárféle, katonaféle, szolgaféle. Borféle italok. Húsféle ételek*. Különösen am. bizonyos birtokoshoz tartozó. *Telekiféle ház. Kovácsféle szőlők, kertek*. Néha hasonlatra vonatkozik. *Magamféle ember*, olyan tulajdonságu, természetű, állapotú, mint én. *Csalásféle csíny*.

ha, kor.
Időt jelent, s időhatárzókat képez ezen öszvetételekben: *né-ha, vala-ha, so-ha* (se-ha), *minden-ha*. Egy érteményü a *kor* szóval: *némely-kor, valami-kor, semi-kor*, v. *se-mikor, mindenkor*, e helyett: *koron, mindenkoron*, stb. Különben a *ha* föltételt jelentő kötszó, melyet a régiek ragoztak is mint főnevet, "Úr Isten az megtisztulásnak törvényét hával (sub conditione) adta ki." Tihanyi cod. 172. l. "Hával oldozza fel." Pázmán Kal. 147. l. Mennyiben a föltétel teljesítése bizonyos idővel van viszonyban, e kétféle jelentésü *ha* rokon. *Adok pénzt, ha lesz*, azaz, amikor lesz. Különben mint kötszót részletesen tárgyalva l. a Szótár folyamában *ha* rovat alatt.

hat.
Önálló ige a latin *valet, potest, penetrat, pertingit* értelmében. Rokon vele a szanszkrit *pat*, latin *pot-is*. Mint igeképző szükebb jelentésü, s am. *képes, van ereje, módja, alkalma valamit tenni, nincs akadályozva, hogy tegyen*. Hangrendhez alkalmazkodva vékonyhangu igék után: *het*, pl. áll-hat, kel-het, ül-het, (stare, surgere, sedere valet v. potest). Általán mind gyök- mind származékigékhez járulván úgynevezett *tehetőigé*ket képez: vár-hat, száll-hat, lát-hat, ver-het, tör-het, marad-hat, szalad-hat, ered-het; irat-hat, nyomat-hat, kerestet-het, ölet-het. stb. *Ik*-es igékhez járulván szintén fölveszi az *ik*-et: al-szik, al-hatik; nyug-szik, nyug-hatik; eszik e-hetik; fekszik, fek-hetik; gondolkodik, gondolkod-hatik; árulkodik, árulkod-hatik; verekědik, verekěd-hetik; törekědik, törekěd-hetik; huzódik, huzód-hatik; vergődik, vergőd-hetik. stb. Néha ezt teszi: *szabad, meg van engedve, nincs tiltva*, pl. *A foglyok a kertbe sétálni mehetnek, de a várból nem távozhatnak. A tilosban nem vadászhatunk. Ha dolgotokat végeztétek, eltávozhattok*. *Ható, hető* alakban áthatóigék mellett szenvedő értelmű: *gondolható, képzelhető, érezhető*, ami *gondoltathatik, éreztethetik*. Igy a *hatatlan, hetetlen* is: *gondolhatatlan, képzelhetetlen*.

kép; ként (= ki-ént, régiesen *kéd* is).
Az első módhatározó, mely megfelel e kérdésre: *hogyan? mi módon?* s értelme: *úgy, oly módon, mint, hasonlóan, bizonyos formán, gyanánt*. "Illendőkép" úgy mint illendő, mint illik. "Másképp" más módon, más formában. "Azonkép" úgy mint az. "Tolvajkép" tolvajhoz hasonlóan. "Kölcsönkép" kölcsön gyanánt. A hasonlat alapfogalma rejlik benne, minthogy a *kép* nem egyéb, mint valaminek alakja, formája, lemásolt hasonlata. Megtoldva: *képen*, melyben az *en* oly módképző, mint ezekben: *úgy-an, így-en, szép-en, helyes-en, ép-en*. Tehát elég egy *p*-vel irni. A kettőztetett *képpen* vagy csak hangosbitott kiejtés, mint a tájdivatos: *erőssen, hálássan*, vagy így is elemezhető: *kép-ü-en, kép-v-en, kép-p-en*, pl. *sokképpen* = sok képü-en, ezen hasonlatok szerint: *csěp-ü-en, csep-v-en, csep-p-en, röp-ü-en, röp-v-en, röp-p-en*.

Némely esetekben *kép* helyett a nyelvszokás által *ként* használtatik pl. *miként?* mimódon; *másként*, más módon; *valamiként*, valami módon; *azonként, ezenként*. De szabatosan véve különböznek egymástól, és föl nem cserélhetők
a) midőn a *kép* latin *ter* képzőnek vagy *modo* szónak felel meg: *egyenlőkép*, (aequalirer, aequali modo), nem: *egyenlőként*; *hasonlókép* (similiter) nem: *hasonlóként*; *kiváltkép* (peculiariter) nem: *kiváltként*; *elegendőkép*, (sufficienter) nem: *elegendőként*;
b) midőn általán a *hasonlóság, mód, olyanság* alapfogalma rejlik benne. *Mentségkép* mondani valamit, nem: *mentségként*. Ellenben a *ként*, mely *ki* és *ent* v. *ént*-ből alakult *ki-ént*, (hasonló ehez *mint* = *mi-ent*, ugyanazon

ént, mely van *szerént* szóban is, és a régieknél szokottabb volt: *irgalmasságodént, beszédedént*) am. a latin *secundum, iuxta* és *quâ, tamquam*, honnan különböznek: *parancskép, tanácskép* mondani valamit; (instar mandati, consilii); *parancsként, tanácsként* cselekedni, azaz, parancs, tanács szerént, (secundum mandatum, consilium), úgy mint a parancs, tanács tartja; *apaként* úgy mint apa.

Különös figyelmet érdemel a *ként* mint osztó rag számokkal viszonyban, midőn azt jelenti, hogy valamely egésznek külön-külön részei egymásután következnek, s bizonyos rendet, szert, sorozatot képeznek, mit a latin nyelv *tim* raggal, vagy *per* elüljáróval fejez ki: *egyenként* (singillatim), *csapatonként* (turmatim), *tízenként* (per denos), *százanként* (per centenos).

né, nő.
Közösebb nyelvszokás szerint öszvetételben a *né* jelent feleséget (uxor) = neje, birtokragozva, épen úgy mint *nőm, nőd* is; a *nő*, pedig, mind önállólag, (birtokrag nélkül) mind öszvetételben általán asszonyembert (femina). Jakab *zsidóné*, Jakab zsidó felesége. *Kovácsné*, Kovács nevü vagy kovácságot üző embernek felesége. *Szakácsné*, szakács felesége, vagy neje. *Szakácsnő*, szakácsságot üző nőszemély. *Grófné, báróné, királyné*, grófnak, bárónak, királynak felesége; *grófnő, bárónő*, grófi, bárói vérből származott, *királynő* pedig mint királyi jogokkal biró hölgy, legyen az hajadon, vagy férjezett. Igy különböznek: papné, papnő; szabóné, szabónő; úrné, úrnő; pórné, pórnő; szinészné, szinésznő; kalmárné, kalmárnő stb. Mint későbbi divatú öszvetételben a *nő* előtt álló szónak vég önhangzője meg nem nyúlik, ellenben a *né* előtt meghosszabbúl p. *varganő*, de *Vargáné*.

szĕr.
Azon *szĕr* főnév, mely többféle jelentései között megfelel a magyar *íz*, latin *vicis*-nek, s mint ilyen számnévhatározót képez, mely esetben a hangrendhez alkalmazkodva három alakú; *szĕr, ször, szor*, ámbár hajdan csak egyes eredeti alakjában, divatozott: *három-szĕr, hat-szĕr, számtalan-szer*, s mint öszvetett főnév alkatrésze ma is egy alakú: *pajta-szĕr, töltés-szĕr, kert-szĕr, rend-szĕr, ház-szĕr, gyógy-szĕr, sok-szĕrű, töb-szĕrű, egy-szĕrű*.

Érteménye: *annyi ízben, amennyit a tőszó jelent*, p. *egy-szer*, egy ízben, *tiz-szer*, tíz ízben, *több-ször*, több ízben, *sok-szor*, sok-ízben, *számtalan-szor*, számtalan-ízben, *annyi-szor, mennyi-szĕr*, annyi mennyi ízben, *valahányszor*, valahány-ízben. Fölveszi
a) a *ra re* ragot: hatszor-ra, tízszer-re;
b) az *i* képzőt: egyszer-i, ötször-i, százszor-i;
c) a *ta te* határzói képzőt: kétszer-te, hatszor-ta, ezerszer-te;
d) az *és, os, ös* képzőt: kétszer-és, háromszor-os, ötször-ös.

A *szĕr*-nek, mint sort, rendet jelentőnek rokona a latin *series*. A szláv nyelvben ugyanazon észjárással, mint a magyarban, a *rád* = *szĕr, sor*, és *jeden ráz* (rád) = *egyszer*; a magyar 'egyszeriben' (tüstént) szlávul: *porád*.

nap.
Ezekben: *minap, tegnap*, és gyakran *vasárnap* is, határozókat képez, e helyett: *napon*, mint *kor* = koron és *kép* = képen; *talan, telen*, v. *atlan, etlen* egyersmind: *talanúl* stb. Ez utolsókat részletesen tárgyalva l. a Szótár folyamában 218-221. l.

A csonkított szókból, vagy elvont gyökökből álló képzőkről.

~ke, ~ka, ~csa, ~cse, ~cza, ~cze.
Kicsinyítőket képez fő- és melléknevekből: *leány-ka, legény-ke, halvány-ka, szegény-ke*. Néha megfordítva: *ak: kup-ak, kup-ka, csut-ak, csut-ka, bics-ak, bics-ka*. Lágyítva *cse csa: kenő-cse, görgő-cse, gyermek-cse, tó-csa*; fordítva: *ecs, acs: köv-ecs, göb-ecs, ur-acs*, mely alakhoz ismét különösen *ke ka* szokott járulni, együtt

kettős kicsinyítőt képezvén: *köv-ecs-ke, szěm-ěcs-ke, tőr-öcs-ke, ur-acs-ka, fi-acs-ka, bor-ocs-ka*, továbbá *cze, cza: gyer-kö-cze, der-cze, Gyuri-cza, Kati-cza*.

Ezen képzőt némelyek szláv eredetünek tartják, minthogy változataival együtt a szláv nyelvekben is köz divatú, pl. *hlava*, fej, *hlavitska*, fejecske, *diva* leány, *divka, divicza, devojka, devojtsicza* am. leányka, nyitravölgyiesen: lánycsika. Rokon vele a latin *cu* is: homunculus, muliercula, plebecula, és a szásznémet: *chen*: Männchen, Weibchen. Vajjon van-e a szláv *ka*, latin *cu*, német *chen*-nek saját nyelvbeli mégfelelő gyöke, itt nem kutatjuk: de azt nem tagadhatni, hogy nyelvünkben alaphangra és fogalomra nézve a *ke* kicsinyítővel egyeznek a *kev-es, ki-s, ki-csi*, gyökei, s a *csekély* am. a maga nemében kicsi, továbbá *csak*, régiesen *csek*, fogalomban szintén csekélységre, kicsiségre vonatkozik, valamint az önálló *ěcs, öcs*, kisebbik, fiatalabbik testvér, és az *ocs-ó* nyúl am. kicsi, fiatal nyúl. Eléfordúl a török nyelvben is főneveknél *dsik, csik*, s melléknneknél *dse, cse* alakokban: *ana-dsik* anyácska, *udsuz-cse* ólcsócska; a persában *ak: murg-hak* madárka, *aszp-ak* lovacska; a hasonlító fokban is: *bihtar-ak*, jobbacska. A finnben is: *kka, kainen* stb.

~nyi.
Régiesen *nye* v. *ne*, mennyiséget nagyságot, illetőleg mértéket jelentő melléknevеket képez: egy *öl-nyi*, egy öl hosszú; *órá-nyi*, óráig tartó, *mázsá-nyi*, mázsa nehézségü, *anyá-nyí* leány, anyjához hasonló nagyságu, egészen felnőtt. "Hatvan láb földnye." Münch. cod Luk. 24. "Kétszász könyökletnye." U. o. Ján. 21. "Ennye ideiglen." U. o. Midőn mai nap *ra-, re*-vel ragozzuk, a régiek a nélkül éltek vele: "Eltávozék tőlök egy kő hagyeitásnye" (ra). Erteményéből világos, hogy a nagyságra vonatkozó *nő*, tájejtéssel *nyő* (crescit, major fit) és *növel, nevel, nyúlik* igékkel s a nagy melléknévvel rokon, péld. *ölnyi* = öl-nagy, oly nagy mint egy öl, *évnyi*, egy évi nagyságu, *hordónyi* has, oly nagy, mint hordó.

~ség, ~ság.
1) Főnevekből képez *téröszveget, térsokaságot, tájt, vidéket* jelentő szókat: hegység, völgység, sikság, mezőség, erdőség, Nyirség, Szilágyság, Ormánság; b) személyzeti öszveget, sokaságot: katonaság, papság, diákság, polgárság, nemesség, magyarság, tótság, bizottság, küldöttség, vagy bizonyos személyek, illetőleg nép által lakott tartományt, vidéket: Jászság, Kunság, Őrség; c) átv. ért. személyzeti tulajdonságot, állapotot, rangot: katonaságra szánni magát; nemességet szerezni; asszonyság, uraság, királyság, herczegség, atyafiság, mesterség, kovácsság.

2) Minden melléknévhez járulhat, s jelenti az illető tulajdonságát, bőségét, egész mivoltát, állapotát: *szépség, rutság, kicsiség, nagyság, fényesség, homályosság*; honnan *szépséges* több mint szép, hasonlóan; *rútságos, nagyságos, fényességes, boldogságos, gyönyörüséges* a maga nemében több mint *rút, nagy, fényes, boldog, gyönyörű*. Ide tartoznak a melléknevül használt részesülők: forróság, lehetőség, járandóság, mulandóság, vásottság, nyiltság, levertség, érettség.

3) Járul jelenidőbeli igetőkhöz: kivánság, tanulság, fogság, mulatság, mentség, nyereség, sietség, veszteség, stb.

Elemzése. Eredeti alakban *ség*, minthogy a régiek vastaghangu szók után is így használták. "Melotosnak kedig minden kazdagségű városít kivivá, és megtörö minden magasságű városokat." Bécsi cod. Judit I. Ebből kiindulva úgy vélekedünk, hogy öszvetett szó az *es* (is) és *eg* elemekből, eredetileg *es-eg*, v. *és-eg*. Lássuk már ezek jelentéseit nyelvünkben.

es, v. *és, is*, mint föntebb is eléadtuk.
1) Kapcsoló: Péter *és* Pál, én *is*, te *is*; alapfogalomban többnek öszveadása, öszvekötése, illetőleg sokasító.
2) Fokozásban nagyító, sokasító: leg-es legjobb, telid-es teli.
3) Gyakorlatos, azaz ismétlés által sokasító: röp-*ös*, tip-*ěs*, tap-*os*, foly-*os*, verd-*ěs*, szökd-*ös*. Rokona *ez (oz, öz)* csipd-*éz*, repd-*éz*, kapd-*oz*, köpd-*öz*, kérd-*ez*.
4) Viszonykötő, vagyis kettőt egyesítve sokasító: család-*os* ember = család és ember szoros együttes

viszonyban; bor-*os* korsó = bor és korsó, mint tartalmazó együtt véve; vér-*es* kard = vér-és kard, egymáshoz tapadva.
5) Nagyítva sokasító ezekben és ilyenekben: tenyer-*es*, talp-*as*, váll-*as*, mark-*os*, csont-*os* ember.

eg (ĕg, ög, og).
Gyakorlatos igeképző: tip-*ĕg*, tip-*ĕs*, tap-*og*, tap-*os*, csipd-*ĕg*-el, csipd-*ĕs*, verd-*ĕg*-el, verd-*ĕs*. Alapértelme *és*, p. *szed-eg-et* am. szed és szed, *vet-ĕg-et* am. vet és vet, *kér-ĕg-et* am. kér és kér, *mér-ĕg-et* am. mér és mér.
2) Belső viszonyt kötő: ür-*eg* am. ür-es hely, tér; lov-*ag* am. lov-as ember.

Továbbá ezen *eg* am. *meg*. A Bakony és Balaton vidékén *eg*-láttam = meg-láttam, *eg*-verték = meg-verték, és a palóczoknál: *es-eg* = es-meg, is-meg (ismét), *meg-es-eg* = meg-es-meg, = és-és-és. Én *meg* te = én és te.

A *meg* tájejtéssel: *met* s közösebb szokással *mét*; p. *met*-mondtam = meg-mondtam, es-*mét*, is-*mét* = es-meg, is-meg, vagy: és-még.

Végre hasonló hozzá a *leg* nagyítóban rejlő *eg*, tájejtéssel: *et*: *leg*-jobb, *let*-jobb.

Ezek szerint az *es, és, is*; *eg* = meg; *met* v. *mét, et* jelentenek mind egyenkint, mind egybefoglalva általán kapcsolatot, öszvekötést, s ebből származó többséget, sokaságot, illetőleg gyakorlatot.

Hasonló rokonságban állanak
1) a latin: *et* és a gyakorlatos igeképző *it*, t. p. *movet* mozdít, *mot-it-at* mozgat, *clamat* kiált, *clam-it-at* kiáltoz, *rapit* ragad, *rap-t-at* ragadoz, *salít* szökik, *sal-t-at* szökdös; a magyar: *járat* és *jár-t-at* = folytonosan, vagy gyakran járat; *folyat* és *foly-t-at* = gyakran, tartósan folyat.
2) a latin gyakorlatos képző *g* = magyar *eg, es*: *ter-o* török, dörök, *ter-g-o* dör-g-öl. Hasonló képzési rokonságban vannak a latin: *spargo*, magyar szórogatok, lat. *vergo* m. vergődöm, s a keményebb c (= k) ra változva: *claudus* sánta, *claud-ic-at* sánt-ik-ál, fodit...ás, *fod-ic-at* ás-k-ál. És így: *vellít, vellicat*; *mordet, morsicat*.
3) A latin ~*es-c* = magyar ~*es-eg,* ~*esg*: sen = es-c-o, cal-es-c-o, frig-es-c-o, tep-es-c-o, épen olyanok, mint a magyar; ker-esg-él, fut-osg-ál, tap-osg-ál.
4) A latin gyakorlatos *s* = magyar gyak. *es, eg*, péld. *ver-s-o*, forgatok, *cur-s-o*, futosok, *quasso* = quat-s-o, verdesek. Hasonlók a *pendo, veho* igékből származott *penso, vexo* stb.
5) A latin *os*-(us)= *es* (ĕs, as, os, ös) magyar melléknév képző: *mucus* mocsok, takony, muc-*os*-us mocsk-*os*, takny-*os*; *grumus* göröngy, grum-*os*-us göröngy-*ös*; *virus* mirigy, vir-*os*-us mirigy-*ĕs*; *seta* sĕrte, set-*os*-us, sert-*és*; *fumus* füst, fum-*os*-us füst-*ös*; és az *id* képző; *humor* nedv, hum-*id*-us nedv-*es*; *calor* hév, cal-*id*-us hev-*es*; *putor* büd, büz, put-*id*-us büd-*ös*, büz-*ös*.

Mennyiben a magyar *eg, ag* ezt is jelenti: *es, as*, hasonló hozzá a német képző *ig, ich-t*: nachläss-*ig* hany-*ag*, thőr-*icht* balgat-*ag*, és a német *isch* = magyar *es, os, es*: wind-*isch* szel-*es*; büb-*isch* gyerek-*es*; närr-*isch* bolond-*os*; az igeképző *sch* = magyar *es*: for-sch-en, herr-sch-en, knirr-sch-en; leb-s-el, gug-s-ol, hab-s-ol.

Továbbá, valamint a magyar: *eg, meg*, úgy a fordított német: *ge* a) gyüjtő, sokasító: *Ge*-hölz, *Ge*-wässer, *Ge*-därm, b) ismétlő, gyakorlatos: *Ge*-brumme, morm-*og*-ás, *Ge*-flister, sus-*og*-ás, *Ge*-polter, dob-*og*-ás, *Ge*-klingel, csĕn-*ĕg*-és; b) A latin *et* magyarul *es, és*; *item* magyarul *esmeg, ismeg*; *identidem* = item et item, magyarul tájdivatosan *megesmeg, egesseg, metesmet*.

Mindezekből kitetszik, hogy az *es eg*-, és rokonaikban a *többség, sokaság, gyakorlat, ismétlés* alapfogalma rejlik.

Alkalmazzuk már ezeket a *ség, ság* képzőjü szókra.

1) főneveknek sokasági jelentést kölcsönöz: *hegység* = hegy és meg (= hegy és még) hegy-eseg = hegy folytában véve, sok hegy. Hasonlóan: *erdőség, mezőség, térség, sikság*, elterjedt erdők, mezők, rétek, sikok folytonos sokasága; *papság, katonaság*, papok, katonák öszvesen vagy bizonyos seregben; *királyság*, minden, mi a királyi hatalomhoz; *müvészség*, minden, mi a müvész köréhez tartozik. Hasonlóan a melléknevekből: *szép-ség* = szép jegyek öszvege, *boldogság* = boldog állapot egész mivoltában. Valószinünek látszik, hogy maga a *sok* melléknév sem egyéb, minta a *ség ság* módosítványa.

2) Az igékből alkotott *ség ság* képzőjü neveket úgy is lehet feloldani ha a *meg* v. *eg* előre, az *és* pedig hátratétetik p. *kivánság* = meg-kiván-ás, *feledség* = meg-feled-és, *nyereség* = meg-, vagy tájejtéssel eg-nyer-és.

A gyakorlatos igeképzőkről.

I. ~s, ~sz, ~z, ~zs, ~d.
Ezek a fentebb elemzett *es* kötszónak módosulatai, mindegyik saját hangrendü önhangzókkal.

~s, (~ěs, ~os, ~ös).
Rep-ěs, tip-ěs, foly-os, tap-os, szök-ös, köp-ös, csipd-és, verd-és, fogd-os, kapd-os, lökd-ös, törd-ös, mint középképző: hem-s-eg, har-s-og, pör-s-en.

~ász, ~ész.
Kotor-ász, hadar-ász, legel-ész, csiper-ész, eger-ész, mint középképző: toll-ász-kodik, tetv-ész-kedik, term-ész-et.

~z, (~az, ~ez, ~ěz, ~oz, ~öz).
Von-z, őr-z, cser-z, fő-z, ág-z-ik, zab-z-ik, ágy-az, level-ez, bélyeg-ěz, folt-oz, köt-öz.

~oz, ~ěz, (kétágu).
Ingad-oz, roskad-oz, szakad-oz, ömled-ěz, hüled-ez.

~oz, ~ěz, ~öz, (háromágu).
Kapd-oz, hord-oz, csipd-ěz, lökd-öz, üld-öz, vált-oz-ik, érk-ěz-ik, férk-ěz-ik, ölt-öz-ik, költ-öz-ik.

~sz, mint középképző:
von-sz-ol, on-sz-ol, töm-ösz-öl, csöm-ösz-öl.

~zs, mint középképző:
mor-zs-ol, hor-zs-ol, pěr-zs-ěl, dör-zs-öl, leb-zs-ěl.

~d, (~od, ~ěd, ~öd,).
Tap-od, kapk-od, csapk-od, csipk-ěd, röpk-öd.

Mint középképző: fog-d-os = fog-od-os, kap-d-os = kap-od-os, lök-d-ös, = lök-öd-ös, těpd-ěs = tép-ěd-és, lép-d-ěs = lép-ěd-ěs, nyel-d-ěs = nyel-éd-ěs, moz-d-úl, (moz-od-ul, moz-og-úl), ford-úl (for-od-úl, for-og-úl), ren-d-űl, zen-d-űl, csen-d-űl, zör-d-űl, gör-d-űl.

II. ~g, ~k.
A *g* legszaporább gyakorlati képző nyelvünkben, mely ily nemű igéket képez
a) csaknem valamennyi természeti hangból, különösen, melyek, az *an en* igeképzőt is fölveszik *o, ě, ö*, hangrenddel, mint: csatt-og, csatt-an, pěty-ěg, petty-en, zör-ög, zörr-en. Ilyenek; bugy-og, csett-ěg, berr-ěg,

csöp-ög, csör-ög, csor-og, czup-og, dob-og, csosz-og, döcz-ög, döb-ög, dör-ög, durr-og, duzz-og, forty-og, föcs-ög, hars-og, horty-og, hörp-ög, kocz-og, kop-og, koty-og, korty-og, locs-og, loty-og, nyif-ĕg, nyif-og, nyek-ĕg, nyik-og, patt-og, pih-ĕg, pisz-ĕg, pity-ég, poty-og, puff-og, recs-ĕg, rĕtt-ég, rez-ĕg, rop-og, roty-og, roz-og, röh-ög, szoty-og, szorty-og, szusz-og, top-og, toty-og, vics-og, vak-og, zök-ög, zöty-ög, zör-ög; továbbá, melyek az an, en, képzőt nem szokták felvenni: bé-g, bő-g, bú-g, nyö-g, sú-g, zú-g, barcz-og, bek-eg, bizs-ĕg, csacs-og, csámcs-og, csemcs-ĕg, csĕn-ég, czaf-og, czincz-og, dön-ög, dud-og, dunny-og, dünny-ög, err-ĕg, gág-og, gagy-og, hák-og, háp-og, herr-eg, hinny-og, höb-ög, huh-og, hümm-ög, hör-ög, kár-og, köh-ög, lih-ĕg, mi-og, máv-og, mok-og, morm-og, nyám-og, nyáv-og, nyik-og, nyös-ög, pessz-ĕg, pinty-ĕg, pen-ĕg, pip-ĕg, porcz-og, sáp-og, selyp-ĕg, sip-og, sus-og, sutt-og, szisz-eg, vacz-og, vih-og, vinny-og, vorcz-og, zaj-og, zok-og, zen-eg.

b) mozgalmat jelentő gyökökből: bicz-ĕg, bill-ĕg, boly-og, czamm-og, döcz-ög, in-og, for-og, für-ög, laf-og, lef-ĕg, leb-ĕg, lib-ĕg, lob-og, iz-ĕg, moz-og, rem-ĕg, pill-og, vill-og, sür-ög, stb. melyek közől némelyek fölveszik az an en képzőt, mint biczcz-en, bill-en, lebb-en, lobb-an, mozz-an.

c) *r, l, ly*, képzőjü törzsekből: ácsor-og hábor-og, tántor-og, hunyor-og, kóbor-og, kódor-og, bódor-og, csavar-og, sanyar-og, könyör-ög, sünydör-ög, csöpör-ög, dider-ég, teker-ég, szender-ég, henter-ĕg, fanyal-og, nyavaly-og, támoly-og, émely-ĕg, szédel-ĕg, tĕvely-ĕg, gőzöl-ög, bűzöl-ög, füstől-ög. Ezek általán hangugratók, valamint az a) és b) pont alattiak is *r, n, ly, z* után jobbára azok, mint: dör-g, mor-g, kon-g, don-g, boly-g, moz-g, rez-g stb.

d) mint középképző az átható igéhhez szokott járulni: lát-og-at, tát-og-at, márt-og-at, nyujt-og-at, von-og-at, ver-ĕg-et, szed-ĕg-et, takar-g-at, vakar-g-at, peder-g-et, göngyöl-g-et stb.

c) néha *n* közbetéttel: boly-ong, csap-ong, zsib-ong, tol-ong, szor-ong, töpr-eng, mely esetben némi nagyitási mellékértelme van.

A hangrend szerint segédhangzója *o, ĕ, ö*: for-og fĕr-ĕg, för-ög, csatt-og, sercz-ĕg, zör-ög, tántor-og, teker-ĕg, csöpör-ög. Kivételesen *a, i*: csat-ang-ol, bar-ang-ol, ker-ing, gur-ig-ál. Az *i* kicsinyítési árnyalat.

~k.
Ez önálló gyakorlatos igéket nem képez, hanem, mint középképző a *g*-nek módosúlata, melynek t. i. szervrokona: ás-k-ál = ás-og-ál, jár-k-ál = jár-og-ál, tur-k-ál = tur-og-ál, szur-k-ál szur-og-ál, ir-k-ál ir-og-ál, váj-k-ál váj-og-ál, vés-k-él vés-eg-él, her-k-él her-eg-él, cser-k-él cser-ĕg-él, fuld-ok-ol fuld-og-ol, hald-ok-ol hald-og-ol, nyeld-ĕk-ĕl nyeld-ĕg-ĕl.

Különös tárgyalásra méltók.

A) ~akodik, ~ekĕdik, v. ~kodik, ~kĕdik, ~ködik, ~akozik, ~ekĕzik, v. ~kozik, ~kĕzik, ~közik, ~akoszik, ~ekĕszik.
1) Igéket képeznek igékből: huz-akodik, von-akodik, ver-ekĕdik, tör-ekĕdik, vár-akodik, gyül-ekĕzik, árul-kodik, emel-kedik, szüköl-ködik;
2) főnevekből: király-kodik, ember-kĕdik, őr-ködik;
3) melléknevekből; bátor-kodik, kevély-kĕdik, eszelős-ködik.

Ezen képző általán az alapszó jelentésének gyakorlatát vagy folytonosságát fejezi ki, nevezetesen
a) midőn igékhez járúl, jobbára visszaható értelmű, s mintegy önhatólag szenvedő. Párhuzamos társa az átható, gyakorlatosokat képző: *ogat, ĕget, öget* v. *gat, get*. E kétnemű igeképzők alkatrészei következő rendszerben váltakoznak: az átható ige zárt hangzója nyiltra, vagyis az *o, a*-ra, az *ĕ, ö, e*-re, és viszont, s lágy mássalhangzója *g*, kemény *k*-ra, és kemény mássalhangzója *t* lágy *d*-re, v. *z, -sz*-re változik, péld. mos-og-at

mos-ak-od-ik, huz-og-at huz-ak-od-ik, ver-ĕg-et ver-ek-ĕd-ik, köt-ög-et köt-ek-ĕd-ik, árul-g-at árul-k-od-ik, hordoz-g-at hordoz-k-od-ik, keres-g-et keres-k-ĕd-ik, őriz-g-et őriz-k-ĕd-ik, szán-og-at szán-ak-oz-ik, vár-og-at vár-ak-oz-ik, mar-og-at mar-ak-osz-ik, ver-ĕg-et ver-ek-ĕsz-ik. Hasonló viszonyuak: tologat tolakodik, vonogat vonakodik, szürönget szürenkedik, pirongat pironkodik, illesztget illeszkedik, meresztget mereszkedik, eresztget ereszkedik, nyalogat nyalakodik, lopogat lopakodik. stb. Mindezekben a *k* nem egyéb, mint a gyakorlatos *g* képzőnek változata.

b) Midőn fő- és melléknevekhez járul, a dolog természeténél fogva nincsen párhuzamos átható társa, de szintén folytonos gyakorlatot, illetőleg belcselekvést fejez ki, s körül irva ilyképen értelmezhető: a) a főnevek után "a főnév által jelentett állapotot, dolgot folytonosan gyakorolja": *ármánykodik* = az ármányt folytonosan űzve működik; *emberkedik, legénykedik, kalmárkodik* = ember, legény, kalmár lényével szorosan öszvefüggő dolgokat gyakorol; *királykodik, tanárkodik, bojtárkodik* = királyi hatalmat, tanári hivatalt, bojtári szolgálatot gyakorol; a melléknevek után körül irva ezt jelenti: "az illető melléknév által kifejezett tulajdonságot, minemüséget űzi, gyakorolja önmagában." p.

Soványkodik = időről időre fogy, soványabb lesz.
Kényeskĕdik = tetteiben kényes érzelmüséget gyakorol.

Ezen igealakok nyelvünknek különös sajátságai, melyeket oly szabatosan, ugyanannyit mondva egy szóval aligha képes más nyelv visszaadni, p. *gondolkodik* egészen más és több, mint a latin: *cogitat*, német: *denkt*, szláv: *miszli*.

Jegyzet. A fentebbi elemzésből könnyü belátni az *odik* és *kodik* alakok közti különbséget, t. i. az első egyszerü belcselekvésre vagy szenvedésre, a második azon fölül azok gyakorlatára is vonatkozik; tehát más: *soványodik* és *soványkodik*, *kényesedik* és *kenyeskedik*, *szomorodik* és *szomorkodik*. Az *odik* alaknak párhuzamos átható társa *ít*: *takarít, takarodík, keserít, keseredik, örökít, öröködik*, a *kodik* alaké pedig, mint főnebb tárgyaltuk, *ogat* v. *gat*, *marogat marakodik, vereget verekedik*.

B) ~l, mint gyakorlatos igeképző.
Ez különbözik azon *l* képzőtől, mely a lesz igének csonkája, s mint olyan önhatókat képezvén, az átható *t* képzőnek párhuzamos társa p. *tágúl, tágít, borúl, borít, derűl, derít*. Miről l. alább a *~t, ~d, ~l*, képzöket. Átalán folytonos, gyakori, tevékeny működést, mozgalmat fejez ki; különösen:

a) Mint hangutánzókat gyakorló: bernyákol, bokákol, bömböl, csörömpöl, csiripĕl, czikákol, dörömböl, kuruttyol, kalatyol, kukorikol, koákol, kodácsol, kelepĕl, kiabál, kárál, karicsál, hangicsál, turbékol, horkol, mormol, siápol, rikácsol. Segédhangzója a mássalhangzóval végződő törzsek után hangrendileg: *o, ĕ, ö*.

b) Mint hangszerekkel bánó, játszó: dobol, dorombol, hegedűl, sípol, kürtöl, trombitál, orgonál, dudál, furulyál, kintornál, s megfelel neki a gyakorlatos *z*: zongoráz, fuvoláz, kintornáz, tilinkóz, bőgőz, czimbalmoz, tamburáz, czitaráz.

c) Másféle eszközökkel, tagokkal vagy érzékekkel működő: kapál, kaszál, boronál, ösztökél, gereblyél, szitál, rostál, borostál, kefél, csépel, sajtól, nyüstöl, latol, fontol, mázsál, mérlegel, gombol, kapcsol, lakatol, zárol, abroncsol, lánczol, azsagol, korbácsol, dorongol, hurkol, gyilkol, késel, borotvál, fürészel, bárdol, kártol, nyársal, szegel, fülel, szĕmĕl, orrol, ízel, nyelvel, nyelvel, torkol, kezel, lábal, térdel, könyököl, talpal, oldall, farol, markol, öklel, sarkal, vállal, hasal, agyal, nyakal, karol, ölel, inal. Ezek segédhangzója a többesszám hangrendét követi: nyárs-ak nyárs-al, bot-ok bot-ol, nyelv-ek nyelv-el, szĕm-ĕk szĕm-ĕl, nyüst-ök nyüst-öl.

d) Valamit létrehozó, eszközlő, csináló: árnyal, árnyékol, ágyásol, árkol, barázdál, asztagol, bányol, bélel, csíkol, fejel, forgácsol, gőzöl, bűzöl, hornyol, birságol, palástol, gerezdel, keresztel, rovátkol, füstöl. Hangrende, mint a többes számé.

e) Kiválólag gyakorlatosokat képző és pedig *egyszerü igékből*: hál-ál, szok-ál, men-él, met-él, vet-él, dob-ál, lak-ál, továbbá *gyakorlatosokból*: turog-ál, turk-ál, szurog-ál, szurk-ál, járog-ál, járk-ál, moros-ol morzs-ol, dörös-öl dörzs-öl; *kettős gyakorlatosokból*: jár-od-og-ál jár-dog-ál, áll-od-og-ál álldog-ál, ül-öd-ög-él üldög-él, ĕsz-ĕd-ĕg-él ĕszdĕg-él ĕddĕg-él, isz-od-og-ál iszdog-ál iddog-ál.

f) Számos *ik*-es igéket, melyeknek t. i. nincsen *t* képzős átható párhuzamos társok, mint: bot-l-ik, cset-l-ik, nyak-l-ik, por-l-ik, bicsak-l-ik, bujdok-l-ik, hanyat-l-ik.

g) Kettőztetve képez a) gyak. áthatókat: íz-el-el ízlel, kér-el-el kérlel, tag-ol-al taglal; és így: foglal, érlel, bérlel, kémlel, szaglal, szemlel; b) gyak. ik-eseket: kékellik, zöldellik, veresellik, sárgállik, feketéllik, rongyollik, rostollik, tarkállik, reggellik, melyekhez értelemre rokonok: kékesedik, zöldesedik, rongyosodik, rostosodik.

h) Midőn melléknevekből áthatókat képez, ezt jelenti: "olyannak tart, vél, gondol, itél, amilyent az alapszó teszen", pl. javal, roszal, helyesel, igazol, elégel, ural, nehezel, kicsinyel, korál, késől. Néha kettőztetve: javall, sokall, kevesell; sőt ily értelemben ez is a helyesebb irás, minthogy *vall* igéből látszik egybehúzottnak: javall = jó-vall (jónak vall), sok-all = sok vall, így helyesell = helyes-vall, urall = úr vall, melytől különbözik az ural-g vagy ural-kodik szóban levő: ural. De: országol, elnököl stb. csak egy *l* mint a föntebbiekben.

Jegyzet. Az ide tartozó *l* képzőjű igék minden fajából igen számosan hangugratók, valahányszor t. i. az önhangzó kihagyása a kiejtést nehezkéssé nem teszi, mi különösen az *ik*-esekben szabályszerüleg történik, pl. csuklik, diszlik, rémlik, fénylik, tündöklik. Sőt a régi nyelvemlékekben ilyeket is olvasunk: *országl, betegl, károml, hasonl, jogl, forbátlatik, tékozlatik*.

C) ~r.

Segédhangzóval jobbára elavult vagy elvont gyökökből képez leginkább áthatókat: ak-ar, csav-ar, csik-ar, facs-ar, hab-ar, had-ar, sad-ar, kap-ar, kav-ar, tak-ar, vak-ar, zav-ar, kot-or, sod-or, hid-or, tip-or, tep-er, tek-er, hev-er, kev-er, gyöt-ör, söp-ör, ismé-r, dicsé-r, igé-r. Ezen *r* képző a szervrokon lágyabb *l*-nek erősebb, hatályosabb társa. Valamint az *elme, eszme* törzsekből lett a lágyabb: *elmél, eszmél*; úgy az *isme, dicse* szókból a keményebb *ismér, dicsér*.

Az *l* és *r* képzők közeli rokonságát mutatják ezen párhuzamok is: fanyalog fanyarog, guggol gugorodik, homolít homorodik, bugyola bugyor. Általán mint középképzők hasonló nemüek: édeleg, enyeleg, szédeleg, tévelyeg, hízeleg, tekereg, kesereg, könyörög, bódorog, csöpörög, töpörög, szomorkodik, fondorkodik stb. Egyébiránt azon különbség van köztök, hogy az *l* több igét képez, mint az *r*, ez pedig több nevet, mint amaz, sőt az *l* középképző rendesen lágyított *ly* alakot ölt: csorosz-ly-a, korcs-oly-a, cserek-ly-e, csorm-oly-a, furu-ly-a stb.

A sokasító képzők táblái.

I. Alaphang: g.

a) *ĕg, og, ög*, gyakorolva sokasító: pĕr-ĕg, fĕr-ĕg, moz-og, in-og, sür-ög, zör-ög;
n közbetéttel: ĕng, ong, öng: ker-ĕng, fetr-ĕng, tol-ong, boly-ong, gyül-öng;
at, et áthatóval: ĕget, ogat, öget: ver-ĕget, néz-ĕget, lát-ogat, mond-ogat, üt-öget;
n közbetéttel: ĕnget, ongat, önget: ker-ĕnget, ter-ĕnget, bor-ongat, szür-önget;
el, al gyakorlatossal: ĕgel, ogal, ögel, vagy megnyújtva él, ál: mend-ĕgél, járd-ogál, álld-og-ál, üld-ög-él;
hangugratva: *gĕl, gol, göl*: her-gĕl, por-gol, dör-göl;
kicsinyítve: *igél, igál*: üld-igél, járd-igál, tasz-igál, gur-igál, haj-igál, álld-igál, huz-igál;

b) hajlami, képességi sokasító: *ag, eg*: lankat-ag, hervat-ag, ingat-ag, lenget-eg, csörget-eg;

c) az *ĕg, og, ög* igék részesülőjéből: ĕge, oga, öge: czin-ĕge, bugy-oga, csör-öge;
ge, ga: ker-ge, für-ge, sür-ge, var-ga, in-ga; kicsiny. *iga*: tal-iga, gur-iga, nyaf-iga.

II. Alaphang: *k*, mint a *g* szervtársa:

a) gyakorolva sokasító igékben:
kod, kĕd, köd: csap-kod, kap-kod, csip-kĕd, köp-köd;
kodik, kĕdik, ködik: bán-kodik, két-kĕdik, őr-ködik;
akodik, ekĕdik: szán-akodik, vet-ekĕdik, men-ekĕdik, tör-ekĕdik;
akoszik, ekészik: mar-akoszik, csel-ekĕszik, ver-ekĕszik;

akozik, ekězik: vár-akozik, szán-akozik, gyűl-ekězik, ért-ekězik;
kad, ked: lan-kad, pir-kad, ser-ked, szer-ked;
kant, kent: hor-kant, fir-kant, ser-kent;
kál, kél: szur-kál, tur-kál, ás-kál, váj-kál, vés-kél;
ákol, ékěl: szip-ákol, bok-ákol, czik-ákol, pöf-ékěl;
ěkěl, okol, ököl: nyeld-ěkěl, fuld-okol, öld-ököl.
Mindezekben a *k* a gyakorlatos *g*-nek változata.

b) a többesszám képzője *k*, mint alanysokasító: fal-ak, bor-ok, kapu-k, kertě-k, bőr-ök, gyöpü-k;
c) nagyítva sokasító: *ók, ők*: pof-ók, pir-ók, mony-ók, szem-ők;
d) hajlami, képességi sokaságot jelentők: *ánk, énk*: fal-ánk, nyul-ánk, él-énk, fél-énk; ékony, ékěny: hajl-ékony, mozg-ékony, tev-ékeny, fél-ékěny;
e) gyakorlatos igék részesülőjiből: *ka, ke*: csacs-ka csacs-ogó, locs-ka locs-ogó, fěcs-ke fěcs-ěgő.

III. Alaphang: *h*, mint a *g* és *k* szervtársa:
a) gyakorolva, folytatva sokasító: *had, hed, haszt, heszt*: por-had, por-haszt, kor-had, kor-haszt, vén-hedik, vén-heszt;
b) *ha, he*, mely a *ga, ge, ka, ke* részesülőkkel rokon: ir-ha, tur-ha, lom-ha, eny-he;
c) lehelést, kifuvást megnyújtva sokasító: ter-h, le-h, li-h, pi-h, ke-h, kö-h, dü-h, o-h, a-h.

IV. Alaphang: *s, es, és, is*, mint öszvekötve sokasító:
a) fokozva sokasító: leg-*es* legjobb, leg-*es* legszebb:
b) ismételve sokasító: meg-es-meg, eg-es-eg;
c) *ěs, os, ös* a gyakorító igékben: rep-ěs, csipd-ěs, tap-os, öld-ös;
d) középképző *cs* = *s*: hág-*cs*-ó hág-os-ó, lép-*cs*-ő lép-ěs-ő, szök-*cs*-ő szök-ös-ő;
e) középképző *zs* = *s*: mor-zs-ol, hor-zs-ol, pěr-zs-ěl, dör-zs-öl;
f) egyesítve sokasító, nagyító: nép-es vásár.

V. Alaphang: *sz, z*:
a) *ász, ész*, gyakorlatos: hal-ász, vad-ász, fürk-ész, cserk-ész, nyer-ész-kědik;
b) *z*, gyakorlatos igeképző: ut-az-ik, bor-oz-ik, ser-ěz-ik, nyujtó-z-ik;
c) középképző *cz* = *z*: hur-cz-ol, bon-cz-ol, dön-cz-öl.

VI. Alaphang: *d*:
a) gyakorlatos igeképző *od, ěd, öd*: csap-od, csíp-ěd, töp-öd;
b) mint középképző = *g*: for-d-úl, csor-d-úl, zen-d-űl, pěn-d-űl.

VII. Alaphang: *l, r*, mint szervrokonok.

Folytatva a különösebb képzőket.

D) *~t, ~d, ~l*.
A *~t* nagy szerepet játszó igeképző. Általán a *tevés, cselekvés, mivelés, csinálás* fogalmát oltja az illető gyökbe vagy törzsbe, s különféle osztályu igéket képez, melyeknek öszvehasonlításából okszerüleg következtethetni, hogy eredetileg nem egyéb, mint a *těsz* igének elvont s önhangzójától megfosztott *tě* gyöke. Közel rokonságban áll vele szervtársa a lágyabb *d*, melylyel az igék képzésében párhuzamosan szokott váltakozni, t. i. a *t* képez átható, külszenvedő, miveltető, parancsoló igéket, a *d* pedig önhatókat, közép *ik*-eseket, belszenvedőket, vagyis amaz erélyesebb, emez gyöngébb hatáskörű. Második párhuzamos társa *l*, mely *azzá* vagy *olyanná* levést jelent, ami vagy amilyen az illető gyök, s nem egyéb, mint a *lěsz* ige, *lě* gyökének csonkúlása. Ennélfogva czélszerű, hogy egymáshoz viszonyítva tárgyaltassanak.

I. A *t* zárhangul szolgáló alkatrésze oly gyökigéknek, melyek egyszerüségöknél fogva első alkotásuak, mint
a) gyakorlatos igeképző *od, ěd, öd*: csap-od, csíp-ěd, töp-öd; ezen önállók: *fut, jut, hat, köt, üt, vet, vét*;
b) gyakorlatos igeképző *od, ěd, öd*: csap-od, csíp-ěd, töp-öd; elavultak, vagy elvontak, mint: *met*, származékai, metsz, metél; *tet*, tetszik, tető; *át*, átok; *tit*, titok; *bit*, bitó; *fit*, fitat.

II. Elvont gyökökből egytagu törzseket képez: *ló-t, szí-t, sü-t* (pinsit, assat), *lá-t, tá-t, rá-t, til-t, in-t, nyi-t, om-t* (ont), *öm-t* (önt), *bom-t* (bont), *osz-t, fosz-t, fes-t, fej-t, rej-t, sej-t, tar-t, ár-t, már-t, or-t*.

III. Önálló egyszerü igékből és nevekből szintén egytagu törzsigéket: *ér*, ér-t; *sér*, sér-t; *fél*, fél-t; *ir*, ir-t; *öl*, öl-t; *ol* (al-ik alszik) ol-t; *kel*, kel-t; *em*, em-t; *tel-ik*, tel-t, töl-t; *vál-ik*, vál-t; *ej-ik* (= es-ik) ej-t, (es-t); *bán*, bán-t; *rom*, rom-t, ront; *hám*, hám-t, hánt; *szám*, szám-t, szánt; *him*, him-t, hint. Ezek közől többnek párhuzamos társai *l*-vel képzett középigék. Az első (t) nemüek jelentenek *azzá* vagy *olyanná tevést*, ami, vagy amilyen az illető gyök, a másik (l) nemüek pedig *azzá* vagy *olyanná levést*, pl. *rom-t* = rommá tesz, *rom-l-ik* rommá lesz. Hasonló viszony van az *önt* és *ömlik*, *ont* és *omlik*, *bont* és *bomlik*, *oszt* és *oszlik*, *foszt* és *foszlik*, *hajt* (elinat) és *hajlik*, *fejt* és *fejlik*, *rejt* és *rejlik*, *nyit* és *nyílik*, *hánt* és *hámlik*, *szánt* és *számlik*, *hint* és *himlik* között.

Továbbá ezek némelyikéből ~*t* (at, et v. aszt eszt) képzővel átható, ~*d* (ad, ed)-vel önható, vagy középigék alakulnak:

osz-l-ik, osz-l-at, osz-l-ad (oz-ik);
fosz-l-ik, fosz-l-at, fosz-l-ad (oz-ík);
om-l-ik, om-l-aszt, om-l-ad (oz-ik);
rom-l-ik, rom-l-aszt, rom-l-ad (oz-ik);
fej-l-ik, fej-l-eszt, fej-l-ed (ěz-ik).

IV. A kezdő vagy első mozzanatú *an en* (= in) képzős önható igékhez járulván, az illető cselekvésnek vagy állapotnak mintegy *indítóját*, létesítőjét fejezi kí, s am. *teszi, eszközli, okozza*, hogy a törzsige által jelentett valami meginduljon, megtörténjék, pl.

csatt-an, csattan-t, eszközli, hogy csattanjon;
lobb-an, lobban-t, eszközli, hogy lobbanjon;
czupp-an, czuppan-t, eszközli, hogy czuppanjon;
rett-en, retten-t, eszközli, hogy rettenjen;
serk-en, serken-t, eszközli, hogy serkenjen;
zörr-en, zörren-t, eszközli, hogy zörrenjen.

Ilyenek: *dobban-t, koppan-t, csetten-t, robban-t, csappan-t, rokkan-t, hökken-t, zökken-t*, stb.

V. Mint *at, et* alakú képez
a) *miveltetőket*, és pedig egytagú igékből, *ik* hozzáadásával pedig *külszenvedőket*, melyeknek párhuzamosan megfelelnek az *ódik, ődik* belszenvedők:

csuk,	csuk-at,	csuk-atik,	csuk-ódik;
fon,	fon-at,	fon-atik,	fon-ódik;
kezd,	kezd-et,	kezd-etik,	kezd-ődik;
tör,	tör-et,	tör-etik,	tör-ődik;

b) *g* gyakorlatos középképző után átható igékből gyakorlatos áthatókat: *lát*, lát-og-at, *mért*, mért-og-at, *mond*, mond-og-at, *int*, int-ĕg-et, *szed*, szed-eg-et, *üt*, üt-ög-et stb. Értelmök: a látást, mértást, mondást, intést, szedést, ütést, gyakran teszi. Ezek oly igék, melyek gyakorlatos alakban önállólag nem léteznek, pl. nem mondjuk: *látog, mértog, mondog*, stb.
c) önható gyakorlatosakból miveltetőket: *kon-g, kong-at*, = kongóvá tesz, vagy eszközli, okozza, hogy kongjon; és így: csikorg-at, forg-at, pĕrg-et, reng-et, zörg-et, sürg-et stb. Ide tartoznak általán a hangutánzókból *g*-vel képzett gyakorlatosok: csĕng, pĕng, döng, búg stb. melyek közől többnek párhuzamosan az önhatókat képző *ad ed* felel meg:

csörg,	csörg-*et*,	csörg-*ed*-ez;
zeng,	zeng-*et*,	zeng-*ed*-ez;
ing,	ing-*at*,	ing-*ad*-oz;
mozg,	mozg-*at*,	mozg-*ad*-oz;

d) némely hangutánzók után egyszerü önhatókat képez: jajg-at, ujjog-at, kurjog-at, ug-at, rigy-et, nyir-et, bég-et, nev-et;
e) egyszerü áthatókat elvont, vagy önálló gyökökből: mut-at, kut-at, fit-at, sir-at, szer-et, másképp: *szer-el*, honnan: *szer-elem*, s a mutat régiesen: *mutal*, a sirat, régiesen *siral*, honnan: *siralom*, irgat maskép: *irgal*, honnan: *irgalom*;
f) ezen önhatók: *reszket, viszket, siet*, tulajdonkép, *reszked, viszked, sied*, vagyis, *reszket* = rezeg-ed, *viszket* = vizeged, (izeg-ed = izgad).

VI. Kettőztetve *~tat, ~tet, miveltető, cselekedtető*, illetőleg *parancsoló* igéket képez
a) ezen elvont igegyökökből: ĕ-tet, i-tat, vi-tet, hi-tet, tĕ-tet, al-tat, nyug-tat, fek-tet;
b) egytagu áthatók, önhatók és középigékből: lát-tat, üt-tet, köt-tet, vet-tet, csip-tet; ül-tet, buk-tat, biz-tat, fut-tat, jár-tat; szök-tet, szün-tet;
c) többtagu igékből rendesen: takar-tat, vakar-tat, sodor-tat, kotor-tat, kopog-tat, csattog-tat, gőzölög-tet, gyilkol-tat, ruház-tat, arat-tat, kaszál-tat, botoz-tat, csiráz-tat stb.

1. Jegyzet. Vannak némely igék, melyek mind az egyszerü *at, et*, mind az öszvetett *tat, tet* képzőket felveszik, de másmás érteményi árnyalattal, mit a nyelvszokásból tanulhatni csak meg. Igy különböznek: *rug-at* és *rug-tat*, *vág-at* és *vág-tat*, *jár-at* és *jár-tat*, *foly-at* és *foly-tat*, *hány-at* és *hány-tat*, *nyom-at* és *nyom-tat*, *von-at* és *von-tat*, *un-at* és *un-tat*, *tör-et* és *tör-tet*, *vár-at* és *vár-tat*. Ezek közt azon különbség látszik lenni, hogy az egyszerüek egyes, az öszvetettek többes vagy gyakorlatos érteményüek; pl. *vizet folyat*, am. eszközli, okozza, hogy folyjon, *valamely munkát foly-tat*, am. cselekszi, hogy a munka tovább folyjon, *von-at*, am. eszközli, parancsolja, hogy vonjanak valamit, *von-tat*, am. folytatólag vonat.

2. Jegyzet. Néha a miveltető hármasan is eléfordúl, pl. a hirlap valamit *hird-et*, s aki ezt a hírlapba teteti, az *hird-et-t-et*; a dajka gyermeket *szop-t-at*, az anya dajkával *szop-t-at-tat-ja* gyermekét; a kertész fákat *ül-t-et*, s az úr, ki ezt a kertésznek parancsolja, *ül-t-et-tet*. Egyébiránt az ily kemény igealakokkal csak a lehető legritkábban szabad élni.

3. Jegyzet. A hangzójokat kiugratott *g* képzős igék *at, et*, különben *tat, tet* miveltetőt vesznek föl, de némi érteményi különbséggel, t. i. az első esetben *közvetlen*, a másodikban *közvetített* miveltetők pl. az úr *sürgeti* cselédeit önmaga, *sürögteti* bizonyos eszköz vagy megbizottja által. Így különböznek egymástól *forgat* és *forogtat, perget* és *peregtet, ingat* és *inogtat, mozgat* és *mozogtat, csorgat* és *csorogtat* stb.

VII. Az *aszt eszt* öszvetett képzőben a *t* tényező, okozó, eszközlő jelentésü, s párhuzamos önható társa *ad ed*: rag-aszt, rag-ad, dag-aszt, dag-ad, mer-eszt, mer-ed, csügg-eszt, csügg-ed. Az elsőnek értelme: *azzá* vagy *olyanná tesz*, a másodiké: *azzá* vagy *olyanná lesz*, önmagában, önmaga által. Ennek földerítése végett az *asz esz* középképzőt szükséges elemeznünk. Némelyek szerint az nem egyéb, mint az önható képző *ad ed* változata, mennyiben a *d* és *sz* mint szervrokonok, kivált némely igékben váltakozni szoktak, pl. *cselekszik, cselekedik, nyugoszik, nyugodik*, miszerint *ragaszt* elemezve annyi volna: rag-ad-t, azaz eszközli, hogy

ragadjon, *mereszt* = mer-ed-t, eszközli, okozza, hogy meredjen. De ezen elemzés, tetszetőssége daczára, a hangváltozási viszonylatok analógiájával nem egyezik, mert a *d*, midőn *t* járul hozzá, a kiejtésben rendesen ehhez alkalmazkodik, pl. *ad-tam* kiejtve *attam*, sőt a törzsbeli *sz* is, mint középképző *t*-re szokott változni, pl. *esz-tem* helyett *et-tem*, *isz-tam, hisz-tem, visz-tem, nyugosz-tam, alusz-tam* helyett *ittam, hittem, vittem* stb. Tehát a *ragad, dagad, mered*-féle önhatókból a fentebbi hasonlat szerint kellene lenni: *ragatt, dagatt, merett*. Véleményünk szerint valószinűbbnek látszik, hogy az *asz esz* mint középképző azon *as es* változata, mely melléknevеket képez, s a csangó nyelvben *sziszegve*, vagyis *szelpesen* hangzik, pl. *édesz, kedvesz*. Sőt vannak országos divatuak is: *horpasz, kopasz, dobasz, csupasz, pimasz, ravasz, rönkesz, cserkesz*, s e főnevek: *támasz, dugasz, szakasz, vigasz, tapasz, válasz, eresz*; vagy *z*-vel: *száraz, igaz, nehez, üdvöz* melléknevek. Ennélfogva, valamint *kopaszt* (koppaszt) = kopaszszá tesz, *horpaszt* = horpaszszá, *borzaszt* = borzassá, *száraszt* = szárazzá tesz: hasonlóan, *likaszt* = likassá, *horgaszt* = horgassá, *gerjeszt* = gerjessé tesz. Tudniillik az ily *asz esz* képzőjü törzsek nagyobb részt elavultak, mint nyelvünkben más számosak. Ez is mily gazdag erű s kiaknázásra váró szókincs-bánya!.

Az imént tárgyalt igék közől némelyek *al, el* képzőt vesznek fel, mint: *magaszt-al, maraszt-al, vigaszt-al, tapaszt-al, nyugoszt-al, engeszt-el, nehezt-el*. Némelyekben tájejtéssel az sz átváltozik *j*-re: szakaj-t, hullaj-t, szalaj-t.

Jegyzet. Az eddig mondottakból meghatározhatni azon fínom érteményi árnyalatokat, melyekkel a *t* képző a gyökben rejlő alapfogalmat vonalazza:

rom, ront, rontat, romlat, romlaszt;
öm, önt, öntet, ömlet, ömleszt;
nyi, nyit, nyittat, nyilatkozik.

VIII. Az öszvetett *ít* képzőben a *t* ennyit jelent: *azzá* vagy *olyanná* tesz, alakít, *ami* vagy *amilyen* az alapszó által jelentett valami, pl. *tisztít*, tisztává tesz, *domborít, görbít, fehérít, feketít*, domború, görbe alakuvá, fehér, fekete szinüvé tesz. Midőn igékhez járul, am. az alapige által jelentett cselekvést vagy állapotot létezővé teszi, létezését eszközli, pl. *mást állít maga helyett*, eszközli, hogy más álljon helyette; *gabonát szállít*, eszközli, hogy a gabona szálljon.

Ezen igealaknak mint áthatónak kétféle párhuzamos viszonytársa van
a) az önható *úl, űl*, pl. *tiszt-ít, tiszt-úl, zöld-ít, zöld-űl*; és
b) a belszenvedő *odik, ědik, ödik*, pl. *hunyor-ít, hunyor-odik, pěděr-ít, pěděr-ědik, göndör-ít, göndörödik*. Az *úl, űl* régiesen eléjön szenvedőleg is, pl. *feszűljön* am. feszítessék. Régi magyar Passió 16. l.

Némely nemű *ít*-es igéknek mindkét párhuzamos társok meg van, pl. aljas-*ít*, aljas-*úl*, aljas-*odik*; nemes-*ít*, nemes-*űl*, nemes-*ědik*; örök-*ít*, örök-*űl*, örök-*ödik*. Némelyeknek pedig csak egyik vagy másik társok van: buzd-*ít*, buzd-*úl*; pend-*ít*, pend-*űl*; állap-*ít*, állap-*odik*; futam-*ít*, futam-*odik*. Mások, kivált igékből képzettek párhuzamos társ nélkül vannak, pl. apr-ít, áll-ít, szól-ít, száll-ít, tasz-ít; vagy *ad ed* önható társok van: has-*ít*, has-*ad*, szak-*ít*, szak-*ad*, láz-*ít*, láz-*ad*, szár-*ít*, szár-*ad*.

Az *ít*, valamint a párhuzamos *úl, űl* képzők öszvetettek, minek fölvilágosítása végett vissza kell tekintenünk a régi nyelvre, melyben ezen képzők ily alakuak voltak:

vastag: ót, ojt, út, ujt; ól;
vékony: őt, öjt, űt, üjt; ől;
közös: ét, ejt;

tan-ót, tan-ojt, tan-út, tan-ujt, tan-ét, tan-ejt; tan-ól; ép-őt, ép-öjt, ép-űl, ép-üjt, ép-ét, ép-ejt; ép-ől.

A régi halotti beszédben: szabad-*ót*-ból szabad-*ócsa*, am. szabad-*ít*-ból szabad-*ítsa*. A tihanyi codexben:

2. l. "Ezek az ő mondásokat bizony-*út*-ották" (bizonyították). "És mikép lámpás olajnál kil nem világos-*út*" (világosít);
5. l. "Az szép ruha megékös-*őt* (ékesít) embert." s a 9. lapon változattal; "megékös-*ít*-ti";
8. l. "Megbizon-*ujt*-hatjuk" (megbizonyíthatjuk);
9. l. "Bizon-*ujt*-ja (bizonyítja) szent János";
26. l. "Miért keser-*őt*-él (keserítél) engemet el";
69. l. "Krisztusban mind megeleven-*őt*-tetnek" (eleveníttetnek);
131. l. "Örőle az én lelköm az én idvöz-*őt*-ő (idvezítő) istenömbe, azaz, az én idvöz-*őt*-ő fi-amba";
142. l. "Emberi nemzetet ő általa megép-*őt*-é (építé)";
139. l. "Negyed csillak (g) mondatik bódok-*út*-ásnak (bódogításnak)";
140. l. "Ezek azért az szűz Máriát bódok-*út*-ják (bódogítják)";
154. l. "Némelyeket közőlök elméjökbe vak-*út* (vakít) meg";
174. l. "Szent Lélektől megtan-*út*-atván" (megtaníttatván);
229. l. "Jőjön el és szabad-*úh*-on (szabadítson) titöket";
257. l. "Hogy tan-*úh*-on (szabadítson) titöket";
19. l. "Ágyán elfesz-*ől*-ve (feszűlve) fekszik";
126. l. "Az éhözőknek megelég-*öjt*-éséről" (elégítéséről).

Hasonlóan a bécsi és müncheni codexben, a régi legendákban, s más nyelvemlékekben szerteszerint olvashatók az ily változatok: szabad-*ét*, szabad-*ejt*, tan-*ét*, tan-*ejt*, szabad-*ól*, tan-*ól* stb.

Annyi s oly közös divatú példák után kétkedni nem lehet, hogy ezen párhuzamos képzőkben azon *ó, ő* rejlik, mely föntebbi elemzésünk szerint a mutató *a-, o*-val, illetőleg részesülő *ó- ő*-vel azonos, s jelent *olyat, amilyen* az illető törzsszó, s hol *ú ű*, hol *é éj*, hol *i*-re változik.

E szerint a mai *ít* elemezve és eredetileg = *ó-t*, v. *ő-t*, s a mai *úl űl* szintén = *ó-l, ő-l*, pl. *dombor-ó*, dombor alakú, *dombor-ó-t*, domboróvá tesz, *dombor-ól*, domboróvá lesz; *keser-ő*, keser izű, *keser-ő-t* = keser izüvé tesz, *keser-ő-l*, keser izüvé lesz. Ezen *ót, őt, ól, ől*-ből fejlődtek ki változatképen a többi módosítások: ojt, öjt, út, űt, ejt, ét, ít; és úl, űl, melyek között legujabb s legszokottabb *ít*, az átható, és *úl, űl* az önható igékre:

tan, tan-*ó*, tan-*ó*-t, tan-*oj*-t, tan-*ú*, tan-*ú*-t, tan-*é*, ten-*é*-t, tan-*ej*-t, tan-*í*-t;
ker, ker-*ő*, ker-*ő*-t, ker-*öj*-t, ker-*ű*, ker-*ű*-t, ker-*é*, ker-*é*-t, ker-*ej*-t, ker-*í*-t;
av, av-*ó*, av-*ó*-l, av-*ú*, av-*ú*-l, *avít*;
fesz, fesz-*ő*, fesz-*ő*-l, fesz-*ű*, fesz-*ű*-l, *feszít*;
lap, lap-*ó*, lap-*ó*-l, lap-*ú*, lap-*ú*-l, *lapít*;
rém, rém-*ő*, rém-*ő*-l, rém-*ű*, rém-*ű*-l, *rémít*.

Innen magyarázható, hogy ezen képzők már kifejlett átható igékhez is járulnak mint tolúl = tol-ó-l, nyomúl = nyom-ó-l, merít = mer-ő-t, merűl = mer-ő-l, takarít = takar-ó-t.

E párhuzamos képzőjü igék több osztályuak:

a) elvont, vagy önálló egyszerű gyökökből: *gyu*, gyu-u-t, gyút, gyu-uj-t, gyújt, gyu-u-l, gyúl; *fu*, fu-u-t, fút (szokatlan), fu-uj-t, fújt, fu-u-l, fúl. Hasonlók: fűt, fűl; hűt, hűl; süt (rövid), sűl; nyújt, nyúl; gyűt, gyűjt, gyűl; avít, avúl; lapít, lapúl; szorít, szorúl; ámít, ámúl; repít, repűl; ürít, ürűl; gurít, gurúl; feszít, feszűl, kerít, kerűl; hevít, hevűl stb.

b) melléknevekből: szépít, szépűl; rutít, rutúl; csendesít, csendesűl; érzékenyít, érzékenyűl; vadít, vadúl; szelidít, szeliduűl; igazít, igazúl; üdvözít, üdvözűl stb. különösen az önhangzóval végződők hangzója a képzőbe

olvad: tiszta-ít tisztít, tisztaul tisztúl; és így: puha, puhít, puhúl; szürke, szürkít, szürkűl; fekete, feketít, feketűl,

c) önálló származékfőnevekből és elvont törzsekből: gyarapít, gyarapúl; alapít, alapúl; istenít, istenűl; telepít, telepűl; ülepít, ülepűl.

d) származékigékből: buzdít, = (buz-g-ít), buzdúl (huz-g-úl), mozdít, mozdúl, kondít, kondúl; csöndít, csöndűl; rendít, rendűl, és számos hasonnemüekből, sőt minden változás nélkül is: tolúl, nyomúl, merít, merűl; pederít, s az újabb alkatú: közvetít.

Az *ít*-nek második párhuzamos társa a háromágu *odik, ědik, ödik*, amaz áthatót, emez pedig belszenvedőt, mintegy benntevődőt képez:

savany: savanyít = savany-ó-t = savany-út, savanyúvá tesz; savany-odik, = savany-ó-vá v. savanyúvá tevődik.

keser: keserít, = keser-űt, keserüvé tesz; keser-ědik = keserüvé tevődik. Hasonló viszonyuak: domborít, domborodik; fodorít, fodorodik; penderít, penderedik; édesít, édesedik; savanyít, savanyodik; kövérít, kövéredik stb.

Ezen -t, -d képzők mutatótáblái.

I.
a) Egyszerü tevést jelentők, önhangzó és párhuzamos társ nélkül: lá-*t*, tá-*t*, tar-*t*, szí-*t*, in-*t*;
b) önhangzó nélkül, párhuzamos *l* társsal: rom-t (ront) rom-*l*-ik, hám-t hám-*l*-ik, fej-t fej-*l*-ik, rej-t rej-*l*-ik, vagy *d* párhuzammal: om-t (ont) om-*l*-ik, és on-*d*, melyből: ondó;
c) miveltetők, önhangzó és párhuzam nélkül: lobban-*t*, roppan-*t*, cseppen-*t*, serken-*t*.

II.
a) Gyakorlatos tevésü *at et* párhuzam nélkül: látog-*at*, mondog-*at*, mereg-*e*t, ütög-*et*;
b) gyakorlatos átható *at et*, önható *ad ed* párhuzammal: ing-*at*, ing-*ad*-oz, csörg-*et*, csörg-*ed*-ez, visszaható *od, ěd, öd*-vel: verěg-*et*, verek-*ěd*-ik, marog-*at*, marak-*od*-ik, törölg-*et*, törölk-*öd*-ik;
c) gyakorlatos önható *at et* párhuzam nélkül: ujjong-*at*, kurjong-*at*, ug-*at*, bég-*et*;
d) miveltető és külszenvedő *at et*, belszenvedő *ód ődd* párhuzammal: fon-*at*, fon-*atik*, fon-*ódik*, tör-*et*, tör-*etik*, tör-*ődik*;

III. Miveltető *tat, tet*
a) külszenvedő párhuzammal: lát-*tat*, lát-*tatik*, üt-*tet*, üt-*tetik*, süt-*tet*, süt-*tetik*;
b) külszenvedői párhuzam nélkül: csikorog-*tat*, forog-*tat*, pörög-*tet*, szok-*tat*.

IV. Azzá vagy olyanná tevést jelentve,
a) *asz-t esz-t, ad ed* párhuzammal, szak-*aszt* szak-*ad*, mer-*eszt* mer-*ed*;
b) *ít*, párhuzamos *úl űl* önhatóval: bor-*ít* bor-*úl*, tan-*ít* tan-*úl*, der-*ít* der-*űl*, vagy *od- ěd- ödik* belszenvedővel: fodor-*ít*, fodor-*odik*, henger-*ít*, henger-*ědik*, vagy *ad* önhatóval: szár-*ít* szár-*ad*, has-*ít* has-*ad*, szak-*ít* szak-*ad*;
c) *ít* (= at) miveltető, párhuzam nélkül: áll-*ít* (at), száll-*ít* (at), szól-*ít* (at);
d) *ít*, egyszerű önható, párhuzamtalan: hur-*ít*, nyer-*ít*, kukor-*ít*, siv-*ít*, sip-*ít*.

Jegyzet. Hasonlítások. A török legszebben megegyezik a magyarral. Itt t. i. a míveltető ige *d-ür* vagy *t-ür*, néha pedig épen csak *t* vagy *d* képző által alakúl, pl. *szev-dür-mek* szer-et-tet-ni, *bak-tür-mak* lát-tat-ni; *szőjle-t-mek* szólal-tat-ni, *oku-t-mak* olvastatni; a *dür* vagy *tür* is, úgy látszik *id-ür, id-er* (= tevő) részesülőből származott, tehát *szevdürmek* szó szerént am. szeret-tevő-ni (szeret-tenni). Továbbá a törökben az *űl, úl*-nak szintén van megfelelő társa: *il, ï*, szenvedő jelentéssel: *szev-il-mek* szeret-tet-ni, *bak-ïl-mak* láttatni, mely

szinte *ol-mak* (= lenni) igével rokon. A finn nyelvben is a *t* képez ön- és átható igéket a) nevekből pl. *ahdas*, szoros, *ahdistun*, szorítok; *läpi*, lyuk, *lävistän*, lyukasztok; *rippi*, gyónás, *ripitän*, gyóntatok; b) igékből: *syön*, eszem, *syötän*, etetek; *juon*, iszom, *juotan*, itatok; *istun*, ülök, *istutan*, ültetek. A latinban képez miveltető jelentésü igéket, mint: *cieo*-ból lesz ci-t-o, exci-t-o, susci-t-o; *jacio*-ból jac-t-o, *sto*-ból sta-t-uo, (állítom), hasonlóan cselekvési képző ezekben: *op-t-o*, ohaj-t-om, *por-t-o*, hor-d-om, és rokon *d*-re változva: *un-d-o*, on-t-om, *ten-d-o*, nyujtom.

A tevési *t*-nek a latinban többször *facit*, a levési *l*-nek vagy *d*-nek a *fit* felel meg: cale-*facit*, meleg-*ít*; made-*facit*, nedves-*ít*; terre-*facit*, ijesz-*t*; tume-*facit*, dombor-*ít*, dagasz-*t*; cale-*fit*, meleg-*űl*, ~*ědik*; terre-*fit*, ij-*ed*. A latin tehát az illető képzőt mint egész szót változatlanúl megtartotta, midőn a magyar legvégső elemében a *t* hangban, a törzszsel egybeforradott.

E) ~*t, mint időképző*.
A *t* képez *bevégzett* v. *múltidőt*, pl. *men-t, jár-t, ül-t*, s bizonyos igék után kettőztetve *o, ě, ö* előtétes hangzóval: *lát-ott, szed-ět, üt-ött*, melyek jobbára a többi személyragozásban egyszerüek: lát-*t*-am, szed-*t*-em, némelyekben, könnyebb kiejtés végett rendesen öszvetettek: hall-*ott*-am, hall-*ott*-ál, hall-*ott*-unk; üt-*ött*-em, üt-*ött*-él, üt-*ött*-ünk; vet-*ětt*-em, vet-*ětt*-él, vet-*ětt*-ünk; de tájejtéssel, és régiesen egyszerüek is: üt-*t*-em, fut-*t*-am.

Mennyiben a bevégzett vagy múltidő azt jelenti, hogy az illető ige által kifejezett cselekvés vagy állapot be van fejezve, vagyis meg van *téve* (perfectum), innen alapfogalomban a tevést jelentő igeképző *t*-vel rokon, melylyel egyezik általános jelentésben a *to, tova* is, minthogy *tesz* mély hangon am. *tasz*, vagyis tova mozdít. Ezen múltidő főnév gyanánt ragoztatni is szokott: élt-em-ben, lát-t-om-ra, tud-t-om-mal, men-t-em-ben, vesz-t-em-re, jött-öm-ig. Szoros érteményi kapcsolatban áll vele azon *at, et*, mely mindennemű igékből elvont értelmű főneveket képez: ír, ir-*at*, mozzan, mozzan-*at*, kel, kel-*et*, keres, keres-*et*, üt, üt-*et*, s párhuzamos társa *ás, és*: ir-*ás*, mozzan-*ás*, kel-*és* stb.

Mi e másodnemű képzőt illeti, ez minden egyes igéből képezhet főnevet, s azt jelenti, hogy az illető cselekvés vagy állapot *gyakorlatban, folyamatban* van. Az első nemű hajdan szintén csaknem általánosan mindenféle igéhez járult, pl. *zarándoklat, mivelkedet, tündérlet, szorgalmazat, pusztulat, menekedet, kereskedet* stb., ma pedig az eredeti nyelvérzék megtompultával, a fogalmak szabatosságának kárára, ott is *ás, és*-vel él a hanyag nyelvszokás, hol *at, et*-nek volna helye, t. i. mint fentebb érintettük, az *ás, és* jelenti az illető igének cselekvési vagy állapoti *folyamát, tartását*, ellenben az *at, et* a) annak bevégeztét, végrehajtott mivoltát, pl. *cselekedet*, amit cselekedtünk, *irat*, amit irtunk, ami irva van; b) annak tárgyát, lételét, pl. *mondat*, a mondás tartalma, tárgya, *öltözet*, amibe öltözünk. Ennélfogva más és más a *cselekvés* és *cselekedet*, *irás* és *irat*, *gondolás* és *gondolat*, (l. a Szótár folyamában ~*ás, ~at* rovatok alatt). Az *ás, és* alanyi, öszszerű, az *at, et* az alanytól elvont értelmű főneveket képez. Ugyanazon különbség van a ragozott múltidő és a vele viszonyló *at, et* képzőjü főnevek között, pl. 'Pesten *éltemben*' (midőn Pesten éltem) és 'egész *életemben*' ; '*jártában, keltében*' és 'a levél *kelete*' ; '*írtomban* sokan háborgattak' és '*iratomban* sok idegen szó van.' Egyébiránt a nyelvszokás néha a második helyett is az elsőt használja: 'a levél *kelte*' e helyett: *kelete*; 'idő *jártával*' e helyett: *járatával*; ez pedig '*múltodban* nincs öröm' múlt időt jelentő részesülő, tehát e helyett: *múltadban*.

Jegyzet. A török nyelvben is az egyszerű múlt képző betűje *d*, néha (euphoniai okból) *t*: *szev-d-üm*, szeret-t-em, *kül-d-üm*, cseleked-t-em, *i-d-im*, vol-t-am, *bak-t-üm*, lát-t-am; s a részesülőben: *kül-d-ük*, cseleked-t-e, a honnan *küldükde* am. cselekedtében. A perzsában az egyszerű vagy általános múlt képző betűje szintén *d* vagy *t*: *bú-d-am*, vol-t-am, *pusí-d-am*, föd-t-em, *kus-t-am*, öl-t-em, s múlt részesülők: *bú-d-a*, vol-t, *pusí-d-a, kus-t-a*. A japán nyelvben *ta*: *atajeta*, ad-ta s a részesülőben *te*: *ataje-te*. -- Nevezetes, hogy a magyar egyszerű alakú múlt idők közől a törökben csak a *d* v. *t* képzős (mássalhangzós), a finnben csak az *i* képzős (önhangzós) múlt van meg. (Lásd az utóbbira Fábián Finn nyelvtanát 118. lapon). Mint különös találkozást felhozzuk itt is az árja *t* képzőket. A latinban az *at, et* képzőjű magyar főneveknek megfelelnek a múltidő részesülőjéből képzett *us, um, ura* végzetü részesülők és nevek: *ic-t-us*, üt-*ött* és üt-*et*, *mo-t-us*, mozdít-*ott* és

mozzan-*at*, *fac-t-um*, tett, cseleked-*et*, *scrip-t-ura*, ir-*at*. A németben az egyszerű múlt: lob-*t*-e, sag-*t*-e és részesülők: gelob-*t*; *tragen*-ból lett *Trach-t*, visel-et, (sich) *schlagen*-ből (verekedni, ütközni), *Schlach-t*, ütköz-*et*, és így: *prangen, Prach-t, mögen, Mach-t, fliehen, Fluch-t, ziehen, Zuch-t, thun, That* (tét) stb. A szanszkrit *dat-tá-sz*, zend *dá-t-ó*, latin *da-t-us*, hellen *do-t-oV*, (Bopp), magyar *ado-tt, ad-ta* a *t* ragban is egyeznek.

F) *~t, mint tárgyeseti rag*.
A tárgyeset raga *t* (at, et, ět, ot, öt) szoros viszonyban áll a cselekvőigékkel, mert ahol tárgyeset van, ott átható vagy áthatási érvényü igének is kell lennie. "Fát vágok" itt átható ige van. "A biró törvényt ül" itt az *ül* áthatási érvényü cselekvés. Hogy nyelvünkben a tárgyeseti rag *t* a tevésnek fogalmát illetőleg tárgyát fejezi ki, s mint olyan alattomban minden áthatóban foglaltatik, onnan gyaníthatni, mert bizonyos viszonyokban értelemcsonkítás nélkül el is maradhat, nevezetesen:
a) A személyragozott neveknél az első és második személyben: "Eltörtem a kezem." "Hogy adtad el a házad?"
b) A részesülők előtt általán: "Borivó ember, kötélverő, szíjgyártó, füstfaragó." A régieknél a *ván vén* ragu részesülők mellett is: "És jöve Jézus ajtók betevén és ablakok berekesztvén." Münch. cod. János 20.
c) A határtalan mód előtt: "pipa gyújtani, fa vágni, háztűz nézni, szőlő kapálni," s az újabb alkotású 'képviselni.'

A nyelvészet azon tana, hogy a tárgyesetben (accusativusban) a *wohin* értelme lappang, a magyarra teljesen ráillik, mert *oda* (dorthin), *tova* (weiterhin) és *tesz* (stellt, legt, setzt, thut), általános fogalomban egészen egyezők, s lényeges betűjök *t* vagy *d*.

G) *~n, igeképző*.
A vastaghangu gyökök után nyilt *a*, a vékonyhanguak után nyilt *e* segédhangzóval: *an, en*. Önható igéket képez, melyekből átható leszen, ha *t* ragasztatik hozzájok, pl. dobban-t, röppen-t. Ezen képzőnek eredete úgy látszik *in* gyök (in-d-úl, in-d-ít szókban), s értelme: indulás, egyszerre történő levés (fit), vagyis a gyökszó által jelentett valaminek létrejövését fejezi, minélfogva hasonló az önhatókat képző *d*-hez, melynek párhuzamos átható társa szintén *t* (facit), mint e viszonyított igékből kitünik: puff-an, puff-an-t, puff-ad, puff-asz-t; pukk-an, pukk-an-t, pukk-ad, pukk-asz-t; lapp-an, lapp-an-t, lapp-ad, lapp-asz-t; pitty-en, pitty-en-t, pitty-ed, pitty-esz-t; söpp-en, söpp-en-t, söpp-ed, söpp-esz-t. Az első jelentése tehát: *lesz* (fit), a másodiké: *teszi, hogy legyen* (fieri facit). Hasonló igékből származtak: *dagan-at, bocsán-at, fogan-at*, melyekkel egyeznek dag-ad, bocsá-t, fog-ad. Egyébiránt az *an en* abban különbözik az *ad ed*-től, hogy amaz az illető belcselekvésnek mintegy indulását, keletkeztét, kitörését, s egyszeri létét, emez pedig folytonos tartását jelenti.

Az *an en* képzőt különösen kedvelik a hangutánzók, és a mozgalomra vonatkozó gyökök: böff-en, bugygy-an, csatt-an, csett-en, csurr-an, czupp-an, dobb-an, döbb-en, dörr-en, durr-an, fityty-en, forty-an, hars-an, hork-an, horty-an, hörp-en, hupp-an, kopp-an, kotty-an, kukk-an, koczcz-an, locscs-an, mukk-an, nyekk-en, nyikk-an, patt-an, pih-en, piszsz-en, potyty-an, puff-an, recscs-en, rikk-an, ropp-an, rokk-an, rotyty-an, rozz-an, röff-en, suh-an, supp-an, surr-an, szipp-an, szotyty-an, tüszsz-en, topp-an, zökk-en, zörr-en; biczcz-en, bill-en, csuszsz-an, döczcz-en, hibb-an, lebb-en, leff-en, libb-en, lobb-an, mozz-an, rett-en, rezz-en, röpp-en, roh-an, rogygy-an, serk-en, villan stb.

Öszvetett vagy vegyes igeképzők.

Ugyanazon gyök vagy törzs két, három, négy, sőt épen öt képzőt is fölvehet, amint t. i. együtt véve önhatást, áthatást, miveltetést, külszenvedést, belszenvedést, kicsinyítést, tehetőséget, gyakoriságot akarunk kifejezni, pl. *osz*, elvont gyökből leszen áth. *osz-t*, mint az *osz-ol*, önhatónak párhuzamos társa, innen: *osz-t-og-at, osz-t-og-at-tat, oszto-og-at-tat-hat*. Miután az egyszerü igeképzőket részletesen tárgyaltuk, jelen czikkben a szokottabb öszvetettek tábláját adjuk.

I. Kettős igeképzők:

an-t, en-t: lobb-an-t, durr-an-t, csill-en-t, rezz-en-t, dörr-en-t;
ad-oz, ed-ěz: ak-ad-oz, szak-ad-oz, ěp-ěd-ěz, erny-ed-ěz, rep-ed-ěz, hűl-ed-ěz, csügg-ed-ěz;
ad-z-(ik), ed-z-(ik): fi-ad-z-(ik), sarj-ad-z- kér-ed-z- pölyh-öd-z- level-ed-z-ik;
og-ál, ěg-él: ad-og-ál, isz-og-ál, kér-ěg-él, szed-ěg-él, hiv-og-ál;
ig-ál, ik-ál: tasz-ig-ál, gur-ig-ál, haj-ig-ál, sánt-ik-ál, korny-ik-ál;
og-at, ěg-et, ög-et: lát-og-at, ad-og-at, tol-og-at, ver-ěg-et, néz-ěg-et, üt-ög-et;
ong-at, ěng-et, ing-et: bor-ong-at, szor-ong-at, mer-ěng-et, ker-ing-et;
ar-int, er-int: (ar-ít, er-ít): csav-ar-int, hab-ar-int, ped-er-int, tek-er-int;
or-od-(ik), ěr-ěd-(ik): sod-or-od-(ik), bod-or-od-, pěd-ěr-ěd-, csěp-ěr-ěd-ik;
ar-od-(ik), er-ěd-(ik): tak-ar-od-, vak-ar-od-, zav-ar-od-, csav-ar-od-, tek-er-ěd-(ik);
or-ít, ěr-ít: sod-or-ít, bod-or-ít, pěd-ěr-ít, csěp-ěr-ít;
ar-ít, er-ít: tak-ar-ít, csav-ar-ít, tek-er-ít;
t-al, t-el: vigasz-t-al, marasz-t-al, tapasz-t-al, hiresz-t-el, engesz-t-el;
d-al, d-el: vag-d-al, szab-d-al, rug-d-al, szeg-d-el, szel-d-el, nyög-d-el;
d-at, d-et: mos-d-at, hir-d-et, kül-d-et, kez-d-et;
d-ít: moz-d-ít, for-d-ít, in-d-ít, zěn-d-ít, csön-d-ít;
d-úl, d-űl: moz-d-úl, for-d-úl, in-d-úl, zěn-d-űl, csön-d-űl;
d-os, d-ěs, d-ös: fog-d-os, kap-d-os, lép-d-es, röp-d-ös;
d-oz, d-ěz, d-öz: fog-d-oz, kap-d-oz, hor-d-oz, tép-d-ěz, pök-d-öz, lök-d-öz;
k-od, k-ěd, k-öd: csap-k-od, kap-k-od, csip-k-ěd, röp-k-öd, köp-k-öd;
g-at (og-at), g-et (ěg-et, ög-et): for-g-at, hal-og-at, moz-g-at, bor-o-gat, pěr-g-et, ver-ěg-et, üt-ög-et;
g-ál, g-él, g-öl: ron-g-ál, haj-g-ál, her-g-él, dör-g-öl;
k-ál, k-él: tur-k-ál, szur-k-ál, váj-k-ál, fur-k-ál, vés-k-él;
k-oz- k-ěz, k-oz-ik, k-ěz-ik, k-öz-ik: fut-k-oz, szer-k-ěz, zár-k-oz-ik, üt-k-öz-ik;
l-at, l-et: kos-l-at, vizs-l-at, pes-l-et;
l-al, l-el: fagy-l-al, szag-l-al, fog-l-al, ér-l-el, kér-l-el, íz-l-el, szin-l-el, bér-l-el;
zs-ol, zs-ěl, zs-öl: mor-zs-ol, hor-zs-ol, pěr-zs-ěl, dör-zs-öl;
k-ol, k-ěl: tapicz-k-ol, tepicz-k-ěl, evicz-k-ěl;
ód-z-(ik), őd-z-(ik): lop-ód-z-ik, kér-őd-z-ik;
ar-og, er-ěg: zav-ar-og, csav-ar-og, tek-er-ěg;
ar-úl, er-űl: csav-ar-úl, kany-ar-úl, tek-er-űl;
k-óz-ik, k-őz-ik: bir-k-óz-ik, mér-k-őz-ik, gyür-k-őz-ik;
ak-od-(ik), ek-ěd-(ik): mar-ak-od-ik, tol-ak-od-, húz-ak-od-, lop-ak-od-, ver-ek-ěd- tör-ek-ěd-ik;
l-ód-(ik), l-őd-(ik): por-l-ód-ik, sur-l-ód-, kin-l-ód-, tor-l-ód-, tör-l-őd-ik;
r-ód (or-ód), r-őd (ör-őd)-ik: kot-r-ód-ik, tip-r-ód-, gyöt-r-őd-ik;
ad-oz-(ik), ed-ěz-(ik): szúny-ad-oz, tűn-ed-ěz-, tör-ed-ěz-ik;
ak-od-, ek-ěd-(ik): tol-ak-od-ik, mar-ak-od-ik, huz-ak-od-ik, ver-ek-ěd-ik, köt-ek-ěd-ik.
ak-osz, ek-ěsz-(ik): mar-ak-osz-ik, von-ak-osz-ik, ver-ek-ěsz-ik, csel-ek-ěsz-ik, tör-ek-ěsz-ik;
ak-oz-, ek-ěz-(ik): vár-ak-oz-ik, fur-ak-oz-ik, fel-ek-ěz-ik, ellen-k-ěz-ik;
al-ód-, el-őd-(ik): asz-al-ód-ik, zug-ol-ód-ik, tép-el-őd-ik, mérg-el-őd-ik, zsémb-el-őd-ik;

II. Hármas igeképzők:

ar-g-at, er-g-et, or-g-at, ör-g-et: tak-ar-g-at, vak-ar-g-at, tek-er-g-et, kot-or-g-at, söp-ör-g-et;
al-g-at, el-g-et, ol-g-at, öl-g-et: nád-al-g-at öl-el-g-et, bot-ol-g-at, tör-öl-g-et, őr-öl-g-et;

os-g-ál, es-g-él: rak-os-g-ál, fut-os-g-ál, ker-es-g-él;
os-g-at, es-g-et: rak-os-g-at, ker-es-g-et;
oz-g-at, ez-g-et, ěz-g-et, öz-g-et: por-oz-g-at, mot-oz-g-at, nev-ez-g-et, rend-ěz-g-et, köt-öz-g-et;
oz-g-ál, ez-g-él, öz-g-él: por-oz-gál, nev-ez-g-él, köt-öz-g-él;
g-at-óz-, g-et-őz-(ik): hall-g-at-óz-ik, ker-g-et-őz-ik;
d-og-ál, d-ěg-él, d-ög-él: áll-d-og-ál, jár-d-og-ál, sír-d-og-ál, men-d-ěg-él, ül-d-ög-él;
d-ok-ol, d-ěk-ěl, d-ök-öl: hal-d-ok-ol, nyel-d-ěk-ěl, öl-d-ök-öl;
g-ad-oz, g-ed-ěz: in-g-ad-oz, csor-g-ad-oz, zen-g-ed-ěz, csör-g-ed-ěz;
al-(ál) k-od-(ik), el (él) k-ěd-(ik): hiv (hiu) al-k-od-ik, met-él-k-ed-ik, vet-ěl-k-ed-ik, elm-él-k-ed-ik, gond-ol-k-od-ik;
at-k-oz-(ik), et-k-ěz-(ik): csal-at-k-ozo-ik, hiv-at-k-oz-ik, kel-et-kěz-ik;
t-og-at, t-ěg-et, t-ög-et: fosz-t-og-at, bon-t-og-at, rej-t-ěg-et, ön-t-ög-et, dön-t-ög-et;
al-k-od-, el-k-ěd-(ik): ur-al-k-od-ik, fuv-al-k-od-ik, riv-al-k-od-ik, két-el-k-ěd-ik;
al-k-oz-, el-k-ěz-(ik): csuda-al-k-oz-ik, kína-al-k-oz-ik, rend-el-k-ez-ik;
ar-ód-z-, er-őd-z-(ik): tak-ar-ód-z-ik, vak-ar-ód-z-ik, tek-er-őd-z-ik;
az-k-od-, ez-k-ěd-, oz-k-od-, öz-k-öd-(ik): ruha-az-k-od-ik, alkalm-az-k-od-ik, hely-ez-k-ěd-ik, or-oz-k-od-ik, köt-öz-k-öd-ik;
k-ol-ód-, k-el-őd-(ik): hány-k-ol-ód-ik, vesz-k-el-őd-ik;

III. Négyes igeképzők:

d-os-g-at, d-ěs-g-et, d-ös-g-et: kap-d-os-g-at, lop-d-os-g-at, ver-d-ěs-g-et, lök-d-ös-g-et;
d-oz-g-at, d-ěz-g-et, d-öz-g-et: fog-d-oz-g-at, hor-d-oz-g-at, csip-d-ěz-g-et, ül-d-öz-g-et;
k-ál-g-at, k-él-g-et: jár-k-ál-g-at, ir-k-ál-g-at, cser-k-él-g-et;
l-al-g-at, l-el-g-et: fog-l-al-g-at, szag-l-al-g-at, iz-l-el-g-et, szem-l-él-g-et;
l-al-k-oz-(ik): fog-l-al-k-oz-ik, táp-l-ál-k-oz-ik;
d-al-k-oz-(ik): vag-d-al-k-oz-ik, szab-d-al-k-oz-ik;
ar-ít-g-at: vak-ar-ít-gat, hab-ar-ít-gat;
t-al-g-at, t-el-g-et: tapasz-t-al-g-at, vigasz-t-al-g-at, hiresz-t-el-g-et;
d-al-ód-z-(ik): vag-d-al-ód-z-ik, rug-d-al-ód-z-ik;
g-at-ód-z-, g-et-őd-z-(ik): hall-g-at-ód-z-ik, ker-g-et-őd-z-ik.

Jegyzet. A tehető *hat, het*, és miveltető *tat, tet*, mind az egyszerü, mind a származékigékhez járulhat, pl. áll-hat, áll-tat; ül-het, ül-tet; vakar-hat, vakar-tat; pédér-het, pédér-tet; mulattat-hat, gyönyörködtet-het, stb.

Igehatárzói képzők.

~lag, ~leg.
Ezekben és ilyenekben: futó-lag, muló-lag, kellő-leg, illő-leg, módhatárzókat képez igékből és nevekből, s értelme: *kép, képen, módon, hasonlóan, úgy, oly neműen*: futólag = futóképen (futva), mulólag = mulóképen; kellőleg = kellőkép, kellő módon; királyilág = királyi módon. A hasonlóság alapfogalma rejlik benne, minélfogva hasonló a székelyeknél divatos lak-hoz, mely másképalak (forma, kép). Hasonló-lag = hasonló-alak = hasonló-kép.

~va, ~ve.
A régiek részesülőül használták, oly formán, mint a múlt idő harmadik személyét, legalább úgy ragozták, mint ezt. "Az én postikámat, mint tévelygésekkel rakvát (rakottat) meveti." Telegdi. "Hivsággal rakvának

(rakottnak) érezné minden javát e földnek." Pázmán. "Az Úrnak igazságával rakvák a vizek." Pétsi. Hajdan személyragozták is: *állvám*, (dum ego stabam), *állvád*, (dum tu stabas), *állvája, álvánk, álvátok, állvájok*, mit a múlt idő részesülőjével helylyelközzel ma is teszünk: "megkaptad-e az írtam levelet?" "Szerettem édes anyám." "Ő az én kedveltem." Sőt a *va, ve* többesét is használjuk: "A lapok telvék (telve vannak) dicséretével;" "Az ajtók zárvák" (zárva vannak). Miből az tetszik ki, hogy itt a "van, val" ige rejlik, s a köznépnél gyakran hallani: meg van *hagy-val*, ki van *fizet-vel*. A Tatrosi codexben is olvasható: "És ő igéjét nem valjátok tübennetek lakozóval." (Et verbum ejut non habetis in vobis manens). Egyébiránt a mai közszokás mind névszó, mind állapotjegyző, illetőleg határozó gyanánt veszi: "irva van" scriptum est, és "ülve alszik" sedendo dormit, "rekegve beszél" rauce loquitur. Mint határozó egyezni látszik a török *üb* v. *üp* képzővel: *külüb* cselekedve, *düsüb* esve (en tombant), *szöjle-j-üp* szólva.

~ván, ~vén.
Öszvetett képző, melynek alkatrészei az imént tárgyalt *va, ve*, és a határzókat képző *an, en*, tehát = *va-an, ve-en*, pl. *járva-an*, járván, *kelve-en*, kelvén. A többi részesülőkből is képződnek ilyetén határzók, nevezetesen
a) a jelenből: "folyó-an beszél, merő-en néz, forró-an v. forró-n süt a nap;"
b) a múltból: "foly-ton foly, futt-on fut, jött-ön jő, ment-en ment;"
c) a jövőből: "szánandó-an," "állandó-an," "illendő-en," = szánandó, állandó, illendő módon v. képen. A törökben szintén fölveszi a föntebbi alak még az *en* képzőt is, kivált a költőknél: *vir-üb-en*, adván, *csek-üb-en*, húzván.

~vást, ~vést.
Igékből módhatárzókat képez: *foly-vást, lép-vést*. Körülirva ezt jelenti: azon cselekvési módot gyakorolva, űzve, folytatva, melyet a tőige jelent: Ezen képző három elemből áll,
a) *va, ve* részesülőből: *foly-va, lép-ve*;
b) kapcsoló *es* (as)-ből, mely másnemű részesülőkből is képez melléknevеket, pl. viselő-s, kapó-s, járt-as, kelt-es, itt-as, ment-es, viselt-es, várandó-s stb.
c) azon *t*-ből mely határzókat képez, mint: örömes-t, egyenes-t, s mely többször *an, en* határzóhoz is járul, önhangzóval vagy a nélkül pl. hajdan-ta, régen-te, alan-t, hosszan-t. Ezen elemzés szerént képződtek: *fut-va-as-t*, futvást, *biz-va-as-t*, bizvást, *nyargal-va-as-t*, nyargalvást, *néz-ve-es-t*, nézvést, *oldall-va-as-t*, oldalvást. Ily nemű határozók nyelvünkben csekély számuak.

~ul, ~ül, illetőleg *~an, ~en*.
Módhatárzókat képeznek, s egypárosak. Járúlnak
a) melléknevekhez: józan-ul, bolond-ul, rút-ul, rosz-ul, esztelen-ül, kelletlen-ül, illetlenül; érteményre hasonlók hozzá: *an, en*, mint okos-an, szilárd-an, helyes-en, bölcs-en; mely melléknevek képződnek ezzel, melyek amazzal, a szótár adja elé; vannak melléknevek, melyek mindkét képzőt fölveszik, pl. ostobá-n (ostoba-an), ostobá-ul; rest-en, rest-ül; szilárd-an, szilárd-ul;
b) főnevekhez; s *mint* által fölcserélhető: eb-ül, kutyá-ul, ember-ül, pór-ul, azaz mint, eb, kutya, ember, pór; magyarok-ul, erdélyiek-ül = mint magyarok, erdélyiek; német-ül, szláv-ul, olasz-ul, görög-ül = úgy beszélve irva, olvasva, mint német, szláv, stb. szokott.

Ezen képzőkben nem annyira hasonlóság mint *ugyanazonság* alapfogalma rejlik, s eredetre nézve rokon az *úgy* (ógy) határzóval. Alaphangjok tehát a távolra mutató zártabb *o*, vagy *u*, melyeknek rokon társai *ö* vagy *ü*, nyiltabb hangokban pedig *a, e*; emezekhez még hozzájok járúl az *a* (*an, en*, de *on* is pl. nagy-on), amazokhoz az *n*-nel rokon *l* hang (*ol, öl* v. *ul, ül*). A latinban is mint tudjuk rendesen *e* a jellemhang: *mal-e, optim-e, pulchr-e, pulcherrim-e, brevissim-e, sapientissim-e*; a görögben rendesen szintén önhangzó az igehatározó képzője: *an-w* (felül), *kat-w* (alul), *ex-w* (kivűl), a melléknevekből származottakban is csak *w* a képző, mert *soj-o-V* és *soj-w-V* szókban az *V* mindkettővel közös: Buttman is az *w*-t tartja a határozó régi képzőjének; a hasonlító fokban on: *sojwter-on*, a legfelső fokban *en* stb. stb. A főneveknél *ul, ül* sajátlag névmódosító, s mindenkor a *mint, úgy mint, azon* vagy *oly módon* szókkal cserélhető fel, pl. *por-ul* venni be a gyógyszert azt teszi: úgy mint port; *palástul* viselni a mentét = úgy vagy oly módon akasztva mint palástot szokás; *eszközül*

használni valamit = úgy mint eszközt; valakit *feleség-űl* venni = úgy mint feleséget; *apul, anyul* testvérek, sajátságos kifejezés = ugyan azon apatól, anyától valók. E mondatban: "*arcz-ul* fúj a a szél" ezt teszi: onnan, azon tájról, mely felé az arcz fordítva van; "*arcz-ul* (régiesen arczel) csapni valakit", azon oldalról, melyen az arcz van. Ezekben is a távolra, valamely helyre mutatás alapfogalma rejlik, valamint ezekben is *al-ul, föl-ül, kiv-ül, bel-ül, el-ül, hát-ul* = ott alatt, fönt, künt, bent, stb.

A föntebbi fejtegetés szerént valamint az *an, en* határozói képzők egykét kivétellel, mint igaz-*án*, magyar-*án*, rövid önhangzóval ejtetnek, úgy az *ul, ül* képzők illetőleg névmódosítók is rövidek volnának s különböznek az *úl, űl* igeképzőktől; mindazáltal közbeszédben meg szoktak nyújtatni.

~ast, ~est, ~ěst, ~ost, ~öst.
Öszvetett képző, mely főnevekből igahatárzókat képez. Alkatrészei: az öszvekötő s melléknévi képző *as, es*, mely a hangrendben az illető név többes számához alkalmazkodik, és az *an, en* határzókhoz járulni szokott *t*, pl. alkalmasan-t (in-t), képesen-t (in-t). Ugyanazon *t* egy érvényü az *an, en* határzóképzővel, mely a régieknél gyakoribb használatban volt, mint ma, pl. a Kinizsi Pálné imakönyvében: "rettenetösség-*öst* (rettenegességesen) huzattatol vala;" "nagy bőség-*öst* (bőségesen) kiontád;" "méltoság-*ost* (méltoságosan) engem meghallgass;" "gerjedet-*öst* (gerjedetesen) ha ölellek." Ilyenek a ma is divatos: *egyen-est* = egyenesen, *bizony-ost* = bizonyosan, *vegy-est* = vegyesen, *öröm-est* = örömesen, *rettenet-est* = rettenetesen, *öszv-est* = öszvesen.

Ezen *t* képzőtől különbözik azon *t*, mely részint *hely-*, részint *időhatárzók*at képez, és gyakran már egy megelőző *an, en* képzőkhöz járúl, pl. i-tt, o-tt, minden-ütt, len-t, fen-t, kün-t, ben-t, köz-t, régen-t, hajdan-t, korán-t, megin-t, akkor-t, mos-t v. mas-t, nyaran-t, megtoldva: *ta, te*: hajdan-ta, régen-te, nyaran-ta, napon-ta, leány-ta (leány korában), füen-te (fű korában), ifjon-ta (ifjú korában), s megfelelnek e kérdésre: *mikor?* honnan hibás: naponta, e helyett: napon-ként, mert naponta = nappal, pl. éjente (éjjel) korhelykedik, naponta alszik. Ide tartozik az elavult: *el-eszt* (primitus, olim), *elesztebb* (antiquiore tempore) az *el* (prae) gyöktől, tehát am. *el-est, el-estebb*. Szintén más jelentésü *t* van ezekben: *néz-t, kívál-t* = néz-ve, kivál-va.

A módhatárzó *t* képzőben a hasonlóság alapfogalma rejlik s megfelel e kérdésre: *hogyan? mikép? mimódon?* Minélfogva nem lehetünk egy véleményben Révaival, ki a magyar *ast, est* öszvetett képzőt az eszt-lapp *ast, est* és fordított finn *sta-, ste*-vel hasonlítja öszve, mert ezek úgynevezett ablativust képeznek, pl. *kattus-est* = tető-től, tető-ből, tető-ről, *kala-sta* = haltól, hal-ról, és igy inkább a magyar *ta, to, tól, től*-höz rokonok; ellenben a magyar *ast, est* öszvetevést, kapcsolást fejez ki, mi az *astul, estül* öszvetételben még inkább kitetszik (lásd ezt itt alább). Több hasonlóságot gyanítunk a német *st* határzóval, pl. *er-st* egészen egyezik e magyar szóval: el-eszt vagy el-est (primum, prius), milyenek *näch-st, würdig-st*, s több hasonló szók is, melyek képzője is a magyar öröm-*est*, rettenet-*est*, egyen-*est* szók képzőjével teljesen egyezők.

~astul, ~estül, ~ěstül, ~ostul, ~östül.
Főnevekhez járuló, a többesszám szerint váltakozó hangzóju, öszvetett képzők, melyek társas, együttes érteményü igehatárzókat alkotnak: *ház-as-t-ul*, házával együtt; *feleség-es-t-ül, gyerek-es-t-ül* elutazott, feleségével gyerekével együtt; oda vagyunk *falu-s-t-ul*, az egész faluval együtt. Ezek *ast* és *ul* képzők öszvetételei s így elemezhetők: az első íz jelent öszveköttetési viszonyt: ház-as, feleség-es, gyerek-es, falu-s, a másik a fentebbi *t* = *an, en*: *ház-as-t* = házasan, *feleség-es-t* = feleségesen, a harmadik *ul, ül* pedig am. *úgy*, tehát: *feleségestül* = úgy feleségesen, feleséggel együtt. L. föntebb: *ast, est* és *ul, ül*.

Kisarjadzás által alakult képzők.

A szóképzésnek harmadik s igen dús forrása a kisarjadzás, midőn, t. i. nem valamely ép vagy csonkított szó ragasztatik az alapszóhoz, hanem vagy véghangzója mássalhangzóvá növekszik ki, vagy mintegy sarj gyanánt oly hangot ereszt ki magából, mely a bevett nyelvszokás szerint új érteményt kölcsönöz neki. Ezen

képzésmód teszi a nyelvek legsajátságosabb oldalát.

Ajakhangi kisarjadzások.

Mint az *ó, ő* képzőkről szólva már eléadtuk, ezen hangzók gyakran vagy közvetlenül, vagy az *ú, ű* révén ajakhangokra változnak által, és pedig hol megtartván elébbi érteményeiket, mint: *adu* adv, *szaru* szarv, *fenyő* fenyv, hol némi új érteményi árnyalattal, pl. az általánosról különösre, a nemről fajra menvén által, mint: *ölő* ölv, *nyelő* nyelv, *csomó* csomb, *gomó* gomb. Az ily kisarjadzás háromnemű lehet,
a) midőn a mássalhangzóvá alakult önhangzó segéd előhangzó nélkül szorosan odatapad az alapszóhoz, mint a föntebbi példákban, és ezekben: *csörömb, dörömb, dölf, talp*;
b) midőn bizonyos viszonyokban előhangzót veszen föl, mi rendesen könnyebb kiejtés végett történik, pl. *ter-ep, ál-om*, melyet önhangzóval kezdődő képzők és ragok előtt kiugratnak; pl. *terpeszt, álmos, álmodik*;
c) midőn a fölvett előhangzót mindennemü ragozás alatt állandóan megtartják, pl. *darab, telep, közep, idom*.

Az a) pont alattiakról világos, hogy az ajakhangi képzők nem egyebek, mint az illető hangzók átalakulásai: *üd-ü* üd-v, *ned-ü* ned-v, *sér-ő* sér-v, *ham-u* ham-v, *dar-u* dar-v, *eny-ü* eny-v, *sa-ó* sa-v, *hi-ő* hi-v, *hi-u* hi-v(ság), s mint középképzők: ol-v-ad, sor-v-ad, her-v-ad, seny-v-ed, szen-v-ed, ször-b-öl, för-m-ed, hor-p-ad, öt-v-ös stb.

A b) pont alattiak, hasonlat alapján szintén így elemezhetők pl. *al* (infra sub) al-ó, al-v, al-m, al-om = barom alá vetett ágynemű; *ál* (előlehhel: hál), ál-ó, ál-v, ál-m, ál-om; *jár*, jár-ó, járv, jár-m, jár-om, amiben a befogott ökör jár; *ter* (tér), ter-ő, ter-ü, ter-m, ter-em. Hasonlóan az elvont gyakorító törzsigekből: *hatal*, hatal-ó, hatal-m, hatal-om; *kérel*, kérel-ő, kérel-m, kérel-ěm. E szerint elemezhetők valamennyi *om, ěm, öm* úgynevezett hangugratók; hal-m, hal-om; maj-m, maj-om; iz-m, iz-om; kör-m, kör-öm; ür-m, ür-öm; kor-m, kor-om; ól-m, ól-om; or-m, or-om; sóly-m, sóly-om; ver-m, ver-ěm; szir-m, szir-om; suly-m, suly-om; sely-m, sely-ěm; érm, ér-ěm; szemér-m, szemér-ěm; hár-m, hár-om; diadal-m, viadal-m, unal-m, sokadal-m, szidal-m, élel-m, félel-m, kegyel-m, gyötrel-m, figyel-m, szerel-m, stb. Ezekből látjuk egyszersmind a hangugratásnak okszerüségét, mert ezekben a hangzó nem lényeges alkatrész, s mint olyan, ha a kiejtés nem nehezedik, sőt gördülényebb lesz általa, kihagyható, ami hangtani oknál fogva kivált az *l, ly, j, r* után szokott történni.

A c) pont alattiak hasonló módon elemezhetők, melyekben az előhangzó különféle okokból állandóan megmarad,
alfa) mivel a szokás hosszuvá nyujtotta, mint: has-áb, nyal-áb, ger-éb, zser-éb, hull-ám, vill-ám, csill-ám, vid-ám;
béta) mert kiugratva a kiejtés nehézzé valnék, pl. id-om, ild-om, pot-om, isz-ap, kasz-ab, küsz-öb, köz-ep, sik-am, csusz-am, isz-am, ficz-am, fut-am, vagyis *d, t, sz* után;
gamma) egyedűl nyelvszokási szeszélyből, minthogy hangugratva sem hangzanának keményen, mint: dar-ab, ter-eb, zsil-ip, al-ap, ker-ep, ül-ep, gyar-ap, tel-ep, mer-ev, tür-em, ir-am, el-ev(en), tel-ev(ény), ing-ov(ány). Sőt némelyeket csakugyan kétfélekép használják: ter-epély, ter-peszkedik, tal-ap, tal-p, hal-avány, hal-vány.

Az ajakhangok kisarjadzásának növekedése: *ba, be, fa, fe, ma, me, pa, pe, va, ve*.

A kisarjadzott ajakhangok ismét új sarjat eresztenek, és pedig,
a) melyek részesülőkből származtak mint: *él-ő*, el-ev-e, el-ef-e, al-af-a; *ir-ó*, ir-v, ir-om, ir-omb, ir-omb-a; *tör-ő*, tör-ve, tör-pe; *duz-ó*, duz-m, duz-ma; *borot-ó* (= ort-ó), borot-v, borot-vă; *töm-ő*, töm-p, töm-pe; elvont gyökökből, *fity*, fity-m, fity-ma; *szusz*, szusz-m, szusz-ma; *tuty*, tuty-m, tuty-ma; *tom*, tom-p, tom-pa; *buz*, buz-m, buz-ma;

b) nevekhez vagy elvont gyökökhöz járuló *ő, ó* képzőkből: *bam-ó*, bam-ba; *gom-ó*, gom-ba; *szak-ó*, szak-ma; *bám-ó*, bam-ba; lom, lom-ba; czim, czim-ba; ber, ber-be; gör, gör-be; gur, gur-ba; tuk, tukma; el, el-me; is, is-me; dur, dur-va; mur, mur-va; csor, csor-va; zagy, zagy-va; goly, goly-va; ösz, ösz-ve; kám, kám-va; mogor, mogor-va; tor, tor-ma; haj, haj-ma. Ezekben: kacsi-ba, kali-ba, kari-ma, pari-pa, ragyi-va, kicsinyítő *i* vagyon kacsava, kalava, karava, parava, ragyava helyett, mint *guriga, karika, toliga* ezek helyett: guroga, karoga, tologa.

Némelyek *a, e* helyett *ó, ő*-t vesznek föl: bim-bó, kaj-mó, or-mó, zúz-mó, kosz-mó, kam-pó, pim-pó, pem-pő, böm-bő, Gör-bő, Öl-bő, Var-bó.

Nyelvhegyi hangok kisarjadzásai.

~j.
Ez néha, hogy úgy szóljunk, merő buja hajtás, mely az alapszó lényét csak anyagilag szaporítja leginkább *r* után: fűr-j, eper-j, szeder-j, ir-j, fér-j, vagy könnyebb hajlítás végett járt rá a nyelv, pl. *é*, éj, *fe*, fej, vagy közvetlenűl *v*-ből alakúlt: *ív* ij, *dí*v díj, *hív* híj, *szív* szíj, *terv* terj. Különben elvont gyököknek határozott alakot és értelmet kölcsönöz, mint: var-j, sar-j, tar-j, mar-j, bor-j, or-j, cser-j, melyek közől némelyek ujabb sarjadzással önhangzót vesznek fől: var-ju, sar-ju, bor-ju, cser-je, per-je, sür-je, pozdor-ja, kóp-ja, tur-ja, ismét ujabb hajtással: tur-ján, bojtor-ján, topor-ján, bur-ján, sur-jány, tátor-ján; hasonló kinövésüek: dal-ia, del-ie, teketór-ia, pocskond-ia;
b) a hosszú é képzőnek kinyulása: vatalé-j, taré-j, karé-j, gané-j, paré-j, vagy, tara-j, kara-j, para-j, gana-j, csádé csada-j;
c) a hangutánzókban a természeti hangnak megnyujtása: kacza-j, mora-j, zöre-j, zuha-j, roba-j, zsiba-j, soha-j.

~l, ~ly.
a) Midőn az *l*, az *a, e* alakú részesülőkből nyúlik ki, oly szókat képez, melyek a gyök alanyi értelmét tárgyilagosra változtatják, vagy úgy állanak a gyökhöz viszonyítva, mint faj a nemhez, vagy mint főnév a melléknévhez, pl. *kötő*, köte, köte-l; *födő*, föde, föde-l; *lepő*, lepe-l; *fonó*, fona-l; *vonó*, vona-l; *fiató* (fiadó), fiata-l; *fió*, fia-l (régi); néha megnyújtva: *haló*, halá-l; *való*, valá-l (possessio).
b) Részint önálló részint elvont gyökökből fakadva némely szókban semmi érteményi változást nem tesz, mint: bandzsa-l, sanda-l, kancsa-l, hangya-l, gurgya-l, vagy új árnyalatkép ágazik ki: mogya-l, olda-l, panda-l, pacza-l.
c) Az illető törzsnek határozottabb, szükebb, vagy faji érteményt kölcsönöz ezekben: rovat-al, hivat-al, menet-el, jövet-el, ét-el, tét-el, vét-el, it-al, hit-el, vit-el. d) A *dalom, delěm* öszvetett képzőkben mint középképző szintén részesülőből elemezhető, mint: *riadó*, riadal; *diadó*, diada-l; *viadó*, viada-l; riada-l-m, diada-l-m, viada-l-m, lakoda-l-m, biroda-l-m, és így: bizodalm, engedelm, hiedelm, ijedelm, türödelm, töredelm, szenvedelm, stb. Ezen középképzőjü *al, el*-nemű törzsek, úgy látszik eredetileg névigék voltak, mint a *vadász, halász*-félék; néviségökre mutatnak az önálló *riadal, diadal, viadal*, igésökre pedig a *fájdal*-ból lett fájdalom, továbbá azon körülmény, hogy a belőlök kisarjadzó *m* (*om, ém, öm*) legegyszerübben igerészesölőből elemezhető: *fájdaló*, fájdalm; *pöködelő*, pöködelm.

Az *ly*, mint a keményebb *l*-nek lágyabb szervtársa, kisarjadzik
a) részesülőkből s alanyról tárgyra, nemről fajra, melléknévről főnévre változó szókat képez, mint az *l*, és pedig *l* képzőjü törzsigék *i*-re módosúlt részesülőjével öszveolvadva: *bögölő* (bökölő), bögöli, bögöly; *székelő*, székely; *hüvelő* (övelő), hüvely; *csermelő*, csermely: *harkáló*, harkály; *aszaló*, aszály; *seregelő*, seregély; *gerelő*, gerely; *konkoló* (gomogoló), konkoly; *törkölő* (töregelő) törköly; *gomboló*, gomboly; *gömbölő*, gömböly. Ezek hasonlatára elvont gyak. törzsigékből: *akadáló*, akadály; *szabáló*, szabály; *dagáló*, dagály; *kopáló*, kopály (kopár); *veszelő* v. *veszélő*, veszély; *fogoló*, fogoly; *szipoló* (szivoló), szipoly; *szegelő*, szegély; *csegelő*, csegély; *gerendelő*, gerendely; *szemelő* v. *személő*, személy; *bogoló*, bagoly; *zugoló*, zugoly; *csormoló*, csormoly; *csörmölő*, csörmöly; *hömpölő*, hömpöly; *ragáló*, ragály; *lapáló*, lapály; *fekélő*, fekély;

szapoló, szapoly; *köpölő*, köpöly; *csekelő*, csekély; *erdőelő*, erdélő, Erdély. Néha a törzsnevekhez ragadva: gurdé-ly; *tenk* (tönk), tengely; *pehe* (pihe), pehe-ly; kese-ly, serté-ly, körté-ly, vagy az *ó, ő* képzőkből kifejlődve: *i-ő*, ily; *o-ó*, oly; *mi-ő*, mily; *me-ő*, mely.

Ezek közől néhányan és némely más *l* képzőjű igék részesülői lágyítva *lya, ly*-re nőnek ki, u. m. *csoroszol*, csoroszló, csoroszlya; *dorombol*, doromboló, doromblya; *szabol*, szaboló, szablya; *furuló*, furulya; *csákoló*, csáklya; *korcsoló* (horzsoló), korcsolya; *nyoszoló*, (nöszölő), nyoszolya (nöszölő ágy); *csereklő*, csereklye; *csermelő*, csermelye; *mereglő*, mereglye; *szugoló*, szuglya; *csepelő*, cseplye; *bogoló*, boglya; *homoló*, homolya; *imoló*, imolya. Egyébiránt némelyeket a nyelvszokás kemény *l*-vel is használ, mint: csoroszla, korcsola, homola, homolka.

Az *ly*-vel végződők közől némelyek bizonyos viszonyokban kiugratják az előhangzót, midőn t. i. az öszverántás nem nehezíti a kiejtést, mit a hangérzékkel biró, szabály nélkül, ösztönszerüleg eltalál, mint: *bagoly*, baglyok; *bögöly*, böglyök; *fogoly*, foglyok; *zugoly*, zuglyok; *szapoly*, szaplyok; *Ipoly*, Iplyot; egyébiránt kiugratás nélkül is helyesen hangzanak kivált a tárgyesetben: bagolyt, bögölyt, stb.

~n, ~ny.
Kisarjadzó *n* van
a) a közelre és távolra mutató szócskákban, s ekkor mindig a gyökhangzóval rokon hangzót vesz maga elé, vagyis *a* után *o*-t, *i e* után *e*-t, *o* után *a*-t: *az*-on, *ez*-en, *oly*-an, *ily*-en, *ott*-an, *itt*-en, hasonlóak: *mind*-en, *mily*-en;
b) midőn részesülőkből neveket alkot: *csaló*, csala, csalá-n; *foszló*, foszla, foszlá-n; *orozló*, orozla, orozlán (oroszlán); *aggastó*, aggasta, aggastán, agastyán; *józó*, józa, józa-n; *idegő* (= jődögő), idege, idegen; *tehő* (= tejő), tehe, tehe-n = tejen (tejelő); *pajzó*, pajza (bajza), bajzá-n, pajzá-n; *pereszlő*, pereszle, pereszle-n; *élő*, eleve, eleve-n; *merő*, mereve, mereven; *tulajdó* (dulajdó), tulajdo-n; *hajadó*, hajado-n; *kölcső* (költöső), kölcsö-n; *sürgő*, sürgöny; *öző* (ötő, öntő), özö-n;
c) elvont vagy elavult szókból: kajá-n, kalá-n, ódo-n, ujdo-n, gordo-n, roko-n, haso-n, sutto-n, vászo-n, börtö-n, melyek az elvont *kajó, kaló, ódó, ujdó, gordó* stb. kinövései;
d) önálló szók toldaléka ezekben: régente-n, hajdanta-n, naponta-n, kicsi-n, piczi-n, alacso-n (alacsu-n), zord-on, torz-on;
e) külön értelmű szókat képez a *kül* és *vad* gyökökből: kül-ön, vad-on;
f) a *ja* kinövése: tátorjá-n, bojtorjá-n, toporjá-n.

Az *ny* nem egyéb mint lágyabb *n*, minélfogva több szó végén a nyelvszokás fölváltva használja, mint: orozlá*n* oroszlá*ny*, foszlá*n* foszlá*ny*, hitvá*n* hitvá*ny*, csótá*n* csótá*ny*, kicsi*n* kicsi*ny*, alacso*n* alacso*ny*, sutto*n* sutto*ny*, ködme*n* ködme*ny*, valamint a helynevekben: Mozson, Pozson, Sopron, Balaton stb. Különben kisarjadzik
a) részesülőkből: *savó* sava, savany, *vágó* vága vágány, *bozogó* (= bogozó) bozogá-ny, *folyó* folyá-ny, *edő* (evő v. tevő?) edé-ny, *födő* födé-ny (födél), *kötő*, köté-ny (mint köté-l), *gyövötő* gyövöté-ny, *hitva* hitvá-ny.
b) részint önálló, részint elavult, vagy elvont gyökökből, és törzsekből: szakmá-ny, seré-ny, cseré-ny, nősté-ny, hev-e-ny, szig-o-ny, tak-o-ny, vék-o-ny, biz-o-ny, visz-o-ny, lapá-ny, lepé-ny, silá-ny, sivá-ny, szegé-ny, kemé-ny, remé-ny, hiá-ny, csáká-ny, záká-ny, leá-ny, legé-ny, dohá-ny, moká-ny, gődé-ny, pag-o-ny;
c) *ék*-féle származéki szókból, melyek hasonértelmű gyakorlatos igék részesülői által fölöldhatók, p. *muléko-ny* = mulogó, *tevéke-ny* = tevegő, *folyéko-ny* = folyogó, *hajléko-ny* = hajlogó, *töréke-ny* = törögő, *feledéke-ny* = feledegő stb.
d) *r* végü gyökök után az előhangzót többször kiugratja: horny, torny, gorny, görny, árny, szárny, szörny, körny;
e) néha a kisarjadzó *j*-nek változata, tájejtéssel: var-j-u var-ny-u, bor-j-u bor-ny-u, ir-j ir-ny;
f) valamint a *j* és *ly*, új sarjat ereszt ezekben: perny-e, afony-a, tarhony-a, burgony-a, pagony-a, szigony-a, kapony-a, mácsony-a, kocsony-a, szivorny-a, jegeny-e, berkeny-e, erny-ő, árny-ék, szárny-ék, kör-ny-ék. A fent elsorolt pontok egyik vagy másika szerint elemezhetök a többi *ny* képzőjü szók is, nevezetesen:

~vány, ~vény, ~mány, ~mény.
A részesülői *va, ve*, vagy Révai útmutatása után (Gram. Hung. Vol. II. p. 797.) elavult múltidőnek maradványa, mely egyszersmind ragozható mellékneveket képezett, mint a többi részesülök *csaló, csala, csalva, csalt, csalandó*; vagy pedig azonos a *van, val* létige *va* gyökelemével, a minthogy mai nap is szokásban van a népnyelvben az egész szó pl. *fizetvel*; s hogy az nemcsak múlt hanem minden más időt is kifejez pl. *irva van, irva volt, irva lesz.*

Ezen képzőből fejlett ki az igékhez járulni szokott *vány vény*, t. i. *ny* hozzáadással az illető hangzót megnyujtva: épen úgy, mint a másik (= *ó, ő*) részesülőből *n* hozzátéttel az *án, én*: foszla foszlá-n, pereszl-e pereszl-én. Im lássuk a dolgot több példában, részint előhang nélkül, részint azzal: hal-a-vá-ny v. hal-vá-ny, állvá-ny, ing-o-vá-ny, ásvá-ny, oltvá-ny, irtvá-ny, szivárvá-ny, szállítvá-ny, tanítvá-ny, alkotvá-ny, s így elemezendők: kelevény, televény, tekervény, kötelezvény, szökevény, honnét hasonlat szerint a *növe* (= növő), *szöve, jöve* törzsekből tulajdonkép *növény, szövény* (mint sövény) és *jövény*, a toldott *növeve, szöveve, jöveve*-ből pedig *növevény, szövevény, jövevény* sarjadztak ki, így képződvén ezek is: *gyüleve* gyülevész, *csüneve* csünevész, *keleve* kelevész. Az *él* és *mer* igékből lágyítás nélkül: eleve-n, mereve-n, v. merevé-n.

A *mány mény* az elébbinek változata, minthogy a *v* és *m* szervrokonok, honnan némely igékből mindkét alakban kifejlődnek, p. ragadvány, ragadmány, faragvány, faragmány, keresvény, keresmény, eredvény, eredmény; némelyekből pedig inkább egyik vagy másik: adomány, tartomány, élemény, lelemény, sütemény, költemény, tanítvány, (melytől különbözik az ujabb időben alakult tanítmány), kelevény, stb.

Ezekből látható, hogy e képzők eredetre egyek, s kevés kivétellel jelentik részint az illető cselekvőt, részint a *cselekvésnek tárgyát*. Azonban az ujabb nyelvszokás bizonyos esetekben helyes tapintattal különbséget tesz közöttök, mi által a fogalmak szabatosabb meghatárrást nyernek, midőn t. i. a bizonyos ügyeket tárgyaló, vagy magokban foglaló iratokat *vány vény*-vel képezi: folyamodvány, nyugtatvány, bizonyítvány, beadvány, kibocsátvány, kérvény, kötelezvény, térítvény, hirdetvény, utalvány, stb.

A *mány, mény*, szerint elemezhetni ezeket is: áld-omás (= áld-va vagy áld-ova-as), áldomány; hallomás, hallomány; látomás, látomány; tudomás, tudomány; vallomás, vallomány, vagy is az áldva, hallva, látva, tudva, vallva részesülőkből; noha némely rokon nyelvekben pl. a törökben az első rész t. i. az egyszerű *ma me* képző hasonló értelmű igeneveket alkot. A föntebbi elemzéshez tartoznak ezek is: nyargalvás-t, folyvás-t, bizvás-t, szemlátomást, stb.

Jegyzet. A *bizottmány* nem állja ki az elemzési próbát, mert bizottva részesülő nem létezik. Helyesen: *bizottság*.

A nem igékből származott *vány mány*-féle szók szintén *va, ve, ma, me* középképzők révén sarjadoztak ki, u. m. *pos, pos-va*, pos-vány, ör-vény, ös-vény, fös-vény, mor-vány, het-evény, tör-vény (szervény?), szak-mány, tok-mány, sár-mány, ocs-mány, or-mány, ár-mány, zsák-mány.

Észrevétel. Ezen képzősre nézve sajátságosan találkozik nyelvünk a latinnal. Ebben is az *amen, umen, imen*, s toldva *amentum, umentum, imentum*, jobbára szintén divatozó vagy elavult igékből elemezhető, s tárgyilagos jelentésű, p. *foro*, foravi, fora-men = furomány az az furott lik; *ferveo*, fervui, fer-men (tum), forromány; *seco*, seg-men, szeg-mény; *fluo*, flu-men, folyomány; *quaeror* quaeri-monia, panaszos kéremény, keresmény; *tego*, teg-umen, v. teg-men, tokmány; hasonló képzővel adhatók vissza: gen-imen, szül-emény, stat-umen, állít-mány, leni-men, enyhít-mény, stra-men, terít-vény, aláterítni való, vagy szétterülő, firm-amen-tum, erősít-vény. Egészen múltidői származásra mutatnak: atramentum, incrementum, momentum, juramentum, stb. = atraventum, increventum, moventum, juraventum. A görög ~men-oV, ~monh, szanszkrit *mán-asz, man* szintén ide tartoznak.

Hasonlóan kisarjadzások a latinban is az *n* és *l* p. *tubero* tubero-n-is, *sermo* sermo-n-is, *strabo* strabo-n-is, *cicero* cicero-n-is; anima-l, cervic-al, vertic-al-is, mort-al-is, (hal-ál-os), vit-al-is, ed-ul-is (ét-el-es) stb.

~r.
Gazdagon képviselt sarjadékképző nyelvünkben, s járul
a) Önálló, vagy elvont igék részesülőjéhez, s jelenti azt, aki vagy ami a tőigében foglalt cselekvést vagy állapotot gyakorolja: *hajtsár* = hajtár hajtó, *töltsér* a mivel töltögetnek, *csaplár* csapoló, *csiszár* csiszó, csiszoló, *buvár* buvó, bukdácsoló, *nyuzár* nyuzni szokó, *rovár* jegyző, rovó, *tündér* majd elétünő, majd eltünő, tünedező, honnan a *tűkör* = tüngör is, ami valaminek képét elétünteti, *szekér* szökér szökő, *buzgár* buzogó, vizbuborék, *fegyver* fegyő (= fegyeve) eszköz, *ösztövér* öszszetöpödő, *vezér* vezető, *fellengér* fellengező, *ember* embő, emő állat, (genus pro specie), *höveder* hövedő, övedző, *fut-ár* futó, *szivár* szivogató, *szivar* szivni való dohánytekeres, *fondor* cseleket fondó- fonogató, *hunyor* hunyogató, *lődör, lózér* lótófutó, *éber* = émer, az *émik* (vigilat) elavult igéből, *csapodár*, aki ideoda csapja a levet, *undor* unalmat utálatot okozó, *kajtár* hajtó, torkosságból mindent fölhajhászó, *avar* elavult elvénült fű, *határ* bizonyos végpontig ható, *szakadár* szakadó (schismaticus), *boglár* bogoló, *zivatar* zivadó, *fosztor* ruhájából kifosztott, *nyomor* nyomó, inséges állapot. Valószinülg elavult igékből származtak: *tenger* a terjedésre vonatkozó *teny tenyeg*-ből, mintegy tenyegő, széttenyésző viztömeg; *gyakor*, a cselekvést jelentő *dia diag*-ból, mintegy *diagó*, azaz valamit ismételve tevő, cselekvő; *ostor* az *os(on)* törzsből: *os(on)tó* a mi osonásra sürget, *ökör* a hangutánzó *ök bőg*-ből mintegy *ökő, bőgő* (bos, boans). Teljesen egyezik ezzel a török *ar, er, ïr, ür* jelen részesülői végzet, pl. *bil-ür* tudó (tudor), *bak-ar* látó, *szev-er* szerető, *szőil-er* szóló, *kalgh-ïr* ugró stb., melyekből lesz a személyragok hozzá járultával a határozatlan jelen pl. *bilür-üm*, tudom, tudó vagyok, *szever-im*, szerető vagyok, *szever-szin*, szerető vagy, szeretsz. Alkalmasint egy eredetű ezekkel a magyar *ar, er, ör* képző az ilyen igékben: kavar, kever, csavar, gyötör, kapar, takar, teker, sőt dicsér is, melynek törzse *dics* régente mint önálló ige divatozott. A finn nyelvben is eléjön *uri* vagy *yri* képző mind igék mind nevek után pl. *kulk-uri* kóbori, *nylk-yri* nyuzár, *visk-uri* szóró (lapát), *pat-uri* fazekas, gerencsér (lásd itt b).)

b) Képez bizonyos tárgyakkal bánó, működő személynevet, kézmivesnevet: bodn-ár (bodon-ár) kád-ár, tim-ár, kulcs-ár, göröncs-ér, tőzs-ér.

c) Néha az *as es*-féle képzőnek felel meg: bog-ár bogos, gyop-ár gyopos, gyapos, sajt-ár sajtos (edény), gyánt-ár gyántás, agyar vékony hangon: egyer, hegyer, hegyes fog, száty-ár szájas, vid-er (ved-er) vizes edény (aqualis, hydria), med-er ned-er, medv-es ned-ves, nedtartó, csomb-or csombos, bod-or, bodos od-or odus, dombor dombos, csődör csöves, csékes, másképmonyas.

d) egyszerű kisarjadzás részint elavult részint divatozó gyökök-, és törzsekből: homb-ár, sud-ar, ag-ár, sug-ár, lajh-ár, moh-ar, szik-ár, ham-ar, hinár, zsinár, gunár, sopár, kosár, pozsár, kantár, kontár, kaptár, zavar, fanyar, sanyar, cseber, sügér, fejér, iker, siker, gyökér, kövér, tálnyér, inger, fenyér, alabor, talabor, sodor, bokor, csokor, komor, gyomor, szomor, tompor, bátor, botor, pótor, szatyor, bugyor, kaczor, bitor, gödör, csömör, sömör, vöntör, stb.

Az egész tömegből némelyek a) ékvesztők: bogár, sudár, agár, egér, fenyér, szekér, stb. b) hangugratók: bodr, fodr, bokr, csokr, gyomr, vedr, medr, gödr, stb.

Több származékigékben mint középképző tartotta fön magát, s ha szükség van rá, széphangzatú s értelmes kész szókkal kinálkozik mint: tántor, fintor, töpör, zsugor, keser, szapor, gugyor, kunkor, gugor, pender, göbör, hábor, stb. melyek csak alkalmazásra várakoznak.

Jegyzet. Valamint a magyarban, törökben és finnben, úgy a latin, német- és szláv nyelvekben is az igékből *r* képzővel számos nevek alakulnak, melyek vagy részesütőkből fejlődtek ki, vagy azokat képviselik, p. a latinban: *or, sartor* szabó, *sutor* varró, *lector* olvasó: a németben *er*: *Seher* néző látó, *Springer* ugró, *Fussgeher* gyalogló; a szlávban *ár, ir*, *bludár* bolyongó, bujdosó, *piszár* rovár, iró-diák, *krajtsir* szabó, stb.

~d, ~gy, ~t, ~ty, ~cs, ~cz, ~s, ~zs, ~sz, ~z.
Ezeket l. fölebb a *"Sokasító képzők"* táblján, mennyiben t. i. gyakorlatot, ismétlést fejeznek ki, s a többesítő *k*-val, gyakorlatos *g*-vel, s öszvekötő *s, es*-vel rokonok. Itt csak azon nemüekből hozunk föl mutatványokat, melyek szoros értelmü kisarjadzások gyanánt tekinthetők u. m. *faj*-d, fai tyúk, *gon*-d = kom-d, mely a *komoly, komor* szókkal rokon; ren-d, bár-d, kar-d, tér-d, zor-d, mor-d, bolon-d, belin-d, apró-d, csalár-d, gerez-d, ebé-d, segé-d, csalá-d, beszé-d, galan-d, min-d; kor-ty, hor-ty, for-ty, szor-ty, hopor-ty; vagy melyek más hangból alakultak által, p. a *gy*-félék: *gomó* gomv, gomj, gongy; *iró* irv, irj, irgy; *hölő* hölv, hölj, hölgy; *örv* örj, örgy, ürgy, ürügy; *göm gömő* gömv, gömj, göngy, gyöngy; *völő* (= váló) völj, völgy; *romó* romv, romj, romgy, rongy; *komó* (= gomó) komv, komj, konty = gongy.

Torokhangi kisarjadzások.

~h, ~g, ~k. Ezek is mint az öszvekötve sokasító es rokonai, már a föntebbi táblákon előadvák, s ide tartoznak:

h: potro-h, ter-h, vem-h, moly-h, poly-h, s kisarjadzó önhangzóval, tur-ha: lé-ha, mál-ha, pál-ha, szaj-ha, lany-ha, lom-ha, duny-ha, pur-ha, mar-ha, bör-he, gör-he, csür-he, reny-he, lé-hó, potro-hó, goly-hó, kuny-hó, fel-hő;

g: lovag, csillag, szalag, hézag, hólyag, hanyga, tarjag, harag, gombolyag, salang, harang, katang, bitang, világ, virág, husáng, öreg, üreg, féreg, rideg, hideg, meleg, felleg, petymeg, peszmeg, kéreg, méreg, sereg, réteg, pöfeteg, lengeteg (általán minden *atag eteg*), gömbölyeg, lebenyeg, dögönyeg, szőnyeg, tőzeg, részeg, keszeg, délczeg, filleng, billeng, horog, balog, hályog, tályog, dorong, korong, boldog, dolog, vályog, szúnyog, ördög, köcsög, üszög, babug, hazug;

k: a) csupán toldalék: tövis-k, varacs-k, taracz-k, palacz-k, belecz-k, pilincz-k;
b) valódi képző és haugugrató: étk, poczk, halk, pöczk, ajk, árk, buczk, burk, hurk, lelk, fark, gyilk, fészk, mark, mocsk, pocsk, lucsk, murk, nyirk, piszk, sark, sulyk, szurk, tolk, tork, tulk, tülk, vaczk, hüvelyk, bürk, berk, hölyk, csürk, stb.
c) nem hangugratók: kobak, bodak, szilak, kupak, sisak, bicsak, tusak, csutak, remek, fenék, kerek, ěnek, zsomběk, zsizsik, poczik, konok, csornok, czirok, boncsok, könyök, zömök, örök, törzsök, hörcsök, babuk, ăgyék, mellék, derěk, ărnyék, czulăk, szárnyék, vidék, tájék, környék, borék, lágyěk, fazék, nehezék, szuszék;
d) élő vagy elavult igék módosított részesülőéjhez járul, s így elemezhető: *ivad*, ivadó, ivadé, ivadé-k, *hajl*, hajló, hajlé, hajlé-k, és e szerint: maradék, fakadék, játék, hulladék, menedék, érzék, fenyíték, halándék, veríték, ragaszték, fogyatěk; néha *al, el* közép képzővel: toldalék, tartalék ázalék, függelék; némelyekben az *é* átvaltozoik *o*-ra vagy *ě ö*-re: *hajlék* hajlok, *szándék* szándok, *ajándék* ajándok, *törék* törek, *vték* vétek, *rejték* rejtek, *undék* undok, *homlék* homlok, *szidék* szitok, *szemöldék* szemöldök.

Különös képzésüek: nyulánk, falánk, fulánk (furánk), élénk, terménk, félénk = nyulékony, falékony, furékony, élékeny, termékeny, félékeny.

Nagyító jelentésüek: iszák, decsák, csombók, pofók, pirók, monyók pohók, szemők; nagyobb korra vonatkozók: Istók, Bertók, Mihók, Erzsók, anyók, apók.

Némely kétes származásu képzők.

Az igeképzők általán határozott alakúak, világos szerkezetüek, s azon értemények szerint, melyeket az illető szóknak kölcsönöznek, nehészég nélkül rendszerezhetők. Másképp áll a dolog a nevekre nézve, melyek képzése sokkal bonyolodottabb, változékonyabb, a játszi önkénynek inkább ki van téve, s néha az idegen

alakokkal annyira összevág, hogy az elemzés rostáján csak alig birjuk a honit a jövevénytől, sajátunkat a kölcsönözöttől elválasztani, kivált oly szókban, melyek gyökei is homályosak, vagy kétesek. Példakép álljanak itt a következők:

~nok, ~něk, ~nök.
A legtökéletesebben egyezik a persa *nak* képzővel mely igetőkhöz és főnevekhez ragasztva minőségi melléknevеket alkot, pl. *andis-nak* andalgó, *ámuz-nak* tanító (mintegy tanítnok), *khism-nak* haragos, indulatos. Egyezik a szláv *ník*-vel is, mely öszvetett képző a *ní* és *k* elemekből, pl. *dwor-ní* udvar-i, dwor*ník* udvarnok; *put-ní* uti, put*ník* utas, zarándok; *urad-ní* tiszti, urad*ník* tiszttartó; *hlász-ni* hangos, harsány, hlász*ník* éji kiáltó. Ezen képző a szláv nyelvekben oly gyakori és általános, hogy azt eredeti sajátjoknak kell tartanunk. E szerint egészen szlávok: sztolník, asztalnok, komornik, komornok, szwitnik (világító) szövétnek; magyaroknak tekinthetők: álnok, tálnok, tárnok, fegyvernek; közös: *bajnok* (mely a szlávban wojnik, bojnik), kétesek: lednek, csarnok, rosnok. Magyar származtatással egyezni látszik 'nagy' melléknévvel (a perzsa 'nak'-ot Vullers a szanszkrit *'nads'*-val rokonítja), s tárnagy, tálnagy, asztalnagy, udvarnagy, bajnagy, ép oly helyesek volnának, mint a föntebbiek. Hajdan csak nehány szóban használtatott, de a jelen nyelvujítás korszakában túlságosan is elterjedt, s már azért sem szaporítandó, mert némely ragozásokban a szókat rúthanguakká teszi, pl. *gondnokoknak, titoknokoknak*, melyek 'gondnagy', 'titoknagy' alakban szintén megállhatnának; azonban némely szóképzésnél a kettő között már különbség szokott tétetni, pl. *tábornagy* és *tábornok* különbözők.

~ia, ~ie.
Ily végzetü szónk kevés van, melyeket nyelvünkből megfejthetünk, mint: *file-gória, teke-tória, kó-pia, paskon-dia, csizma-dia, de-lia, de-lie, burgundia* (gurdondia). Idegenek: *bagázsia, bagaria, bagazia, spongyia*; kétes: *haramia*.

~cza, ~cze.
Ez nem mindig kicsinyítő, hanem néha részesülők átalakulása, pl. *szakócza* = szakozó, *szekercze* = szegelző, *medencze* = medező, *cserőcze* = cserőző, *verőcze* = verőző. Nyelvünkből elemezhetők ezek is: katrincza, rakoncza, vetrecze, petrencze. Idegenek: *keszőcze*, szláv kiszelicza, *pincze*, szláv pivnicza, *Tapolcza* folyó Teplicze, stb.

~na, ~ne.
Sok kölcsönözött szókban fordul elé, mint: csatorna, hajdina, radina, angolna, kápolna, lantorna, alamizsna, czérna, polozsna. Magyarosan hangzanak: babona (bubuna?), gabona, katona (hadona), marczona, béna, elemezne, vézna, pozna; de eredetök homályos; hanemha az *n*-et még a törzshöz számítjuk, mint bén-a = bén-ó, így véz-nó, marczon-ó, stb. mint: rohan-ó, csatta-nó.

~nya, ~nye.
Szintén több idegen származásuakban: szoknya, tarisznya, pecsenye, gesztenye, cseresnye, lasponya. Magyarból elemezhetők: rusnya, susnya, szivornya, jegenye, tarhonya. Homályosak: galagonya, kocsonya, mácsonya, afonya, kókonya, dinnye, stb.

~ra, ~re.
Magyarok: csuszkora, csutora, ontora, gugora, kukora, bögre, putra, szapora, supra, tompora, zsigora. Idegenek: vascora, uzsora, kamara, kusztora, plundra.

~ta, ~te.
Jobbára részesülőkből elemezhetők: alamuszta, szunyáta, csalafinta, bóbita, hahota, csimota, rosta, giliszta, osztováta, veleszta, kaliszta, puszta, pacsirta, cseprente, vakota, fekete, stb. Kölcsönözöttek: maláta, perváta, palota, trombita, ákovita, palacsinta, palánta, borosta, saláta, jungáta, kapta. Kétesek: káposzta, paszita, párta, bonta, poszáta.

~tya, ~tye.
Mint a *tyú, tyű* rokonai nyelvünkből elemezhetők ezekben: hártya, gyertya, parittya, puruttya. Idegen származásuak: kártya, ostya. bástya, sekrestye, kótyavetye (kótó-vető?), etyepetye.

~lya, ~lye.
Idegenek: saraglya, fáklya, csuklya, zsálya, gálya, pálya, rokolya, naspolya, ivolya, natragulya, naspolya, kólya, sólya. Honiak: csoroszlya, boglya, csáklya, nyavalya, nyoszolya, furulya, szablya.

Abajdocz szók.

Igy nevezzük
a) azon öszvetett szókat, melyek egyik alkatrésze idegen, másik honi, pl. iskola-ügy, pincze-torok, kártya-vár, vacsora-idő, gálya-rab, zsálya-rab, zsálya-levél, kapta-fa, czérna-szál stb.
b) azon idegen szókat, melyekből magyar képzők által új szókat alkottunk, pl. *iskola*, iskoláz, iskolás; *ábra*, ábráz, ábrázat, ábrázol; *istáp*, istápol, istápolás; *kurta*, kurtít, kurtul; *alamizsna*, alamizsnás, alamizsnálkodik. Az idegen főnevekből rendesen *as, es* és *i*-vel képezünk melléknevеket, pl. uzsorás, sekrestyés, gesztenyés, pecsenyés; templomi, apostoli, püspöki; igéket pedig főleg *z*-vel, *l*-vel: kártyáz, vacsorál, trombitál, kintornál, stb.

Szóalkotás öszvetétel által.

Lásd erről "A magyar nyelv rendszere" czimü munka 27-d és 28-d §-ait, melyekhez pótlékul ezeket adjuk:

Vannak öszvetett szók, melyek alkatrészei az állati, nevezetesen emberi testnek egymással szoros viszonyban levő részeit jelentik, u. m. fejtető, hajszál, szőrszál, agyvelő, nyakszirt, hátgerincz, szemszőr, szemhéj, szempilla, szemgolyó, fülczimpa, orrczimpa, állkapocs, szájöböl, szájpadlás, szájgyürü, nyakcsap, nyelvhegy, foghús, mellcsont, mellgödör, csecsbimbó, vállperecz, hónal, kézfej, kézujj, fartő, oldalborda, oldalcsont, seggpart, térdkalács, lábikra, lábszár, lábfej, szívkamara, szívcsucs, szárnytoll, farktoll stb.

Ezek birtokragozása különféle, ugyanis
a) némelyekben mindkettő fölveszi a birtokragot, u. m. fejemteteje, fejedteteje, fejeteteje, fejünkteteje stb. és így, hajamszála, szemeszőre, szájamöble, nyelvemhegye, hónomalja, kezedfeje, orrahegye, kezemujja, térdemkalácsa, lábamfeje, szívemcsúcsa;
b) némelyeket a nyelvszokás kétfélekép birtokragoz: hátgerinczem v. hátamgerincze, szempillám v. szemempillája, és így szemhéjam, szemgolyóm, fülczimpám, orrczimpám, állkapcsom, szájpadlásom, nyakcsapom, szájgyürüm, mellcsontom, csecsbimbóm, vállpereczem, lábszáram, térdkalácsom, lábikrám, szívkamarám;
c) némelyekben csak a második ragoztatik: agyvelőm, szemöldököm, nyakszirtom, foghusom, fartőm, oldalbordám; a madár farcsikja, farktolla.

E különösségeket leginkább a nyelvszokásból tanulhatni meg, oly öszvetett szókra nézve is, melyek első alkatrésze cselekvő okot vagy eszközt, a másik pedig müvet vagy cselekvényt jelent, pl. agyszüleményed v. agyadszüleménye, lábamnyoma, tollvonásom v. tollamvonása, kezeirása stb.

Itt már azon kérdés merűl fel: *A kettősen ragozott öszvetett szók együvé, vagy elválasztva irassanak-e?* Nézetünk szerint öszveirandók, mert ezek között tulajdonkép nem birtoki, hanem belviszonyi, s csupán személyi vagy tárgyi öszveköttetés van. Tehát úgy öszvetehetők, mint ez ilyenek: Pestvárosa, Budavára, Bánfalva, Bakonyerdeje, Balatontava, Mátrahegye, Mátyusfölde, Vágmelléke, Székelyhida, Simonytornya,

mert ezekben is nem a birtok, hanem az elnevezés viszonya rejlik. Igaz ugyan, hogy sok helynévben a birtokviszony az eredeti, pl. Péterháza helység onnan vette nevét, mert Péter nevü személy birtoka volt, de utóbb puszta elnevezéssé vált, s ennélfogva öszvetétetik, ellenben külön irandó: *ez Péter háza nem Pálé*, és így: *Pálfölde*, helység, *Pál földe* (birtoka) eladó. Hasonlóan öszveirandók a *beli, féle, koru*, pl. házambeli, kertedbeli, városokbeli, magamféle, magadféle, fajunkféle, népünkféle, magunkkoru, magatokkoru. Tehát ezen hasonlék szerint irhatjuk: *fejemteteje, szemedfénye, lábaszára* stb.

Az anyagnevekre is megjegyezzük, hogy azokat a 'A magyar nyelv rendszere' után is akár külön, akár öszveirva is találhatni az írók legtöbbjénél, pl. fakanál vagy fa kanál, mely irásmódot e szótárban is követénk, kivévén ha kétértelműséget okozott volna, pl. *csont olló* = csontból való olló és *csontolló* = csontvágó olló.

Ikerszók.

Az öszvetett szók egyik külön nemét teszik az *ikerszók*, melyek ugyanazon fogalmat, ugyanazon szónak ismétlésével vagy némi változtatásával fejezik ki, s mintegy szószaporítva, ismétlést, sokasítást, nagyítást, vagy játszi eszmehasonlítást jelentenek. Ezek nyelvünkben fölös számuak, a magyar észjárást különösen jellegzik, s maguk helyén kellőleg alkalmazva a népies, kivált elbeszélő költészeti nyelv képes kifejezéseit némi kedves zamattal fűszerezik. Ilyenek:

a) A gyermek- vagy dajkanyelvben divatozók, melyek az emberi nyelv első nemződési csecsemőkorára emlékeztetnek, honnan többen közőlök különféle nyelvcsaládokban egyeznek, u. m. *baba* kis gyermek, *babba* szép, *belbel* álom, *bibi* seb, fájdalom, *bumbum* víz, mint ital, *csecse* ékes, szép, *csicsi* álom, csendesség, *csücsü* ülő helyzet, *cziczi* emlő, *czoczo* ló, *csacsi* szamár, *czocza* malacz, disznó, *gaga* lúd, *dada* vén banya, *gogo* dió, *gügü* kenyér pupja, gyürkéje, *gyagya, kakuk*, ily hangon szóló madarak nevei, *kaka* csunya, rosz, *kuku* v. *kukó* tojat, *lili* liba, *mama, nyanya* anya, *mumu* tehén, ökör, *nene* idősb nőtestvér, nőrokon, *nünü* nádsíp, *papa* étel és apa, *pipe* madárfi, *süsü* süveg, sisak, fejkötő, *tátá* messze, távolság, *tutu* síp, *tütü* ital, *sese, susu* susogó beszéd, *zsizsi* tűz. Hasonlókat lelünk más nyelvekben is, pl. a latinban: *furfur, murmur, turtur, verber, quisquis*; a francziában: *joujou, bonbon, cancan, troutrou, pèlemèle* stb.

b) Melyek ugyanazon önálló szót ísmétlik, s általán folytonosságot, ismétlést, fölosztást vagy sokaságot jelentenek, u. m. *megymegy*, világvégig megy, *futfut*, világvégig fut, *néznéz*, majd kifoly a szeme; *újúj, másmás, többtöbb* bajok, *egyegy* embernek *egyegy* forint, *tíztíz* ember alá *egyegy* szekér; *fölföl, lele, kiki, bebe, aláalá, továbbtovább, megmeg; hajhaj! nono! jajjaj!*

c) Melyek két rokon vagy azonos fogalmat két rokonértelmű szóval fejeznek ki: *ágbog, ácsorivicsori* szájtató, szájvigyorító, *tüskén-* v. *csekrenbokron* cserjeken, bokrokon, *aprócseprő* apró cseppnyi, *ásvés, bűbáj* bűvől bájol, se bűt, se bát nem mond, mindkét elem bámész, csudálkozó szájtátásra vonatkozik; *csatapata, csattogpattog, cziczamacza, császkálmászkál, csúszmász, cserebere, csereberél; csögbög*, mindegyik csomót jelent; hasonlók: csörölpöröl, csűrcsavar, dúlfúl, eszemiszom, eszikiszik, fúrfarag, hányvet hányiveti, húzvon húzavona, közboz, heves boszus, ízebűze, járkel, kacskaringó, kenfen kencsefencse, kerekutyó, locspocs, lótfut, lótifuti locskafecske = locsogó fecsegő, nyalfal, okkalmóddal, összevissza, üvöltkiált, perpatvar, pereputty = piri-pöttön, riherongyos, sebbellobbal, sírí, súgbúg, sundabunda = sunyva bujva, sűlfől, sürögforog, szántvet, szanaszét, szarahora, szánbán, szedivedi, szedettvedett, szegszug, tétova, törimarja, ütivéti, zűrzavar, zegzug, zenebona stb.

d) Midőn csak az önhangzó változik, s ekkor jobbára az első alak vékonyhangu és kicsinyező értelmű, a második vastaghangu, u. m. billegballag, bizsegbozsog, czeleczula, csihelcsahol, cselecsala, csettencsattan, csipcsop = csepkicsiségü, tipegtopog, denedana, deredara, deréldarál, diribdarab, diribeldarabol, dínomdánom, dérdúr, díbdáb, dünnyögdunnyog, filitfalat, gizgaz, gézengúz, gyimgyom, gyűrgyúr, genyegúnya, görbegurba, hibeghabog, hibitelhabatol, hetelhatol, hetlekotla, hebehurgya, hímezhámoz, ímmelámmal, hiphop!

herczehurcza! hűhó, hejjehujja! mizegmozog, keczetkaczat, kiffegkaffog, kipkedkapkod, kelekóla, keteputa, keverkavar, kitykoty, kityegkotyog, kingkong, kipegkopog, lifinczlafancz, lifeglafog, limlom, libeglobog, lígglógg, likluk, lityloty, lityeglotyog, licslocs, licseglocsog, mézesmázos, mendemonda, nyifegnyafog, nyímnyám, nyímegnyámog, nyekegnyikog, pitypoty, pitypalaty, pittegpattog, retyerutya, ripegropog, rityegrotyog, sesesusa, szíreszóra ne hallgass, szittyszotty, szityegszotyog, teretura, tipegtopog, tityegtotyog, stb.

e) Midőn az első önhangzóval, a második mássalhangzóval, s leginkább ajkival kezdődik, u. m. ajbaj, agyabugyálni, ákombákom, ángóbángó, elegybelegy, enczenbencz, ekczemoncza, erregberreg, iczegbiczeg, iczipiczi, inczifinczi, iczkeficzke, illőfillő, ihogvihog, iháczolviháczol, illegbilleg, inczenpincz, ingóbingó, iregfireg, irúlpirúl, izsegbizseg, ityipityi, ityegfityeg, irkafirka, utfut, űzfűz.

f) Midőn az elűlálló mássalhangzók változnak: szőröstűlbőröstűl, csecsebecse, csenegbeneg, csigabiga, csiribiri, csinjabinja, csonkabonka, csórálmórál, czókmók, háibái, hegykebegyke, handabanda, horgasborgas, kajabaja, keczebecze, kongbong, lityegfityeg, retyemutya, suspus, suttogbuttog, szuszimuszi, tarkabarka, terefere, tengleng, tiripiri, torzonborz. Ilyenek a mesélő és játéknyelvben előfordulók: *farkasbarkas*, az is szép, *rókabóka*, az is szép, *őzömbőzöm*, az is szép, *nyúlombúlom*, az is szép, *kakasbakas*, az is szép, *tyúkombúkom*, jaj be rút!; *egyembegyem*, bikavár; *igyiridibigyiridi*, váradi vaskoh stb.

g) Ellentétesek: *élhal, errearra, emezamaz, ilyenolyan, ittott, ideoda, ígyúgy, innenonnan, idestova, hegyvölgy, égföld*.

folyt. >6

Forrás: http://osnyelv.hu/czuczor/

<< HARMADIK RÉSZ (4.szakasz).
IV. szakasz. A szóviszonyító ragokról.
Névviszonyító ragok.
Helyviszonyítók, általán véve.
A helynevek ragozásáról.
Helyviszonyító névutók példáji.
A személyragokról, mint a személynévmások módosított alakjairól.
Most lássuk magokat az egyes személyragokat.
A személynévmások és személyragok többese.
Mutatványok a tárgytalan (a tárgyra nem mutató) igealak személyragozásából.
Mutatványok a tárgymutató igealak személyragozásából.
Mutatványok az *ik*-es igék személyragozásából.
A névszók birtokragozásáról.
Birtokos *é, éi* és *ék*.
A személynévmások birtokragozása.
A személynévmások tárgyeseti és tulajdonító ragozása.
A névmódosítók és névutók személyragozása.

HARMADIK RÉSZ *(4.szakasz).*

IV. szakasz. A szóviszonyító ragokról.

Mi a rag? s miben különbözik a képzőtől? E kérdésekre már fentebb feleltünk. Tehát legott a dolog tárgyalásához fogván szólunk a) a névviszonyítókról, b) a személyragokról, c) a birtokragokról.

Névviszonyító ragok.

Ezek két osztálybeliek,
a) melyek a latin *praepositiókkal* egy érvényüek, pl. víz-*ben*, *in* aqua, víz-*ből*, *ex* aqua. E ragoktól a névutók csak abban különböznek, hogy ez utóbbiak a viszonyított szókhoz oda nem tapadnak, de szintén a *praepositiokat* képviselik, pl. víz *fölött*, *super* aqua, ház *körül*, *circa* domum. Mindkét osztálybeliek, -- a *be, ből, on* és *ig* kivételével -- (*be* helyett *bele*, *ből* helyett *belől*, *on* helyett *rajt* használtatván), fölveszik a személyragokat: benn-em, (in me, ez is inkább *benn* határozó), ról-am (de me), től-em (a me), fölött-em (super me), előtt-em (ante me);
b) melyek a latin *casusokat* fejezik ki, u. m. a *dativus* magyarázója *nek, nak*, az *accusativusé* a tárgyeseti *t*. A latin *praepositiók* bizonyos eseteket vonzanak, vagyis a viszonyított szón némi változást idéznek elé, pl. *ad hominem, ab homine* : ellenben a magyar ragok a tőszót változatlanul hagyják, legfölebb véghangzóját nyújtják meg, pl. ember-hez, ember-nél, magá-hoz, magá-nál.

A magyar, nem különben az altaji családhoz tartozó, és az árjaféle nyelvek között egyik különböztető jelleg, hogy amazok utó-, ezek előragozók. De e különbség csak a *praepositiókra* nézve áll, mert az esetek ragai, valamint az igeragok ezekben is hátratétetnek, pl. *vir*, vir-i, vir-o, vir-um, *terg*-o, terg-is, terg-it. Sőt néha

utótétnek az úgynevezett *praepositiók* is, pl. lumborum *tenus* ágyék-*ig*, quo *usque* medd-*ig*, quem penes arbitrium est (Horatius), mely *mellett*, Romam *versus* Róma *felé*; a németben: dar-*um*, az-*ért*, des-*wegen*, a *miatt*, meinen-*wegen*, *miatt*am, da-*gegen ellen*-e. A sémi nyelvekben pedig a birtoki személyragok is utól tétetnek, mint a magyarban, törökben, persában. Továbbá a magyar is a ragokat és névutókat személyragozza, némileg, hasonlóan az árjafélékkel, melyek a személynévmásokat a *praepositiók* után helyezik: *a me*, től-em, *de me*, ról-am, *propter me*, miatt-am, *coram nobis*, előtt-ünk. Néha a latin megfordítja: *me-cum, tecum, nobis-cum*. Hanem a magyar nyomosbításúl együtt magokat a személyi névmásokat is használja: én velem, te veled, mi velünk.

Helyviszonyítók, általán véve.

Rokonság tekintetéből mindenek előtt öszveállított táblákon eléterjesztjük a helyviszonyító névragokat és utókat.

Helyviszonyító névragok:

hová? helyirányzó,	*hol?* helyállapító,	*honnan?* helyhagyó;
be (ba) belsőség,	*ben* benn, bent, (ban),	*ből,* (ból);
ra (re) fölszin,	*on, ěn, ön,* (rajt, ritt),	*ról,* (ről);
hoz, (hěz, höz) közelség,	*nál,* (nél)	*tól,* (től);
ni v. *nyi* = hoz,	*nitt* v. *nott* = nál,	*nól, nől* = től;
ig, határpont	-- -- --	*tól, től.*

Helyviszonyító névutók:

föl-é,	föl-ött, föl-ül,	föl-ől, fölül-ről;
al-á,	al-att, al-ul,	al-ól, alul-ról;
el-é,	el-őtt, el-ül,	el-ől, elül-ről;
mög-é,	mög-ött,	mög-ől;
hegy-é	mög-ött,	mög-ől;
hegy-é,	hegy-ětt,	hegy-ől;
köz-é,	köz-ött,	köz-ől;
kör-é,	kör-ött, kör-ül,	kör-ől;
fel-é,	fel-ül,	fel-ől;
mell-é,	mell-ett,	mell-ől;
bel-é,	bel-ül,	bel-ől;
kül-é v. küv-é, v. kiv-é	kül-ül v. küv-ül, v. kiv-ül	kül-ől, kivül-ről.

Jegyzetek.
1) Mind ezek alapját valamely önálló vagy elvont tőszó képezi, melyek bizonyos helyirányt, helyzetet, tájt, térfogatot, téroldalt jelentenek.

2) Szoros értelmü vagyis a viszonyszókhoz tapadó helyviszonyragok: be, ba; ben, ban; ből, ból; ra, re; on, ěn, ön; ról, ről; hoz, hěz, höz; nál, nél; től, tól; ni, nyi; nitt, nott; nól, nől; ig.

3) Helyigekötők: *be*, beáll; *ki*, kifut; *föl*, fölmegy; *le*, leesik; *el*, eltávozik; *alá*, alászáll; *elé*, eléhalad; *ben*, benmarad, *kün*, künszorúl; *fön*, fönmarad; *elül*, elüljár; *körül*, körülvesz; *át*, átmér; *hátra*, hátranéz; *alúl*, alúláll; *fölül*, fölülfordúl stb.

4) Személyragozható helynévutók: *rá*, rám; *bele*, belém; *alá*, alám; *fölé*, fölém; *elé*, elém; mögém, hegyém, körém, alattam, fölöttem, rajtam, belőlem, alólam, körőlem, felőlem.

5) A *hová?* kérdésre megfelelők részint csupasz gyökök, u. m. *be, kü* v. *ki, fö* (tájdivatos), *le, ig*, részint jobbára mutató *a á, e é* hangzókkal képződtek: re-á, hoz-z-á, al-á, föl-é, fel-é, el-é, mög-é, hegy-é, köz-é, mell-é, od-a, id-e, haz-a, tov-a, messz-e. E hasonlék szerint a palócz-székelyes *nyi ni* eredetileg *nyé, né*.

6) Ezekből származnak távolító el képzővel a *honnan?* kérdésre felelők: *be-el*, bél, ből, ból; *bele-el*, belél, belől, balól (régiesen); *tá-el* v. *té-el*, tól, től; *ra-el*, ról, ről; *fölé-el*, fölél, fölől; *alá-el*, alól; *elé-el*, elél, elől; *mögé-el*, mögél, mögől; *hegyé-el*, hegyél, hegyől; *köré-el*, körél, köről; *közé-el*, közél, közől; *felé-el*, felél, felől; *mellé-el*, mellél, mellől; *né-el*, v. *nyé-el*, nél, nyél, nől, nól. Ezekből: *hová, oda, ide, mindenhová, sehová* leszen: honnan, onnan, innen, mindenünnen, sehonnan, e helyett: honn-el, onn-el, inn-el stb. vagyis ezek tulajdonkép a helybenmaradó *on, onn*-ból fejlődtek ki.

7) A *hol?* v. *hon?* kérdőre felelők állapító jelentésüek, s mint olyanok más állapító határzókkal együtt háromnemű képzővel alakúlnak,
a) *n*-vel, ben, kün, fön, len, után, valamint a helynevekben: Budán, Pesten, Bicskén;
b) *t*-vel, mely az *n*-vel képzett formákhoz járul: ben-t, kün-t, fen-t, len-t, s e hasonlatnál fogva ezek: alatt, fölött, előtt, mögött, hegyett, körött, között, mellett, itt, ott, így elemezhetők: alan-t, fölön-t, mögön-t, in-t, on-t, és így: Fehérvárott = Fehérváron-t, Győrött = Győrön-t;
c) *l*-vel, vagy tulajdonkép *ul, ül*, határzóval: al-ul, föl-ül, kiv-ül, bel-ül, kör-ül, el-ül, táv-ul, hát-ul, köz-el, és az egyszerűbb hol-l. Ennélfogva egy érteményüek: kün, künt, küvül; ben, bent, belül; fön, fönt, fölül; alant, alul.

8) Az állapító *itt ott* helyett a nyelvszokás *ide oda*-t is használ: pl. itthon idehaza, otthon odahaza, s a helyreirányzó *hoz* helyett némely palócz vidékeken mondják: *nál*, pl. gyere nálunk = hozzánk.

9) A helyállapítók és helyhagyók általán egy tőszóból indulnak ki, pl. *be*, ben, ből, *alá*, alatt, alól, *oda*, ott, onnan, *föl*, fölött, fölől stb, Kivétetnek
a) *hoz, hěz, höz, nál, nél, tól, től*; az elsőnek megfelel *od oda*, a második a székely-palócz *ni*-ból *ul ül* képzővel származott, a harmadik a *té* v. *tá* v. *to* származéka távolító el képzővel;
b) *ig* határvető, mely ezen kérdésre meddig, míly messze? felel meg;
c) *ra*, melynek a viszonyragozásban e kérdésre hol? az *on, ěn, ön, n* a társa: láb-ra, láb-on, fej-re, fej-ěn, fá-ra, fá-n, s személyragozásban pedig: rajt, régiesen: ritt.

10) Ezen névutók előtt: *alul, fölül, kivül, belül, túl, innen* az illető viszonyszók *on, ěn, ön* ragot vesznek föl: Pesten alul, vizen fölül, városon kivül, határon belül, Dunán túl, Tiszán innen, t. i. a viszonynevek az egyik, a névutók pedig a másik helyállapitó ragot veszik föl, l. 7. pont.

11) Különös figyelemre méltó a tájszokásos székely-palócz: *ni* v. *nyi*, *nitt* v. *nott*, és *nól, nől*, melyeket gyűértelmű családnevekhez szokás ragasztani, t. i, e kérdésre: *hová? ni nyi*, pl. *papni* v. *papnyi* ment = a papékhoz; *Nagy-ni* = Nagyékhoz, e kérdésre; *hol?* felelet: *papnitt* v. *papnott*, *Antal-nott* = papéknál, Antaléknál; e kérdésre: *honnan?* székelyesen: *núl nűl*: *Mikó-núl* = Mikóéktól, *Illésnűl* = Illéséktől, palóczosan: *nól nől*. Ha ezeket a föntebbi mutatótáblán eléadottakkal öszvehasonlítjuk, úgy állanak, mint: *alá, alatt, alól; fölé, fölött, fölől* stb. Ezen helyviszonyítók puszta gyöke, véleményünk szerint, a mutató *ni! ná!* (melyből nám = lám), ebből helyreirányzó képzővel lett *ni-i, ni-á*, mint: fölé, alá, öszvehúzva *ni, ná*, pl. papni, s a szokatlan pap-ná, de ebből magyarázhatni a "gyere nálunk" kifejezést, melynek így kellene lennie: *nánk*,

mint: ránk, felénk, továbbá a *hol?* kérdésre lett: *ni-ott*, öszvehúzva: *nott* v. *nitt:* papnott, papnitt; végre a kérdésre, *honnan?* a föntebbiek hasonlata szerint, távolító *el* raggal *ni-el, ná-el*, öszvehúzva *nől, nól*, pap-nól, Antal-nól, Illés-nől. Innen lehet megfejteni, hogy a *től tól* a régieknél néha *nél, nál*, pl. szebb tőle = szebb nála, t. i. ezen *nál* tulajdonkép = *nól*.

12) Mi a helyviszonyító, valamint a többi névmódosító ragokat illeti, ezeknek részletes tárgyalását s szókötési viszonyait l. a Szótár folyamában, saját rovataik alatt.

A helynevek ragozásáról.

Mikép ragoztatnak a helynevek e kérdésekre: *hová? hol?* és *honnan?* Vagyis mely esetekben használ a nyelvszokás *be, ben, ből*, (vastaghangon: *ba, ban, ból*) és melyekben *ra, on, ról*, (re, ěn, ön, ről) ragokat?

Ha valahol, itt gyakorolja nyelvünk, mit Horátz a szokásról állít: "Quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi." E szerint majd az egyik, majd a másikféle ragozást oly szabadon használja, hogy illető eljárását csak féligmeddig vonhatni szabályok alá, minek oka a dolog természetében rejlik. Ugyanis a helynév, mint olyan, jelent bizonyos határok közé foglalt területet, illetőleg rajta levő épületek, telepítvények stb. öszvegét, melyeket kétféle viszonyban lehet tekinteni,
a) mennyiben bizonyos határkörön *belül* léteznek, vagyis a kivülök fekvő térségre nézve *belsőséget, belsőtelket* képeznek;
b) mint bizonyos *térfölületet, talapot*, melynek szinte fölött valami létezik, pl. *Eger-be* megyek, am. azon terület belsejébe, melyen Eger városa áll, *Miskolcz-ra* megyek, am. azon terület fölszinére, mely fölé Miskolcz városa épült.

A hely belsejére vonatkozó ragok: *hová?* be, ba, *hol?* ben, ban, *honnan?* ből, ból.

A hely fölszinére vonatkozók: *hová?* ra, re, *hol?* on, ěn, ön, *honnan?* ról, ről.

Az első rendüeket szabály szerint fölveszik
a) a világrészek, birodalmak, országok, tartományok, kerületek, vidékek, vármegyék, szigetek, közök, erdők, ligetek nevei, pl. Afrikába, Angliába, Tirolba, Bácskába, Kunságba, Tolnába (megyébe), Csalóközbe, Csepelbe, Bakonyba, Vértesbe;
b) a külföldi városok s más helységek nevei általán, pl. Párisba, Londonba, Rómába, Lipcsébe, Bécsbe, Laxenburgba, Mödlingbe;
c) az *m, n, ny* végzetü magyar birodalmi helynevek rendesen, pl. Komáromba, Veszprémbe, Bajomba, Pozsonba, Sopronba, Surányba, Párkányba, Berénybe stb.

A többi mássalhangzóval és önhangzóval (az *u*-t és *i*-t kivéve) végződő helynevek többsége pedig részint országos részint tájbeli tetszés szerint inkább a másik nemüeket veszik fel, ámbár ezekben sok a kivétel, midőn tájejtések szerint ugyanazon végzetüek, néha ugyanazon nevüek is majd így majd amúgy ragoztatnak, pl. Zágráb-ba, Vereb-re; Ohaj-ra (Nyitrában) Tokaj-ba; Pápá-ra, Tatá-ba; Óvár-ra, Érsekujvár-ba; Csömör-re, Gömör-be; Vásárhely-re, Újhely-be; Megyerre, Eger-be; Kálló-ba, Szikszó-ra stb., miket csak a közel lakó nép szokásából lehet megtudni.

A mely nevek vármegyét és várost jelentenek, első minemüségben *be ba* stb. ragot vesznek föl, a másodikban a föntebb említett szabályt követik, pl. *Nyitrában* (megyében) bír, s *Nyitrán* (városban) lakik; *Tolnában* utazván *Tolnán* megállott; *Csongrádon*, sőt egész *Csongrádban* mind magyarok laknak. Igy különböznek: *Barsban, Barson; Hevesben, Hevesen; Baranyába, Baranyára; Csanádba, Csanádra; Pestben, Pesten*.

Némely helynevekhez szokás *hol?* kérdésre *ott, ětt, ott, t* ragot adni pl. Fehévárott, Pécsětt, Győrött, Vásárhelyt. Ennek okát már föntebb a helyviszonyító ragok táblájához csatolt jegyzetek 7-dik pontja alatt eléadtuk.

Helyviszonyító névutók példáji.

Ezek is, mint a névragok, a latin *praepositióknak* felelnek meg, csakhogy az illető viszonynevektől elválvák; de, valamint amazok, fölveszik a személyragokat, s ugyanazon tőszóból képződve a *hová? hol? honnan?* kérdésekre szabályszerüleg hasonló alakot öltenek, s következetes, világos öszvefüggés van köztök.

hová?	*hol?*	*honnan?*
ház fölé,	ház fölött és házon fölül,	ház fölől;
ház alá,	ház alatt és házon alul,	ház alól;
ház elé,	ház előtt,	ház elől;
ház mögé,	ház mögött,	ház mögől;
ház hěgyě,	ház hěgyětt,	ház hegyől;
ház mellé,	ház mellett,	ház mellől;
ház köré,	ház körött,	ház köről;
házak közé,	házak között,	házak közől;
ház felé,	--	ház felől.
ház felé,	--	ház felől.
--	házon kivül,	--

E táblából látható, hogy a *hová?* és *honnan?* kérdésekre felelők a párhuzamos hanglejt nyomán mind hasonló képzésüek. Ami a *hol?* kérdésre válaszolókat illeti, ezek között két alakuak: *fölött* és *fölül*, *alatt* és *alul*, *körött* és *körül*. Alkalmazásban különböznek *alatt, fölött* és *alul, fölül*, t. i. amazok függőleges, emezek fekmentes irányra vonatkoznak, s *on, ěn, ön* ragu viszonyneveket vonzanak, pl. *Pest fölött* tiszta az ég, *Pesten fölül* esik az eső. A *templom alatt* sirboltok vannak, a *templomon alul* ötödik házban lakom. Hasonlóan fekmentes irányra vonatkoznak: *hegyen túl, hegyen innen, folyón keresztül, kerten belül, kerten kivül*. Midőn az *alatt* időre vonatkozik, az illető időnek tartós menetelét jelenti. *Öt év, három hónap, egy hét alatt*. Az *alul, fölül* pedig e kérdésre, *hogy? mily áron?* bizonyos ártól, mennyiségtől való eltérést jelent. *Nem adom száz forinton alul. Ennek öt forinton fölül hat krajczár az ára*.

Az *alul, fölül, kivül, belül, elül, hátul*, mint igehatárzók bevett nyelvszokás szerint fölveszik a *ra, ról* (re, ről) ragokat: alulra, alulról, fölülre, fölülről, kivülre, kivülről, belülre, belülről, elülre, elülről, hátulra, hátulról.

A személyragokról, mint a személynévmások módosított alakjairól.

A személyragok nem levén egyebek, mint a személynévmásoknak különféle alakban alkalmazott módosulatai; a dolog rende kivánja, hogy először a személynévmásokról szóljunk.

Nyelvészeti tekintetben igen feltünő és érdekes, hogy a személynévmások a sémi, árja és altáji nyelvekben egymáshoz hasonlítanak, és hogy némely módosulásaikban a különböző törzsbeliek hasonlóbban hangzanak, mint az ugyanazon családhoz tartozók is, pl. a magyar *ön*, és szláv: *on*, a magyar: *mi* (nos) és szláv: *mi*, a birtokos hellen: em-oV, és magyar: *em*, latinul forditva: *me-us*, német *mein*. Minthogy a személynévmások a szóbeszéd első szükségeihez tartoznak, s ennélfogva legősibb eredetűek: vagy azt kell föltennünk, hogy az említett nyelv-családok egy törzsanyának leányai, vagy hogy külön-külön, de ugyanazon ösztönszerü észjárás szerint képződtek, mint a hangutánzók, és kedélyszók. Akármint áll a dolog, annyi tagadhatatlan, mert lett dolog, hogy nem csak a különböző, de azonegy családbeli nyelvek mindegyike a személynévmásokat saját modora szerint idomitotta, átalakította s ragozásokban alkalmazta, és így rendszerőket saját magukból fejthetni meg legbiztosabban. A hasonlóságok csak azon lett dolgot tanusítják, hogy ezen és ezen névmások eredetileg egyek voltak, de alkalmazásban egymásra nézve nem szabályozók.

Mindenekelőtt megkülönböztetjük az *önálló* és ragozásban *alkalmazott* személynévmásokat. Nyelvünkben az önállók, kifejlett s megállapodott mai alakjokban egyes számban ezek: *én, te, ő; en*-vel toldva: *enn* v. *enen* v. *ennen, ten* v. *tenen* v. *tennen, ön* v. *önön* v. *önnön*. Az *enen, tenen, önön* régi divata a nyelvemlékekben széltiben olvasható, a többesben is mind ma mind régen eléjön azon toldat: *min* v. *minnen, tin* v. *tinnen* és *ön* v. *önnön*, sőt maga szóban is: *magán* = maga-an. Hogy mind ezekben az *en, ön* csak toldalék, nem a tőszó ismétlése, onnét tetszik ki, mert mindenik személyhez járul s a tőszó ismétlésével például a második személy így volna: *tete* v. *tenten*. Az *en* toldalék pedig a mutató a vagy *e*-nek megnyujtása, olyformán mint ezekben: *ily, ily e! ilyen, oly, oly a! olyan, ez, ez e, ezen, az, az a, azon*. Világosan tanítja Bopp Ferencz hasonlító nyelvtana második kiadásában is (az elsőtől némileg eltérve), hogy a szanszkrit *aha-m* (= én) és *tva-m* (= te) szókban az *m* csak végezet (Endung). A finn nyelvben az önálló névmásokban: *minä, sinä, hän*, az *n* hang szintén mindenik személylyel közös, tehát szintén csak toldaléknak látszik. A törökben épen így: *be-n, sze-n, o-n* (az utolsó a ragozásban).

A magyar *én, te, ő* még öszvetétethetnek, mag'-tőszóval is: énmagam v. ennmagam v. ennenmagam, temagad v. tenmagad, stb.

Miután a személy- és birtokragok a személynévmásoknak köszönik eredetöket: lehetetlen e helyütt magok a személynévmások eredetének is kifürkészésébe vagy legalább sejdítésébe nem bocsátkozunk. De teszszük ezt más nyelvekből is indulva a legjelesb külföldi nyelvészek buvárlatai után. Már föntebb érintők, hogy a személynévmások mind a három nyelvtörzsben többé kevésbé öszvevágnak, következőleg amit a kifejtettebb árja családokban kitünő férfiaknak sikerült napfényre hozniok, ennek világánál mi is megkisérthetjük a tapogatózást. Elsőben is Heyse munkájából (System der Sprachwissenschaft) idézünk (§. 40): "A szanszkrit *aham* kéttagú alakja által elárulja magát, hogy nem egyszerű és eredeti. Kétes, hogy a szó melyik részében van az első személyt illető közvetlen jelentős őshang. Ha az *ah*-ban van akkor a torok *h* a jellemzetes hang, és *ah-am* akkor egészen megfelel a régi görög *egwn*-nak. De az *am*-ban is kereshetjük azt s akkor az *m* az első személyre vonatkozatot fejezi ki, a mely a ragozott esetekben (in casibus obliquis) és az első személy igevégezeteiben (~ *mi,* ~ *m*) mindenütt mint az első személy jellemzője lép fel. Igy tekinti ezt Pott (Zählmethode S. 134), midőn ő az *aham* szóban az *ah* gyökre (= dicere) vezeti azt vissza, honnan *aha* = *h*, latin *ait*, és *ah-am*-ot így értelmezi: *hic qui loquor*. Az *én* (ich, ego stb.)-nek a *te* (du, tu, doriai tu, görög su) jelentősen áll ellenében, mely a mutató (*t* v. *d*) mássalhangzót a legszélsőbb (*u, ü*) hangzóval köti egybe. ~ A német *er* a góth *is*-, latin *is*- és régi felső német *ir*-ből gyengült és laposodott el (ist geschwächt und verflacht); nyilván eredeti demonstrativum, melynek mutató ereje az *i*-ben fekszik (mint *hic, hier*-ben). A német *der*, szanszkrit *tasz*, görög eredeti *toV* közvetlenül a (német) helymutató *da*-hoz csatlakozik s ezzel az önálló substantiának csak általános jellembetűjét *sz (z)* köti öszve. Benfey véleménye (Wurzellexicon *EG* gyök alatt) az első személyre nézve röviden ide megy ki: "A szanszkrit *aham*-ban az első *a* hihetőleg *ma* helyett áll, mely magát az obliquus casusokban tartotta fenn, a midőn a másik tag *ham*, melynek némely nyelvekben *itt* értelme van, mint a latin *hi-c*, s görög *ci ge*-nek. A görög obliquus casusokban az *e* előhang (*e-me, e-mou, e-moi, e-min* szókban) nem henye pótlék, hanem azon névmási törzs, mely a szanszkritban: *a* (= ez), és a névmási fogalom erősbitésére szolgál." Bopp Ferencz szerént (Vergleichende Grammatik II. kiadás 333. §.): "Ezen

szókban *aszmé* (egyik szanszkrit többes) és *ammeV* (aeoliai görög többes, mindkettő am. a magyar mink) csak az *a* puszta önhangzó az első személy jellemzetes eleme, mert a többi megvan a második személyben is: *ju-smé, u-mmeV*. Benfey is elismeri ezt (folytatja Bopp a jegyzékben) és ezen módon az egyes alanyesetet *aham, maham*-ból rövidültnek nyilvánitja.** De ha sem az egyes alanyesetből sem az *a-szma* többesből semmi kezdő *m* el nem veszett, akkor az *a* mind a két helyütt nem más, mint a (szanszkrit) mutató névmás (demonstrativum) törzse: *a* (= *dieser*, magyar *e* v. *ez*), mely mellett figyelmet érdemel, hogy a hindu dramakban az *én* gyakran *"ajan dsanasz"* (azaz "ezen személy") kifejezéssel iratik körűl. A *ma* törzs is a zend *i-ma* szóban szintén föltaláltatik, mely két névmástörzsből áll: *i* (= ez) és *ma* közelre mutató. Ezekhez csatolhatjuk a sémi nyelveket. Az arabban én: *ene* v. *ená*, s te: *ente*, tehát az *en* közös mindakettővel s marad *e* v. *a* = én, és *te* = te. A héberben az első személy *ani* v. *anóki*, s a második *atta*, de ez a nyelvészek véleménye szerént szintén *anta*-ból származott (Gesenius Lehrgebäude. §. 16.). Ezek után magyar nyelvésznek nem kell sokat beszélni, hogy az *e* és *i* épen a magyarban a legkétségtelenebbűl közelre, magának a beszélőnek legközelebbi körére vonatkozó mutató gyök számos szóban, mint: *e-z, e-m(-ez), i-de, i-tt, i-ly, í-gy, i-nn(-en), e-hol* v. *ihol* stb., (a-z, a-m-az, o-da, o-tt, o-ly, ú-gy, o-nn-an, a-hol, mint távolabbra mutató szók ellenében). Az első elem tehát az én-ben *e* vagy *i*. A második elemet *n* v. *m*-et sem nehéz lesz feltalálni akár *em-ez, em-itt, em-ide* stb. szók *em* törzsében, akár *ím* vagy *ime*, vagy *ez*-en, akár a köznépies *e-hen* = *ihon* v. *ihol* szókban, tehát *én* annyi mint *e-em*, vagy *ím* vagy *ez-en*, vagy *ihon, ehen*, s ez utóbbiak hangokban is egyeznének a szanszkrít *aham*-val, tudván hogy a szanszkritban rövid *e* nincsen. A zend *azem* (= én) pedig épen a magyar *ezen*-nel egyezik. A második személyben (*tě*) nyilván a *tova* értelme rejlik, mely magas hangon *té*-nek felel meg pl. e mondatban: se té se tova (a szanszkritban a 2-ik személy: *tva-m*). A 3-ik személy *ő* (régiesen néha előszellettel is ^{v}*ő* vagy ^{h}*ő*) a mély hangú *ó*-nak felel meg, mely az időben jelent távolságot. A két utóbbi szónál még az is jellemző, hogy mindkettőben zárt önhangzó van, de a *tě*-ben az *ě* mégis kevésbé zárt mint az *ő*, mintha amaz a kisebb, emez a nagyobb távolságot akarná kifejezni. Ugyanezeknek többesei is figyelmet érdemelnek. *Ő-k* és *ti-k* rendes ragozásuak (ez utóbbiban a *te, ti*-re is változik, de a *ti* szinte eléjön a *ti-ed*-ben, ez tehát nem valóságos többesi alak). Az én többese teljes alakjában *mink*. Ebben a végső *k* szintén rendes többesre mutat, marad tehát *min*; ebben az *in* tag szintén maga az én, úgy hogy *énk* vagy *ink* az általános többségi ragozás szerént alakúlt volna (csupán a *k* előhangzójának elhagytával). De hol veszi magát az *m*? Erre röviden az *m*-et előtétűl fogadhatnók el, de itt, mint a *titek*-et szóban, az én kettőztetését is föltehetjük, tehát *én-énk* s az első *e* elestével és az *n*-nek *m*-mé változtával: m-énk = m-ink.

A *mi, ti* alakok, régiesen *miv, tiv* és *mü, tü*, sőt ez utóbbiak némely mai tájbeszédben is, például a székelyeknél, kétségen kivűl a *mink, tik* csonkulatai, leginkább azon okból támadhattak, hogy a ragok halmozódása elkerültessék pl. mi nekünk, mi vagyunk, e helyett: mink nekünk, mink vagyunk. Figyelmet érdemel, hogy a törökben is *bu* a ragozott esetekben *bun* (am. ez, emez), a *ben* (= én) névmással, és *su*, ragozottan: *sun* (= az, amaz,) a *szen* (= te) névmással látszik egyezni, hogy a tulajdonító esetben *bana* és *buna, szana* és *suna* hangokban is már csak alig különböznek. Figyelmet érdemel még Bopp Ferencz véleménye a szanszkrit többesekről, mely érintett munkájában röviden ide megyen ki: az *én*-nek tulajdonképen nincs s nem lehet többese (§. 331.). A szanszkrit *a-szmé* (= mink) és *ju-smé* (= tik) szókban a *szma* a harmadik személyt képviseli és az egész a (*dvandva*-nak hivatni szokott) szanszkrit összetételt alkotja: tehát *a-szmé* annyi mint: én (és) ők, és *ju-smé* (melyben a *ju* = tu) annyi mint: te (és) ők.*** (§. 333.) A másik többest pedig, mely: *vajam* úgy fejti meg, hogy az am. *vé* + *am*, melyben a *vé* = *mé* az első személy törzse az egyes szám obliquus eseteiben (ugyanaz ami általán az árja családban), mely *am* taggal bővült meg (§. 331.). Ezen érdekes fejtegetést a magyar nyelv érdekességben felűlmúlja annyiban, hogy itt mind a többi *én* magával a beszélővel, mind a többi *te* a társszemélylyel (a legközelebbi *te*-vel) a kettőztetés által mintegy egyenlőnek ismertetik el; abban pedig mind a szanszkrit (aszmé) mind a magyar megegyezik, hogy az utóbbi részhez többes rag is járúl.

Most lássuk magokat az egyes személyragokat.

én **=** *~em, ~ek*.
Az *én* önálló első személynévmásból lett ragozott állapotban: *~em* és *~ek*, s a hangrendszerhez alkalmazkodva

amaz: *am, om* és ez: *ok, ök*. T. i. az első mind neveknél mind igéknél eléjön s önhangzója hangrendileg a birtokragozásban a többesszámához tartja magát: ház-*ak*, ház-*am*; fej-*ek*, fej-*em*; szĕm-*ĕk*, szĕm-*ĕm*; bőr-*ök*, bőr-*öm*; tork-*ok*, tork-*om*. Legközelebb áll hozzá a török ~*m* (és ~*im, üm, um*), persa ~*am* v. ~*em*, továbbá a hellen *em-oV*, azután a fordított lat. *me-us*, ném. *me-in*, szl. *moj*, a finn *ni*, arab és héber *i*, pl. apá-*m*, török, baba-*m*, persa, peder-*em*; fej-*em*, görög, *kejalh em-h*, caput *me*-um; szoba-*am* (szobám) finn, tupa-*ni*, király-*om*, arab melik-*i*. Ez utolsóra (arab *i*-re nézve) érdekes tudnunk, hogy föntebbi fejtegetésünk szerĕnt ez a legősibb és legelemibb hang, úgy hogy mind az *n* mind a *k* némely nyelvekben a 2-ik személyt jelentik, mint alább látni fogjuk. Némely leány-nyelvekben is egész az önhangzókig tehát az őshangokig leolvadott az első személynévmás pl. az olasz *io*, portugal *eu*, angol *I* (olvasd: *áj*) szókban. A magyar igeragozásbeli önhangzója majd hároméu, pl. kér-*ĕm*, lát-*om*, üt-*öm*, majd kétágu; vert-*em*, ölt-*em*, látt-*am*, verj-*em*, ölj-*em*, láss-*am*. Hasonlók hozzá a török, persa sőt szláv: *m* is: pl. ber-*em* (szed-em), ver-*ím* (hisz-em), pít-*ám* (kér-em), s a finn, valamivel távolabbi *n, en*, pl. *saan* (kapok), *saanen* (kapjam). Tudnivaló, hogy ezen rag a magyarban tárgymutató alakot képez, például kér-*em* és kér-*ek* a magyarban különbözők, kivevén a második multat, melyben az *m* mind a két alakot képviseli, pl. öcsémnek tegnap irt-*am*, e levelet nem én irt-*am*.

Ugyanezen alakban járul az *ik*-es igékhez is: feksz-*ĕm*, szök-*öm*, mosd-*om*, elmélked-*ĕm*, őrköd-*öm*, gondolkod-*om*.

Midőn az illető ige semmi tárgyra nem vonatkozik, péld. az önható ige, vagy midőn a cselekvés tárgyára határozottan rá nem nem mutatunk: az első személyrag *ek*, s hangrendileg vagy hároméu, *ĕk, ök, ok*, pl. megy-*ĕk*, jöv-*ök*, fut-*ok*, pénzt keres-*ĕk*, vásznat szöv-*ök*, levelet ir-*ok*, vagy kétágu: menj-*ek*, jöjj-*ek*, fuss-*ak*, menend-*ĕk*, jövend-*ĕk*, futand-*ok*. Ezen alakú személyrag egyezik a hellenlat. *ego*, góth: *ik*, német: *ich*-vel, talán a szanszkrit *a-ham* (= én) *a-ha* két első alkatrészeivel és a héber *anóki* (an-óki) második alkatrészével is, mely utóbbinak első alkatrésze (*an*) ismét a magyar *en*-hez hasonló.

A magyarban az *em*-nek az *én*-ből alakulása könnyen megérthető. Nehezebbnek látszik az *ek* megfejtése. Erre nézve egyedűl magából ezen nyelvből nyomozva vagy azt kell hinnünk, hogy az *n*-be mint orrhangba is könnyen szokott torokhang vegyülni: en^g v. en^k, vagy pedig *ezen* névmásnak *ez* törzsében a *z* hang ment által torokhanggá, mint a zend *azem*, a szanszkritban *aham*, a görög és latinban *ego*, a góthban *ik*, a németben *ich* stb. magában a magyarban is *zavar* és *kavar*, *zong* és *kong* rokon szók.

te = ~*sze, ~esz, ~ed, ~el*.
Az önálló második személy névmás: *te*, melyhez legközelebb állanak a szirjen: *te*, szláv: *ti*, latin, persa: *tu*, ném. *du*, valamivel távolabb a heber *atta*, arab *ente*, a sziszegő finn *sinä*, török *szen*, hellen: *su*, mely utóbbiakkal ismét rokon azon magyar *sze* (sza), mely egyedül a parancsolómód második személyét képezi, pl. jer-*sze* = jösz *te*, add-*sza*, valamint második személyre vonatkozik ezekben is: no-*sza*, haj-*sza*, hopp-*sza*, ne-*sze*. Egyezik vele a fordított második személyrag a tárgyatlan vagyis alanyi igeragozásban használt *esz, asz*, pl. dönt-*esz*, ront-*asz*, önhangzó nélkül: *sz*, pl. vár-*sz*, tör-*sz*. Rokonai a hellen: *eiV, légeiV*, lat. *as, es, is*, am-*as*, doc-*es*, leg-*is*, a szláv: *esch, isch, ásch*, ber-*esch*, vid-*isch*, csít-*ăsch*, a finn: -*t* v. -*s*, pl. *saa-t* (kapsz), *saan-et* (kapj), *saa'-os* (vajha kapj). A török igeragozás egyszerü multjában a 2-ik személy raga -*n* pl. *szevd-ün* (szerettél), *bakt-ün* (láttál), mely a birtokragoknál állandóvá válik; a héber és arab nyelvben az egyes 2-ik személyre nézve az igerag ugyan szintén *t*, de a birtokrag *k*, héber: *debár-ka* szavad, arab *meliko-ka* királyod.

A tárgyilagos v. tárgymutató igeragozásban az önálló *te* személyragot képviseli az *ed*, mely nem egyéb mint amannak fordított s lágyabb mássalhangzóval ejtett módosítványa, némely időkben: *ĕd, öd, od* hangrenddel, mint: ver-*ĕd*, üt-*öd*, tol-*od*, másokban *ed, ad* változattal, mint: vert-*ed*, ütött-*ed*, tolt-*ad*; verj-*ed*, üss-*ed*, tolj-*ad*; önhangzóval öszveolvad: vere-i-*ed* = ver*éd*, üte-i-*ed* = üt*éd*, tola-ja-*ad*, tol*ád*; mint alább. Birtokragozásban önhangzója a többesszámához alkalmazkodik pl. fal-*ak*, fal-*ad*; fel-*ek*, fel-*ed*; szĕm-*ĕk*, szĕm-*ĕd*; tork-*ok*, tork-*od*; bőr-*ök*, bőr-*öd*.

Most lássuk magokat az egyes személyragokat.

Az imént elemzett *ed, esz* és *sze* második személyragoktól különbözik azon *el* v. *l*, mely a) a tárgyatlan igék multjainak és ohajtómódjának második személyét képezi, mint: *verél, vertél, vernél*; b) az *ik*-es igékét általán, pl. esd-*el*, esd-*él*, esdett-*él*, esdend-*el*, esdj-*él*, esden-*él*; c) mely az első személy cselekvését a második személyre irányozza, pl. ver-l-ek, (caedo te ego), veré-l-ek, vert-el-ek, verj-el-ek, verend-el-ek, lát-l-ak, látt-al-ak, láss-al-ak, stb. Ezen közbeszúrt személyrag nem csak az egyes hanem a többes második személyre is vonatkozik, pl. *lát-l-ak tégedet* (video te), *lát-l-ak titeket* (video vos). Mi eredetét illeti: Révai a gúnyosan szólító török *ala* és intőleg szólító arab *al* (vagy *la*) indulatszóhoz hasonlítja, felhozván egyúttal, hogy a magyarban is van *la, lá*, figyelmeztetve szólító. Mi pedig hozzá teszszük, hogy túl a Dunán, nevezetesen Pápa vidékén a *le* használtatik hivó *ne!* értelmében, mely rendesen a *te* személynévmással együtt, vagy e helyett szokott járni pl. *le te!* = ne te! *hű le* = hücs te! szóval *t* az *l*-lel fölcseréltetik, mint a régies *mutal*-ban is a mai *mutat* helyett. Hogy a szólítás, hívás második személyt föltételez, a dolog természetéből világos. És ha a személynévmások ős eredetéről föntebb eléadott fejtegetések állanak: akkor *to(va)* és *el* alapérteményben is egyeznek, s a *tol* szóban, mindkettő találkozik.

ő **=** *~ön, ~ik.*
Az önálló harmadik személynévmás: *ő*, melynek nyelvünkben természetes rokontársa a távolra mutató *a, o*, pl. az *ahol, az, ott, oda* származékokban. Legközelebb áll hozzá a török *o* v. *ol*, persa *ó, ói, vei*, a héber *hú*. Toldottan, mint hajdan divatozott, s ma ujra szokásba jött: *ön*, szlávul: *on*, finnül: *hän*, török ragozott állapotban *on~* vagy *an~*. Rokon a franczia: *on*, német. *man*, pl. *on dit, man sagt* = mondják (mondatik).

Ragozásban az *ő* közelebbről, mint személyrag, *a, e* alakot, ölt, de egyéb ragozás és képzésben is fontos szerepet játszik, miről már föntebb az *ő, ó* képzőről eléadott czikkben részletesen szólottunk, s alkalmazásáról még alább szólani fogunk. A héberben a harmadik személy birtokraga szintén *ó*: *debar-ó* szav-a; a törökben *i (ï, u)*, pl. *is-i*, ügye, *hakk-ï*, joga, *doszt-u*, barátja; önhangzó után *szi*: *baba-szi*, apja, a persában mint rag *es*: *peder-es*, atyja, de önállólag *o*: *pederi o* (mintegy: atyja övé, pederi-ben az *i* birtokviszony ragja). Az árja nyelvekben az igeragozásnál a harmadik személy képviselője általán: *t* vagy *d*, pl. szanszkrit *tuda-ti* (kínoz), persa *kúd-ed* (ver), latin *tundi-t* (üt), német *tödte-t* (öl), és a birtokos névmásoknál szintén *s* vagy *sz*: *su-us, szva-sz se-in* stb. Megfelel nekik a magyarban önállólag a *z*: *az, ez*.

Harmadik személynévmást képvisel azon *ik* is, mely szenvedő és középnemű igékhez járul, pl. *tör-ik, törőd-ik, gondolkod-ik, zárat-ik, záród-ik, zárkoz-ik*. Hogy ezen *ik* vagy maga a megfordított *ki* névmás, mely kivált az altaji nyelvekben sokféle szókhoz és ragokhoz szokott járulni; így a törökben *ol-ki* (am. az aki), úgy hogy habár itt öszveirják, de ragozásban csak az első szó változik: *anung ki* (azé ki), *anlering ki* (azoké ki), hasonló *kim-ki*, továbbá *benim-ki* am. enyém-ki (meum quid), *elimde-ki* am. kezemben-ki; vagy pedig mint már Révai is észrevette, a harmadik személyrag rokonmása, mi abból is kitünik, hogy a régiek némely igék után fölváltva használták, pl. esz-*en*, esz-*ik*, alosz-*on*, alosz-*ik*, feküsz-*ön*, feküsz-*ik*. A sémi nyelvekben ezen névmás egyik betűje *h*: *hu, hüve*, sőt Bátori bibliájában a magyar *ő* is mindig *hű*-nek van irva. Honnan valószinű hogy az *ik* eredileg az *ő*-nek *h*- vagy *k*-val toldott módosítéka, s az *ő* tájejtéssel *i*-re is változik: *őtet, ítet, őket, íket*, továbbá részesülői ragként közszokással is, mint: *hányövető, hányiveti; markapökő, markapöki; játszó, játszi; sunyó, sunyi* stb., hogy pedig a *k* több esetben csak kihangzásos toldalék, mutatják az ily példák: *apó-k, anyó-k, fió-k, pofó-k, iszá-k, tövis-k, varacs-k*. Mennyiben a nevekhez járúl pl. *jobb-ik, szebb-ik*, mint Révai is véli, mutató erejü (vim demonstratioam habens) vagyis a mutató *az*-nak rokona, a törzset körülirva: *jobbik* = az, mely jobb, *szebbik* = az, mely szebb, vagy a mi egyre megy: jobb-ki, szebb-ki (melius quid, pulchrius quid). Többire személyragként csak az egyesszámban és bizonyos időkben használtatik, különben a többes alapját az *ön* képezi, pl. *törnek* = tör-önők, *verekednek* = vereked-önök; *törtenek* = tört-önök; ha ugyan az *n*-ben is nem rejlik a sokaság fogalma (nő), milyen a persa többes *án* s az árja nyelvekben általán az igék *an-t, en-t, un-t, an-d* stb. többes harmadik személy végzete: latin *aman-t, docen-t, legun-t*, szanszkrit *tudan-ti*, persa *kúban-d*.

Most lássuk magokat az egyes személyragokat.

A személynévmások és személyragok többese.

A személynévmások egyes és többesszáma között a nyelvekben nincs az a világos öszvefüggés, mely más neveknél divatozik, hogy t. i. a többesszám úgy képződik, ha az illető egyeshez többesrag járúl. Ez eltérést az árja nyelvekben is tapasztaljuk: a szanszkrit *aham* többese *aszmán, vajam*, hellen *egw* többese *hmeiV*, a latin *ego*-é *nos*, a német *ich*-é *wir*, a szláv *já*-é *mi*; ilyenek *tvám* és *júja*m, *jusmán*, *su* és *umeiV*, *tu* és *vos*, *du* és *ihr*, *ti* és *wi*. Hasonlóan az önálló magyar *én*-nek önálló többese, mint föntebb láttuk: *ménk* v. *mink*, mely ugyan az elő *m* nélkül gondolva, egészen a rendes *k* raggal képződött többes, de a teljes alakú *mink*-ből lett csonkítva: *min*, pl. *minmagunk*, s ebből a még kopottabb *mi, mimagunk*. T. i. az önálló én szabályos eredeti többese ékvesztőleg is, de ami régiesen az egyes *en*-ben is eléfordúl, *en-ek* vagy *én-k*, s előtéttel vagy kettőztetéssel *en-én-k* vagy *mén-k* = *mink*. És ugyanezen *én* v. *en*-ból elemezhető a határozatlan tárgyu ige többes személyraga: *ünk, unk*, pl. ver-*ünk*, mar-*unk*, mely több régi emlékekben, sőt tájejtéssel pl. Szalában és a palóczoknál még ma is *ěnk* v. *önk, onk*, pl. ver-*ěnk*, ver-*önk* (= verünk), lát-*onk* (látunk), verj-*ěnk*, verj-*önk* (verjünk), láss-*onk* (lássunk), s némi változással: *muk, mük*, mint a régi halotti beszédben eléfordúl. A *tik, ők* vagy *önök* rendes alkotásuak, s igeragozásban csak a hangrendhez alkalmazkodnak. Megfelelnek ezeknek többé kevésbé az árja törzsbeli nyelvek is: ama-*mus*, ama-*tis*, am-*ant*, legi-*mus*, legi-*tis*, leg-*unt* stb. A megrövidűlt *mi, ti* alakok is (néha megfordítva, például a persa igeragozásban: *~ím, ~íd*) számos nyelvekben feltaláltatnak.

Mutatványok a tárgytalan (a tárgyra nem mutató) igealak személyragozásából.

Első személy ragozása.

Jelentőmód. *Jelenidő.* Tőalakok a puszta igék: *ver, tör, mar* (egyes harmadik személy).

egyesszám — *többesszám*

ver-ěk; tör-ök; mar-ok; — *ver-ünk,* (tájejtéssel: *ver-önk, ver-enk); tör-ünk,* stb.

Első múlt: a, e raggal, tőszemélyek vagy alakok: *vere, töre, mara.* (egyes harmadik személy).

vere-ěk, *verék;* mara-ëk, *marék;* — vere-enk, *verénk;* stb.

Második múlt: t v. -tt raggal; tőalakok: *ver-t, tör-t, mar-t.*

Itt az egyesszámu első személynek hasonléknál fogva szabályosan így kellene lennie: *vert-ěk, tört-ök, mart-ok;* de minthogy kiejtésben jobbára a jelenidő többesének második személyével egyenlő: *ver-těk* (verberatis), *tör-tök* (frangitis), *mar-tok* (mordetís): a nyelvérzék ösztönszerüleg inkább az *m* alakot használja:

vert-em, tört-em, mart-am; — *vert-ünk* (tájejtéssel: vert-önk, v. vert-enk) stb.

Egyébiránt az sem valószinűtlen, hogy itt eredetileg az önálló *en (an)* használtatott: *vert-en, tört-en, mart-an,* s csak utóbb változott *em, am*-ra.

Jövő: and, end raggal; tőalakok: *ver-end, tör-end, mar-and.*

verend-ěk; törend-ěk, marand-ok; — *verend-ünk,* (verend-önk, verend-ěnk) stb.

Parancsoló és foglalómód: *j* raggal, tőalakok: *ver-j, tör-j, mar-j.*

verj-ek; törj-ek; marj-ak; — *verj-ünk,* (verj-önk, v. verj-enk) stb.

Ohajtómód: *na, ne* raggal; tőalakok: *ver-ne, tör-ne, mar-na.*

(verne-ěk), *vernék,* (marna-ěk), *marnék;* (verne-ěnk), *vernénk,* (marna-enk, -ank), *marnánk.*

A tárgyatlan *ünk, unk* ige-személyragtól talán eredetre és elemre nézve annyiban különbözik a birtokos *ünk, unk,* mert ennek alapja alkalmasint az egyesszámu birtokrag *em* (ěm, am, om, öm) pl. fej-*em,* több. fej-em-ěk, fej-em-k, fej-ěn-k, fej-ön-k (régiesen és tájdivatosan) végre fej-ünk; nyak-am, nyak-am-ok, nyak-am-k, nyak-on-k, nyak-unk; szěm-ěm, szěm-ěm-ěk, szěm-ěm-k, szěm-önk, szemünk; orr-om, orr-om-ok, orr-om-k, orr-unk; bőr-öm, bőr-öm-ök, bőr-öm-k, bör-ön-k, bőr-ünk. Igy a régi halottas beszédben: *uromk* = urunk, *ősemök* = ősünk.

Általános megjegyzés. Alig kell említenünk, hogy az igék minden személyeinél (rendszerént elül) az önálló személynévmások is eléjöhetnek sulyosbitás végett pl. *én verek* azt teszi a ki ver az én nem más. Így van ez a birtokragozásnál is: *én házam* v. *az én házam* (értsd hozzá: nem a másé.)

Második személy ragozása.

A jelen- és jövöidő egyesszámu ragja *esz, asz* v. *sz,* a múltakban és óhajtóban *el, al,* nyújtva *él, ál.* A többesszám alapja az önálló *te,* melyből lesz *tek,* hangrendileg: *ték, tök, tok.* Ha pedig az igetö két mássalhangzóval végződik, könnyebb kiejtés végett elöhangzót vészen föl, mely a jelen- és jövőben a rag hangzójához alkalmazkodik, pl. kérd-*ě*-ték, küld-*ö*-tök, szánt-*o*-tok, kérdend-*ě*-těk, küldend-*ě*-ték, szintand-*o*-tok, a többiben nyílt *e,* a, pl. vert-*e*-ték, verj-*e*-ték, küldt-*e*-ték, küldj-*e*-ték, mart-*a*-tok, marj-*a*-tok, vagy a tőige önhangzójával öszveolvadva *é, á*: veré-tek, verné-tek, mará-tok, marná-tok. T. i. sokszor elöhangzót vesz föl puszta szokásból is, valamint gyakran a névragozásban is: ház-átok, barát-ótok, nép-etek, öröm-etek; hanemha azt vesszük, hogy a névrag közelebbről az *ed* többese, tehát: *edek* v. *etek;* mint az első személynél, *emk, omk* vagy *emek, ömök* stb. az *em* többese.

Jelentőmód, jelenidő: ver, tör, mar, hisz, ért, önt, ont lesz a 2-ik személy: *ver-sz, ver-těk, tör-sz, tör-tök, mar-sz, mar-tok, hisz-esz, hisz-tek, ért-esz, ért-ě-těk, önt-esz, önt-ö-tök, ont-asz, ont-o-tok.*

Első múlt: vere, töre, mara, (vere-el) *verél,* (töre-el) *törél,* (mara-al) *marál,* (vere-etěk) *verétek,* (töre-etek) *törétek,* (mara-atok) *marátok.*

Itt a többesben a tőalak hangzója hangtani okból látszik megnyujtottnak, miután a *tek,* mint az imént érintők, igen szeret önhangzót venni maga elébe.

Második múlt: vert, tört, mart, lesz: (vert-el) *vert-él,* (tört-el) *tört-él,* (mart-al) *mart-ál, vert-e-těk, tört-e-těk, mart-a-tok.*

Hogy az egyesszám raga eredetileg rövid *el, al,* bizonyítja a dolog természete, továbbá a régi codexek különösen a bécsi és tatrosi, minthogy különösen az *e* rövid jegygyel iratik; végre a még tájilag élő nyelvszokás, mely különösen Abaújban, felső Borsodban, és vidékén divatozik, pl. *mit ettel? mit ittal?* e. h. *ettél, ittál.*

Parancsoló- és foglalómód.

Ezeknek azon sajátságuk van, hogy az egyes számban a puszta tőalakot második személyül is használják, különben a parancsolónak illetékes raga: *sze, sza,* p. jer-sze, adj-sza.

Az *ik*-es igéknél, mint alább látni fogjuk, a második személyrag *él, ál,* p. egyél, igyál, mit a tájszokás (és jóformán következetesen) másnemű igéknél is használ, mint: kérj-él, adj-ál.

Ohajtómód: verne, törne, marna.

(verne-el) *vernél,*	(törne-el) *törnél,*	(marna-al) *marnál,*
(verne-etek) *vernétěk,*	(törne-eték) *törnétěk,*	(marna-atok) *marnátok.*

Itt is az *etek, átok* alak (elöhangzóval) okozza a tőalak önhangzójának megnyújtását.

Harmadik személy ragozása.

A tárgytalan alakban az egyesszámbeli harmadik személy nincs világosan képviselve, hanem a puszta *tőige,* illetőleg *időtő* (a tőige és időrag egybeforradva) és *módtő* egyszersmind a harmadik személyt helyettesíti, p. tőige: *ver* (verberat, scilicet ille), időtő: *vere, vert* (verberavit), *verend* (verberabit), módtő: *verne* (verberaret). Egyébiránt világosan kitétetik a parancsló és foglalómódban: *ver-jěn, tör-jön, mar-jon,* továbbá némely tőigékben, mint: těsz-ěn, věsz-ěn, lěsz-ěn, hisz-ěn, visz-ěn, megy-ěn, vagy-on, s ily régiszerüekben: *ěsz-ěn, isz-on, alusz-on, feküsz-ön.* Hogy hajdan a harmadik személyrag általán is divatozhatott onnan gyanítjuk, mert a többesben, mint föntebb is érintők, többnyire elébukik, vagyis a többesnek alapul szolgál, p. *lěsz-ěn-ek* lěsznek, *těsz-ěn-ek* těsznek, *vagy-on-ak* vagynak, és így: *ver-ěn-ek* vernek, *tör-ön-ek* törnek, *mar-on-ak* marnak, *vere-ěn-ek* verének, *vert-en-ek* stb. Hogy továbbá a fentemlített igékben az *ěn, ön, on* nem csupán kihangzásos toldalék, hanem, a mennyiben nem többest jelent (lásd föntebb *ő = ön, ik*), valódi személyrag, kitetszik abból, mert a mely igék *n*-vel végződnek, azt azon fölül ragul is fölveszik, p. *izen* izen-n-ek, *köszön* köszön-n-ek, *fon* fon-n-ak. Ennélfogva a harmadik személyü igeragozásban az egyesszám ragja maga a harmadik személynévmás *ön,* hangrendileg *ěn, on,* vagy *en, an,* mely a többesben *ek, ak* ragot veszen föl, s az előtte álló önhangzót jobbára (nem mindig) kiugratja.

Jelentőmód, jelenidő: ver, tör, mar:

ver(ěn), *ver(ě)nek*	= ver-önök,
tör(ön), *tör(ö)nek*	= tör-önök,
mar(on), *mar(o)nak*	= mar-önök.

Első múlt: vere, töre, mara.

vere(en), vere-en-ek,	összeolvadtan:	*verének*	= vere-önök,
töre(en), töre-en-ek,	"	*törének*	= töre-önök,
mara(an), mara-an-ak,	"	*marának*	= mara-önök,

Második múlt: vert, tört, mart.

vert(en) *vert-en-ek* = vert-önök v. *vert-ek*	= vert-ők,
tört(en) *tört-en-ek* = tört-önök v. *tört-ek*	= tört-ők,
mart(an) *mart-an-ak* = mart-önök v. *mart-ak*	= mart-ők,

A többesszám másik alakjában (vert-ek) az egyszerü *ek ak* alapja az egyszerü személynévmás *ő,* hangrendi változattal: *e, a*.

Jövő: verend, törend, marand.

verend(en), verend-en-ek, *verendnek,*
törend(en), törend-en-ek, *törendnek,*
marand(an), marand-an-ak, *marandnak.*

Parancsoló- és foglalómód: verj, törj, marj.

verj-ěn, (verj-ěn-ěk) *verjenek,*
törj-ön, (törj-ön-ök) *törjenek,*
marj-on, (marj-on-ok) *marjanak.*

Ohajtómód: verne, törne, marna.

verne(en), verne-en-ek, *vernének,*
törne(en), törne-en-ek, *törnének,*
marna(an), marna-an-ak, *marnának.*

Mutatványok a tárgymutató igealak személyragozásából.

Mindenek előtt megjegyzendő, hogy a tárgymutató tőige öszve van téve, a) a puszta tőigéből, b) a tárgymutatóból, mely eredetileg maga a mutató *a* vagy *e* (am. az, ott v. ez, itt), mely alkalmazásban *i*-, vagy *j*-, vagy *ja, je*-re, változik (mint *ig* jog, *ihar* juhar, *igenye* jegenye szókban is), pl. *ver,* ver-i, ver-j-ük, verend-i, verend-j-ük, *vere,* vere-e v. vere-i = veré, *verne,* verne-e v. verne-i = verné; *mar,* mar-i v. mar-ja, mar-j-uk, mar-ja-ak (= marják), *marand,* marand-i v. marand-ja, mara, mara-a = mará. Hogy a *ja, je* ragokban harmadik személyrag nincs, az mutatja, mert más személyekben is eléjön pl. marjátok = marja-atok; de némely tájejtésekben, nevezetesen a szegedi, baranyai somogyi, tornai szokás szerint a tiszta *i* divatos pl. *bizony nem adi* (adja)*, inkább a sárba tapodi* (tapodja); valamint a vékony hangu igékben is szokásban van néhutt a *je,* pl. *szeretje.* Az *e* vagy *i* vagy *j* tárgymutató csak az egyes első és második személyben nem hallatszik; a többiben tisztán megvan. Tehát egészen ép alakban minden elemeivel együtt a tárgymutató személyragozás így állana: *ver(-i)-em, ver(-i)-ed, ver-i,* (ha ugyan a harmadik személy ragának itt épen úgy nincs helye mint a tárgytalan igeragozásban, ellenkező esetben lesz: ver-i-e); *mar(-i)-om, mar(-i)-od, mar-ja,* melyek közől a tárgymutató az első és második személyben nem tünik ki világosan, valamint ezekben sem az *i: vern(i)em, vern(i)ed,* de ebben: *vernie* igen; hacsak azt nem veszszük, hogy mind itt mind amott az *e-m, e-d*-ben levő *e* (alhangú szókban *a*) lesz maga a tárgymutató.

A többes számban már minden személyben megtalálhatni a tárgymutatót, mint mindjárt látandjuk.

Ezek előre bocsátása után a tárgymutató személyragozás táblái így állanak:

Első személy ragozása.

Jelentőmód, jelenidő, tőalak: ver-i, tör-i, mar-i v. mar-ja.

Egyes: *ver-ěm,* (ver-i-em v. ver-e-m), *tör-öm, mar-om,*

Többes: *ver-j-ük, tör-j-ük, mar-j-uk.*

Ami a többes számot illeti, ezt kétfélekép elemezhetni, a) vagy az egyesszámu *ěm*-ből lett: *ěměk, ěmök, ěmük*: ver-i-ěm-ük, tör-i-ěm-ük, vastaghangon: *amok, amuk*: mar-i-am-uk, s utóbb különösebben a tárgymutó *j* nagyobb kitüntetése végett az *m* kihagyásával, ver-i-ük, tör-i-ük, mar-i-uk, ver-j-ük, tör-j-ük, mar-j-uk; vagy az első személy legelemibb *e* (= ez) gyökéhez a többes *k* képzője járulván, lett ver-i-ěk (tájejtéssel ver-j-ěk, ver-j-ök), *ver-j-ük*, tör-i-ěk, (tör-j-ěk, tör-j-ök), *tör-j-ük*, mar-i-ok (mar-j-ok), *mar-j-uk*. A törökben is a *biz* (= mink) személynévmás, mely a birtokragozásban még *müz*, az igeragozásban rendesen *űz, iz* vagy *ük, uk* alakban tehát szintén az elő *b* vagy *m* kihagyásával fordul elé.

E kétféle elemzést a többi időre s módra is alkalmazhatni. Tehát:

Első múlt, tőszemély: vere-i v. vere-je = *veré,* töreje = *töré,* mara-ja = *mará.*

(vere-ie-m v. vere-e-m) verém, (töre-i-em) *törém,* (mara-i-am) *marám;*
(vere-i-em-ük v. vere-i-ük) öszvehúzva: *verők,*
(töre-i-em-ük v. töre-i-ük) öszvehúzva: *törők,*
(mara-iam-uk v. mara-i-uk) öszvehúzva: *marók.*

Második múlt, tőalak: *vert*-e, *tört*-e, *mart*-a, (az *e, a* mindenütt tárgymutató).

Az első (és második személyben) itt sem tünik ki világosan a tárgymutató: vert-em (e helyett vert-e-em) vagy tán mint föntebb *vert-e-m, tört-e-m, mart-a-m;* a többesben is csak az által tünik ki a tárgyra mutató ragozás, melynek *verte-em-ük* v. *verte-ük, vert-ők*-nek kellene lenni, hogy az *m* hang kiesik: vert-ük, tört-ük, mart-uk, de vannak példáink a régitégben a "vert-j-ük" szabályosabb alakra is.

Jövő tőalak: *verend-i, törend-i, marand-i*
verend(i)em stb. mint a jelenben.

Parancsoló és foglalómód, tőalak: *ver-je, tör-je-, mar-j-a,*
verj(-e)-em vagy verj-e-m, és verj(-e-em)ük ver-j-e-ük, egyszerüen verj-ük.

Ohajtómód, tő alak: verne-i v. verne-je = *verné*, törne-je = törné, marna-ja = *marná*. A régiségben valósággal *verneje, marnaja* alakokat találjuk; lesz tehát: verne-i-em v. verne-je-m = *verném*, és: verne-i-em-ük v. verne-j-ük = *vernők* stb.

Második személy ragozása.

Az egyesszámu személyrag : *ěd, öd, od,* a többes: *těk* v. *etěk, tok* v. *otok, tök* v. *ötök.*

Jelentőmód. Jelenidő: mar(i)od, v. *mar-o-d,* és ver(i)ěd v. *ver-ě-d,* ver-i-těk, mar-jattok = *marjátok* stb.

Az alhangu igékben a *maritok, aditok* formával már csak a tájszokás él, s a közdivat *marjátok, adjátok* alakot használ, mely többször a parancsoló és foglalómód többes második személyével öszveüt.

Első múlt: vere(i)-ed v. vere-e-d = *veréd,* és vere-i-tĕk = *verétek,* mara-ja-tok = marátok. V. ö. a másik nemű első múlttal.

Második múlt: vert-i-ed v. *vert-e-d,* mint az első személynél; de a többesben: vert-i-e-ték = *vertétĕk.*

Jövő, mint jelen verend(i)ed v. *verend-e-d* stb.

Parancsoló és foglalómód: verj-ĕ-ed v. *verj-e-d,* mint az első személynél, de az egész *je* szótag kihagyásával is: *verd, törd, mard;* többesben: verj-i-e-tĕk = *verjétĕk* stb.

Ohajtómód: verne-i-ed = *vernéd,* verne-i-tĕk = *vernétek.*

Harmadik személy ragozása.

A mennyiben a tárgymutató igeragozásban a harmadik személyragnak a tárgymutatóval ellátott tőalak után egyes számban is helye volna, ha t. i. azt vélnők, hogy a *ja je* is néhutt két elemet foglalna magában, ú. m. *i* v. *j* tárgymutató és *a e* harmadik személyragot, akkor is ez utóbbi a vékonyhanguaknál rendesen elmarad, pl. *ver*-i, itt az i tárgymutató, melyhez a személyrag is i (= ö) járulna, de ez a tárgymutatóba olvad (i + i = i) tehát veri-i helyett *ver-i*; hasonlóan a többesben: veri-ik h. *veri-k*. Igy olvad öszve a képző *i* is az illető törzsnév *i*-jével, pl. *Úri, Bugyi* helynevek, *úri, bugyi* lakosok = úri-i, bugyi-i. Tájnyelven ugyanez történik a vastaghanguakkal is: *ő nem adi, ők nem adik;* de a köz szokás egész *ja* szótagot ragaszt oda, vagy oda ragasztja, ha úgy tetszik, az *ő* helyettesét, az *a* személyragot, mely esetben a tárgymutató *i j*-re, változik: ad-i-a, *ad-j-a,* ad-i-ák, *ad-j-ák;* húz-i-a, *húz-j-a* (húz-z-a). A többes számban egyébiránt mindig ott van a *k* mint az *ők* képviselője: húz-i-ők, *húz-j-ák* (húz-z-ák).

Így van ez a többi idők és módokban is, pl. jelentőmódban:

Jövő: verend-i = verendi-i; mint a jelen.

Első múlt: vere-e, v. vere-i, ebben az egyik *e* időrag, a másik *e* vagy *i* tárgymutató, öszvehúzva: *veré,* melyekhez a személyrag *e* vagy *j* közbevetéssel *je, ja* járulván leszen: vere-i-e v. vere-j-e = *veré*; a régi halotti beszédben *j* helyett *v* van: vete-v-e, teremte-v-e.

Második múlt: vert-e, mart-a. Itt is az e tárgymutató levén, ha ehez személyrag járul, a példa így állana: vert-e-e, v. vert-e-je.

Parancsoló és foglalómódban: verj-e, a föntebbi hasonlék szerint ép állapotban: verj-e-e volna.

Ohajtómódban: verné = verne-i-e v. verne-j-e. Ezen alak az, mely a régieknél igen gyakran eléfordúl, mert a jelentőmód első multjára a Révay felhozta példákat a halotti beszédbeli vete-v-e stb. szókon kivűl, nem igen találjuk a régiségben.

Figyelmet érdemel még, mint föntebb is megérintők, az első személynek a másodikra mint tárgyra hatása *-l* képében ezen alakban *ver-l-ek* (alatta értjük téged vagy titeket), mi minden időben és módban eléfordúl: *veré-l-ek, vert-el-ek, verné-l-ek, verj-el-ek* stb. Az arab és héber nyelvben, valamint a perzsában is, a többi személyek is fölveszik, minden többi személyekre is hatással ezen viszonyt a puszta személyragokban.

Mutatványok az *ik*-es igék személyragozásából.

Ezen igék ragozása általán egyezik a tárgytalan igeragozáséval, kivévén az egyesszámu első személyt, melynek ragja: *-m,* és a harmadikat, melynek ragja rendszerént (t. i. a második múlt kivételével): *ik.* Az egyes második személyragja pedig mindenütt *l.* Példák: *es-ěm; es-ém* (= ese-em); *est-em; esend-ěm; ess-em; esn-ém* (= esne-em). A második személyrag *l,* hangrend szerint változó segédhangzóval: *es-ěl; es-él* (= ese-el); *est-él; esend-ěl; ess-él; esn-él.* A harmadik személyrag (a második multat kivéve): *ik,* (esik), változattal: *ék, esék* (= es-e-ik); hasonlók: *esend-ik; ess-ék* (= essen-ik); *esn-ék* (= esne-ik); de a 2-ik múlt: esett. A többesszám ragozása szintén mint föntebb.

Amely *ik*-es igék tárgyesetet is vonzanak, ekkor a tárgymutató igealak szerint is ragoztatnak, pl. ěszěm, ěszěd, ěszi, ěszszük, ěszitek, ěszik (a húst); ěvém, ěvéd, ěvé, ěvők, ěvétek, ěvék, stb., iszom, iszod, iszsza, iszszuk, iszszátok, iszszák (a bort); ivám, ivád, ivá, ivók, ivátok, ivák, stb.

A névszók birtokragozásáról.

A birtokragozásban (azon kivűl, hogy az elülálló személynévmásoknak csak nyomosbitás esetében van helyök, pl. *én házam és házam,* még pedig a többesben rövidült alakban: mi ház-unk, ti ház-atok, ő ház-ok) három fő elemet különböztetünk meg: a) a birtokképviselő szót, b) a tárgymutatót, c) a személyragot. A birtoknév- és személyrag mindenkor nyilván ki van fejezve. Ellenben a tárgymutató nem mindig tűnik ki világosan, oly formán mint némely személyeknél a tárgymutató igeragozásban is, melylyel a birtokragozás csaknem egyezik, kivévén, hogy hangzóik néha más hangrendet követnek, például:

ige	*fej*-ěm, fej-ěd, fej-i,
	nyel-ěm, nyel-ěd, nyel-i,
	les-ěm, les-ěd, les-i,
	nyom-om, nyom-od, nyom-ja,
	dob-om, dob-od, dob-ja.
név	*fej*-em, fej-ed, fej-e,
	nyel-em, nyel-ed, nyele,
	lesv-em, les-ed, les-e,
	nyom-om, nyom-od, nyom-a,
	dob-om, dob-od, dob-ja.

Midőn egy a birtok, s több a birtokos, az első és második személyrag a tárgyra nem mutató, a harmadik pedig a tárgymutató igeszemélyraghoz hasonló:

ige	*fej*-ünk, fej-těk; de fej-ik,
	nyel-ünk, nyel-těk; nyel-ik,
	nyom-unk, nyom-tok; nyom-j-ák,
	dob-unk, dob-tok; dob-j-ák.
név	*fej*-ünk, fej(e)-těk, fej-ök,
	nyel-ünk, nyel(e)-těk, nyel-ök,
	nyom-unk, nyom(o)-tok, nyom-uk v. nyom-j-ok,

dob-unk, dob-tok, dob-j-ok.

Az egyesszámu harmadik személy előtt a tárgymutató nemcsak a vastag, hanem gyakran a vékonyhangu birtoknevek után is kitétetik, mi az igeragozásban nem történik, hol a tárgymutató rendesen elmarad, vagyis a személyragba olvad, pl. *ver-i-i ver-i, üt-i-i üt-i, kedvel-i-i kedvel-i.* Más részről a birtokragozásban a tárgymutató néha a vastaghanguaknál is kimarad, pl. *ház-a, láb-a, bor-a.*

I. Egy birtok, egy birtokos. Az első és második személyrag hangzója az illető név többesének hangrendét követi, a harmadik pedig kétágu: *a, e,* vagy *ja, je*:

ház-am,	ház-ad,	ház-a,	kar-om,	kar-od,	kar-j-a;
nyel-em,	nyel-ed,	nyel-e,	csĕpp-ĕm,	csĕpp-ĕd,	csĕpp-j-e;
tőr-öm,	tőr-öd,	tőr-e,	nyűg-öm,	nyűg-öd,	nyűg-j-e.

De lehet így is elemezni: ház-a-m, ház-a-d, ház-a, csepp-e-m, csepp-e-d, csepp-j-e; a közepső tag (*a, e, j-*) tárgymutatóknak tekintetvén, mely nézetben mind külföldi mind hazai némely nyelvészek osztoznak.

II. Egy birtok, több birtokos. Itt a birtoknév egyesszámban marad, a személyrag többesbe tétetik: *kar*-unk, kar(o)-tok, kar-j-ok, *nyűg*-ünk, nyűg(ö)-tök, nyűg-j-ök; *ház*-unk, ház(a)-tok, ház-ok, *nyel*-ünk, nyel(e)-tek, nyel-ök.

III. Több birtok, egy birtokos. kar-j-a-im, kar-j-a-id, kar-j-a-i; *ház*-a-im, ház-a-id, ház-a-i; *nyűg*-j-e-im, nyűg-j-e-id, nyűg-j-e-i; *nyel*-e-im, nyel-e-id, nyel-e-i. E viszony természetéből önként foly, hogy a birtoknévnek többesben kell lennie, valamint a személyragnak egyesben. Jelen ragozást tehát eredetére visszavíve, egyik vélemény szerént így elemezhetni: a személynévmások *im, id, i* = *em, ed, e* és *am, ad, a,* t.i. az *i* közös jellegü létére mind vastag, mind vékonyhangu szókhoz járúl. S minthogy nyelvünkben a többes ragja általán véve *-k*, okszerüleg gyaníthatni, hogy eredeti alakban a fentebbi ragozás így állhatott:

kar-j-ak-im,	kar-j-ak-id,	kar-j-ak-i;
ház-ak-im,	ház-ak-id,	ház-ak-i;
nyűg-j-ek-im,	nyűg-j-ek-id,	nyűg-j-ek-i;
nyel-ek-im,	nyel-ek-id,	nyel-ek-i.

Így van ez a persa és török nyelvekben is, pl. a persa *dsáme* (ruha, mez) többese: *dsáme-há*, ettől *dsámehá-j-es*, (a j csak közbeszúrat), szó szerént am. ruhá-k-ja, a török *oghuller-üm* szószerént am. fi-ak-om. A magyar öszveállításból a mai kopott alak fokozatos változatokon által a tárgymutató *j* (= i)-vel együtt így fejlődhetett ki:

kar-j-ak-im,	ház-ak-im,	nyűg-j-ek-im,	nyel-j-ek-im;
kar-j-ah-im,	ház-ah-im,	nyűg-j-eh-im,	nyel-j-eh-im;
kar-j-aj-im,	ház-aj-im,	nyűg-j-ej-im,	nyel-j-ej-im;
karjaim,	*házaim,*	*nyűgjeim,*	*nyeleim.*

A tárgymutató hol megmaradván, hol nem, a *-k* többesrag pedig mindenütt eltünvén.

Ezen ragozás hangrende azon kívűl, hogy *im, id,* ragokat vesz föl *am, om, öm* stb. helyett, a többesszáméhoz abban sem alkalmazkodik, hogy nem ötágu hanem kétáguvá szorúl öszve, vagyis a vastaghangu birtoknév után *a*, a vékonyhangu után *e* járul: pl. e helyett kar-j-*ok*-om, nyüg-j-*ök*-öm, leszen: kar-j-*ak*-im, nyüg-j-*ek*-im, kar-j-*a*-im, nyüg-j-*e*-im.

És ezek is vezetnek egy más véleményre. T. i. A magyarban igen gyakori, hogy a többség fogalmának kifejezésére a szót igen csekély módosítással, leginkább a magas és mély (vékony és vastag) önhangzók fölcserélésével kettőzteti, pl. *itt-ott* am. több helyütt, *ide-oda* am. több helyüvé, *innen-onnan* am. több helyről, hasonlók *hápa-hupa, dirib-darab, té-tova, tél-túl, tinó-binó, csiri-biri* (az elő mássalhangzónak *b* ajakhanggá változtatásával mint a japánban is *fito-bito* am. fiak, ivadékok, emberek). Ezek szerént gyanítható, hogy a tárgymutatónak hasonló kettőztetésével, sőt hármaztatásával is (a-i, e-i, j-a-i, j-e-i) a tárgytöbbséget akará a nyelvalkotó szellem kifejezni; *ház-a-i-m* am. ház több helyütt vagyis több birtoka az énnek, mintegy ház a(z) e(z) éné, *kar-j-a-i-m*-ban pedig három tárgymutatóval is, mintha mondaná: itt, ott, emitt stb. V. ö. alább *é, éi* és *ék*.

IV. Több birtok, több birtokos. A föntebbiekből könnyen megérthető. Több birtok jegyei: a-i v. e-i, vagy j-a-i, vagy j-e-i is. Több birtokoséi *-nk, t-k, -k.* Tehát: *ház-ai-nk, kar-jai-nk, nyűg-jei-nk; ház-ai-tok, kar-jai-tok, nyűg-jei-tek, ház-ai-k, kar-jai-k, nyűg-jei-k.*

Egyébiránt a birtokragozott valamennyi szók megannyi alanyesetek, melyek a névviszonyító ragokat fölveszik, pl. *karjaim*, ~ba, -ban, -ból; *karunk*, -ra, -on, -ról, *karjaink*, -hoz, -nál, -tól stb.; *karom*, -at, -nak, -mal, *karod*, -ért, -ig stb. Így van ez több más altaji nyelvben, pl. a törökben is; de a finn nyelvben azon különösséggel, hogy elébb a birtokszó ragoztatik, s azután jön a személyrag, pl. *isälläni* szó szerént am. atyának-om ("atyámnak" helyett).

Birtokos *é, éi* és *ék*.

Ez két elemből áll, ú. m. a birtoktárgyra visszamutató *a-* vagy *e*-ből, és a személyre mutató *ő*-ből, mely mint tudjuk *a-* vagy *e*-re rövidűl, tehát *a* (vagy *e*) és *e* öszveolvadva = *é*, pl. *ez a ház Péteré* = ez a ház Péter e-e, mintegy Péter az-ja v. ez-je. Így a persza nyelvben is: *áni-ó*, vagy *azáni-ó*, szószerént am. *azza övé* v. *abbeli-je*, úgyhogy azon *án* vagy *azán* (az, amaz) a többi személyekkel is öszvetétethetik, pl. *áni-men* (azza éné vagy énnek), *áni-tu* (azza tenek) stb.

1) Fölveszi a névmódosító ragokat, pl. *ezen ház Palé, amaz Péteré; Pálénak* nád-, *Péterének* cserépfödele van. A mi házunk *Pálával* tőszomszéd, *Péterével* szemközt áll; *Pálában* sokan laknak, *Péterében* kevesen; *Páléért* tíz ezer forintot igértek, *Péteréért* csak ötezeret stb.

2) Járúl birtokragos nevekhez: fiam-é, fiad-é, fia-é, fiunk-é, fiatok-é, fiok-é, fiaim-é, fiaid-é, fiai-é, fiaink-é, fiaitok-é, fiaik-é. E viszonyban szintén fölveszi a névmódosító ragokat: fiamé-ba, fiadé-ra, fiaé-hoz, fiunké-val, fiaitoké-val stb.

3) Midőn többesszámu birtoktárgyra vonatkozik, még *i* ragot veszen föl. "Ezen lovak Pálé-i, nem Péteré-i." Ezen *i* itt is vagy a többes *k* képzőjének csonkúlata, s a föntebbi elemzés szerént tulajdonkép így kellene lennie: Pál-ek-e (= Pál ezek-e v. ezek-je), vagy pedig itt is kettőztetés rejlik, Pál e(z) a(z) ö(vé) = Pál-e-a-i = Pal-é-i.

4) Midőn az *é* birtokraggal ellátott személynév valóságos többesragot veszen föl, családi és más személyt jelentő többes értelmet kap, vagyis jelenti mind azokat együtt véve, kik az illető személylyel vérségi, vagy családi, vagy más társadalmi viszonyban állanak, pl. biróék, papék, tiszttartóék = a birónak, papnak, tiszttartónak családja, háznépe; Farkasék, Fodorék = Farkas, Fodor nevű ember családja, tehát tulajdonképen

biró-é-ők, Farkas-é-ők, vagy biró-é-ak, Farkas-é-ak. Itt van már az *é*-nek valóságos többese. Ez ismét fölveszi a névmódosítókat: a biróék ebe a tiszttartóékét megmarta; Farkaséktól Fodorékhoz ment.

5) Személyragozott nevek után is: uram-ék, uraim-ék, urad-ék, uraid-ék, fiam-ék, fiaim-ék, fiad-ék, fiaid-ék stb.

A személynévmások birtokragozása.

Ez egyes egyedűl csak abban tér el személyragos nevek *é* és *éi* birtokragozásától, hogy a személynévmások birtokos *é*-jéhez még saját személyragja is járul: *én-é* és *em, te-é* és *ed,* mi a következő elemzési példákból bővebben kitünik:

Egy birtok, egy személy: (meum, tuum, suum),
én-é-em = eném v. *enyém,* te-é-ed = teéd v. *tiéd,* öv-é-e v. övé-je = *övé.*
Több birtok, egy személy: (mea, tua, sua),
en-é-im = *eny-é-im,* te-é-id = *ti-é-id, öv-é-i;*

sőt *enyémek* is jó értelemben helyes, úgy mint *Páléi és Pálék,* t. i. *enyéi-m* minden némű birtokra viszonyzódik, mint Páléi, de *enyém-ek* csak családra és az énhez tartozó más személyekre: mint *Pálék, biróék* alak. Így van néhutt szokásban: *miénk-ek* is.

Egy birtok, több személy: (nostrum, vestrum, illorum),
mi-é-enk = *miénk*, ti-é-tek = *tiétek,* öv-é-ök = *övéök* v. *övéjök.*
Több birtok, több személy: (nostra, vestra, sua),
mi-é-i-nk, ti-é-i-tek, öv-é-i-k.

A személynévmások tárgyeseti és tulajdonító ragozása.

Az első személynévmás az egyes számban: *engemet,* a másodiké: *tégedet,* rövidült alakban: engem, téged. - Ezek vagy *ennemet, tennedet* szókból az egyik *n*-nek orrhangbeli *ng*-vé változtával alakúltak át, mi mellett az is harczol, hogy a többi személyek is mind csak utól veszik fel a tárgyeseti ragot: ő-t, mink-et, titek-et, ők-et; vagy pedig Révai nézete nyomán az első alapja: *en-em,* a másiké: *te-ed* akképen, hogy ezek is, valamint más személynévmás ragozásban (én vel-em, te vel-ed) középben vették föl a tárgyeseti *t* ragot: *ent-em, te-t-ed,* s lágyítva lett belőlök: *endem, tĕded,* a *d* pedig *g*-vel rokon levén, mint a halotti beszédben *ge = de: engem, téged,* s végre a *t* utól kettőztetve (mint ezekben is: őt-et, azt-at, ezt-et): *engemet, tégedet*. Az *ő* tárgyesete rendes, de kettőztetni is szokták: *őtet*, s tájejtéssel: *őtét*, s ez utolsót szintén kettős elemből lehet származtatni, t. i. az önálló *ő*-ből és a tagul használt *e*-ből, honnan mindkettőt ragozva, leszen: *őt-ét*.

A többesszám első teljes személye *mink* tárgyesete: *minket*, a második személy tárgyesetben kettőztetett *ti-tek: ti-tek-et*, vagy mint némely tájakon ejtik: *tik-tek-et*. A harmadik személy is szabályos: *ők*, tárgyesete: *őket*, tájejtéssel: *íket*. Eléjönnek mind régi emlékekben, mind mai nyelvben a *bennünket, benneteket* szók is, melyek leghihetőbben *minnünket* és *tenneteket* módosúlatai.

A tulajdonító-ragozás szintén úgy történik, mint általán a birtokragozásnál érintettük, hogy utól még saját személyragjokat is fölveszik, de elül a személynévmás csak nyomosbítás esetében marad meg, máskor pedig elhagyatik, pl. (én)*nek*-em, (te)*nek*-ed, (ő)*nek*-i; (mi)*nek*-ünk, (ti)*nek*-tek, (ő)*nek*-ik; miből következtetjük, hogy a *nek* és minden más névmódosító ragok eredetileg önálló szók valának, ami többeknél világosan ki is

tetszik, pl. *én vel-em* = *én fel-em*, a névutók pedig ma is önálló szók.

A névmódosítók és névutók személyragozása.

A névmódosítók és névutók is, melyek a latin praepositiokat képviselik, s nyelvünkben mint más altaji nyelvekben tulajdonkép *postpositiok*, vagyis az illető nevek után ragasztatnak, a személynévmásokkal ismét úgy ragoztatnak, mint a tulajdonító *nek*, és minden birtoknevek azon különbséggel, hogy ezek majd *öt*, majd *három*, majd *kétágu* hangrendet követnek, mint: haj-*am*, fej-*em*, szĕm-*ĕm*, orr-*om*, ökl-*öm*, haj-a-*tok*, orr-o-*tok*, szĕm-ĕ-*tĕk*, ökl-ö-*tök*, haj-*a*, orr-*a*, fej-*e*, szĕm-*e*, ökl-*e*; amazok pedig szabályszerüleg kétáguak.

Íme a *birtokragozás* és *személyragozás* párhuzamai:

(én) ház-am,	föld-em,	nál-am,	től-em;
(te) ház-ad,	föld-ed,	nál-ad,	től-ed;
(ő) ház-a,	föld-e,	nál-a,	től-e;
(mi) ház-unk,	föld-ünk,	nál-unk,	től-ünk stb.

Ezen minták szerint
a) névmódosítókkal: (én) *benn*-em, (te) benn-ed, (ő) benn-e, (mi) benn-ünk, mintha volna: (én) benső-m, (te) benső-d stb.: hasonlók: (én) *r-ám* (= ra-am), (te) *tő*l-ed, (ő) *ró*l-a, (mi) *vel*-ünk, (ti) *ért*-etek, (ő) *nál*-ok. Valamint *ben* helyett *benn*, úgy *be* helyett *bele, hoz* helyett *hozzáv (= hoz-ja-a), on helyett* rajt, ből helyett *belől* ragoztatik;
b) névutókkal: (én) *alá*-am = alám, (te) alá-ad = alád, (ő) alá-ja, (én) alatt-am, (te) *előtt*-ed, (ő) *között*-e, (mi) mellé-enk = *mellénk*, (tí) *által*-atok, (ő) *szerint*-ök stb. *Fölé*-je, *elé*-je és *közé, hegyé*, így is divatosak: föli-be, elé-be vagy elei-be, hegyé-be, közinkbe, melyekben be = *ve*, (mely van a ho-va, to-va, szókban is). De azon különösségök van, hogy az elsőbb személyragok a *be* ragocska elé jönnek, pl. elé-m-be v. elő-m-be, elé-d-be v. elő-d-be, elé-nk-be v. elő-nk-be, elé-tek-be v. elő-tök-be és ele-j-ök-be, mint a finnragozásban. De némelyek így is használják: elib-ünk. Így *fölénkbe* vagy *fölibünk*, de egyes személynél általán, több személynél tetszés szerént *fej* szóval pótoltatik: *fejem fölibe, fejed fölibe, fejünk fölibe* stb. *Hegyémbe vagy hegyembe* stb. szokatlanok. *Közé*, értelménél fogva csak több személylyel tétethetik össze: *közénkbe* v. *közinkbe, közitekbe, közikbe*; de: *közénk, közétek, közéjek* is. *Nélkűl* (= nál-kül), maga elébe veszi ismét a *nál*-t, és pedig személyragozva: nálam nélkűl, nálad nélkűl; használják a másik módon is: nélkül-em, nélkül-ed stb.

Az *-n* (on, en stb.)-vel kapcsoltak, mint *alul, belűl, felül, túl* stb. csak az *n* helyettesét vagyis *rajt* törzset személyragozzák: rajtam alúl (más: alólam), rajtunk túl stb.

Ezekben foglaltuk egybe, egy rendszerbe azon elveket, melyeket szemünk előtt tartánk vala e szótár készítésében. Bővebb és részletesb tárgyalásuk a szótári egyes czikkekbe tartozik.

Pesten, 1862. évben.

Czuczor Gergely. **Fogarasi János.**

** Bopp F. szerént a *ha* szótag oly részecske, mely mint a görög *ge* (dóriai *ga*) a névmásokhoz szeret (különös jelentés nélkül) függeszkedni. Ily függelékes *g* van a magyar *itten-eg, ottan-ag* szókban is. A végső *m*-et is Bopp mint föntebb érintők toldalékhangnak tartja (§. 326.).

*** A magyarban is vannak ily öszvetételek (és nélkül): ide-oda, itt-ott, tél-túl, té-tova (néha: te s tova), dirib-darab és több számtalanok.

folyt. >[A]

Forrás: http://osnyelv.hu/czuczor/